

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ERCIYES UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES

Mayıs/Ağustos 2020, Sayı: 56

May/August 2020, Number: 56

ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ERCİYES UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Sahibi / Publisher

ERCİYES ÜNİVERSİTESİ İ.İ.B.F. Adına
Dekan, Prof. Dr. Şaban UZAY

Baş Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Levent ÇITAK

Editör / Editor

Prof. Dr. Ferit KULA

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ
Prof. Dr. Mehmet ÖCAL
Prof. Dr. Halil ALTINTAŞ
Prof. Dr. Yunus DURSUN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AYSU

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abraham MULUGETTA	Ithaca Koleji (ABD) Ithaca Collage (USA)
Prof. Dr. Dominick SALVATORE	Fordham Üniversitesi (ABD) Fordham University (USA)
Prof. Dr. Radu VRANCEANU	ESSEC Yönetim Okulu (Fransa) ESSEC Business School (France)
Prof. Dr. Raquib ZAMAN	Ithaca Koleji (ABD) Ithaca Collage (USA)
Prof. Dr. Ekrem ERDEM	Erciyes Üniversitesi (Türkiye) Erciyes University (Turkey)
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR	İstanbul Üniversitesi (Türkiye) İstanbul University (Turkey)
Prof. Dr. Coşkun Can AKTAN	Dokuz Eylül Üniversitesi (Türkiye) Dokuz Eylul University (Turkey)
Prof. Dr. Haluk ALKAN	İstanbul Üniversitesi (Türkiye) İstanbul University (Turkey)
Prof. Dr. Ramazan GÖZEN	Abant İzzet Baysal Üniversitesi (Türkiye) Abant İzzet Baysal University (Turkey)
Prof. Dr. Metin TOPRAK	Osmangazi Üniversitesi (Türkiye) Osmangazi University
Doç. Dr. (Assoc. Prof. Dr.) Ruzita Mohd. AMİN	Uluslararası İslam Üniversitesi (Malezya) International Islamic University (Malasia)
Doç. Dr. (Assoc. Prof. Dr.) Bilin NEYAPTI	Bilkent Üniversitesi (Türkiye) Bilkent University (Turkey)
Dr. Baybars KARACAOVALI	Fordham Üniversitesi (ABD) Fordham University (USA)
Dr. Hazel PARCON	Hawaii Üniversitesi (ABD) University of Hawaii (USA)

Yayına Hazırlayan / Prepared for Publication by

Arş. Gör. Dr. Gökhan ÇOBANOĞULLARI gokhanc@erciyes.edu.tr

Yayın Kurulu Sekreterleri / Editorial Secretary

Öğr. Gör. Sabri GÜNGÖR	sgungor@erciyes.edu.tr
Arş. Gör. Serap AĞAYA	serap@erciyes.edu.tr
Arş. Gör. Erman EROĞLU	ermaneroglu@erciyes.edu.tr
Arş. Gör. Haluk AYTEKİN	haytekin@erciyes.edu.tr
Arş. Gör. Esra DAYI	ealdemir@erciyes.edu.tr
Arş. Gör. Dr. Murat RUHLUSARAÇ	mruhlusarac@erciyes.edu.tr
Arş. Gör. Muhammed İkbâl DURMUŞ	ikbaldurmus@erciyes.edu.tr

Diğer Bilgiler

- Dergimiz yılda üç kez yayınlanan hakemli bir dergidir.
- Türkiye’de en az beş üniversiteye mensup öğretim üyelerinden oluşan bir hakem kurulu vardır.
- Dergimiz Türkiye’de tüm üniversite kütüphanelerine gönderilmektedir.
- Bu derginin elektronik versiyonuna <http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/dergi.htm> internet adresinden ulaşılabilir.
- Dergimizde yayınlanan makalelerde belirtilen görüşlerden makale sahipleri sorumludur.
- Makaleler kaynak gösterilmek koşuluyla iktibas edilebilir.
- Dergimiz ULAKBİM Sosyal Bilimler, EconLit, EBSCOhost, ProQuest, SOBIAD, Scientific Indexing Services, CiteFactor, ResearchBib, DRJI, ASOS Index, Arastirmax, DOAJ, Index Copernicus, Erih Plus ve Google Scholar veri tabanlarında taranmaktadır.
- Dergimiz uluslararası elektronik dergidir.

More Information

- Erciyes University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences is a refereed journal published tri-annual.
- Our journal has a board of referees which consists of professors from at least five universities in Turkey.
- Our journal is sent to all university libraries in Turkey.
- Electronic version of the journal is accesible through: <http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/dergi.htm>
- The authors are responsible for all the opinions expressed in articles published in our journal.
- Articles in the journal can be referred by giving reference.
- Our journal is indexed in ULAKBİM Social Sciences, EconLit, EBSCOhost, ProQuest, SOBIAD, Scientific Indexing Services, CiteFactor, ResearchBib, DRJI, ASOS Index, Arastirmax, DOAJ, Index Copernicus, Erih Plus and Google Scholar databases.
- Our journal is an international electronical journal.

İdare ve Yazışma Adresi/ All correspondence should be addressed to:

Erciyes Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İİBF Dergisi Editörlüğü
38039 KAYSERİ
Tel: +90 352 4374913
Fax: +90 352 4375239
E-mail: iibfdergi@erciyes.edu.tr
Web adresi: <http://dergipark.gov.tr/erciyesiibd>
ISSN: 1301-3688 | e-ISSN: 2630-6409

Basıma Hazırlık ve Baskı**Kimlik Yayınları**

Köşk Mah. Ahmet El Biruni Cad. H. Bayraktar İlahiyat Fak. A Blok No:8 Melikgazi/KAYSERİ

Tel : 0 352 207 66 66 / 31029

Web: www.kimlikyayinevi.com – e-posta: rights@kimlikyayinevi.com * info@kimlikyayinevi.com

İÇİNDEKİLER

Ümit ÇIRKLI	TÜRKİYEDE EKONOMİK FAKTÖRLER VE SAĞLIK İŞGÜCÜ İSTİHDAMI ARASINDAKİ İLİŞKİ: EKONOMETRİK BİR ANALİZ	1-18
Tolga AKSOY	MUTLULUK VE KURUMSAL GELİŞME	19-36
Ferda ÜSTÜN Ayşe İpek KOCA BALLI	İNNOVASYON VE RİSK ALMA EĞİLİMİNİN İŞLETME PERFORMANSINA ETKİSİNDE ULUSLARARASI FAALİYETTE BULUNMANIN DÜZENLEYİCİ ROLÜ	37-64
Tuğay GÜNEL	AVRUPA BİRLİĞİNDE MALİ VE PARASAL KURAL UYGULAMALARI	65-82
Mehmet AYDIN	ENERJİ TÜKETİMİ- EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE İÇİN FREKANS ALANINDA NEDENSELİK YAKLAŞIMI	83-96
Raife Meltem YETKİN ÖZBÜK	ÇEVİRİMİÇİ YORUMDAN ALGILANAN FAYDA: ÜRÜN KULLANIM SÜRESİNİN VE YORUMUN İNANDIRICILIĞININ ROLÜ	97-122
Hüseyin USLU Bülent ÖZ	TÜRKİYE'DE HİSSE SENETLERİ, BANKA KREDİLERİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: ZAMAN SERİLERİ ANALİZİ	123-160
Sinan ERDOĞAN	DEMOKRASİ VE İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE İÇİN BİR ANALİZ	161-178
Zeynep AĞDEMİR Deniz ABUKAN	AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİNDE VERGİ HARCAMALARININ GENEL SEYRİ VE TRUMP DÖNEMİ VERGİ HARCAMALARI	179-206
Sinan YILDIRIM	UZUN DÖNEMDE İŞÇİ DÖVİZ HAVALELERİNİN İHRACAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: HOLLANDA HASTALIĞI GEÇERLİ Mİ?	207-228
Remzi GÖK	TÜRKİYE'DE BORSA VE MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ NEDENSELİK İLİŞKİSİ: DALGACIK BAĞDAŞIKLIĞI ANALİZİ İLE YENİDEN İNCELEME	229-254
Volkan YÜNCÜ	ÖRGÜTSEL MEŞRUIYET: KURUMSAL KURAM GÖZÜYLE DERİNLEMESİNE BİR BAKIŞ	255-278
Ferhat AKBEY Musa GÖK	KESİNHESAP KANUNU VE BÜTÇE HAKKI: TBMM GÖRÜŞMELERİ ÜZERİNDEN BİR ANALİZ	279-306

CONTENTS

Ümit ÇIRKLI	THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC FACTORS AND HEALTH PERSONNEL EMPLOYMENT IN TURKEY: AN ECONOMETRIC ANALYSIS	1-18
Tolga AKSOY	HAPPINESS AND INSTITUTIONAL DEVELOPMENT	19-36
Ferda ÜSTÜN Ayşe İpek KOCA BALLI	THE MODERATING ROLE OF INTERNATIONAL ACTIVITY ON THE EFFECT OF INNOVATION AND RISK TAKING TENDENCY ON THE FIRM PERFORMANCE	37-64
Tuğay GÜNEL	MONETARY AND FISCAL RULES APPLICATIONS IN EUROPEAN UNION	65-82
Mehmet AYDIN	ENERGY CONSUMPTION- ECONOMIC GROWTH NEXUS: CAUSALITY APPROACH IN FREQUENCY DOMAIN FOR TURKEY	83-96
Raife Meltem YETKİN ÖZBÜK	PERCEIVED HELPFULNESS OF ONLINE REVIEW: THE ROLE OF PRODUCT USAGE PERIOD AND REVIEW'S CREDIBILITY	97-122
Hüseyin USLU Bülent ÖZ	THE RELATIONSHIP BETWEEN STOCKS, BANK CREDITS AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY: TIME SERIES ANALYSIS	123-160
Sinan ERDOĞAN	DEMOCRACY AND ECONOMIC GROWTH NEXUS: A COMPARATIVE ANALYSIS FOR TURKEY	161-178
Zeynep AĞDEMİR Deniz ABUKAN	GENERAL COURSE OF TAX EXPENDITURE IN THE UNITED STATES AND TAX EXPENDITURE OF THE TRUMP PERIOD	179-206
Sinan YILDIRIM	THE EFFECT OF WORKERS' REMITTANCES ON EXPORT IN THE LONG-TERM: IS THE DUTCH DISEASE VALID?	207-228
Remzi GÖK	CAUSALITY BETWEEN STOCK MARKET AND MACROECONOMIC VARIABLES IN TURKEY: NEW EVIDENCE FROM WAVELET COHERENCE ANALYSIS	229-254
Volkan YÜNCÜ	ORGANIZATIONAL LEGITIMACY: AN IN-DEPTH OVERVIEW THROUGH THE LENS OF INSTITUTIONAL THEORY	255-278
Ferhat AKBEY Musa GÖK	FINAL ACCOUNTS LAW AND POWER OF PURSE: AN ANALYSIS BASED ON TGNA NEGOTIATIONS	279-306

DERGİNİN BU SAYISINDA KATKIDA BULUNAN HAKEMLERİN LİSTESİ

- Prof. Dr. Sabri AZGÜN- Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Selçuk BURAK - Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Recai COŞKUN - İzmir Bakırçay Üniversitesi
Prof. Dr. Devrim DUMLUDAĞ - Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Emre GÜLER- İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Faruk İŞCAN - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Berna KOCAMAN- Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Burcu ÖZCAN - Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Rıza SANDALCILAR - Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Kadir AKSAY - Eskişehir Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan AKSOY - Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet ARİF - Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe CİNGÖZ - Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin Güçlü ÇİÇEK - Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Cüneyt DUMRUL - Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Eyyup ECEVİT - Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet GÜLMEZ - Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. İdil IŞIK - İstanbul Bilgi Üniversitesi
Doç. Dr. Oktay KOÇ - Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah KOÇAK - Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Levent KORAP - Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Halim TATLI - Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Burhan ULUYOL - İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Doç. Dr. Selim YILDIR - Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Deniz ABUKAN - Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Sevi DOKUZOĞLU - Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Şaban ERTEKİN - Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Ahmet KÖSEOĞLU - Erciyes Üniversitesi
Dr. Zeynep ÖZTÜRK YAPRAK - Erciyes Üniversitesi

THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC FACTORS AND HEALTH PERSONNEL EMPLOYMENT IN TURKEY: AN ECONOMETRIC ANALYSIS

Ümit ÇIRAKLI*

ABSTRACT

This study applies the ARDL (Autoregressive Distributed Lag) bounds testing approach developed by Pesaran, Shin and Smith (2001) to reveal the relationship between economic factors and health personnel employment in Turkey between 1974-2015. While the health personnel data includes the number of physicians and other health personnel (midwives and nurses), reel GDP (Real Gross Domestic Product) and economic crises are included as economic factors in the study. In terms of long-run relationships between economic growth and health personnel number, this study shows that while the employment of the physicians is made independently of economic growth, other health personnel are employed directly proportional to the increase in income in Turkey. The findings of the study show that the 1994 economic crisis has had a significant decreasing effect on only the number of other health personnel. Both the results of long-run relationships and impacts of economic crises in this study shows that the politicians pay more attention to the physicians than other health personnel. As health care services are based on teamwork, cuts in the number of other health personnel during any economic hardship will make it difficult to meet the health services needs of population in terms of quality and quantity. Therefore, politicians need to pay more attention to the recruitment of other health personnel too.

Keywords: Economic Factors, Economic Crisis, Health Personnel Number, Turkey, ARDL Bounds Testing.

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, cirakli@hacettepe.edu.tr, umit.cirakli@yobu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3134-8830>

Makalenin gönderilme tarihi: 14 Aralık 2019

Kabul tarihi: 16 Mart 2020

TÜRKİYEDE EKONOMİK FAKTÖRLER VE SAĞLIK İŞGÜCÜ İSTİHDAMI ARASINDAKİ İLİŞKİ: EKONOMETRİK BİR ANALİZ

ÖZ

Bu çalışma, 1974-2015 arası Türkiye’de ekonomik faktörler ve sağlık personeli istihdamı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL (Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modeli) sınır testi yaklaşımını uygulamaktadır. Sağlık personeli verisi hekim, diğer sağlık personeli (ebe ve hemşire) sayısını kapsamakta iken, reel GSYH ve ekonomik krizler çalışmaya ekonomik faktörler olarak dahil edilmiştir. Ekonomik büyüme ile sağlık personeli sayısı arasındaki uzun dönemli ilişki açısından bu çalışma, Türkiye’de hekim istihdamının ekonomik büyümeden bağımsız olarak yapıldığını, ebe ve hemşire istihdamının ise doğrudan ekonomik büyüme ile orantılı yapıldığı ortaya koymaktadır. Çalışmanın bulguları, 1994 ekonomik krizinin sadece ebe ve hemşire sayısı üzerinde önemli şekilde azaltıcı etkisinin olduğunu göstermektedir. Çalışmanın hem uzun dönem ilişkilere hem de krizlerin etkilerine dair sonuçları politikacıların hekimlere ebeler ve hemşirelerden daha fazla önem verdiklerini göstermektedir. Sağlık hizmetleri ekip çalışmasına dayalı olduğu için bir ekonomik zorluk döneminde ebe ve hemşire sayısında yapılacak kesintiler toplumun sağlık hizmeti ihtiyacının nicelik ve kalite açısından karşılanmasını zorlaştıracaktır. Bu yüzden politikacıların diğer sağlık personeli istihdamına da daha fazla önem vermesi gerekmektedir.

Anahtar Kavramlar: Ekonomik Faktörler, Ekonomik Krizler, Sağlık Personeli Sayısı, Türkiye, ARDL Sınır Testi.

INTRODUCTION

Health personnel or health workforce can be defined as workforce that produces every kind of health services in the public or private sector. Health personnel is classified in various forms in the literature. However, health workforce statistics published by the World Health Organization summarize the health workforce under 29 headings and, physicians, dentists, pharmacists, veterinarians, nurses, physiotherapists and laboratory technicians are included in this classification (Islek, 2005). The services in the health institutions are heavily provided by teams and the division of labor between physicians, nurses and other health personnel shows that health care cannot be provided by a single professional group (Cıraklı, Celik and Beylik, 2015).

Although health care services are provided by teams, especially physicians and nurses play an important role in the functioning of hospitals (Imirlioglu, 2009). Because health manpower statistics between 1974-2015 in Turkey show that about 35% of the total health staff are nurses, and about 36% of the total health staff are physicians. When the midwives are included in the number of nurses, nurses constitute about 55% of total health staff (Turkish

Statistical Institute, 2016). Researches show that the increase in nurse numbers is linked to the decrease of inpatient mortality in the hospitals (Duffin, 2014; Palese and Watson, 2014). It is not possible to provide health services effectively and of high quality without sufficient health personnel.

It is also stated that midwives and nurses should form the base of the pyramid in the distribution of team. But the most frequent subject in quantitative evaluation in Turkey is that the number of physicians should be increased (Kilic, 2007). On the other hand, Turkey has not also a good place in the rankings among OECD countries in terms of the number of nurses per hundred thousand people, as well as the physicians' shortage. According to 2015 data, the number of physicians, nurses and midwives per hundred thousand people in Turkey are 179, 162 and 67 respectively, while the OECD countries' average are 339 for physicians, and 1071 for nurses and midwives (Republic of Turkey Ministry of Health General Directorate of Health Research, 2016). So increasing only the physician number without increasing the number of nurses and other health staff will not be a realistic approach (Kilic, 2007).

Regarding the models of health determinants, it seems that economic factors are among the important determinants of health. Therefore, any economic change will have an effect on the health independently (negatively or positively) (Cirakli, 2019; Cirakli and Yildirim, 2018, 2019). Cooper et al. (2002) states that there is a correlation between the growth of GDP and growth of health personnel number, and they find that most of the growth in the health workforce between 1929-2000 in the United States has involved ancillary personnel, so physicians become a proportionately smaller component. On the other hand, Cirakli (2019) and Cirakli and Yildirim (2018, 2019) states that policies or policy choices of politicians emerge as an important factor in determining the direction of the effects of economic changes on health and health personnel employment. Because, the social determinants of health are highly affected by the distribution of income, resources and power and, these factors are generally shaped by political institutions (Yildirim, 2015). In this context, it is possible to say that increasing or decreasing the number of any kind of health staff is based on a political choice. This research aims to investigate the relationship between economic factors and health personnel numbers within the context of political choice in Turkey between 1974-2015.

For Turkey, the number of comprehensive studies of the effects of economic factors including economic growth and economic crisis on health personnel employment is limited. The studies about the relationship economic growth and health are usually related to the effect of economic growth on health expenditures or the relationship between human capital and economic growth (Ecevit and Kuloglu, 2016; Ecevit and Cetin, 2010). Therefore, it is thought that this study will make a significant contribution to the national literature in this field. On the other hand, the results of the study should be evaluated in the scope

of some limitations that the study have. First of all, the scope of the study is limited to national data for Turkey. Thus, the results of the study cannot be generalized for other countries. Second, because data of the study related to economic factors includes only real GDP and economic crisis, the results of the study are valid under the assumption of the other factors being *ceteris paribus*.

I. METHOD

A. STUDY DESIGN

To investigate the relationship between economic factors and other health personnel employment, ARDL cointegration analysis, which is also called ARDL bounds testing, will be applied within the scope of the time series analysis as an econometric method. Cointegration tests are used to determine the long-run relationships between variables. Assumption of the stationarity of the series lie at the basis of the cointegration analyzes, developed for the determination of long-run relationships between time series and variables. Stationarity means that mean, variance and covariance of the time series do not change over time. Therefore, a stationary time series is one whose statistical properties such as mean, variance, covariance is all constant over time. In the presence of non-stationary variables, there might be a spurious regression, which has a high R2 statistics that appear significant, but the relationship between variables are not real. Thus, the series must be stationary in the cointegration analyzes. The non-stationary series can be made stationary by applying differencing process to the series. If it is necessary “d” times differencing to make stationary a non-stationary Y_t time series, this time series is stationary at its “d” order difference value, and can be shown as $Y_t \sim I(d)$ (Narayan ve Narayan, 2004; Narayan ve Narayan, 2006; Ciftci, 2009).

Ordinary least squares (OLS) technique can be used if all variables are stationary at the level values, i.e. $I(0)$.¹⁹ Nevertheless, macroeconomic time series data are generally stationary at their first difference, not in level values (Gujarati, 2004, 2011). Some cointegration techniques including Engle and Granger (1987), Johansen (1988), Phillips and Hansen (1990) and Johansen and Juselius (1990) can be used instead of the standard regression technique when all the variables to be used in econometric analysis are stationary at their first difference, i.e. $I(1)$ (Erdogan and Bozkurt, 2008; Ciftci and Yildiz, 2015). ARDL bounds testing approach developed by Pesaran, Shin and Smith (2001) is also one of these tests used to determine a log-run relationship between variables. ARDLs (Auto regressive distributed lags) are standard least squares regressions that include lags of both the dependent variable and explanatory variables as regressors (Greene, 2008). This model has advantage to predict future results based on past results because it includes lagged affects, and also ARDL bounds testing approach gives robust and effective results in studies with few observations (Narayan ve Narayan, 2004; Narayan ve Narayan, 2006; Wang, 2009; Erdem, Ilgün ve Dumrul, 2011) Because the results of economic

events are not immediately apparent, ARDL approach is a powerful method to account for lagged impacts (Narayan ve Narayan, 2004; Narayan ve Narayan, 2006).

ARDL procedure can be carried out in four stages (Ciftci, 2009; Tuncsiper and Bicen, 2013). The first stage is to test for stationarity of time series, also called unit root test. The second stage is to estimate an Unrestricted Error Correction Model (UECM) and to perform bounding test. This model includes the lagged values of variables with the appropriate differencing, one period lagged level values of variables, and dummy variables if needed (economic crisis as dummy variables in this study). In this stage, an UECM is estimated with ordinary least squares technique (OLS) and the bounding test (wald test) is performed for the joint significance of the coefficients of the one period lagged level values. Then it is decided whether there is a long-run relationship (cointegration relationship) between dependent variable and explanatory variables by comparing F-statistic value obtained from Wald test with the upper and lower critical values derived by Pesaran, Shind and Smith (2001). If the F test value exceeds the upper critical values, then it is decided that there is a long-run relationship between variables. However, in this stage diagnostic tests including Breusch-Godfrey autocorrelation LM test, Jarque-Bera normality test, ARCH test, Ramsey Reset test and, CUSUM and CUSUM-SQ stability test should also be performed to determine whether the predicted model is valid and appropriate.

After detecting cointegration relationship between variables, the third stage is to estimate an ARDL model with OLS technique to determine the long-run coefficients. In the model at this stage, the variables are introduced into analysis with their level values, and dummy variables are also included if there are. Once the coefficients for the long-term relationship have been determined, the model's diagnostic tests are performed again to decide whether the model is appropriate or not. The last stage is to build an Error Correction Model (ECM) to estimate the short-term coefficients. ECM can be derived from ARDL model through a simple linear transformation, which integrates short run adjustments with long run equilibrium without losing long run information. ECM includes error correction term, which refers to one period lagged value of the model's residuals in which the long-term relationship between variables is obtained, and the lagged values of the differences of all variables. The coefficient of the ECM term indicates how much of an imbalance in the short run after shocks will be corrected in the long run. The error correction term is expected to be negative and significant. Therefore, the coefficients of dummy variable as economic crises in this stage will give us the impacts of economic crisis on the health personnel number.

B. DATA AND STATISTICAL ANALYSIS

The data of the study were obtained annually with a total of 42 observations between 1974 and 2015. These data are shown in Table 1. In the study, while real GDP is used as independent variable, number of physicians and, number midwives and nurses are used as dependent variables. In addition to these data, three crisis dummy variables were added for the economic crises of 1994, 2001 and 2009.

Table 1. Data, Abbreviations and Data Source

Data	Abbreviation	Data Source
Number of physicians	NPHYC	TurkStat (2016)
Number of midwives and nurses	NOHP	TurkStat (2016)
Real GDP	RGDP	World Bank (2016)

Sources: TurkStat, 2016; World Bank, 2016.

To perform the ARDL cointegration method, the EViews 9.5 statistical program was used. The ARDL method was carried out in four stages. First, unit root tests for time series were performed. The Augmented Dickey-Fuller (ADF) test and Phillipd-Perron test were used for the unit root test (Dickey and Fuller, 1979, 1981; Phillips and Perron, 1988). Second, an Unrestricted Error Correction Model (UECM) was built, the model was estimated with the OLS technique, and the bounds testing (Wald test) was performed. Then, it was decided whether there was a cointegration relation between the variables by comparing F-statistic value obtained from the Wald test with the upper and lower critical values derived by Pesaran, Shin and Smith (2001). Akaike information is used to calculate the optimal lag length for each variable in the UECM. In the determination of the maximum lag length of the estimated model, the lag length at which no autocorrelation is found is taken into account. Whether autocorrelation is present or absent was determined by the Breusch-Godfrey LM test for autocorrelation. Due to the fact that the lagged values of the dependent variable are included in the model as explanatory variables, Breusch-Godfrey autocorrelation LM is used instead of the Durbin-Watson test statistic in investigating the autocorrelation problem. In addition, diagnostic tests of the selected model have been carried out. In this context, the Jarque-Bera test for normal distribution fit, the ARCH test for heteroskedasticity, and the Ramsey Reset test for the functional form misspecification were performed. Moreover, CUSUM and CUSUM-SQ tests were performed to determine the stability of the models.

In the third stage, the ARDL model was estimated to determine the long-term coefficients. At this stage, the Akaike information criterion was used to determine the maximum lag length. For the estimated model, the Breusch-

Godfrey autocorrelation LM test, Jarque-Bera normality test, ARCH test, Ramsey Reset test, and CUSUM and CUSUM-SQ stability tests were performed. In the fourth stage, the Error Correction Model (ECM) was created by using the ARDL model and this model was estimated with the OLS technique.

C. LIMITATIONS AND ASSUMPTIONS

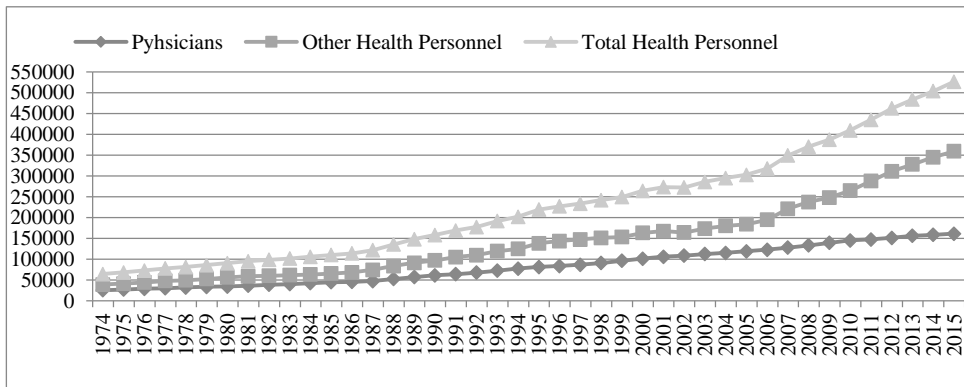
It is accepted that the data obtained for our study is accurate. Real GDP has been used as independent (explanatory) variable in our study. There are many factors besides this variable that affects health personnel numbers. In this context, the results are limited only the variables used in the study. The data with 42 observations can also be assumed as small in terms of the time series analysis.

II. RESULTS AND DISCUSSIONS

A. BASIC STATISTICAL RESULTS

The number of health personnel in Turkey has been assessed under the number of physicians and the number of other health staff. The number of physicians includes dentists and other practitioners and specialist physicians, while the number of other health personnel is composed of midwives and nurses. The graph 1 below shows the health personnel numbers between 1974 and 2015.

Graph 1. Health Personnel Number in Turkey Between 1974-2015



Source: TurksStat, 2016.

As seen in the Graph 1, the number of physicians in Turkey, has steadily increased from 1974 until 2015. The number of other health personnel, which was 39048 in 1974, increased to 359263 in 2015. The number of other health personnel also showed a tendency to increase, but in 2002, following the 2001 crisis, it decreased by about 2%. But decreases were seen in only two professions as nurses and midwives and, the decrease in the number of nurses was about %2.5.

B. RESULTS OF UNIT ROOT TESTS

In this study, the ADF unit root test and Phillips-Perron test were used to determine the stationarity of the time series used in the analysis. The results of unit root tests are shown in Table 2 and are only given for the models which are used in the ARDL bound tests. In Table 2, LRGDP means logarithmic real gross domestic product, LPHYC means logarithmic physician number and LOHP means logarithmic other health personnel number. Also “t” shows value of t-statistic and “p” shows probability values for t-statistics. According to the unit test results, all the variables meet the condition of not being stationary in their level values but being stationary in their first difference values.

Table 2. Results of Unit Root Tests

	Variables	Models	Level Values		First Difference Values	
			t	p	t	p
ADF Test	LRGDP	Intercept	-0.39	0.9013	-6.44***	0.000
	LPHYC	Intercept	-2.21	0.204	-3.60**	0.010
	LOHP	Intercept	-0.23	0.925	-4.46***	0.000
	Variables	Models	Level Values		First Difference Values	
			Adjusted t	p	t	p
Phillips-Perron Test	LRGDP	Intercept	-0.37	0.9054	-6.62***	0.000
	LPHYC	Intercept	-2.33	0.1690	-3.71***	0.007
	LOHP	Intercept	-0.17	0.9340	-4.47***	0.000

* shows %10 level of significance, ** %5 level of significance, *** %1 level of significance

Notes: For the ADF test, maximum lag length of 9 and Akaike Information Criteria for maximum lag length were chosen. For the Phillips-Perron test, Newey-West bandwidth with automatic selection were chosen. Critical values for the ADF test were -3.60, -2.93 and -2.60 for intercept respectively at 1%, 5% and 10% significance levels in MacKinnon (1996).

C. RESULTS OF UECM (BOUNDS TESTING)

The results of ARDL Bound tests are shown in the Table 3. According to test results, it is observed that the model related to the physician number has cointegration at %5 level of significance, and the model related to the other health personnel number has cointegration at %1 significance level. Note that, diagnostic tests including the Breusch-Godfrey autocorrelation LM test, Jarque-Bera normality test, ARCH test, Ramsey Reset test and, CUSUM and CUSUM-SQ stability tests were performed for all UECM models shown in Table 3. There was a small overflow in CUSUM-SQ of LOHP. According to Yakisik and Cetin (2014), such small overflows do not disturb the stability of the model as long as they return to the confidence interval. In this context, it can be said that the coefficients belonging to the model are stable since the small overflow in the CUSUM-SQ graph of the estimated model.

Table 3. Results of ARDL Bounds Testing

Estimated ARDL Model		LPHYC [2, 0]		
k	F	p	R ²	A-R ²
3	4.74	0.008	0.35	0.17
Diagnostic Tests* S.E: 0.017 S.S.E: 0.008; LM.: 0.35, p: 0.702; JB.Nor.: 0.23, p: 0.890; ARCH: 0.09, p: 0.758; Ramsey: 2.08, p: 0.143				
Estimated ARDL Model		LOHP [1, 0]		
k	F	p	R ²	A-R ²
3	5.95	0.002	0.35	0.21
Diagnostic Tests* S.E: 0.026 S.S.E: 0.022; LM.: 1.80, p: 0.118; JB.Nor.: 0.98, p: 0.609; ARCH: 0.95, p: 0.333; Ramsey: 0.22, p: 0.638				
Critical Values				
The Significance Level	Lower Limit	Upper Limit		
%1	3.65	4.66		
%2.5	3.15	4.08		
%5	2.79	3.67		
%10	2.37	3.20		

* Meaning of the abbreviations in diagnostic tests section; S.E: Standard error, S.S.E: Sum of squared errors, LM.: Breusch-Godfrey LM test for autocorrelation, JB.Nor.: Jarque-Bera normality test, ARCH.: ARCH test, Ramsey: Ramsey Reset test

D. Results of ARDL Error Correction Models

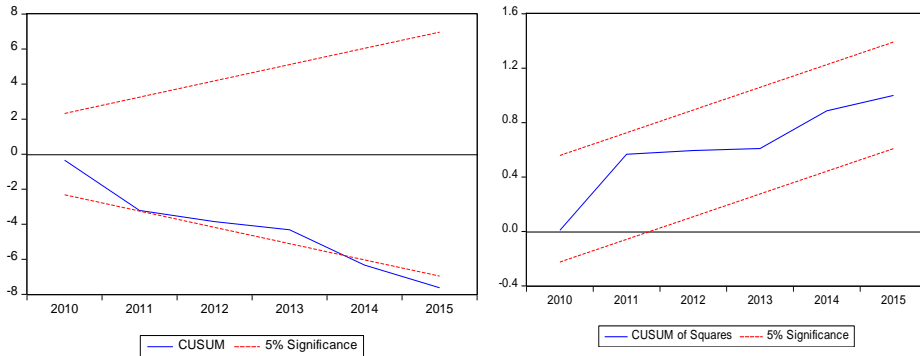
At this stage, with the Eviews 9.5 package program, a general ARDL model is estimated by the OLS technique by choosing a maximum lag length of 3 for the number of physician's model and 2 for the number of other health personnel model, using Akaike Information Criteria for maximum lag length and then the most appropriate ARDL model was decided. The selection of the most appropriate ARDL model is made automatically by the Eviews 9.5 package program according to the selected information criterion and the maximum lag length. The results of ECM model for the number of physicians are shown in Table 4.

Table 4. ARDL Model Long and Short Term Estimation Results: Number of Physicians

Estimated ARDL Model: [2, 0]							
<u>Long-Term Model</u>				<u>Short-Term Model (ECM)</u>			
Dependent Variable: LPHYC				Dependent Variable: ΔLPHYC			
Variables	Coefficient	t- statistics	p	Variables	Coefficient	t- statistics	p
LRGDP	0.783	1.796	0.082	ΔLRGDP	0.001	0.019	0.985
D_1994	0.607	0.927	0.360	ΔD_1994	0.022	1.777	0.085
D_2001	0.267	0.601	0.552	ΔD_2001	0.014	1.181	0.246
D_2009	0.309	0.614	0.543	ΔD_2009	0.008	0.619	0.540
C	-7.460	-0.642	0.525	ECM(-1)	-0.040	3.960***	0.000
$\text{ECM} = \text{LPHYC} - (0.7829 \cdot \text{LRGDP} + 0.6071 \cdot \text{D}_{1994} + 0.2669 \cdot \text{D}_{2001} + 0.3094 \cdot \text{D}_{2009} - 7.4605)$							
Diagnostic Tests				Statistics			
R ²				0.992			
Adjusted R ²				0.990			
Standart Error				0.017			
Sum of Squared Errors				0.009			
F-Statistic				7061.46			
F-Statistic of Breusch-Godfrey Autocorrelation LM Test				0.15			
Jarque-Bera Test Statistic				1.04			
F-Statistic of ARCH Heteroscedasticity Test				0.02			
F-Statistic of Ramsey Reset Test				6.66			

* shows %10 level of significance, ** %5 level of significance, *** %1 level of significance

According to the results given in Table 4, it is understood that ARDL [2, 0] model has not got any problem in terms of diagnostic statistics (autocorrelation, normal distribution fit, heteroscedasticity and functional form misspesification). Similarly, from CUSUM-SQ graph (Figure 1) it is seen that there is no problem in terms of stability.

Figure 1. ARDL CUSUM ve CUSUM-SQ Graphs: Number of Physicians

According to the error correction model results shown in the Table 4, it is observed that the coefficient of ECM (-1) is negative and statistically significant as expected. From this coefficient (-0.04), it can be said that 4% of the deviations in the long-term equilibrium of the system after the shocks that can occur in the short-term period in the system will be eliminated in next period.

From the results for the long term model in Table 4, it is seen that the long term coefficient of real GDP (0.783) is not statistically significant ($p > 0.05$). This result shows that there is no significant effect of the real GDP on the number of physicians in the long run. It is evaluated that the most important factor in this result is that recruitment of physicians is made according to the chart of personnel distribution without being subject to an examination in Turkey, and to meet the need for physicians' workforce in Turkey is thought to be politically important. It is also argued that the fact that physicians are the main decision makers in the health care services and the majority of the health care claims are determined by doctors is among the main reasons for that result (Newhouse, 2002).

The results given in Table 4 show that the economic crises of 1994, 2001 and 2009 did not significantly affect the number of physicians ($p > 0,05$). On the other hand, it was found that the 1994 economic crisis significantly ($p = 0,045$) negatively (-0,03) affected the number of other health personnel. But, the 2009 economic crisis had no significant effect on the number of other health personnel ($p > 0.05$). For the total number of health personnel, it is observed that the economic crisis has no significant effect ($p > 0.05$).

A general ARDL model is estimated by the OLS technique by choosing a maximum lag length of 2 for the number of other health personnel model, using Akaike Information Criteria for maximum lag length and then the most appropriate ARDL model was decided. The selection of the most appropriate

ARDL model is made automatically by the Eviews 9.5 package program according to the selected information criterion and the maximum lag length. The results of ECM model for the number of other health personnel are shown in Table 5.

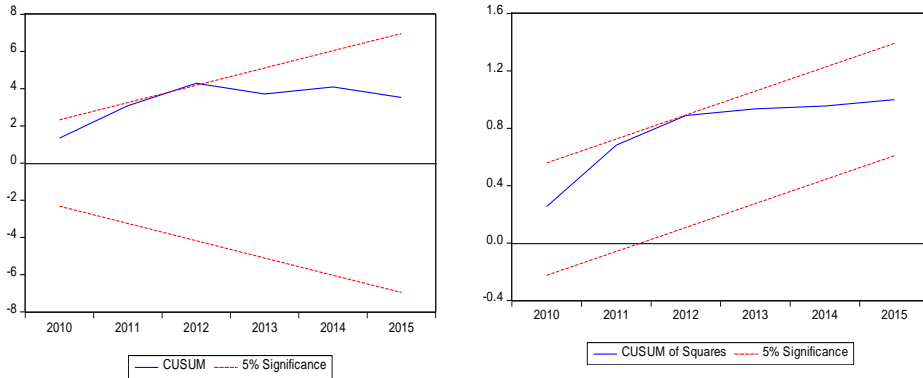
Table 5. ARDL Model Long and Short Term Estimation Results: Number of Other Health Personnel

Estimated ARDL Model: [2, 0]							
Lon Term Model				Short Term Model (ECM)			
Dependent Variable: LOHP				Dependent Variable: ΔLOHP			
Variables	Coefficients	t-statistics	p	Variables	Coefficients	t-statistics	p
LRGDP	1.339	25.154***	0.000	ΔLRGDP	0.108	1.069	0.293
D_1994	0.080	0.498	0.622	ΔD_1994	-0.038	-2.081**	0.045
D_2001	-0.002	-0.014	0.989	ΔD_2001	0.010	0.576	0.569
D_2009	0.014	0.087	0.931	ΔD_2009	-0.018	-0.999	0.325
C	-21.261	-16.220***	0.000	ECM(-1)	-0.204	-5.010***	0.000
ECM= LOHP - (1.3328*LRGDP + 0.0186*D_1994 -0.0249*D_2001 -0.0154*D_2009 -21.1914)							
Diagnostic Tests						Statistics	
R ²						0.999	
Adjusted R ²						0.998	
Standart Error						0.02	
Sum of Squared Errors						0.02	
F-Statistic						3667.30	
F-Statistic of Breusch-Godfrey Autocorrelation LM Test						1.42	
Jarque-Bera Test Statistic						0.61	
F-Statistic of ARCH Heteroscedasticity Test						0.67	
F-Statistic of Ramsey Reset Test						0.05	

* shows %10 level of significance, ** %5 level of significance, *** %1 level of significance

It is understood that the ARDL [2, 0] model in Table 5 does not have any problem in terms of diagnostic statistics (autocorrelation, normal distribution fit, heteroscedasticity and functional form misspesification). In addition, CUSUM and CUSUM-SQ test results are graphically shown in Figure 2 to show whether long term coefficients are stable. According to the CUSUM and CUSUM-SQ graphs, it is understood that the long term coefficients of the model are stable.

Figure 2. ARDL CUSUM and CUSUM-SQ Graphs: Number of Other Health Personnel



According to the results of the error correction model in the Table 5, it is seen that the coefficient of ECM (-1) is negative and statistically significant as expected. It is possible to say that the deviations in the long term equilibrium of the system after the shocks which may occur in the system in the short term will be eliminated after about five periods later (-0,20).

From the information on the long term coefficients in Table 5, it has been found that there is a long term cointegration relationship between the number of other health personnel and real GDP and, the increase in real GDP has a significant ($p < 0.05$) increasing effect on the number of other health personnel. Basically, this long term relationship between income growth and the increase in the number of other health personnel is expected. However, real GDP in Turkey does not affect significantly the number of physicians but affect the number of other health personnel is interesting. This result can be thought of as a sign that politicians attach more importance to physicians than to midwives and nurses.

For the effects of economic crises on the number of other health personnel, it has been found that the 1994 economic crisis significantly ($p < 0.05$) and negatively (-0.03) affected the number of other health personnel and that the economic crises of 2001 and 2009 were not significant ($p > 0.05$). From these results it can be stated that the 1994 economic crisis has had a reducing effect on the number of other health personnel. Eurofound (2014) suggests that personnel cuts are clearly linked to the crises. It is also possible to say that the personnel cuts are directly the results of a political choice. In this context, it is considered that the reducing affect of 1994 economic crisis on the other health personnel is a sign of the political preference. Because health care based on teamwork, it is possible that heal services quality and availability may adversely be affected from this situation. In addition, sometimes these interruptions can lead health professionals to go to other countries (HOPE, 2011; Eurofound, 2014).

CONSLUSION

This study shows that there is not any long term relationship between real GDP (economic growth) and physician number. On the other hand, there is a cointegration relationship (long term relationship) between economic growth and other health personnel number, and when real GDP increases, other personnel number increases too. These long terms relationships between the economic growth and health personnel numbers show that while the recruitment of the physicians is carried out indpeptly of economic growth, the recruitment of other personnel is related to the increase of income. Cooper et al. (2002) similarly find that employment of other health personnel is correlated to economic growth. They also find that employment of physicians is also correlated to economic growth but physicians' increase rate is low when compared to other health personnel.

Additionally, the results show that the number of physicians will not probably effected negatively but the number of other health personnel will be effected negatively in case of an economic crisis in Turkey. It is evaluated that political choice is an important factor in this result. And politicians pay more attention to the recruitment of physicians than other health personnel. Since the health sector is a labor-intensive and teamwork-based sector, it is going to be difficult to meet the increasing health care service needs of population when the number of other health personnel is cut in case of an economic crisis. For this reason, politicians need to give more importance to the employment of other health personnel.

The main aim of this study was to evaluate the relationships between economic factors and health personnel employment in Turkey. From the results of the study, it can ben concluded that the employment of nurses and midwives in Turkey is correlated to the economic growth, but the employment of physicians in Turkey is not. This study is important to provide scientific evidence for the relationship between economic factor and health personnel employment. On the other hand, some limitations of the study require that the results should be evaluated carefully. Because of having data for only Turkey, the results of the study can not be generalized for other countries. Also study only includes only real GDP and economic crisis as economic factors the results of the study are valid under the assumption of the other factors being *ceteris paribus*. When considering the limitations of this study, a future study with more economic factors and more countries' data may provide better evidence. Also a study that using the budget of the ministry of health instead of real GDP may give better results about health personnel employment in Turkey.

REFERENCES

- Cetin, M. and Ecevit, E. (2010). The effect of health expenditures on economic growth: a panel regression analysis on OECD countries. *Doğuş University Journal*, 11(2), 166-182.
- Cirakli, U. (2019). Investigation of the relationship between macroeconomic factors and health expenditures and ministry of health budget in Turkey through ARDL bounds testing approach. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*, 21(2), 581-596. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.449527>.
- Cirakli, U., and Yildirim, H. H. (2018). Health policy choices and countermeasures taken in times of economic crisis from 1994 to 2014 in the world: A theoretical review. *Health Care Academician Journal*, 5(4), 43-51.
- Cirakli, U., and Yildirim, H. H. (2019). The impacts of economic crisis on the public health in Turkey: An ARDL bounds testing approach. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22(2), 259-280.
- Cirakli, U., Celik, Y. and Beylik, U. (2015). The importance and benefits of effective teamwork in health care: A literature survey. *Health Care Academician Journal*, 2(3), 140-146. <https://doi.org/10.5455/sad.2015131452108477>.
- Cooper, R. A., Getzen, T. E., McKee, H. J. and Laud, P. (2002). Economic and demographic trends signal an impending physician shortage. *Health Affairs*, 21(1), 140-154. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.21.1.140>.
- Dickey, D. A. and Fuller, W.A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive Time Series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Dickey, D. A. and Fuller, W.A. (1981). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Duffin, C. (2014). Increase in nurse numbers linked to better patient survival rates in ICU. *Nursing Standart*, 28(33), 10-10. <https://doi.org/10.7748/ns2014.04.28.33.10.s8>.
- Ecevit, E. and Kuloglu, A. (2016). The Relationship between human capital and economic growth in Turkey. *IOSR Journal of Economics and Finance*, 7(6), 69-72.

- Engle, R. F. and Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276. <http://dx.doi.org/10.2307/1913236>.
- Erdem, E., İlgün, M. F. ve Dumrul, C. (2011). Finansal İstikrarın Bankacılık Sisteminin Borç Verme Politikaları Üzerindeki Etkisi: 2008 Küresel Krizi Çerçevesinde Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 5(1), 9-34.
- Erdogan, S. and Bozkurt, H. (2008). The relation between life expectancy and economic growth: an analysis with ARDL model. *The Journal of Knowledge Economy and Knowledge Management*, 3(1), 25-38.
- Eurofound (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions). (2014). *Access to healthcare in times of crisis*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Greene, W. H. (2008). *Econometric analysis* (6th ed.). Prentice Hall.
- Gujarati, D. N. (2004). *Basic econometric* (4th ed.). The McGraw-Hill Companies.
- Gujarati, D. N. (2011). *Econometrics by example*. Palgrave Macmillian.
- HOPE (European Hospital and Healthcare Federation). (2011). *The Crisis, Hospitals and Health Care*. European Hospital and Healthcare Federation.
- Imirlioglu, I. (2009). The Sources of Stress for the Medical Doctors and the Nurses That Work for the State Hospitals and Their Views on the Affects of Stress on Their Performances (An Example of the Province of Ankara). *Verimlilik Dergisi*, 4, 53-101.
- Islek, N. (2005). *Evaluation of nursing service performance and manpower planning based on a workload analysis of nursing services* (Unpublished Master Thesis). Hacettepe University.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254. [https://doi.org/10.1016/0165-1889\(88\)90041-3](https://doi.org/10.1016/0165-1889(88)90041-3).
- Johansen, S. and Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inferences on cointegration-with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 169-210. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.1990.mp52002003.x>.

- Kilic, B. (2007). Health manpower planning and employment policies for Turkey. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 6(6), 501-514.
- MacKinnon, J.G. (1996). Numerical distribution functions for unit root and cointegration tests. *Journal of Applied Econometrics*, 11, 601-618.
- Narayan, P. K. and Smyth, R. (2006). What determines migration flows from low-income to high-income countries? an empirical investigation of Fiji-US migration 1972–2001. *Contemporary Economic Policy*, 24(2), 332–342. <https://doi.org/10.1093/cep/byj019>.
- Narayan, S. and Narayan, P. K. (2004). Determinants of demand of Fiji's exports: an empirical investigation. *The Developing Economics*, 42(1), 95-112. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1049.2004.tb01017.x>.
- Newhouse, J. P. (2002). *Pricing the priceless: a health care conundrum*. MA: MIT Press, Cambridge.
- Palese, A. and Watson, R. (2014). Nurse staffing and education in Europe: if not now, when? *The Lancet*, 383, 1789-1790. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(14\)60188-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(14)60188-4).
- Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>.
- Phillips, P. C. B. and Hansen, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes. *Review of Economic Studies*, 57, 99-125. <https://doi.org/10.2307/2297545>.
- Phillips, P. C. B. and Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335–346. [doi:10.1093/biomet/75.2.335](https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335).
- Republic of Turkey Ministry of Health General Directorate of Health Research. (2016). *Health statistics yearbook 2015*. Ankara: Republic of Turkey Ministry of Health General Directorate of Health Research.
- Tuncsiper, B. and Bicen, O. F. (2013). The effects of European debt crisis on Turkey's exports. In: S. Sarı, A. H. Gencer, I. Sozen (Eds.),

Proceedings of international conference on Eurasian economies (pp. 486-495). St. Petersburg, Russia.

TurkStat. (2016, 4 August). Health statistics. Accessed http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=254.

World Bank. (2016, 4 August). World development indicators. Accessed <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=TUR#>.

Yakisik, H. and Cetin, A. (2014). The impacts of education, health and level of technology on economic growth: ARDL bound test approach. *Socio-economics*, 21(21), 169-186.

Yildirim, H. H. (2015). *Health and politics articles*. Ankara: ABSAM Publications.

MUTLULUK ve KURUMSAL GELİŞME

Tolga AKSOY*

ÖZ

Günümüzde ölkeler arası ekonomik gelişmişlik farklarının yanı sıra, kurumsal gelişmişlik ve mutluluk farklılıkları da iktisatçıların dikkatini çekmektedir. Literatürde ekonomik göstergeler ile mutluluk arasındaki ilişki pek çok çalışma tarafından ele alınmışken, mutluluk ve kurumlar ilişkisi görece ihmal edilmiştir. Bu çalışmanın amacı kurumsal gelişmenin mutluluk üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu amaçla gelişmiş ve gelişmekte olan 131 ölkenin 2005-2016 yıllarını kapsayan veri seti panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre mutluluk ve kurumsal gelişme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır. Gelir seviyesi daha yüksek olan ölkelerin düşük gelirli ölkelere kıyasla daha mutlu olduğu görülürken, ekonomik büyüme ve enflasyon gibi konjonktürel değişkenlerin mutluluk üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçlar, mutluluğun salt parasal bir olgu olmadığını ve ölkelerin kurumsal olarak kalkınarak vatandaşlarının refah seviyelerini artırabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kavramlar: Mutluluk, Yaşam Merdiveni, Kurumsal Gelişme, Panel Veri.

* Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, toaksoy@yildiz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0833-8543>.

Makalenin gönderilme tarihi: 17 Temmuz 2019

Kabul tarihi: 27 Nisan 2020

HAPPINESS and INSTITUTIONAL DEVELOPMENT

ABSTRACT

Nowadays, not only economic development differences, but also differences in institutional development and happiness attract the attention of economists. Although the relationship between economic indicators and happiness is widely discussed in the literature, the relationship between happiness and institutions has been neglected. The aim of this study is to investigate the effect of institutional development on happiness. To that end, data set of 131 developed and developing countries covering the 2005-2016 period was analyzed with panel data methods. According to the results, there is a positive and significant relationship between happiness and institutional development. While the countries with higher income levels are happier than the low-income countries, it appears that cyclical variables such as the rate of economic growth and inflation do not have a statistically significant impact on happiness. These results show that happiness is not merely a monetary phenomenon, and countries can increase the welfare of their citizens by improving institutions.

Keywords: Happiness, Life Ladder, Institutional Development, Panel Data.

GİRİŞ

Mutluluk kavramının iktisatçıların ilgi alanına girmesi Richar Easterlin'in 1974 tarihli "Does Economic Growth Increase Human Lot? Some Empirical Evidence" çalışmasıyla olmuştur. Bu çalışmanın sonucu olarak ortaya çıkan Easterlin Paradoksuna göre, belirli bir zaman noktasında mutluluk gelire göre değişir, ancak zaman içerisinde bir ülkenin geliri arttığında mutluluk artmaz (Easterlin, 1974). Easterlin Paradoksu farklı ülke ve zaman dilimlerini kapsayan pek çok analize konu olmuş ancak bir görüş birliğine varılamamıştır. Mutluluk ve gelir ilişkisi yoğun bir biçimde incelenmesine rağmen, literatürde kurumların mutluluk üzerindeki etkisi ihmal edilmiş görünmektedir. Hâlbuki kurumların insanların refah düzeyleri üzerinde herhangi bir etkileri olup olmadığı, eğer varsa bu etkinin ne derece önemli olduğu sorularını yanıtlamak için mutluluk-kurumsal gelişme konusu detaylı olarak incelenmelidir. Kurumsal gelişme mutluluğu artırabilir mi? Kurumsal olarak gelişmiş ülkeler zayıf kurumlara sahip olan ülkelere kıyasla daha mutlular mıdır? Bu çalışmanın amacı kurumların mutluluk üzerindeki etkisini saptamaktır.

North (1990) kurumları politik, ekonomik ve sosyal etkileşimleri biçimlendiren ve belirsizliği azaltan "oyunun kuralları" ya da "insanlar tarafından geliştirilmiş kısıtlamalar" olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda kurumlar norm, kültür, gelenek ve görenekler, din gibi enformel; anayasa ve mülkiyet hakları gibi formel; ya da ilgili yasalardaki sözleşmeleri tanımlamak ve bunları sözleşmeden doğan işlemlerle uyumlu hale getirmek olarak

tanımlanabilecek yönetim şekline ortaya çıkabilirler (Williamson, 2000). Kurumsal gelişme ülkelerin mutluluk seviyelerini çeşitli açılardan etkileyebilir. İlk olarak gelişmiş kurumlara sahip ülkelerde fren ve denge mekanizmaları daha düzgün çalışır ve böylece politikacılar bireyler tarafından daha iyi denetlenir. Böylece kamu vatandaşların tercihlerini dikkate alarak politikalarını belirler (Frey ve Stutzer, 2000a). Bununla birlikte bireylerin politik süreçlere katılımı artar. Daha özgür toplumlar daha örgütlü olacak, sendikalara, sivil toplum örgütlerine katılımlarla bireyler politik süreçlere katılabilecekleri ve politik sonuçlara etki edebilecekleri için yaşam memnuniyetleri artacaktır. İkincisi, özel mülkiyetin korunması, girişim özgürlüğü ve hukukun üstünlüğü gibi serbest piyasa sisteminin temel gereklilikleri ancak kurumsal olarak gelişmiş ülkelerde sağlanabilir. Üçüncü olarak, politik ekonomi literatürü, mutlulukla demokrasinin pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir (Dorn, Fischer, Kirchgässner ve Sousa-Poza, 2007; Frey ve Stutzer, 2000a, 2000b; Ott, 2010). Demokratik rejimler insanların tercihlerini daha iyi yansıtır. Demokrasinin en temel özelliği olan serbest seçimler politikacıların vatandaşların refah seviyelerini görmezden gelmelerini engeller. Aksi takdirde, seçmenler tarafından yeniden seçilmemekle cezalandırılabilirler. Eğer ekonomik göstergeler iyiye hükümete olan destek artmaktadır. Uzun vadede, insanların yaşam memnuniyeti mevcut siyasi rejime olan desteği artıracak ve ona meşruiyet kazandıracaktır. Demokrasi kitlesel desteğe ihtiyaç duyduğu için mutlu bir toplum demokrasinin olmazsa olmazıdır. Kaldı ki, mutluluk güven, hoş görü ve kendini ifade etme gibi kavramlarla bağlantılıdır ki bunlar ancak demokratik toplumlarda mümkündür (Inglehart, 2006; Inglehart ve Ponarin, 2013). Ayrıca kurumsal kalkınma ekonomik sömürünün önlenmesi, şiddetin azalması, şeffaflığın artması, yasaların icrası yoluyla belirsizliği ve işlem maliyetlerini azaltarak (Bjørnskov, Dreher ve Fischer, 2010) ve kamu bürokrasisinin etkinliğini ve tarafsızlığını artırarak (Bjørnskov ve Tsai, 2015) mutluluğa pozitif katkı yapar. Son olarak iktisat literatürü kurumların iktisadi büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır (Acemoglu, Johnson ve Robinson, 2001; Rodrik, Subramanian ve Trebbi, 2004; Acemoglu, Naidu, Restrepo ve Robinson, 2019). Böylelikle, kurumlar toplam çıktıyı artırarak dolaylı yoldan da mutluluğu teşvik eder.

Bu çalışmada ülkeler arası mutluluk değişkenliğini açıklamak için kurumsal gelişmişlik farklılıklarından yararlanılmaktadır. Her ne kadar formel ve enformel kurumların etkilerini incelemek mümkünse de yukarıda tanımlandığı biçimde Yönetişim kavramını “oyunun kuralları” olarak ele almak daha doğru olacaktır. Bu nedenle, kurum değişkeni olarak Dünya Bankası Yönetişim Göstergeleri (DBYG) kullanılmaktadır (Dünya Bankası, 2018; Kaufmann, Kraay ve Mastruzzi, 2010)¹. Öte yandan, kültür, dil, din gibi enformel kurumlar zamana bağlı olarak değişmezken yönetim göstergeleri

¹ Benzer bir analizi için bkz. Yay, Yay ve Aksoy, 2016.

ülkelerin politik yapılarına göre zaman içerisinde olumlu ya da olumsuz olarak değişebilmektedir. Böylece hem ülkeler arası değişim hem de aynı ülkenin zaman içerisindeki değişimi yakalanabilmektedir. Sonuçları kısaca özetlemek gerekirse, gelişmiş ve gelişmekte olan 131 ülkenin 2005-2016 yıllarını kapsayan analizlerine göre yönetim ve mutluluk arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca sonuçlara göre gelir seviyesinin yüksek olduğu ülkelerde mutluluğun daha yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte aynı gelir seviyesine sahip iki ülke arasında daha iyi yönetişime sahip olan ülke daha yüksek mutluluk seviyesine sahip olmaktadır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmı şu şekilde ilerlemektedir. Birinci bölümde mutluluk ve kurumlar arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik literatür tartışılmaktadır. İkinci bölümde veri seti tanıtılmakta ve betimsel analiz gerçekleştirilmektedir. Üçüncü bölümde ekonometrik analiz ve sonuçları tartışılmaktadır. Son bölümde ise bazı politika önerileri ortaya konacaktır.

I. LİTERATÜR TARAMASI

İktisat literatüründe mutluluk ve kurumsal gelişmişlik ilişkisini inceleyen pek çok çalışma olmasına rağmen bir fikir birliği olduğunu söyleyemeyiz. Farklı ülke(ler), değişik zaman dilimleri, farklı mutluluk/kurum tanımları ve tahmin yöntemlerine dayanan bu çalışmalar farklı sonuçlara ulaşmaktadırlar. Örneğin, Frey ve Stutzer (2000a) İsviçre’de 6000’den fazla kişiyle yapılan bir ankete dayanan çalışmalarında bireysel siyasi katılım imkânlarının (doğrudan demokrasi) bireylerin mutluluk seviyelerini artırdığını bulmuşlardır. Benzer şekilde Frey ve Stutzer (2000b) doğrudan demokrasi ve yerel özerklik kapsamının mutluluk üzerindeki pozitif etkisinin cinsiyet, yaş ve gelir gibi değişkenlere bağlı olmadığını, dolayısıyla tüm insanların bu demokratik haklardan faydalandığını belirtmektedirler. Dorn, Fischer, Kirchgässner ve Sousa-Poza (2008) ise Frey ve Stutzer’in (2000a, 2000b) bulgularından şüphe duymaktadırlar. Yazarlar dil değişkenini kültürü kontrol etmek için modele dâhil ettiklerinde, doğrudan demokrasi katsayısının geleneksel seviyelerde artık istatistiksel olarak anlamlı olmadığını bulmaktadırlar. Bu sonuç, diğer tüm koşullar aynıken bile farklı dilleri konuşan bireylerin mutluluğu farklı şekilde tanımladıklarını göstermektedir. Ya da bireylerin kültürel değerleri politik kurumlara baskın olabilirler. Benzer başka bir çalışmada ise Dorn vd. (2007) 28 ülkenin 1998 yılında bireysel düzeydeki verilerini kullanarak demokrasi ve mutluluk arasındaki ilişkiyi araştırmaktadırlar. Buna göre, dil ve din gibi kültürel göstergeler ile ekonomik değişkenlerden bağımsız olarak demokrasi mutluluğu pozitif olarak etkilemektedir.

Ott (2005) ve Ott (2010) sırasıyla 78 ve 127 ülkeyi ele alan çalışmalarında yönetim kalitesiyle ülkeler-arası mutluluk seviyesi arasında pozitif korelasyon, yönetim kalitesiyle ülke-içi mutluluk eşitsizliği arasında ise negatif korelasyon olduğunu bulmuşlardır. Ancak bu ilişki büyük ölçüde zengin

ülkelerin varlığından ileri gelmektedir. Örneklem gelire göre bölündüğünde yoksul ülkelerde mutluluk-yönetişim korelasyonunun çok düşük olduğu ve mutluluk eşitsizliği-yönetişim korelasyonunun hem önemli ölçüde azaldığı hem de işaretinin pozitif olduğu ortaya çıkmaktadır. Benzer başka bir çalışmada ise Ott (2011) yönetim ve mutluluk arasındaki pozitif ilişkinin coğrafyadan bağımsız olduğunu, dolayısıyla daha yüksek mutluluk seviyesi için tüm ülkelerin yönetim kalitelerini artırmaları gerektiğini savunmaktadır.

Bjørnskov, Dreher ve Fischer (2008) 1997-2000 dönemini kapsayan çalışmalarında, 70 ülkede en az otuz bin katılımcının bilgilerini kullanarak yaşam memnuniyetinin belirleyicilerini araştırmaktadır. Yazarlar DBYG'nin aritmetik ortalaması genel yönetim olarak kullanıldığında, yönetişimin yaşam memnuniyeti ile negatif ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Bjørnskov vd. (2010) ise ekonomik ve politik kurumların mutluluk üzerindeki etkilerini 62 ülkenin tekrarlanan yatay-kesit verileriyle incelemektedirler. Sonuçlar, tüm kurumların genel olarak mutluluğu teşvik etmesine rağmen, ekonomik kurumların düşük gelirli (yüksek gelirli) ülkelerdeki siyasi kurumlardan daha güçlü (zayıf) etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu nedenle düşük gelirli ülkelerde demokrasinin mutluluğu besleyebilmesi için öncelikle belirli bir ekonomik gelişme seviyesine ulaşılması gerekmektedir.

Inglehart ve Ponarin (2013), 42 ülkeyi ve 1981-2007 dönemini kapsayan analizlerinde demokrasinin ekonomik gelişmişliği kontrol ettikten sonra bile mutluluğu teşvik ettiğini savunmaktadır. Bununla birlikte, birçok otokratik rejimin 1990'lı yıllarda demokrasiye geçmesine rağmen mutluluk düzeylerinde dramatik bir artış gözlemlenmemiştir. Bu nedenle 1990'lardan sonra demokrasi ve mutluluk arasındaki korelasyon azalmaktadır. Dolayısıyla, yazarlar demokrasinin mutluluğa neden olmadığını, ancak mutluluğun demokrasiye birlikte var olabildiğini savunmaktadırlar.

Farklı gelir ve gelişmişlik seviyelerindeki ülkeleri bir araya getiren çalışmalara ek olarak literatürde daha az gelişmiş ülkelere odaklanan çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Fereidouni, Najdi ve Amiri (2013) yönetişimin Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesinde mutluluk üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Yazarlar DBYG kullanarak, 2009-2011 döneminde on dört MENA ülkesinde siyasi istikrarın ve şiddetin yokluğunun, hükümetin etkililiğinin ve düzenleyici kalitenin mutlulukla pozitif ilişkili olduğu sonucuna ulaşmaktadırlar. Ayrıca, tahmin sonuçlarına göre kişi başına düşen GSYİH mutluluğu teşvik etmesine rağmen, eğitim ve işsizlik mutluluk üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip değildir.

Djankov, Nikolova ve Zilinsky (2016) ise piyasa ekonomilerine geçişe rağmen, Doğu Avrupa ülkelerinde mutluluğun diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kıyasla anormal derecede düşük olduğunu savunmaktadırlar. Yazarlar iki grup ülke arasındaki mutluluk farkının nedenlerini araştırmak amacıyla 1990-2014 dönemini kapsayan geniş çaplı anket verilerini kullanmaktadırlar. Tahmin

sonuçları yolsuzluk kontrolünün ve hükümetin etkinliğinin, mutlulukla pozitif olarak ilişkili olduğunu göstermektedir. Daha da önemlisi, her iki gruptaki bireylerin hükümetin performansı arttıkça daha mutlu olduğunu dolayısıyla da ve mutluluk farkının Doğu Avrupa'da daha fazla yolsuzluk ve daha kötü yönetimden kaynaklandığını ileri sürmektedirler. Benzer bir çalışmada Nikolova (2016) 1994 ve 2013 yıllarını kapsayan verileri kullanarak, 1990'lı yıllarda oldukça yüksek olan mutluluk açığının zamanla azaldığını ve dönem sonu itibarıyla tamamen ortadan kalktığını göstermektedir. Çalışmada, hukukun üstünlüğü geçiş ekonomilerinde mutluluğu teşvik etmesine rağmen, etkisinin ekonomik büyüme ve enflasyon gibi makroekonomik faktörlere kıyasla çok daha küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bireylerin ekonomik refah ve istikrara kurumsal gelişmişliğe göre daha fazla önem atfettikleri anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın odak noktası yukarıda tartışılan katkılara benzer görünse de birkaç önemli açıdan farklıdır. Öncelikle, literatürde ele alınan çalışmaların çok büyük bir kısmı tekil ülkeleri (örneğin İsviçre), ya da küçük ülke gruplarını (Doğu Avrupa, MENA bölgesi) kapsamaktadır. Dolayısıyla sonuçların geri kalan ülkeler için geçerli olup olmadığı belirsizdir. Biz ise bu çalışmada 120 ülkenin 2005-2016 dönemini ele alarak hem çok daha geniş hem de daha uzun dönemli bir analiz yapıyoruz. Ayrıca literatür incelendiğinde yöntem ve veri seti ile ilgili problemler göze çarpmaktadır. Örneğin, Ott (2005, 2010 ve 2011) çalışmaları yalnızca korelasyon analizinden ibarettir. Dorn vd. (2008) çok sayıda ülkeyi ele almasına rağmen yalnızca yatay-kesit analizi yapmaktadır. Diğer çalışmaların neredeyse tamamı ise birkaç yılı kapsayan veri setleriyle kısa dönemli sonuçlara ulaşabilmektedirler. Bu çalışmada kullanılan veri seti hem kesit hem de zaman birimlerine sahip olduğu için panel veri analizi yapılmaktadır. Böylelikle hem zaman etkisi ölçülmekte, hem de dil, kültür gibi zamana bağlı olmayan ama mutluluk ve kurumsal gelişmeyi etkileyebilecek değişkenlerin sonuçlar üzerindeki etkileri arındırılmaktadır. Son olarak, bu çalışmada yalnızca tek bir kurum (örneğin demokrasi) değişkeni yerine yönetimin altı farklı bileşenini kullanarak hangi bileşenin hangi ölçüde istatistiksel olarak mutluluğa pozitif katkı yaptığı saptanmıştır.

II. VERİ SETİ ve BETİMSSEL ANALİZ

Çalışmada kullanılacak olan mutluluk verisi Dünya Mutluluk Raporu'ndan alınan Yaşam Merdiveni (Life Ladder) değişkenidir. Birleşmiş Milletler (BM) tarafından ilk olarak 2012 yılında oluşturulan Dünya Mutluluk Raporu mutluluğun küresel durumunu gösteren bir ankettir². Anketin kapsamında kullanılan veriler Gallup World Poll'den gelmektedir³. Yaşama dair memnuniyet ve mutluluk ölçümünde esas ve öncelikli olarak kullanılan yöntem Cantril Ladder olmuştur. Bireylere her şey göz önünde bulundurulduğunda

² <http://worldhappiness.report/search/> [17.03.2019]

³ Ek bilgi için <https://www.gallup.com/analytics/232838/world-poll.aspx> adresine bakılabilir.

yaşamlarını 0 ile 10 değerlerinden oluşan bir merdivende hangi basamakta konumlandıkları sorulmuştur. Ülkelerin bu endekste sahip oldukları mutluluk seviyeleri ankete katılan bireylerin yaşam değerlendirmelerini altı temel değişkene - kişi başına milli gelir, sosyal destek, sağlıklı yaşam beklentisi, seçimlerini yapmak konusunda özgürlük, cömertlik ve yolsuzluk algısına-bağlıdır.

Kurumsal değişken olarak ise aşağıda detaylı olarak tanımlanan altı DBYG ve genel bir gösterge olarak bu değişkenlerin birinci temel bileşeni (Yönetişim) kullanılacaktır⁴:

1. Yolsuzluğun kontrolü (CC), geleneksel olarak kamu gücünün özel kazanç için kullanılması olarak tanımlanan yolsuzluk algısını ölçer.

2. Devletin etkinliği (GE), kamu hizmeti sunumunun kalitesi, bürokrasinin niteliği, memurların yeterliliği, kamu hizmetinin politik baskılardan bağımsızlığı ve hükümetin politikalara taahhüdünün güvenilirliğine ilişkin algıyı ölçer.

3. Politik istikrar ve şiddetin yokluğu (PS), hükümetin anayasaya aykırı ya da terörizm de dâhil olmak üzere şiddet içeren yöntemlerle istikrarsızlaştırılması ihtimaline yönelik algıyı ölçer.

4. Düzenleyici kalite (RQ), fiyat kontrolleri veya yetersiz banka denetimi gibi piyasa dostu olmayan politikaların yanı sıra dış ticaret ve iş geliştirme gibi alanlarda aşırı düzenlemenin getirdiği yüklerle ilişkin algıyı ölçer.

5. Hukukun üstünlüğü kuralı (RL), vatandaşların toplum kurallarına ne ölçüde uyduğu ve güven duyduğuna ilişkin çeşitli göstergelerden oluşmaktadır. Bunlar arasında, suç oranı, yargının etkinliği ve öngörülebilirliği ile sözleşmelerin uygulanabilirliğine ilişkin algı yer almaktadır.

6. İfade ve hesap verebilirlik (VA), siyasi süreç, sivil özgürlükler ve siyasi hakların çeşitli yönlerini ölçen göstergelerden oluşmaktadır. Bu göstergeler, bir ülkenin vatandaşlarının hükümet seçimine ne ölçüde katılabileceğini ölçmektedir. VA aynı zamanda siyasi otoritenin denetlenmesi ve hesap verebilir olmasında önemli rolü olan medyanın bağımsızlığına ilişkin göstergeleri içerir.

Bu endeksler gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden çok sayıda birey ve firmanın görüşlerini yansıtmaktadır ve çeşitli düşünce kuruluşları, sivil toplum örgütleri, uluslararası kuruluşlar ve özel sektör firmaları tarafından üretilen otuzdan fazla bireysel veri kaynağına dayanmaktadır. Endeksler -2.5 ve 2.5

⁴ Birinci temel bileşen yorumlamanın kolay olması için 0-100 arasında dağılacak şekilde ölçeklenmiştir. Yapılan hesaplamalara göre birinci temel bileşen tekil endekslerdeki değişkenliğin yaklaşık %90'ını açıklamaktadır ve her biriyle pozitif korelasyona sahiptir. Ayrıca, birinci temel bileşen değişkeniyle elde edilen sonuçlarla göstergelerim aritmetik ortalamasının kullanıldığı tahmin sonuçları oldukça benzer çıkmaktadır.

arasında değer almaktadır ve endeksin büyümesi daha iyi yönetim anlamına gelmektedir. Ancak verilerin daha anlaşılır yorumlanabilmesi amacıyla analizden önce 0 ve 100 arasında dağılacak şekilde yeniden ölçeklenmiştir.

Gerek mutluluğun gerekse de kurumların ölçülmesinde belirli bir subjektivite dolayısıyla da veride bir gürültü (noise) söz konusudur. Ancak literatürdeki pek çok çalışma bireylerin belirttikleri mutluluk düzeylerinin işsizlik, bağımlılık, boşanma ve depresyon gibi değişkenlerle ilişkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, mutluluk değişkeninin bireylerin gerçek faydasını yansıttığını söyleyebiliriz (Di Tella ve MacCulloch, 2006: s. 28). Kurumlara ilişkin olarak ise “gürültü” problemini azaltmak için literatürdeki çoğu makalenin aksine tek bir kurum değişkeni yerine (örneğin demokrasi) birden fazla değişken ve bunların birinci temel bileşeni kullanılmaktadır.

İlgili literatüre göre mutluluğu kurumsal değişkenler yanında başka pek çok faktör de etkilemektedir⁵. Bu nedenle çalışmada zenginliği kontrol etmek için kişi başına reel milli gelir, konjonktürel faktörleri ölçmek için ekonomik büyüme ve enflasyon, güven algısını kontrol etmek için ise sosyal destek değişkeni kullanılacaktır. Sosyal destek değişkeni Dünya Mutluluk Raporu verilerinden alınmıştır ve anketlerde sorulan şu soruya cevabı yansıtmaktadır: “Başınız beladaysa, ihtiyaç duyduğunuzda size yardımcı olmak için güvenebileceğiniz akrabalarınız veya arkadaşlarınız var mı?”. Diğer makro değişkenler ise Dünya Bankası Kalkınma Göstergelerinden alınmıştır (Dünya Bankası, 2018). Sonuç olarak dengesiz panel veri seti 131 ülkeden oluşmaktadır ve 2005-2016 yıllarını kapsamaktadır. Tablo 1 ekonometrik analizde kullanılacak olan değişkenlerin özet istatistiklerini göstermektedir.

Tablo 1. Özet İstatistikler

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart sapma	Min.	Maks.
Mutluluk	1245	5.50	1.12	2.70	7.97
Log gelir	1124	9.26	1.16	6.37	11.49
Büyüme (t-1)	1245	2.29	3.70	-22.22	17.99
Enflasyon (t-1)	1245	5.08	5.61	-8.98	59.22
Sosyal destek	1236	0.82	0.11	0.29	0.99
Yönetişim	1128	53.04	22.2	10.23	100

Tablo 2 ise değişkenler arası korelasyonu göstermektedir. Analizlerde büyüme enflasyon gibi konjonktürel değişkenlerin gecikmeli etkileri nedeniyle bir önceki yıldaki değerleri kullanılmıştır. Beklentilerle tutarlı olarak mutluluk

⁵ Literatürde mutluluğu bireysel anlamda etkileyen gelir, cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, medeni durum, çocuk sahipliği, sağlık vb. pek çok değişken olduğu tartışılmaktadır. Ancak bu çalışma bireysel değil ülkeler arası mutluluk farklarını açıklamayı amaçladığından bu tip değişkenler modele dâhil edilememektedir.

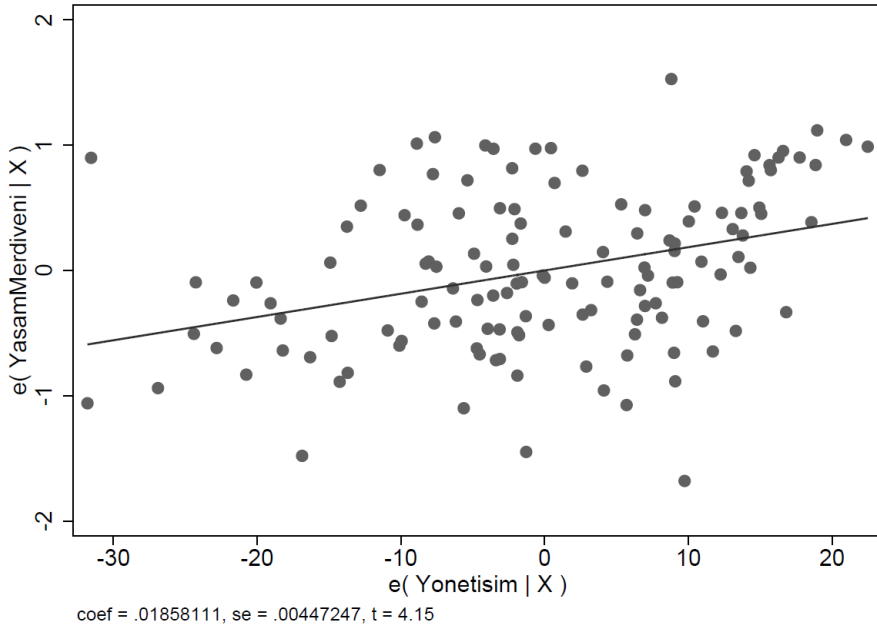
ve gelir, sosyal destek ve yönetim arasında pozitif bir korelasyon vardır. Enflasyon mutluluk korelasyonu ise negatif görünmektedir. Tablodaki tek ilginç sonuç ise büyüme ve mutluluk arasındaki negatif ilişkidir. Ancak ikili korelasyondan ibaret olan bu sonucun tüm faktörleri bir arada ele aldığımız ekonometrik modelde değişmesini bekliyoruz.

Tablo 2. Korelasyon Tablosu

	Mutluluk	log Gelir	Büyüme (t-1)	Enflasyon (t-1)	Sosyal destek	Yönetişim
Mutluluk	1					
log Gelir	0.77	1				
Büyüme (t-1)	-0.13	-0.18	1			
Enflasyon (t-1)	-0.26	-0.31	0.12	1		
Sosyal destek	0.71	0.66	0.10	-0.18	1	
Yönetişim	0.70	0.76	-0.18	-0.40	0.57	1

Yönetişim ve mutluluk arasındaki korelasyonu serpilme diyagramıyla görselleştirebiliriz. Bu amaçla, analize dahil edilen ülkelerin ortalama mutlulukları ortalama gelir ve yönetim üzerinde regress edilmiştir. Aşağıda bulunan Grafik 1, gelir kontrol ediliyorken yönetişimin mutluluk üzerindeki etkisini göstermektedir.

Grafik 1. Mutluluk ve Yönetişim



Buna göre ülkelerin gelir seviyelerinden bağımsız olarak yönetim ile mutluluk arasında pozitif bir ilişki vardır ve bu ilişki 0 p-değeri ile istatistiki olarak anlamlıdır.

III. EKONOMETRİK ANALİZ

Bu bölümde, hem zamanla değişmeyen bölge sabit etkilerin hem de bölgeye göre değişmeyen zaman etkilerinin dahil edildiği ülkeler arası bir panel veri modeli tanımlayacağız. Regresyon denklemi aşağıda belirtilmektedir:

$$M_{it} = \alpha + \beta_1 Y_{it} + \theta' Z_{it} + \eta_i + \lambda_t + \epsilon_{it}, \quad (1)$$

Denklemden M mutluluk endeksini, Y yönetim değişkenini Z_{it} vektörü kontrol değişkenlerini, η_i , λ_t , ve ϵ_{it} ise sırasıyla ülke sabit etkileri, zaman sabit etkileri, ve hata terimini göstermektedir.

Tablo 3. Mutluluk ve Yönetişim

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Yönetişim	0.031*** (0.008)	0.020** (0.008)	0.021** (0.008)	0.021** (0.008)	0.018** (0.008)
log Gelir		0.941*** (0.310)	0.832*** (0.314)	0.829*** (0.315)	0.721** (0.304)
Büyüme (t-1)			0.008 (0.005)	0.007 (0.005)	0.005 (0.005)
Enflasyon (t-1)				-0.003 (0.004)	-0.003 (0.004)
Sosyal destek					1.661*** (0.381)
Ülke S.E.	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
Yıl S.E.	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
N	1128	1124	1124	1124	1116
Ülke sayısı	131	131	131	131	131

Not: Tüm regresyonlar sabit terim içermektedir. Robust standart hatalar parantez içerisinde. * $p < 0.1$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$.

Tablo 3 sabit etkiler modeli sonuçlarını göstermektedir. Birinci sütunda modele yalnızca Yönetişim değişkeni dâhil edilmiştir. Buna göre yönetim ile mutluluk arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır. Daha sonra ikinci sütunda logaritmik gelir değişkeni, üçüncü sütunda ekonomik büyüme, dördüncü sütunda enflasyon, beşinci sütunda ise sosyal destek değişkeni modele eklenmiştir. Sonuçlara göre kontrol değişkenleri eklendikçe Yönetişim değişkeninin katsayısında küçük bir azalış olsa da 0.05 düzeyinde anlamlılığını korumaktadır. Katsayıyı yorumlamak gerekirse Yönetişimdeki 1 standart sapmalı artış mutluluğu 0.41 puan artırmaktadır (Sütun 5). Kontrol değişkenlerine baktığımızda ise yalnızca reel kişi başına düşen milli gelir ile sosyal destek değişkenlerinin pozitif ve anlamlı olduklarını, ekonomik büyüme ve enflasyon gibi konjonktürel değişkenlerin ise - beklenen işaretlere sahip olmalarına rağmen - anlamsız olduklarını görmekteyiz. Buna göre reel milli geliri %10 daha fazla olan bir ülkenin mutluluk seviyesi 7.24 birim daha yüksek olacaktır. Bu sonuçlar literatürdeki pek çok bulguyla uyumludur (Deaton, 2008; Djankov vd., 2016; Fereidouni vd., 2013; Inglehart, Foa, Peterson ve Welzel, 2008). Easterlin paradoksunun gösterdiği gibi gelir seviyesi daha yüksek olan ülkelere düşük gelirli ülkelere göre daha mutludur. Ancak ekonomik büyüme mutlaka daha

yüksek mutluluk sağlamaz. Ayrıca, sosyal desteklerdeki 1 standart sapmalı artış da mutluluk seviyesinde 0.187 puanlık bir artış getirmesi beklenmektedir.

Dördüncü bölümde tartışıldığı üzere Yönetişim değişkeni Dünya Bankası'nın yayınladığı göstergelerin aritmetik ortalaması olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla kullanılan altı farklı değişkenin mutluluk üzerinde farklı etkileri olabilir. Bu nedenle Tablo 4'de yönetişim alt endeksleri regresyon modeline teker teker dâhil edilmiş ve sonuçlar gösterilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre yolsuzluğun kontrolü ve hükümetin etkinliği mutluluk üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir. Bu değişkenlerdeki 1 standart sapmalı artış mutluluk üzerinde sırasıyla 0.23 ve 0.45 puanlık artışa neden olmaktadır. Diğer değişkenler ise istatistiksel olarak anlamsızdır. Kontrol değişkenlerine baktığımızda ise Tablo 3'de olduğu gibi yalnızca reel gelir ve sosyal destek değişkenleri mutluluk üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

Tablo 4. Mutluluk ve Yönetişim Bileşenleri

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
Yönetişim	0.023** (0.010)						
CC		0.011* (0.006)					
GE			0.023*** (0.007)				
PS				0.004 (0.004)			
RL					0.009 (0.008)		
RQ						0.005 (0.007)	
VA							-0.000 (0.006)
log Gelir	0.724** (0.304)	0.85*** (0.310)	0.771** (0.319)	0.893*** (0.309)	0.878*** (0.301)	0.895*** (0.311)	0.966*** (0.310)
Büyüme (t-1)	0.005 (0.005)	0.005 (0.005)	0.005 (0.005)	0.004 (0.005)	0.004 (0.005)	0.004 (0.005)	0.004 (0.005)
Enflasyon (t-1)	-0.003 (0.004)	-0.003 (0.004)	-0.003 (0.004)	-0.003 (0.004)	-0.003 (0.004)	-0.003 (0.004)	-0.003 (0.004)
Sosyal destek	1.66*** (0.382)	1.68*** (0.373)	1.621*** (0.371)	1.729*** (0.384)	1.690*** (0.376)	1.707*** (0.371)	1.731*** (0.380)
Ülke S.E.	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
Yıl S.E.	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
N	1116	1116	1116	1116	1116	1116	1116
Ülke sayısı	131	131	131	131	131	131	131

Not: Tüm regresyonlar sabit terim içermektedir. Robust standart hatalar parantez içerisindedir. * $p < 0.1$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$.

Tablo 4'e göre kontrol değişkenleri arasında yalnızca gelirin anlamlı olduğunu görüyoruz. Ayrıca yönetim alt endekslerinden yalnızca ikisi istatistiksel olarak anlamlıdır. Diğer değişkenlerin anlamsız olmasına yol açabilecek bir etken yönetişimin mutluluk üzerindeki etkisinin gelire bağlı olması olabilir. Buna göre iyi yönetim mutluluğu gelir seviyesi farklı olan ülkelerde farklı şekillerde etkileyebilir. Aynı zamanda anlamlı olan yönetim değişkenleri gelir seviyesi dikkate alındığında anlamlılığını kaybedebilir. Bu ilişkiyi yakalamanın bir yolu yönetim endekslerini gelirle etkileşime sokarak regresyona dahil etmektir. Ancak regresyon katsayılarını daha iyi yorumlayabilmek için endeksleri ortalama dışarı çıkarılmış gelir değişkeniyle etkileşime sokmayı tercih ediyoruz. Böylece yönetim katsayıları ortalama gelire sahip bir ülkede mutluluğa olan etkiyi ölçmektedir.

Tablo 5 etkileşim değişkenlerinin dahil edildiği model sonuçlarını göstermektedir. Sonuçlar Tablo 3 ile karşılaştırıldığında daha önce anlamlı olan Yönetişim, yolsuzluğun kontrolü ve hükümetin etkinliği değişkenlerine ek olarak hukukun üstünlüğü değişkeni de pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Daha da önemlisi katsayıların neredeyse birbirine eşit olduğu görülmektedir. Yani yukarıda yorumladığımız katsayılar örnekleme ortalama gelir seviyesine sahip ülkeler üzerindeki etkileri göstermektedir. Dolayısıyla Tablo 3'de bulduğumuz sonuçların gelir etkileşimlerinin dâhil edilmesine karşı robust olduğu görülmektedir. Tahmin sonuçlarını farklı bir şekilde yorumlayacak olursak, ortalama gelir seviyesine sahip 2 ülkeden biri Yönetişim, yolsuzluğun kontrolü, hükümetin etkinliği ve hukukun üstünlüğü endekslerinden 25. yüzdellik dilime diğeri ise 75. yüzdellik dilime giriyor olsun. Bu iki grup ülke arasındaki mutluluk farkı yaklaşık olarak sırasıyla 0.74, 0.31, 0.71 ve 0.40 olacaktır.

Tablo 5. Mutluluk ve Yönetişim: Gelirin Rolü

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
Yönetişim	0.03*** (0.009)						
Yönetişim × ($\overline{\log Gelir}$)	0.014** (0.007)						
CC		0.012** (0.006)					
CC × ($\overline{\log Gelir}$)		0.005 (0.006)					
GE			0.023*** (0.007)				
GE × ($\overline{\log Gelir}$)			0.000 (0.005)				
PS				0.007 (0.004)			

Tablo 5'in devamı...

PS× (log Gelir)				0.004 (0.002)			
RL					0.013* (0.007)		
RL× (log Gelir)					0.009 (0.006)		
RQ						0.006 (0.007)	
RQ× (log Gelir)						0.011* (0.006)	
VA							0.005 (0.006)
VA× (log Gelir)							0.010* (0.005)
log Gelir	0.035 (0.446)	0.618 (0.423)	0.753* (0.383)	0.720** (0.325)	0.453 (0.385)	0.373 (0.401)	0.502 (0.364)
Büyüme (t-1)	0.004 (0.005)	0.005 (0.005)	0.005 (0.005)	0.003 (0.005)	0.004 (0.005)	0.003 (0.005)	0.003 (0.005)
Enflasyon (t-1)	-0.004 (0.004)	-0.003 (0.004)	-0.003 (0.004)	-0.003 (0.004)	-0.004 (0.004)	-0.004 (0.004)	-0.003 (0.004)
Sosyal destek	1.78*** (0.357)	1.726*** (0.356)	1.625*** (0.370)	1.757*** (0.374)	1.761*** (0.359)	1.857*** (0.353)	1.787*** (0.368)
Ülke S.E.	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
Yıl S.E.	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
N	1116	1116	1116	1116	1116	1116	1116
Ülke sayısı	131	131	131	131	131	131	131

Not: Tüm regresyonlar sabit terim içermektedir. Robust standart hatalar parantez içerisindedir. * $p < 0.1$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$.

A. Sağlamlık (Robustness) Analizleri

Sabit etkiler modeli her ne kadar zamana bağlı olarak değişmeyen kültür ve din gibi faktörleri kontrol etse de ters nedensellik nedeniyle endojenlik sorunu ortaya çıkabilir. Örneğin kurumsal gelişme mutluluğu artırmıyor da mutluluğun daha yüksek olduğu ülkelerde daha gelişmiş kurumlar ortaya çıkıyor olabilir. Ters nedensellik sorununu çözmek için kullanılacak olan bir yöntem Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen fark Genelleştirilmiş Momentler Metodur (GMM). Bu yöntem ilk önce sabit etkileri ortadan kaldırmak için birinci fark alır, sonrasında ise bağımlı değişkenin gecikmelerini araç değişken olarak kullanır. Fark GMM regresyon sonuçları Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tahmin sonuçlarına göre mutluluğun gecikmeli değeri beklendiği üzere pozitif ve anlamlıdır. Ancak gecikme katsayısı yaklaşık olarak 0.28 civarındadır, yani mutlulukta çok güçlü olmayan bir süreklilik vardır. 1. sütunda Yönetişim değişkeninin katsayısı sabit etkiler modeline kıyasla daha küçük olsa da pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Tekil kurumsal değişkenlerden hükümetin etkinliği ve politik istikrarın mutlulukla pozitif ilişkili olduğu sonucu çıkmaktadır. Tablo 6'nın alt satırlarında yer alan AR(2) katsayısı istatistiksel olarak anlamsızdır. Yani 2. Dereceden otokorelasyon yoktur boş hipotezi reddedilemez. Ayrıca araç değişkenlerin geçerliliği için yapılan Sargan testine göre bu değişkenlerin geçerli olduğu boş hipotez reddedilemez. Sonuç olarak fark GMM tahmin sonuçları spesifikasyon testlerini geçmektedir.

Tablo 6. Mutluluk ve Yönetişim Bileşenleri, Fark GMM

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
Mutluluk	0.279*** (0.101)	0.273*** (0.103)	0.272*** (0.103)	0.291*** (0.101)	0.288*** (0.102)	0.282*** (0.103)	0.279*** (0.099)
Yönetişim	0.018** (0.008)						
CC		0.011 (0.008)					
GE			0.017** (0.007)				
PS				0.007* (0.003)			
RL					0.003 (0.008)		
RQ						-0.013 (0.008)	
VA							0.012 (0.008)
Log Gelir	0.467 (0.444)	0.576 (0.433)	0.568 (0.423)	0.546 (0.448)	0.622 (0.445)	0.798* (0.453)	0.581 (0.437)
Büyüme (t-1)	0.004 (0.005)	0.003 (0.005)	0.003 (0.005)	0.003 (0.005)	0.003 (0.005)	0.002 (0.005)	0.004 (0.005)
Enflasyon (t-1)	-0.000 (0.004)	-0.000 (0.004)	0.000 (0.004)	-0.001 (0.004)	-0.000 (0.004)	-0.000 (0.004)	-0.000 (0.004)
Sosyal destek	1.204*** (0.382)	1.218*** (0.378)	1.182*** (0.385)	1.220*** (0.382)	1.201*** (0.387)	1.204*** (0.380)	1.227*** (0.379)
Yıl S.E.	EVET	EVET	EVET	EVET	EVET	EVET	EVET
N	783	783	783	783	783	783	783
Ülke Sayısı	127	127	127	127	127	127	127
Enstrüman	50	50	50	50	50	50	50
AR1	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
AR2	0.13	0.15	0.11	0.17	0.15	0.17	0.15
Sargan	0.08	0.06	0.08	0.08	0.08	0.08	0.08

Not: Tüm regresyonlar sabit terim içermektedir. Robust standart hatalar parantez içerisindedir. * $p < 0.1$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$.

Bir diğer sağlamlık analizi ülke guruplarını dikkate alınarak yapılabilir. Her ne kadar sabit etkiler modeli tahmin ediyor ve gelir, büyüme gibi değişkenleri kontrol ediyor olsak da örneklememizde çok farklı yapılarda ülkeler bulunmaktadır. Ülke heterojenliğinin tahmin sonuçlarını etkileyip etkilemediğinin belirlenmesi için Tablo 7’de farklı ülke gurupları örneklemeden çıkarılarak analiz tekrar edilmiştir. Sırasıyla AB, yükselen piyasalar, OECD ülkeleri ve gelişmiş ülkelerin örneklemeden dışlandığı durumlarda Yönetişim değişkeninin pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla temel sonuçların ülke heterojenliğine karşı sağlamdır.

Tablo 7. Mutluluk ve Yönetişim: Ülke Alt Guruplarının Dışlanması

	(1)	(2)	(3)	(4)
Hariç:	AB	Yükselen	OECD	Gelişmiş
	Ülkeleri	Piyasalar	Ülkeleri	Ülkeler
Yönetişim	0.019** (0.008)	0.017* (0.009)	0.019** (0.009)	0.017* (0.009)
log Gelir	0.518 (0.337)	0.603* (0.326)	0.457 (0.368)	0.329 (0.365)
Büyüme (t-1)	0.003 (0.006)	0.001 (0.006)	0.004 (0.006)	0.005 (0.006)
Enflasyon (t-1)	-0.002 (0.004)	-0.004 (0.004)	-0.003 (0.004)	-0.003 (0.004)
Sosyal destek	1.534*** (0.386)	1.694*** (0.423)	1.643*** (0.406)	1.545*** (0.389)
Ülke S.E.	EVET	EVET	EVET	EVET
Yıl S.E.	EVET	EVET	EVET	EVET
N	921	882	847	823
Ülke Sayısı	109	105	101	97

Not: Tüm regresyonlar sabit terim içermektedir. Robust standart hatalar parantez içerisindedir. * $p < 0.1$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$.

SONUÇ

Kurumsal gelişmişlik ile mutluluk arasında bir ilişki var mıdır sorusu mutluluk ekonomisi literatürünün en önemli konularından biri olmuştur. Buna rağmen ampirik makalelerde birbiriyle çelişen sonuçlar dikkat çekmektedir. Bu çalışmada konuya daha detaylı bakmak adına farklı tanımlara sahip kurumsal değişkenler kullanılmıştır. Daha açık bir ifadeyle, DBYG’ye ait altı farklı yönetim değişkeninin mutluluk üzerindeki etkisi 2005-2016 yıllarını kapsayan ve 131 ülkeden oluşan örnekleme analiz edilmiştir.

Tahmin sonuçlarına göre yönetim ile mutluluk arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır. Yani yönetimin daha kaliteli olduğu ülkeler diğerlerine göre daha mutludur. Elde edilen katsayılara göre Yönetişim değişkenindeki 1 standart sapmalı artış mutluluk seviyesinde 0.41 puanlık yükselişe neden olmaktadır. Ayrıca tahmin sonuçları GMM’e ve belirli ülke guruplarının

dışlanmasına karşı sağlamdır. Dolayısıyla, sonuçlar kurumların ülkelerin mutluluk düzeyleri üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Detaylarına bakıldığında ise, yolsuzluğun kontrolü ve hükümetin etkinliği değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca gelir seviyeleri dikkate alındığında, ortalama gelire sahip ülkelerden yolsuzluğun kontrolü, hükümetin etkinliği ve hukukun üstünlüğü açısından daha iyi performans gösteren ülkelerde mutluluğun daha yüksek olacağı anlaşılmaktadır.

Bu sonuçlar, ülkelerin hangi gelir düzeyine ya da makroekonomik konjoktüre sahip olursa olsun yönetim kanallarını iyileştirerek halkın refah seviyesini artırabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla mutluluk salt parasal bir olgu değildir. İnsanlar gelirden bağımsız olarak yolsuzluğun kontrol altında olduğu, kamu kaynaklarının etkin ve adil kullanıldığı, hükümetin açıkladığı politikalara bağlı olduğu ve hukukun üstünlüğünden şüphe etmediklerinde mutlulukları artmaktadır. Bu bağlamda, sonuçlar kurumsal kalkınmanın önemini açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

KAYNAKÇA

- Acemoglu, D., Johnson, S., ve Robinson, J. A. (2001). The colonial origins of comparative development: An empirical investigation. *American economic review*, 91(5), 1369-1401. <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.91.5.1369>
- Acemoglu, D., Naidu, S., Restrepo, P., ve Robinson, J. A. (2019). Democracy does cause growth. *Journal of Political Economy*, 127(1), 47-100. <https://doi.org/10.1086/700936>
- Bjørnskov, C., Dreher, A., ve Fischer, J. A. (2008). Cross-country determinants of life satisfaction: Exploring different determinants across groups in society. *Social Choice and Welfare*, 30(1), 119-173. <https://doi.org/10.1007/s00355-007-0225-4>
- Bjørnskov, C., Dreher, A., ve Fischer, J. A. (2010). Formal institutions and subjective well-being: Revisiting the cross-country evidence. *European Journal of Political Economy*, 26(4), 419-430. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2010.03.001>
- Bjørnskov, C., ve Tsai, M.C. (2015). How do institutions affect happiness and misery? A tale of two tails. *Comparative Sociology*, 14(3), 353-385. <https://doi.org/10.1163/15691330-12341346>

- Djankov, S., Nikolova, E., ve Zilinsky, J. (2016). The happiness gap in Eastern Europe. *Journal of Comparative Economics*, 44(1), 108-124. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2015.10.006>
- Di Tella, R., ve MacCulloch, R. (2006). Some uses of happiness data in economics. *Journal of economic perspectives*, 20(1), 25-46. <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/089533006776526111>
- Dorn, D., Fischer, J. A., Kirchgässner, G., ve Sousa-Poza, A. (2007). Is it culture or democracy? The impact of democracy and culture on happiness. *Social Indicators Research*, 82(3), 505-526. <https://doi.org/10.1007/s11205-006-9048-4>
- Dorn, D., Fischer, J. A., Kirchgässner, G., ve Sousa-Poza, A. (2008). Direct democracy and life satisfaction revisited: new evidence for Switzerland. *Journal of Happiness Studies*, 9(2), 227-255. <https://doi.org/10.1007/s10902-007-9050-9>
- Dünya Bankası. (2018, Ocak 11). Worldwide governance indicators. <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp>.
- Dünya Bankası. (2018, Ocak 11). World development indicators. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.
- Easterlin, R.A. (1974). Does economic growth improve the human lot? Paul A. David ve Melvin W. Reder (Eds.), *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Mozes Abramowitz* içinde (s. 89-125). Academic press, New York.
- Frey, B. S., ve Stutzer, A. (2000a). Happiness, economy and institutions. *The Economic Journal*, 110(466), 918-938. <https://doi.org/10.1111/14680297.00570>
- Frey, B. S., ve Stutzer, A. (2000b). Happiness prospers in democracy. *Journal of happiness Studies*, 1(1), 79-102. <https://doi.org/10.1023/A:1010028211269>
- Gallup World Poll. (2019, Mart 17). <https://www.gallup.com/>
- Fereidouni H. G., Najdi, Y., ve Amiri, R. E. (2013). Do governance factors matter for happiness in the MENA region?. *International Journal of Social Economics*, 40(12), 1028-1040. <https://doi.org/10.1108/IJSE-11-2012-0208>
- Inglehart, R., Foa, R., Peterson, C., ve Welzel, C. (2008). Development, freedom, and rising happiness: A global perspective (1981–2007). *Perspectives on psychological science*, 3(4), 264-285. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6924.2008.00078.x>

- Inglehart, R. (2006). Democracy and Happiness: What Causes What? Erişim adresi: <https://pdfs.semanticscholar.org/1d0f/1c409f46040281bde732256586faf68e0d2.pdf>
- Inglehart, R., ve Ponarin, E. D. (2013). Happiness and democracy 1972–2008. *Journal of Siberian Federal University*, 6(8), 1097–1106.
- Kaufmann, D., Kraay, A., ve Mastruzzi, M. (2010). The Worldwide Governance Indicators: methodology and analytical issues. World Bank, Policy Research Working Paper 5430.
- Nikolova, M. (2016). Minding the happiness gap: Political institutions and perceived quality of life in transition. *European Journal of Political Economy*, 45, 129–148. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2016.07.008>
- North, D.C. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press, Cambridge.
- Ott, J. (2005). Level and inequality of happiness in nations: Does greater happiness of a greater number imply greater inequality in happiness?. *Journal of Happiness Studies*, 6(4), 397-420. <https://doi.org/10.1007/s10902-005-8856-6>
- Ott, J. C. (2010). Good governance and happiness in nations: Technical quality precedes democracy and quality beats size. *Journal of Happiness Studies*, 11(3), 353-368. <https://doi.org/10.1007/s10902-009-9144-7>
- Ott, J. C. (2011). Government and happiness in 130 nations: Good governance fosters higher level and more equality of happiness. *Social indicators research*, 102(1), 3-22. <https://doi.org/10.1007/s11205-010-9719-z>
- Rodrik, D., Subramanian, A., ve Trebbi, F. (2004). Institutions rule: the primacy of institutions over geography and integration in economic development. *Journal of economic growth*, 9(2), 131-165. <https://doi.org/10.1023/B:JOEG.0000031425.72248.85>
- Williamson, O. E. (2000). The new institutional economics: taking stock, looking ahead. *Journal of economic literature*, 38(3), 595-613. <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jel.38.3.595>
- World Happiness Report. (2019, Mart 2). <https://worldhappiness.report/>
- Yay, T., Yay, G. G., ve Aksoy, T. (2018). Impact of institutions on entrepreneurship: a panel data analysis. *Eurasian Economic Review*, 8(1), 131-160. <https://doi.org/10.1007/s40822-017-0082-0>

İNOVASYON VE RİSK ALMA EĞİLİMİNİN İŞLETME PERFORMANSINA ETKİSİNDE ULUSLARARASI FAALİYETTE BULUNMANIN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

Ferda ÜSTÜN*

Ayşe İpek KOCA BALLI**

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, işletmelerin inovasyon ve risk alma eğilimlerinin işletme performansı ile ilişkisinde uluslararası faaliyette bulunmanın düzenleyici bir rol üstlenip üstlenmediğini belirlemektir. Araştırma, İstanbul Sanayi Odasının (İSO) “Türkiye’nin ikinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu” 2016 listesinde yer alan işletmeler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında işletmelerden elde edilen 849 anket kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre işletmelerin inovasyon ve risk alma eğilimleri işletme performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte işletmelerin inovasyon eğilimleri ve risk alma davranışlarının işletme performansına etkisinde uluslararası olmanın, düzenleyici bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kavramlar: İnovasyon, Risk Alma, İşletme Performansı, Uluslararası Faaliyet.

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ferdakervanci@nevsehir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7397-8048>.

** Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, ikocaballi@cu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5111-1868>.

Makalenin gönderilme tarihi: 6 Şubat 2020

Kabul tarihi: 14 Mayıs 2020

THE MODERATING ROLE OF INTERNATIONAL ACTIVITY ON THE EFFECT OF INNOVATION AND RISK TAKING TENDENCY ON THE FIRM PERFORMANCE

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine whether international activity plays a moderating role in the relationship between the innovation and risk taking tendencies of firms and firm performance. The study was carried out on the companies in the list created by Istanbul Chamber of Industry (ISO): "Turkey's second 500 Industrial Enterprises 2016". Within the scope of the research, 849 questionnaires obtained from companies were used. According to the results of the research, innovation and risk taking tendencies of enterprises have a positive effect on firm performance. However, it is seen that international activities has a moderating role on the effect of firms' innovation and risk taking tendencies on the firm performance.

Keywords: Innovation, Risk Taking, Firm Performance, International Activity.

GİRİŞ

Gün geçtikçe artan ve yoğun bir şekilde hissedilen küreselleşme sancuları örgütsel faaliyetleri de derinden etkilemektedir. İşletmeleri çeşitli şekillerde etkisi altında tutan bu değişimler makro anlamda işletmelerin uluslararası faaliyetlerini çepeçevre sarıp şekillendirirken, mikro anlamda da tüketici davranışlarına yansımaktadır. Günümüz işletmeleri teknolojik gelişmelerin baş döndüren bir hız kazandığı, müşteri istek ve beklentilerinin sürekli değiştiği buna paralel olarak ürün yaşam ömrünün kısaldığı, tahmin edilmesi zor ve karmaşık bir çevrede faaliyet göstermektedir. İşletmelerin bu değişim ve dönüşüme ayak uydurarak, şiddetli rekabet halkasının içinde kendilerine yer bulması elzemdir. Sürdürülebilir bir büyümenin stratejik yolları arasında yer alan inovasyon ve risk alma eğilimi piyasanın ve pazarın ritminin tutulmasında işletmelere yardımcı olurken, işletme performansının artırılmasına da katkı sağlayacaktır. Yine bu ilişkide uluslararasılaşma, inovasyon ve risk alma eğilimi ile işletme performansının ilişki içinde olduğu çeşitli araştırmalar ile ortaya koyulmuştur (Kafouros, Buckley, Sharp ve Wang, 2008; Hitt, Hoskisson ve Kim1997; Singh ve Gaur, 2013; Chen ve Tan, 2012). Yapılan literatür taramasında örgütlerin büyüme ve gelişme göstergelerinden biri olarak kabul edilen uluslararası faaliyetleri ve onları bu faaliyetlere yönelten risk alma ve inovasyona ilişkin eğilimlerinin firma performanslarına nasıl yansıdığını belirleyen Türkiye özelinde bir çalışmaya rastlanmamış olması araştırmanın

motivasyonunu oluşturmaktadır. Gelişmekte olan Türkiye ekonomisinde faaliyet gösteren sanayi örgütlerinin küresel anlamda dünya ile rekabet edebilme yeteneği, uygun sanayi politikaları ve teşvikleri yanında bu örgütlerin risk alma ve inovasyon becerileri ile beslenmektedir. Müşteri istek ve beklentilerini karşılama noktasında rakiplerinden ayrılan yaratıcı ürün, süreç ve yönetim anlayışlarını risk alarak inovasyona dönüştüren örgütlerin firma performanslarında nasıl değişimler yaşanacağını belirlemek adına araştırmanın örneklemini Türkiye'deki öncü sanayi örgütleri olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda ülkelerin gelişmişlik seviyelerini belirlemede önemli bir paya sahip olan sanayi işletmelerinin risk alma ve inovasyon eğilimlerine ilişkin mevcut durumlarının belirlenerek, bu durumun firma performansı ile ilişkilerinin belirlenmesi önemli görülmektedir. Yine ekonominin bel kemiğini oluşturan, kalkınmayı ve toplumsal refahı önemli ölçüde belirleyen ülkemizdeki öncü sanayi işletmelerinin uluslararası faaliyette bulunmanın bu ilişkiye nasıl bir yön tayin ettiğinin belirlenmesi araştırmanın amaçları arasında yer almaktadır.

Türkiye'nin küresel rekabet ortamında sanayileşmesini hızlandırabilme, bunu dengeli ve sürdürülebilir kılabilmesi adına makro ve mikro düzeyde ulaşması gereken bazı kriterler mevcuttur. Bunlardan risk alma ve inovasyon faaliyetleri, işletmelerin kendi içinde belirleyecekleri stratejiler, politikalar ve programlar aracılığı ile gerçekleştirilebilmektedir. Bu araştırma ile Türkiye'de pazara hâkim olmanın yanı sıra pazara yön verdiği düşünülen büyük sanayi işletmelerinin risk alma ve inovasyonel faaliyetlere nasıl bir değer atfettiğinin, bu eylem ve davranışların işletme performansına nasıl yansıdığıın belirlenmesi aracılığıyla işletmelere ve yöneticilere çeşitli şekillerde yol gösterici bilgiler sunacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte, bu işletmelerin uluslararası faaliyette bulunmanın bu ilişkide nasıl rol üstlendiğinin belirlenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. İŞLETMELER VE ULUSLARARASILAŞMA

Günümüz ekonomik koşullarında her ulus çeşitli şekillerde uluslararası işletmecilik faaliyetleri yürüten işletmelere sahiptir. Uluslararasılaşma kavramı, işletmelerin ulusal sınırlarının dışına faaliyetlerini yayması ile ilgili bir kavramdır (Üner ve Karatepe, 1996). İşletmelerin veya büyük grupların uluslararası faaliyetlerindeki dış hareketlerini açıklamada uluslararasılaşma terimi kullanılmaktadır. Genel kullanım sonucu uluslararasılaşma, artan uluslararası faaliyetlere girme yöntemidir (Wetlch ve Luostarinen, 1988).

Pan ve Tse (2000)'e göre yabancı pazarlara giriş işletmelerin stratejik amaç ve hedeflerine göre iki şekilde gerçekleştirilebilir. Bunlar; uluslararası ticaret ve uluslararası yatırımdır. Bu anlamda, işletme ürün ve hizmetlerinin ithalat ve ihracatı ile meşgul ise dış ticaret gerçekleşmektedir. Root (1987) yine bazı işletmelerin anlaşma yaparak pazara girmeyi tercih ettiklerini

belirtmektedir. Bunlar; lisans anlaşması, franchising, teknik ve hizmet anlaşmaları, yönetim anlaşmaları, anahtar teslim anlaşmalar, üretim ve ortak üretim anlaşmaları olabilmektedir. Yine uluslararası pazara girişte tercih edilen bir diğer yol işletmenin, ana ülkesinin dışında da faaliyetlerini yürütmek adına kaynak transfer ederek doğrudan yatırım gerçekleştirmesidir.

İşletmelerin uluslararasılaşmalarını etkileyen birçok faktör söz konusudur (Elango, 2003; Sökmen, 2006; Wismiarsi, 2008, Olmos, 2011; Grünig ve Morschett, 2012). Bu faktörler, işletmenin uluslararası faaliyetlerini etkileyen işletme karakteristikleri, ana ülke faktörleri ve ev sahibi ülke faktörleridir. Yine yüksek kâr olanakları, ölçek ekonomisinden yararlanma düşüncesi, farklı ürün ve teknoloji avantajları, ülkelerin cazip teşvikleri ve vergi olanakları, üst düzey yöneticilerin girişimci özellikleri, işletme büyüklüğü, uluslararası deneyim (Czinkota, Grossman, Javalgi ve Nugent, 2009; Cheng, 2009; Wismiarsi, 2008; Sökmen, 2006) bu faktörler arasında sayılabilir.

Firmaların uluslararasılaşma süreçlerinin nasıl gerçekleşebileceğini açıklamaya çalışan modellere uluslararasılaşma modelleri denilmektedir. Bunlar arasında yer alan Uppsala Modeli, uluslararasılaşma sürecini ihracat faaliyetleri ile başlatmaktadır. Düzensiz ihracat faaliyetleri ile başlayan model, bağımsız temsilciler aracılığı ile üçüncü adıma ilerlemektedir. Sonra ki adımda yurtdışı satış şubeleri ve denizaşırı üretim ve imalat birimlerinin kurulması ile dört aşamada uluslararasılaşma faaliyetlerini gerçekleştirmektedir (Alsoy, 1998; Yıldırım, 2007). Öğrenme üzerinde odaklanan Yenilik (Keşfedici) Modeli ise uluslararasılaşmada yeniliği benimsemektedir. Modele göre uluslararasılaşma firma içi bir yenilik kararı olarak kabul edilmektedir. Model Bilkey ve Tesar (1977), Çavuşgil (1980), Reid (1981) ve Czinkota (1982) tarafından ortaya atılmış ve geliştirilmiştir. Bu modelde firmada ortaya çıkan bir takım yönetim yenilikleri sonucunda uluslararasılaşma başlamaktadır (Knight ve Çavuşgil, 1996). Uluslararasılaşma literatüründe U-Model ve Yenilik Modeli teorileri 1970'lere kadar yeterli olmasına karşın küreselleşme ve pazar koşullarındaki değişimler sonucu bu teorilerin yetersiz kalması ile Ağ (network) Modeli geliştirilmiştir (Fina ve Rugman, 1996). Ağ (network) modeline göre örgütler sahip oldukları kaynaklardan değil ancak içinde buldukları ağ ortamından etkilenmektedir. Model uluslararasılaşma sürecini açıklamada dört öğeden ve üç aşamadan yararlanmaktadır. İş ağlarını şekillendiren aktörler müşteriler, distribütörler, tedarikçiler ve rakiplerden oluşurken modelin aşamaları uluslararası genişleme, uluslararası pazara girme ve uluslararası bütünleşmedir (Johanson ve Mattson, 1988).

B. RİSK ALMA

Risk, insan zihninde tehlikeye işaret eden, endişe, korku içeren bir kavram olup; ileride ortaya çıkması beklenen, kesinlik taşımasa bile gerçekleşmesi muhtemel olayları belirtmektedir (Willet, 1971, s. 5). Başka bir tanıma göre risk, sonucu önceden tahmin edilemeyen ve insana bazı değerlerinin

tehlikede olduğunu düşündüren uyarı olarak gelişen olay ya da durumdur (Rosa, 2003). Marhavilas ve Koulouriotis (2012) kavramı, genel anlamda kişi ya da işletmeleri olumsuz olarak etkileyebilecek istenmeyen veya beklenmeyen olay ve durumların ortaya çıkması olarak ifade etmiştir. Vertzberger (1998) ise farklı bir bakış açısı ile riskin istenmeyen bir olay ve tehlikeyi temsil etmesinin yanında, fırsatları da içinde barındırabildiğini belirtmektedir.

İşletmelerin sürekli değişen ve tahmin edilmesi zor çevresel koşullarda faaliyetlerini sürdürmek adına aldıkları kararlar içinde risk barındırmaktadır. Bu anlamda risk, olasılık ve belirsizliği kucaklamakla birlikte, bu kavramlardan farklı bir yapıya sahiptir (Akalin, 1970, s. 201). Riski, bir olayın olasılık dağılımının bilindiği, belirsizliği ise bu dağılımın bilinmediği durumlar olarak nitelendirmek mümkündür. İşletmelerin risk alma davranışlarını örgüt kültürünün riske yönelik eğilimi ile tanımlayabiliriz. Bir işletmenin stratejik hedeflerine ulaşması için gerekli olan risklerin alınmasında risk kültürünün önemli bir unsur olduğu iddia edilmektedir (Brooks, 2010, s. 87-95). Risk kültürü, işletme içindeki birey ve grupların işletmenin mevcut ve gelecekteki muhtemel risklerini anlama, açıklama ve bunlara tepki verme yeteneğini belirleyen davranış normları olarak tanımlanmaktadır (Banks, 2012, s. 22). Bir risk kültürünün oluşturulması organizasyonun ortak bir risk diline ve tüm çalışanların risk alma konusunda aynı anlayışa sahip olmasına bağlıdır (Cortez, 2011, s. 29).

“Risk” ve “Kazanç” birbirlerini tamamlayan kavramlardır. İş hayatında başarının anlamı; doğru zamanda doğru risklerin alınması ve bu risklerin kazanca dönüştürülmesidir. İşletme yönetimleri, riskleri bir kayıp olarak gördüklerinden, enerjilerinin çok büyük bir bölümünü bunlara çare arayarak harcamaktadır. Bu durumda kazanç haline dönüşebilecek risklerin zamanında ve doğru olarak tespit edilmesini zorlaştırmaktadır (Önem, 2010, s. 36-37). Bu yönüyle, işletmelerde risk alma davranışı yöneticilerin karar vermelerinde riske etkilerinin bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Yine işletmenin varlık yapısı açısından risk alma davranışının sonuçları, örgütsel yapının oluşumunda etkili olduğu gibi işletmenin varlık yapısı, varlık yapısındaki değişimlerin derecesi ve finansal performans göstergeleri ile de ilişkili olacaktır (Wright, Ferris, Sarin ve Avasthi, 1996). Bir işletmenin kar akışının tahmin edilebilirliğindeki belirsizlik, o işletmenin risk alma eğilimine bağlıdır. İşletme risk alma davranışının, işletme varlık yapısının oluşmasında hayati katkıları vardır. Risk alma tarafında olan bir eğilim, yüksek varyasyona sahip bir varlık yapısı olarak sonuçlanırken, riskten kaçınma davranışına olan eğilim daha düşük varyasyona sahip bir varlık yapısı olarak sonuçlanacaktır (Wright vd., 1996, s. 442). Yine işletmelerin risk almaktan tamamen kaçınması ise, orta ve özellikle uzun vadede (pazar koşullarına da bağlı olarak) işletmenin rekabet üstünlüğünü kaybetmesi, hatta pazardan çekilmesiyle bile sonuçlanabilir (Fiş ve Çetindamar, 2007, s. 507).

C. İNOVASYON

Yenilik terimi, küçük gelişmelerden, endüstrinin dönüşümüne neden olabilen, önemli buluşlara kadar geniş bir alanı kapsamaktadır (Güleş ve Bülbül, 2004). Yenilikçilik yeni mal ve hizmetlerin üretilmesini, mevcut ürün ve hizmetlerin geliştirilmesini, yeni yöntemlerin ortaya konulması ve yeni prosedürlerin belirlenmesini içermektedir (Antoncic ve Hisrich, 2001, s. 498; Antoncic, 2007, s. 311). İnovasyon ise hangi alanda olursa olsun, yeni fikir ve davranışların edinimi, gelişimi ve benzersiz ya da farklı ürünler yaratılarak uygulanması ile ilgilidir (Damanpour, 1991). Bu noktada inovasyon kavramını yenilik, icat, keşif, buluş gibi kavramlardan ayıran yegane şey "değer yaratma" zorunluluğudur.

Ekonomik açıdan bakıldığında, inovasyon, elde edilen fırsatları yeni fikirlere dönüştürme ve bu yeni fikirlerin kullanımı, yaygın pratiklere ulaşma sürecidir (Flynn, Dooley, O'sullivan ve Cormican, 2003, s. 418). İnovasyon kavramı, yeni pazarlar oluşturmayı, olgunlaşmış bir pazara yeni ürünler ya da hizmetler üretmeyi, ya da daha önce keşfedilmemiş pazarlara mal veya hizmet sunmayı ifade etmektedir (Tidd ve Bessant, 2014, s. 24). İnovasyon; verimlilik, etkinlik ve örgütsel rekabetin sağlanmasında işletmeler için oldukça önemli bir olgudur (Osterloh ve Frey, 2000) ve açık fikirlilik, yaratıcılık ve esneklik unsurları ile gelişir (Woodman, Sawyer ve Griffin, 1993). İnovasyonel davranış için asgari koşul ürün, süreç, pazarlama yöntemi veya örgütsel süreçlerde işletme için yeni veya önemli düzeyde iyileştirmeler içermektedir (Heye, 2006; Damanpour, 1991; OECD ve Eurostat, 2006). Bu noktada çalışanın bilinçli olarak ürünlere, süreçlere ve prosedürlere ait yeni fikirleri kendi iş rolüne, iş birimine veya organizasyonuna uygulaması veya benimsemesi yoluyla değer yaratması inovasyonel davranışı oluşturmaktadır (West ve Wallace, 1991).

İnovasyon serbest piyasa ekonomisinin odak noktasında yer alan ve temel paradigma olan (Elmacı ve Kurnaz, 2004) örgütsel rekabetin sağlanmasında oldukça önemlidir (Osterloh ve Frey, 2000). Çalışanlar, inovasyonel davranışların iş rollerine veya iş birimlerine performans veya verimlilik artışı getireceğine inandıklarında, beklenen performans sonuçları pozitif olmaktadır (Ostroff ve Schmitt, 1993). Son yıllarda tüm sektörlerde önem kazanan örgütsel inovasyon işletmelerin ticari uygulamalarında, işletmenin içyapısı veya dış ilişkilerinde yeni bir anlayış ve yöntem uygulanmasıdır. Örgütsel inovasyonun; idari ve işlem maliyetlerini düşürmek, işyeri memnuniyetini (ve dolayısıyla işçilik üretkenliğini) iyileştirmek, ticari olmayan varlıklara (düzenlenmemiş dış bilgiler gibi) erişim kazanmak ya da araç gereç maliyetlerini düşürmek suretiyle işletme performansına katkı sağlayacağı öngörülebilir (Özen ve Bingöl, 2007). Günümüzün değişken koşullarında işletmelerin değişime ayak uydurabilmeleri ve belirsiz çevre koşullarına adapte olabilmeleri için inovasyon yönelimli olmaları gerekmektedir. İşletmeler yenilik aracılığı ile dinamizm kazanmakta, performanslarını iyileştirmekte ve

sürdürülebilir rekabet avantajı yakalayabilmektedir (Naktiyok, Karabey ve Güllüce, 2010).

D. İŞLETME PERFORMANSI

İşletmelerin amaçlarını gerçekleştirebilmeleri, ancak tüm örgütsel eylemlerin bir bütün içinde ve uyumlu olmalarına bağlıdır. Hızla artan rekabet, her gün değişen çevresel koşullar, işletmelerin amaçlarına ulaşmaları ve performansları üzerinde etkilidir (Üstün, 2015). Küresel rekabet şartlarında işletmelerin rekabetçi konumlarının korunması işletmelerin sürdürülebilirliği üzerinde hayati bir öneme sahiptir. Yine işletmelerin rekabetçi konumlarını güçlendirmelerinde profesyonel yönetim, nitelikli işgücü, gelişmiş teknoloji, kalite, performans, verimlilik, kaynak etkinliği, kalite, esneklik, yenilikçilik vb. birçok faktör rol oynamaktadır (Eleren ve Soba, 2009).

İşletme performansı en genel anlamda uygulanan stratejilerin belirli bir dönem sonunda, belirlenen hedeflere ulaşmadaki başarı düzeyi anlamına gelmektedir (Porter, 1991; Ceylan, 2001). İşletme performansı olgusu, hedef ve önceliklere yönelik belirli bir süre içinde çözüm üretme becerisi ile tanımlanan amaçların gerçekleştirilmesi için gösterilen tüm planlı çabaların ve sonuçların nitel ya da nicel olarak değerlendirilmesini ifade etmektedir (Denison ve Mishra, 1995).

İşletmeler işletme performansını ölçmede çeşitli değişkenler ve boyutlar kullanılmaktadır. Alan yazında bu değişkenler finansal ve finansal olmayan performans boyutları olarak isimlendirilmektedir. İşletme performansını ölçmede işletmelerin uzun yıllardır en sık kullandığı ölçütler finansal performans boyutları olan kârlılık, büyüme, toplam satış, yatırımların geri dönüşü, özkaynak getirisi, varlıkların geri dönüşü gibi unsurlardır (Lu ve Beamish, 2004, s. 602; Michalisin, Karau ve Tangpong, 2004; Olson, Slater ve Hult, 2005). Yine literatürde farklı çalışmalarda farklı finansal olmayan göstergelerin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin zamanında teslimat, şikâyet sayısı, müşteri memnuniyeti, personel devir oranı, örgüt kültürü, insan kaynakları, verimlilik, kalite, müşteri ve marka değeri yaratma, müşteri sadakati, pazar yönelimi, yeni ürün geliştirme, teknolojik uyum, iş yaşam kalitesi ve sosyal sorumluluk gibi boyutlar bunlardan bazılarıdır (Lau ve Sholihin, 2005; Alpkan, Ergün, Bulut ve Yılmaz, 2005; Lau, 2011; Erdem, Gökdeniz ve Met, 2011; Rahman ve Bullock, 2005; Neely, 2002, s. 22).

II. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

İnovasyon, fikirle başlayan, bir icadın gelişmesiyle ilerleyen ve pazara yeni bir ürün, yöntem veya hizmetin sunulması ile sonuçlanan bir süreçtir (Edwards ve Gordon, 1984, s. 1). Kavram işletmelerin giderek daha karmaşık ve hızla değişen bir ortamda değer yaratması ve rekabet avantajı sağlamasına yardımcı olmaktadır (Bilton ve Cummings, 2009; Subramaniam ve Youndt, 2005). Bu yeteneğin müşteri ihtiyaçlarına cevap vermede, daha iyi performans

ya da üstün kârlılık elde etmede ve yeni yeteneklerin geliştirmesinde işletmelere yardımcı olacağı düşünülmektedir (Calantone, Cavusgil ve Zhao, 2002). Bu anlamda araştırmanın temel değişkenlerinden olan inovasyon ile işletme performansı arasındaki ilişki incelendiğinde; literatürde inovasyon faaliyetlerinin işletme performansını ve örgütsel büyümeyi tetiklediğine ilişkin sonuçlara rastlanmıştır (Deshpande, Farley ve Webster, 1993; Neely vd., 2001, s. 114; Rosenbuch, Brinckmann ve Bausch, 2011, s. 441; Jimenéz ve Salz-Valle, 2011, s. 413; Mansury ve Love, 2008; Azar ve Drogendijk, 2014, s. 596; Günday, Ulusoy, Kılıç ve Alpkan, 2011, s. 672; Özer, 2011; Hızarcı, 2015).

H₁: İşletmelerin inovasyon eğilimleri işletme performansını pozitif yönde etkilemektedir.

Bir işletme yüksek bir performans beklentisi içinde ise performansını arttırmanın yollarını arar. Performansı arttırma girişimleri çoğu zaman kurumsal rutinlerde değişiklikleri ve risk almayı gerektirmektedir (Wiseman ve Bromiley, 1996). En uygun risk alma seviyesinin ne olduğu ve alınan bu riskin işletme performansı üzerindeki etkisi konusunda yapılan tartışmalar çeşitlidir (Hughes ve Morgan, 2007). Ancak makul seviyede alınan riskin işletme performansını arttıracığı düşünülmektedir. Yapılan araştırmalarda risk almanın finansal ve finansal olmayan işletme performansı üzerindeki etkilerinin belirlenmesine yönelik yapılan çalışmalara rastlamak mümkündür (John, Litov ve Yeung, 2008; Altuntaş ve Dönmez, 2010; Yu, Li ve Pan, 2013).

H₂: İşletmelerin risk alma eğilimleri işletme performansını pozitif yönde etkilemektedir.

İşletmeleri uluslararası faaliyetlere iten birçok faktör olduğu bilinmektedir. İşletmeleri bu faaliyetlere yönelten faktörler arasında yer alan benzersiz ve taklit edilemeyen kaynaklar önemli bir yer tutmaktadır. Kaynak Tabanlı Teoriye göre, işletmeler dev küresel rakipleriyle maddi olmayan varlıklar olmadan rekabet edemezler (Barney, 1991). Bu anlamda işletmelerin yenilik, yaratıcılık ve özgünlüğün desteklendiği organik bir yapıya bürünmesi ve proaktif yaklaşımlarla risk alması önemli görülmektedir. Yine işletmenin teknolojik alt yapısı (Obrecht, 2004), pazarın yapısı, satış potansiyeli (Etemad, 2004), hükümet politikaları (Mtigwe, 2005), rekabete ilişkin özellikler (Root, 1994), üst yönetimin risk almaya ilişkin istekliliği (Smart ve Conant, 1994) ile işletmeye özgü birtakım faktörler (büyüklüğü, yapısı, yaşı, sahiplik durumu vb.) (Mesa ve Ortega, 2007) uluslararası faaliyetler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte işletmeler dış pazarlara girmeyi düşünürken, dış genişlemelerinin karlı olup olmayacağını düşünürler. Bu nedenle, uluslararası faaliyetler ile işletmenin performansı arasındaki ilişkiyi anlamak, uluslararası yönetim uygulayıcıları ve araştırmacıları arasında önemli bir konu olmuştur (Glaum ve Oesterle, 2007). Uluslararası faaliyetler dış pazarlardaki satışları artırarak (Buchner, 1987), üretimdeki ölçek ekonomileri ile (Tallman, Geringer ve Olsen, 2004), Ar-Ge, pazarlama ve dağıtımda kapsam ekonomileri yoluyla

maliyetleri düşürerek (Kobrin, 1991) işletmelerin performansını arttırabilir. Uluslararası faaliyetlerin işletme performansını arttırması ile ilgili alan yazında birçok çalışmaya rastlamak mümkündür (Han, Kim ve Srivastava, 1998; Riahi-Belkaoui, 1999; Lu ve Beamish, 2001; Hsu ve Boggs, 2003; Özkandemir, 2004; Şahin, 2006; Bausch ve Krist, 2007; Araújo, 2009; Günday vd., 2011; Xuemei, 2011; Hızarcı, 2015).

Uluslararası faaliyetler, işletmelerin farklı pazarlarda oluşturdukları daha geniş bir bilimsel bilgi havuzuna erişebilmelerini sağladığı için, yeni fikirleri ödünç alma ve kullanma, diğer işletmelerin gelişmelerini taklit etme, ürünlerine ve işlemlerine yeni araştırma bulgularını entegre etme ve sonuç olarak daha yetenekli olmalarını sağlayarak; işletmenin performansını arttırmaya katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte uluslararası faaliyetler ile birlikte işletmelerin farklı ülkelerin spesifik avantajlarını kullanması, inovasyonla ilişkili maliyetleri en aza indirmesi de mümkündür (Kotabe, Srinivasan ve Aulakh, 2002). Bu durumun da inovasyon performans ilişkisini pozitif yönde etkileyeceği düşünülmektedir. Konu ile ilgili alan yazın incelendiğinde işletmelerin uluslararası faaliyetlerini inceleyen önemli araştırmalarda uluslararası faaliyetlerin işletme performansı (Contractor, Kundu ve Hsu, 2003; Grant, Jammine ve Thomas, 1988; Glaum ve Oesterle, 2007) ve yenilik ile ilişkisinin incelenmiş olduğu görülmektedir (Carlsson, 2006; Hitt vd., 1994; Oesterle 1997). Bununla birlikte inovasyonun rekabetçi uluslararası pazarlarda işletme performansı için kritik bir girişimsel süreç olduğunu ortaya koyan çalışmaların da mevcut olduğu görülmektedir (Kotabe, 1990; Miller ve Friesen, 1984; Steensma vd., 2000; Zahra, Ireland ve Hitt, 2000).

İnovasyon kavramı ile yakından ilişkili olan risk alma kavramı; inovatif fikirlerin ve uygulamaların hayata geçirilmesinde sık sık işletme sahipleri ve yöneticilerinin karşısına çıkmaktadır. Uluslararası piyasalarda faaliyet gösteren işletmelerin iflas maliyetlerinin bugünkü değerinden daha düşük olduğu ve uluslararası faaliyetlerinin çokuluslu şirketlerde artan borç kullanımına izin verdiği yapılan çalışmalarda ortaya konmaktadır (Agmon ve Lessard, 1977; Fatemi 1984). Bu durumun uluslararası piyasalarda faaliyet gösteren işletmelerin risk alma olasılıklarını arttırdıkları ve performansa etkisine katkı sağladıkları düşünülmektedir. Bununla birlikte uluslararası faaliyetler, bir yabancı ülkede faaliyet gösterme konusundaki tecrübe ve hırs eksikliği ile ülkeler arasındaki çapraz görüş kavramında yer alan diğer dış etkenler nedeniyle uluslararası piyasada faaliyet gösterme riskini hesaplamak zor olduğu için belirsizlikle çevrelenmiş bir kararlar bütünüdür. Uluslararası faaliyetler, yabancı bir ülkede faaliyet gösterme konusundaki tecrübe ve bilgi eksikliği ile ülke değişkeninden kaynaklanan algılama farklılıklarından dolayı belirsizlikle çevrelenmiş bir karardır (Berry, Guillén ve Zhou, 2010). Uluslararası faaliyetler ile ilgili belirsizlikler ve karmaşıklıklar göz önüne alındığında, yöneticilerin riske yönelik tutumlarının uluslararası faaliyet kararlarını etkileyen önemli bir faktör olduğu da görülmektedir (Acedo ve Jones, 2007; Buckley, Chen, Glegg ve Voss, 2016).

Tüm bu açıklamalar ve literatür ışığında işletmelerin inovasyon ve risk alma eğilimlerinin işletme performansı ile ilişkisinde uluslararası faaliyetlerde bulunmalarının nasıl bir rol üstlendiğinin belirlenmesi araştırmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Yine uluslararası platformda faaliyetlerine devam eden işletmelerin başarıları ve hayatta kalmaları adına inovasyon ve risk alma eğilimlerinin işletme performansı üzerine etkisinin belirlenmesinin bu araştırmayı literatürdeki diğer araştırmalardan farklı kılacağı söylenebilir. Bu noktada kavramların birbirleri ile ilişkileri araştırmaya konu edilmiş olup araştırmanın diğer hipotezleri ve modeli aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

H₃: İşletmelerin uluslararası faaliyetleri inovasyon eğilimi ile işletme performansı arasında düzenleyici bir rol üstlenmektedir.

H₄: İşletmelerin uluslararası faaliyetleri risk alma eğilimi ile işletme performansı arasında düzenleyici bir rol üstlenmektedir.

III. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu bölümde araştırmanın evreni ve örnekleme, veri toplama yöntemi ve araçları, verilerin analizi ve araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerliliği ve güvenilirliği hakkında bilgi verilecektir.

A. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

İşletmelerin inovasyon ve risk alma eğilimleri ile işletme performansı (karlılık, büyüme ve müşteri memnuniyeti) arasındaki ilişkide uluslararası faaliyette bulunmanın nasıl bir rol üstlendiğini belirlemek amacıyla yapılan bu araştırmanın evrenini, 2016 yılı İstanbul Sanayi Odasının (İSO) “Türkiye'nin İkinci 500. Büyük Sanayi Kuruluşu” listesinde yer alan işletmeler oluşturmaktadır. Bu işletmelerin örneklem olarak seçilmesindeki temel neden gelişmişlik düzeyleridir. Türkiye ekonomisine yön veren bu büyük işletmelerin uluslararası faaliyetleri ile inovasyon ve risk alma eğilimlerinin işletme performansı üzerine nasıl yansıdığına belirlenebilmesi, ancak geniş kapsamlı ve benzer özelliklere sahip işletmelerin örnekleme seçilmesi ile mümkün olacaktır. Toplam 480 işletmeye ulaştırılan anket formlarından 283 işletmeye ilişkin verilerin kullanılabilir olduğu belirlenmiştir. Her bir işletmeden 3 yöneticiye ilişkin verilerin kullanımı ile 849 anket analizler kapsamında kullanılmıştır. Her işletme için anketi dolduran 3 kişinin cevaplarına ilişkin uzlaşma indeksi hesaplanmış, bu sayede analizler işletme düzeyinde yapılmıştır.

B. VERİ TOPLAMA YÖNTEMİ VE ARACI

Büyük sanayi işletmeleri üzerine yapılan bu araştırmada inovasyon, risk alma ve işletme performansı kavramlarına ilişkin toplanan verilerin bireysel düşünce ve görüşleri içerme ihtimalini ortadan kaldırmak adına veri toplama sürecinde her işletmeden üç yöneticiye ulaşılmıştır. Anket formunun düzenlenmesi sürecinde öncelikle alan yazın taranarak kuramsal incelemeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kullanılan inovasyon ve risk alma eğiliminin

ölçümü için kullanılan ölçek Fiş (2009)'in çalışmasından elde edilmiştir. Covin ve Slevin (1989)'in çalışmasından faydalanılarak oluşturulan ölçek 7'li Likert tipindedir. Ölçekte yer alan ifadeler "1= SOL sütundaki ifadeyi EN İYİ yansıtır ile 7= SAĞ sütundaki ifadeyi EN İYİ yansıtır" şeklinde değişmektedir. İnovasyon ve risk alma eğilimini belirlemek için kullanılan veri toplama aracının iki uçlu olması analizlerde ortalama skorların dikkate alınması gerektirmiştir. Buna göre 3,5'in üzerindeki ortalamalar yüksek inovasyon ve risk alma eğilimine işaret etmektedir.

Stratejik yönetim disiplininde işletme performansının ölçümü için işletme etkinliği, karlılığı, sürekliliği gibi kavramlara odaklanılması nedeniyle nicel ve nitel performans kriterleri birlikte kullanılmaktadır. Bu çalışmada da bütüncül bir sonuç elde edilebilmesi adına finansal performans boyutlarından kar ve büyüme ile finansal olmayan performans boyutlarından müşteri memnuniyeti boyutu incelenmiştir. Bu bağlamda, işletme performansını ölçmek için Fiş'in (2009) çeşitli araştırmalardan derlediği (Bulut, 2004; Bulut, 2007; Li ve Zhang, 2007; Yiu ve Lau, 2008; Erkocaoğlu, 2012) işletme performansı ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları yine araştırmacı tarafından yapılmış ve ölçeğin Türkiye'de kullanılabileceği sonucuna ulaşılmıştır (Fiş, 2009). Katılımcılardan ölçekteki ifadelere cevap verirken işletmelerinin son üç yıllık performansını göz önünde bulundurmaları istenmiştir. 5'li likert tipinde oluşturulan ölçekte "1= Yetersiz/Kötü, 2= Ortalamanın Altında, 3= Ortalama, 4= Ortalamanın Üstü, 5= Çok iyi/ Yüksek" ifadeleri yer almaktadır.

Araştırma kapsamında işletmelerin en azından ihracat yapıyor olması uluslararası faaliyetleri için temel kriter olarak belirlenmiştir. Konu ile ilgili alan yazında da ihracat aşamasında bulunmak, uluslararası faaliyet olarak kabul edilmektedir (Coviello ve Mc Auley, 1999; Johnson ve Turner, 2010). Bu çerçevede araştırmaya katılan katılımcıların, işletmelerini ulusal ya da uluslararası olarak belirlemeleri istenmiştir.

C. VERİLERİN ANALİZİ

İnovasyon ve risk alma eğilimi ölçülmesi ve yorumlanması zor ve karmaşık kavramlardır. Bu yüzden çalışmada algısal unsurların etkisini en aza indirmek adına stratejik bilgi ve uzmanlık gücü yüksek alt, orta ve üst kademe yöneticilerden veri toplanması tercih edilmiştir. Yine alt, orta ve üst kademe yöneticilerden toplanan verilerin bireysel seviyeden uzaklaştırılarak işletme seviyesine çıkarılabilmesi adına her bir işletme için inovasyon, risk alma ve işletme performansına ilişkin ortalama skorlar hesaplanmış ve çalışmada yapılan tüm analizlerde bu skorlar esas alınmıştır. Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin yapı geçerliliğinin test edilmesi için açıklayıcı faktör analizinden, araştırmanın hipotezlerini test etmek için hiyerarşik regresyon analizinden yararlanılmıştır.

1. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Geçerliliği ve Güvenirliği

Araştırmada kullanılan tüm ölçekler için her bir işletme adına James, Demaree ve Wolf (1984, 1993) tarafından geliştirilen uzlaşma (agreement) indeksi hesaplanmıştır. $r_{wg(j)} > 0,70$ kriteri esas alındığında toplam 283 $r_{wg(j)}$ değerinden 27 tanesi uzlaşma için kabul edilebilir değer olan 0,70'in altında kalmıştır. Kalan işletmelere ilişkin Endekslerin medyan değeri 0,90-0,97 arasında değişirken ortalamaları 0,80-0,97 arasında yer almıştır.

Yine araştırmanın temel amaçlarına ulaşmak için yapılacak olan istatistiksel analizler öncesi ölçeklere ait maddeler açıklayıcı faktör analizine (AFA) tabi tutulmuştur. Değişkenlere ait verilerin faktör analizine uygunluğu KMO örneklem yeterliliği ve Barlett küresellik testi ile incelenmiştir. KMO ve Barlett's Küresellik testi değerinin işletme performansı için (0,848; $\chi^2=1794,107$; $df=45$ ve $p<0.0001$) yenilikçilik için (0,500; $\chi^2=33,547$; $df=1$ ve $p<0.0001$) ve risk alma için (0,638; $\chi^2=119,569$; $df=3$ ve $p<0.0001$) olması, örneklemin faktör analizi için yeterli olduğunu göstermektedir. AFA analizi sonucunda araştırmada kullanılan tüm ölçeklere ilişkin, kök değer 1'in üzerinde olmak koşulu ile işletme performansı için ortaya çıkan tek faktörlü yapı toplam varyansın %68,76'sını, yenilikçilik ve risk alma için oluşan tek faktörlü yapının sırasıyla toplam varyansın %67,60 ve %60,28'inin açıkladığı tespit edilmiştir.

Ölçeklerin güvenirliliğini test etmek amacıyla yaygın şekilde kullanılan Cronbach Alpha katsayısı hesaplanmıştır. Buna göre 3 ifadeden oluşan inovasyon, 4 ifadeden oluşan risk alma ölçeği ve 10 ifadeden oluşan işletme performansı ölçeği için hesaplanan Cronbach Alpha katsayısı sırasıyla $\alpha=0,74$; $\alpha=0,68$ ve $\alpha=0,87$ 'dir.

IV. ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırmaya katılan 849 çalışandan, 27 işletmenin uzlaşma indeksleri uygun bulunmadığı için 768 katılımcının; % 61,6'sının erkek olduğu, %71,5'inin lisans mezunu olduğu, %47,7'sinin 26-35 yaş arası grupta olduğu, %51,1'inin ise orta kademe yöneticisi olduğu görülmektedir.

A. ARAŞTIRMA MODELİNİN TEST EDİLMESİ

Bu araştırmada inovasyon ve risk alma eğiliminin işletme performansı ile ilişkisinde uluslararası faaliyette bulunmanın düzenleyici rolünü test etmek üzere hiyerarşik regresyon analizinden yararlanılmıştır. Analize ilişkin bulgular Tablo 1'de yer almaktadır.

Hiyerarşik regresyon analizi sonucu, birinci model birinci grupta regresyon analizine girilen bağımsız değişken olan inovasyon ve risk alma ile işletme performansı, ikinci modellerde ise bağımsız değişkenler ile düzenleyici değişken olan uluslararası faaliyetler, üçüncü modelde ise bağımsız değişkenler olan inovasyon ve risk alma, düzenleyici değişken olan uluslararası faaliyetleri gerçekleştirme durumu ve etkileşim terimleri birlikte modele dahil edilmiştir.

İnovasyon bağımsız değişkenine ilişkin modellerde R^2 değerlerine bakıldığında; birinci modelde girilen inovasyon eğilimi işletme performansındaki değişimin %11'ini; ikinci modelde girilen inovasyon eğilimi ile uluslararası faaliyetler değişkeni işletme performansındaki değişimin %26'sını; son olarak modelde girilen inovasyon, uluslararası faaliyetler ve etkileşim terimi işletme performansındaki değişimin %27'sini açıklamaktadır. Tablo 3'te modeller bazında katsayılar incelendiğinde ise birinci grupta modele dahil edilen inovasyon ($B=,241$; $p<0.01$); ikinci grupta modele dahil edilen inovasyon ($B=,161$; $p<0.01$) ile uluslararası faaliyetler ($B=,289$, $p<0.01$); üçüncü grupta ise modele dahil edilen inovasyon ($B=,141$; $p<0.01$) ile uluslararası faaliyetler ($B=,275$; $p<0.01$) ve etkileşimsel terim ($B=,056$; $p<0.01$) işletme performansı üzerinde anlamlı etkiye sahiptir.

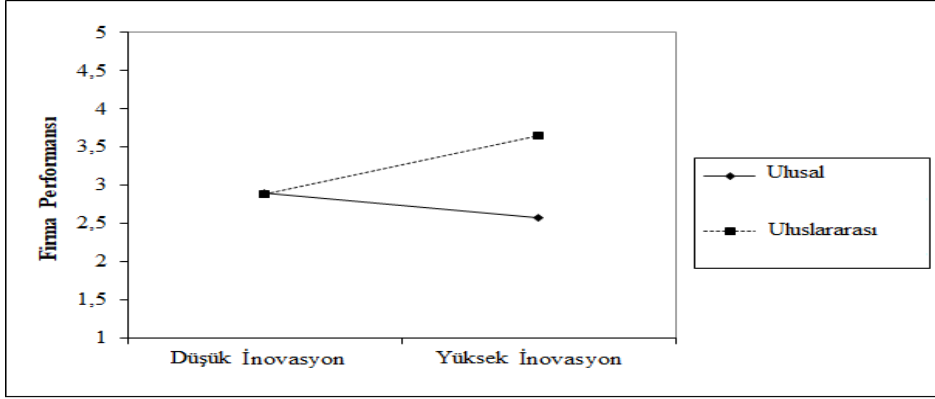
Tablo 1. İnovasyon ve Risk Alma Eğilimi ile İşletme Performansı Arasındaki İlişkide Uluslararası Faaliyette Bulunmanın Düzenleyici Etkisi

Model	Regresyon Katsayıları				Model İstatistikleri
	B	S.H.	β	t	
1 (Sabit) İnovasyon	3,699 ,241	,042 ,042		87,874 5,718	$R=,338$; $R^2=,114$; $F=32,691$; $p=.000$
1 (Sabit) Risk Alma	3,699 ,175	,043 ,043		85,320 4,033	$R=,245$; $R^2=,060$; $F=16,266$; $p=.000$
2 (Sabit) İnovasyon Uluslararası Faaliyetler	3,699 ,161 ,289	,038 ,040 ,040		96,324 4,017 7,225	$R=,515$; $R^2=,266$; $F=45,738$; $p=.000$
2 (Sabit) Risk Alma Uluslararası Faaliyetler	3,699 ,162 ,289	,038 ,038 ,038		96,610 4,212 8,525	$R=,520$; $R^2=,270$; $F=46,763$; $p=.000$
3 (Sabit) İnovasyon Uluslararası Faaliyetler Etkileşim	3,715 ,141 ,275 ,056	,039 ,042 ,041 ,035		94,160 3,364 6,709 1,627	$R=,523$; $R^2=,273$; $F=31,573$; $p=.000$
3 (Sabit) Risk Alma Uluslararası Faaliyetler Etkileşim	3,697 ,183 ,330 ,065	,038 ,040 ,038 ,033		97,003 4,602 8,634 1,938	$R=,530$; $R^2=,281$; $F=32,766$; $p=.000$

Araştırmanın ikinci bağımsız değişkeni için gerçekleştirilen hiyerarşik regresyon analizi sonucu, birinci model birinci gruplarda regresyon analizine girilen bağımsız değişken olan risk alma ile işletme performansı, ikinci modellerde ise bağımsız değişkenler ile düzenleyici değişken olan uluslararası faaliyetler, üçüncü modelde ise bağımsız değişken olan risk alma, düzenleyici değişken olan uluslararası faaliyetler ve etkileşim terimleri birlikte modele dahil edilmiştir. Risk alma bağımsız değişkenine ilişkin modellerde R^2 değerlerine bakıldığında; birinci modelde girilen risk alma işletme performansındaki değişimin %6'sını; ikinci modelde girilen risk alma ile uluslararası faaliyetler değişkeni işletme performansındaki değişimin %27'sini; son olarak modelde girilen risk alma, uluslararası faaliyetler ve etkileşim terimi işletme performansındaki değişimin %28'ini açıklamaktadır. Tablo 3'te modeller bazında katsayılar incelendiğinde, birinci grupta modele dahil edilen risk alma ($B=,175$; $p<0.01$); ikinci grupta modele dahil edilen risk alma ($B=,162$; $p<0.01$) ile uluslararası faaliyetler ($B=,289$; $p<0.01$); üçüncü grupta ise modele dahil edilen risk alma ($B=,183$, $p<0.01$), uluslararası faaliyetler ($B=,330$; $p<0.01$) ve etkileşimsel terimi ($B=,065$; $p<0.01$) işletme performansı üzerinde anlamlı etkiye sahiptir.

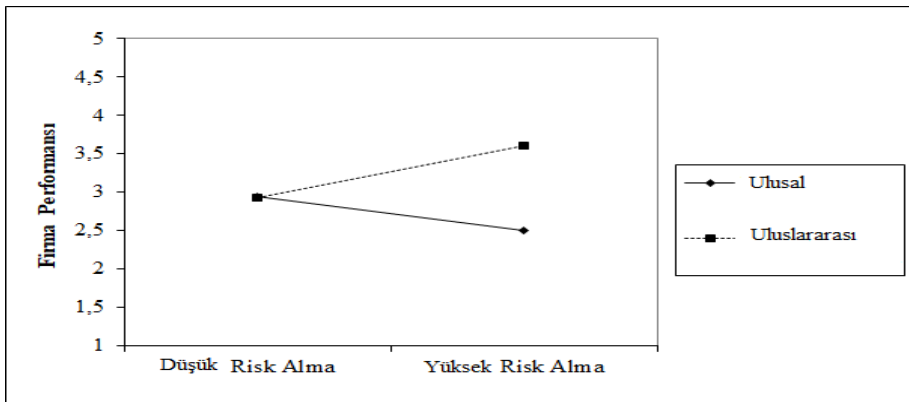
Son olarak inovasyon ve risk alma ile uluslararası faaliyetler etkileşiminin biçimini ve yönünü belirlemek için düşük ve yüksek düzeydeki (ortalama değerinden +1 ve -1 standart sapmadaki uluslararası faaliyetlere sahip olduğu durumlarda) inovasyon ve risk alma eğiliminin işletme performansı üzerindeki etkisi grafiksel olarak Şekil 1 ve Şekil 2'de gösterilmiştir.

İşletmenin uluslararası faaliyetlere sahip olup olmaması ile düşük ve yüksek inovasyonun işletme performansı ile ilişkisini gösteren Şekil 1'deki eğimlerin, 0 (sıfır) değerinden anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığı eğim testi (slope test) ile analiz edilmiştir (Aiken ve West, 1991). Bu test işletmelerin inovasyon eğilimleri ile işletme performansı arasındaki ilişkinin işletmelerin uluslararası faaliyetlere sahip olmasına bağlı olup olmadığını ortaya koymaktadır. Şekil 1 işletme performansı üzerinde inovasyon ile uluslararası faaliyette bulunmanın birlikte (etkileşimsel) etkisinin var olduğunu göstermektedir. Uluslararası düzeyde faaliyetlerine devam eden işletmeler için inovasyon ile işletme performansı arasındaki ilişki anlamlı ve pozitif yönlüdür. Ulusal düzeyde faaliyetlerine devam eden işletmeler için inovasyon ile işletme performansı arasındaki ilişki ise anlamlı ve negatif yönlüdür. Bu sonuçlara göre, inovasyon ile işletme performansı arasındaki ilişki uluslararası faaliyetlere sahip olma tarafından biçimlenmektedir. Yüksek düzeyde inovasyon eğilimine sahip uluslararası işletmelerin işletme performansı artarken; yüksek inovasyon eğilimine sahip olup ulusal düzeyde faaliyetlerine devam eden işletmelerin işletme performansında düşüşler görülmesi olasıdır.



Şekil 1. İnovasyon, Uluslararası Olma ve İşletme Performansı

Yine Şekil 2'ye göre işletmelerin risk alması ile işletme performansı arasındaki ilişkinin işletmelerin uluslararası faaliyetlere bağlı olup olmadığını ortaya koymaktadır. Uluslararası düzeyde faaliyetlerine devam eden işletmeler için risk alma ile işletme performansı arasındaki ilişki anlamlı ve pozitif yönlüdür; ulusal düzeyde faaliyetlerine devam eden işletmeler için risk alma ile işletme performansı arasındaki ilişki anlamlı ve negatif yönlüdür. Bu sonuçlara göre risk alma ile işletme performansı arasındaki ilişki uluslararası faaliyetler tarafından biçimlenmektedir. Yüksek düzeyde risk alma eğilimli uluslararası işletmelerin işletme performansı artarken; yüksek risk alma eğilimli ulusal düzeyde faaliyetlerine devam eden işletmelerin işletme performansında düşüşler görülmesi olasıdır.



Şekil 2. Risk Alma, Uluslararası Faaliyetler ve İşletme Performansı

SONUÇ

Küreselleşen dünyada güç ve başarıyı hedefleyen işletmelerin yerel pazarlarla yetinmeyerek faaliyetlerini uluslararası pazarlara taşımak istemesi ile uluslararasılaşma süreci başlamaktadır. Uygulanan stratejilerin belirlenen hedeflere ulaşmadaki başarısını belirlemede işletme performansı ölçümüne sıklıkla başvurulmaktadır. Bu noktada araştırmada inovasyon ve risk alma eğilimi ile işletme performansı arasındaki ilişkide uluslararası faaliyette bulunmanın düzenleyici rolü incelenmiştir. İnovasyon ve risk alma eğiliminin işletme performansı ile ilişkisinde ulusal ya da uluslararası faaliyette bulunmanın düzenleyici rolü, belirlenen örneklem kapsamında oluşturulan modeller ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Yapılan analizler sonucunda, araştırmaya katılan işletmelerin inovasyon ve risk alma eğilimi ile işletme performansı skorlarının ortalamasının üzerinde olduğu söylenebilir. Yine araştırma sonuçlarına göre işletmelerin inovasyon ve risk almaya ilişkin eğilimleri işletme performansını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Buna göre inovasyon ve risk alma eğilimi işletme performansını artıran değişkenlerdir. Bu anlamda araştırmanın H_1 ve H_2 hipotezleri kabul edilmiştir. Yapılan alan yazın taramasında inovasyonun işletme performansını olumlu şekilde etkilediğini belirten çalışmalar araştırmanın bu sonucunu desteklemektedir (Deshpande vd., 1993; Neely vd., 2001, s. 114; Rosenbuch, 2011, s. 441; Jimenez ve Salz-Valle, 2011, s. 413; Mansury ve Love, 2008; Azar ve Drogendijk, 2014, s. 596; Gunday vd., 2011, s. 672; Özer, 2011; Hızarcı, 2015). Yüksek inovasyon kabiliyetinin yeni ürün, süreç veya uygulamalarla sonuçlanması yüksek olasılıklıdır. Bundan dolayı inovasyonun ortaya koyduğu çıktılarla ve işletmelerin faaliyetlerinde yarattığı sinerji ile işletme performansını artırıyor olması beklenen bir durumdur. Risk alma ile işletme performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalarda bir fikir birliği söz konusu olamamakla birlikte orta düzeyde bir riskin işletme performansını olumlu yönde etkilediğine ilişkin bir bakış açısı hakimdir. Bununla birlikte bizim çalışmamızla paralellik gösteren ve risk almanın işletme performansını olumlu etkilediği sonucuna ulaşan çalışmalar da mevcuttur (John vd., 2008; Altuntaş ve Dönmez, 2010; Yu vd., 2013). Bu araştırma kapsamında risk almanın işletme performansını pozitif yönde etkilemesinde, çalışma örnekleminin etkisinin büyük olduğu düşünülmektedir. Çalışma grubunu oluşturan işletmeler Türkiye'nin büyük sanayi işletmeleridir ve bunların, daha fazla kaynağa, imkana ve ilişkiye sahip oldukları bilinen bir gerçektir. Sahip olunan bu avantajların ve alınan risklerin işletme performansının artmasına katkı sağladığı düşünülmektedir.

Araştırmanın sonraki bölümünde işletmelerin inovasyon ve risk alma eğilimlerinin işletme performansı üzerindeki etkisinde, işletmelerin uluslararası faaliyette bulunmasının nasıl bir etkiye sahip olduğunu belirlemek adına ulusal ve uluslararası faaliyet değişkeni düzenleyici olarak modele dahil edilmiştir.

Yapılan analiz sonuçlarına göre işletmelerin inovasyon ve risk alma eğilimlerinin işletme performansı üzerindeki etkisinde uluslararası faaliyetler düzenleyici bir role sahiptir. Araştırma sonuçları uluslararası düzeyde faaliyetlerine devam eden işletmelerin inovasyon ve risk alma eğilimleri ile işletme performansı arasındaki ilişkinin anlamlı ve pozitif yönlü olduğunu göstermektedir. Buna karşın ulusal düzeyde faaliyetlerine devam eden işletmeler için inovasyon ve risk alma eğilimi ile işletme performansı arasındaki ilişkinin anlamlı ve negatif yönlü olduğu görülmüştür. Bu anlamda inovasyon ve risk alma eğilimi ile işletme performansı arasındaki ilişki işletme faaliyetlerinin ulusal ve uluslararası düzeyde olması tarafından biçimlenmektedir. Yüksek düzeyde inovasyon ve risk alma eğilimine sahip uluslararası işletmelerin işletme performansı artarken; yüksek inovasyon ve risk alma eğilimine sahip olan ancak ulusal düzeyde faaliyetlerine devam eden işletmelerin işletme performansında düşüşler görülmektedir. İnovasyon ve risk alma eğilimi yüksek bile olsa ulusal düzeyde faaliyetlerine devam eden işletmelerin somut bir çıktı olarak işletme performansında herhangi bir pozitif fark görülmemektedir. Bu örneklem çerçevesinde ana ülke dışında faaliyetlerini sürdüren işletmelerin yenilikçilik, risk alma ve buna bağlı olarak da işletme performanslarının artacağı söylenebilir. Bu anlamda araştırmanın H_3 ve H_4 hipotezleri doğrulanmıştır.

Uluslararası pazarlarda faaliyet gösteren işletmelerin küresel rakipleri ile rekabet edebilmeleri benimseyecekleri doğru strateji ve politikalara bağlıdır. İşletmelerin benzersiz ve taklit edilmesi mümkün olmayan yetenekleri ve yenilikleri bünyesinde barındırması ile başlayan bu süreç doğru şekilde risk alınarak başarı ve güce dönüşecektir. Bu anlamda yalnızca ürün, süreç ve pazar yeniliklerinin yeterli olmayacağı unutulmamalıdır. İşletmelerde yenilikçilik anlayışını geliştirmek için gerekli iş ortamının hazırlanması ve bunu destekleyecek yönetsel mekanizmalarla çalışanların yaratıcı yeteneklerini kullanmaya özendirilmesi gerekmektedir (Amabile, 1996). Bu anlamda benimsenecek olan yönetsel ve örgütsel inovasyon anlayışı, stratejik yenilenme ve değişim yoluyla işletmeler işletme performanslarını güçlendirirken, kurum içinde desteklenen yenilikçi, dinamik, katılımcı yönetim anlayışı ile çalışanlarının iş doyumları ve motivasyonlarına pozitif katkılar sunulabilecektir. Buna karşın üst yöneticilerin risk almak istemeyişi, kısa vadeli bakış açlarına hakim olan rasyonellik anlayışı, yenilikçilik ve özgünlüğü sistematik bir süreç dönüşürme çabaları uluslararası pazarlarda işletmelerin varlığını tehdit eden unsurları oluşturmaktadır.

Uluslararası pazarlarda başarılı olabilmek için yeni fırsat ve olanakların öngörülmesi, bu fırsat ve olanakların uygun şekilde takip edilerek yeni ve gelişmekte olan bu pazarlara hitap edilebilmesi bilinçli ve istikrarlı bir şekilde sürdürülecek olan inovasyon faaliyetlerine bağlıdır. Bu inovasyon faaliyetlerinin doğru zaman ve şekilde yeterli risk alınarak hayata geçirilmesi işletmelerin uluslararası platformda kendilerine yer bulmalarını kolaylaştıracaktır. İşletmelerin ulaşmak istedikleri nihai noktayı temsil eden işletme performansının

aynı zamanda yenilik ve farklılık içeren inovatif faaliyetlere yönelmeye yardımcı olacak araştırma ve uygulama merkezlerine kaynak oluşturduğu unutulmamalıdır. Bu döngünün doğru şekilde kullanılabilirdiği işletmelerin günümüz pazarlarını domine ettiği bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte uluslararası çapta faaliyet gösteren bir işletmenin, küresel çapta mevcut olan daha geniş kaynak çeşitliliğine ulaşması, farklı ülkelerden ve daha fazla bilim insanından gelen bilgi ve fikirleri kullanması ve çok çeşitli kültürel bakış açılarından faydalanması olasıdır. Uluslararası işletmelere ilişkin bahsedilen bu artıların uluslararası işletmelerin inovasyon ve risk alma eğilimlerini cesaretlendirici bir rol oynadığı düşünülmektedir. İşletmelerin temel dinamikleri arasında yer alan bu itici güçlerin doğru ve etkin kullanımının işletme performansına olumlu yansımaları olacaktır.

Çeşitli amaçlar ve faydalar göz önünde bulundurularak hayata geçirilen inovasyon ve risk almanın işletme performansına yansımada uluslararası faaliyette bulunmanın nasıl bir role sahip olduğunu belirlemeyi amaçlayan bu araştırmanın uygulayıcı ve yöneticilere katkılar sunulacağı umulmaktadır. Yapılan alan yazın taramasında Türkiye ekonomisine yön tayin eden büyük sanayi işletmelerinin inovasyon ve risk alma eğilimleri ile işletme performansı arasındaki ilişkide uluslararası olup olmamanın rolünün incelendiği bir araştırmaya rastlanmamış olması araştırmayı farklı kılmaktadır. Ancak bundan sonra yapılacak araştırmalar ile bu sonuçlarının desteklenip desteklenmeyeceği görülecektir.

Bu çalışmanın alan yazına ve uygulayıcılara önemli bilgiler sağlamanın yanı sıra çeşitli kısıtlar içerdiği de ifade edilmelidir. Bu araştırmada kullanılan verilerin anket tekniği ile toplanmış olması ve araştırmaya katılan katılımcıların görüş ve fikirlerinin verilere yansımış olma ihtimali araştırma için bir kısıt oluşturmaktadır. Yine araştırmada kullanılan veriler işletmelerde görevli üç beyaz yakalının görüşlerinden oluşmaktadır. Araştırmanın bu kısıtının ortadan kaldırılması için uzlaşa indeksinden yararlanılmıştır. Son olarak bu araştırmada yalnızca inovasyon, risk alma, uluslararası olup olmama ve işletme performansı değişkenleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırmanın farklı değişkenler ile birlikte ele alınması ile farklı bakış açılarının oluşturulabileceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Acedo, F. J. and Jones, M. V. (2007). Speed of internationalization and entrepreneurial cognition: Insights and a comparison between international new ventures, exporters and domestic firms. *Journal of World Business*, 42(3), 236-252.
- Agmon, T. and Lessard, D. R. (1977). Investor recognition of corporate international diversification, *The Journal of Finance*, 32(4), 1049-1055.

- Akalın, S. (1970). *Yönetim ekonomisi*. İzmir: Ege Üniv. İ.T.İ.A. Yayını.
- Alpkan, L., Ergün, E., Bulut, Ç. ve Yılmaz, C. (2005). Şirket girişimciliğinin şirket performansına etkileri, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6(2), 175-189.
- Alsoy, M. (1998). *Uluslararasılaşmayı hedefleyen firmaların ihracatı geliştirme süreci* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altuntaş, G. ve Dömez, D. (2010). Girişimcilik yönelimi ve örgütsel performans ilişkisi: Çanakkale bölgesinde faaliyet gösteren otel işletmelerinde bir araştırma. *Istanbul University Journal of the School of Business Administration*, 39(1), 50-74.
- Anderson, E. and Gattington, H. (1986). On the internationalization of firms: A critical analysis, *Journal of International Business Studies*, 17(3), 1-26.
- Antoncic, B. (2007). Intrapreneurship: A comparative structural equation modeling study, *Industrial Management ve Data Systems*, 107(3), 309-325.
- Antoncic, B. and Hisrich, R. D. (2001). Intrapreneurship: Construct refinement and crosscultural validation, *Journal of Business Venturing*, 16, 495-527.
- Araújo, J. F. (2008). *The impact of internationalization on firm's performance: A qualitative study of Portuguese SMEs* (Doctoral Dissertation). ISCTE Business School, Instituto Superior de Ciências do Trabalho e da Empresa, Portugal. Erişim Adresi: <https://repositorio.iscte-iul.pt/bitstream/10071/1452/1/Master%20Thesis%20Final%20-%20Joao%20Araujo.pdf>
- Azar, G. and Drogendijk, R. (2014). Psychic distance, innovation, and firm performance, *Management International Review*, 54(5), 581-613.
- Banks, E. (2012). *Risk culture: A practical guide to building and strengthening the fabric of risk management*. UK: Palgrave Macmillan.
- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage, *Journal of management*, 17 (1), 99-120.
- Bausch, A. and Krist, M. (2007). The effect of context-related moderators on the internationalization-performance relationship: Evidence from meta-analysis, *Management International Review*, 47(3), 319-347.
- Berry, H., Guillén, M. F. and Zhou, N. (2010). An institutional approach to cross-national distance, *Journal of International Business Studies*, 41(9), 1460-1480.
- Bilkey, W. J. and Tesar, G. (1977). The export behavior of smaller-sized Wisconsin manufacturing firms, *Journal of International Business Studies*, 8(1), 93-98.
- Bilton, C. and Cummings, S. (2009). *Creative strategy: From innovation to sustainable advantage*. New Jersey: John Wiley ve Sons Ltd.

- Brooks, D. W. (2010). Creating a risk management. In: J Fraser and B.J. Simkins (Eds.). *Enterprise Risk Management* (pp. 87-96). Hoboken, NJ: John Wiley ve Sons.
- Buckley, P. J., Chen, L., Clegg, L. J. and Voss, H. (2016). Experience and FDI risk-taking: A microfoundational reconceptualization, *Journal of International Management*, 22(2), 131-146.
- Buhner, C. H. (1987). Assessing international diversification of West German Corporations, *Strategic Management Journal*, 8, 25-37.
- Calantone, R. J., Cavusgil, S. T. and Zhao, Y. S. (2002). Learning orientation, firm innovation capability, and firm performance, *Industrial Marketing Management*, 31, 515-524.
- Carlsson, B. (2006). Internationalization of innovation systems: A survey of the literature, *Research Policy*, 35(1), 56-67.
- Ceylan, C. (2001). *Örgütler için esneklik performans modeli oluşturulması ve örgütlerin esneklik analizi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Chen, S. and Tan, H. (2012). Region effects in the internationalization-performance relationship in Chinese firms, *Journal of World Business*, 47(1), 73-80.
- Cheng, X. (2009). *The impacts of internationalization on performance of New Zealand firms*. (Doctoral dissertation). Auckland University of Technology, School of Business, Auckland, Erişim Adresi: <http://openrepository.aut.ac.nz/bitstream/handle/10292/767/ChengXW.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
- Contractor, F., Kundu, S. and Hsu, C. (2003). A three-stage theory of international expansion: the link between multinationality and performance in the service sector, *Journal of International Business Studies*, 33, 48-60.
- Cortez, A. (2011). *Winning at risk: Strategies to go beyond basel*. New York: John Wiley and Sons.
- Coviello, N. E. and McAuley, A. (1999). Internationalisation and the smaller firm: A review of contemporary empirical research, *Management International Review*, 39(3), 223-256.
- Czinkota, M. R. (1982). *Export development strategies: US promotion policy*. Praeger.
- Czinkota, M. R., Grossman, D. A., Javalgi, R. R. G. and Nugent, N. (2009). Foreign market entry mode of service firms: The case of US MBA programs, *Journal of World Business*, 44(3), 274-286.
- Çavuşgil, S. T. (1980). On The Internationalisation Process of Firms, *European Research*, 8(6), 273-281.

- Damanpour, F. (1991). The adoption of technological, administrative, and ancillary innovations: Impact of organizational factors, *Journal of Management*, 13(4), 675-688.
- Denison, D. R. and Mishra, A. K. (1995). Toward a theory of organizational culture and effectiveness, *Organization Science*, 6(2), 204-223.
- Deshpandé, R., Farley, J. U. and Webster, F. E. (1993). Corporate culture, customer orientation, and innovativeness in Japanese firms: A quadrad analysis, *Journal of Marketing*, 57(1), 23-37.
- Edwards, K. L. and Gordon, T. J. (1984). *Characterization of innovations introduced on the US market in 1982*. Futures Group; Reproduced by Ntis.
- Elango, B. (2003). The effects of host country factors on the internationalization of the US reinsurance industry, *Journal of Insurance Issues*, 26(2), 93-113.
- Eleren, A. ve Soba, M. (2009). İşletmelerde çok boyutlu performans ölçümü ve uçak deri sektöründe bir uygulama, *Uluslararası Davraz Kongresi*, 24-27.
- Elmacı, O. ve Kurnaz N. (2004). Sürdürülebilir rekabet gücüne yönelik vizyon arayışlarında faaliyet tabanlı maliyetleme yaklaşımı. *Sabancı Üniversitesi - Tüsiad Rekabet Forumu*.
- Erdem, B., Gökdeniz, A. ve Met, Ö. (2011). Yenilikçilik ve işletme performansı ilişkisi: Antalya'da etkinlik gösteren 5 yıldızlı otel işletmeleri örneği, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 77-112.
- Etemad, H. (2004). *International entrepreneurship in small and medium size enterprises: Orientation, environment and strategy*. UK: Edward Edgar.
- Fatemi, A. M. (1984). Shareholder benefits from corporate international diversification, *The Journal of Finance*, 39(5), 1325-1344.
- Fina, E. and Rugman, A. M. (1996). A test of internalization theory and internationalization theory: The Upjohn company, *MIR: Management International Review*, 199-213.
- Fiş, A. M. (2009). *Unlocking the relationship between corporate entrepreneurship and performance* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fiş, A. M. ve Çetindamar, D. (2007). Girişimcilik Oryantasyonu, Kurum İçi Girişimcilik ve Bağlı Ölçeklerin Türkçe'de Geçerlemesi. 15. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 124-132). Sakarya: Sakarya Üniversitesi İİBF Yayınları.
- Flynn, M., Dooley, L., O'sullivan, D. and Cormican, K. (2003). Idea management for organisational innovation, *International Journal of innovation management*, 7(4), 417-442.

- Glaum, M. and Oesterle, M.J. (2007). 40 years of research on internationalization and firm performance: more questions than answers?, *Management International Review*, 47, 307–317.
- Grant, R. M., Jammine, A. P. and Thomas, H. (1988). Diversity, diversification, and profitability among British manufacturing companies, 1972–1984, *Academy of Management Journal*, 31(4), 771–801.
- Grünig, R. and Morschett, D. (2012). Evaluating new production and sourcing locations. In *Developing International Strategies* (pp. 167-186). Berlin: Springer.
- Güleş, H. K. and Bülbül, H. (2004). *Yenilikçilik*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Günday, G., Ulusoy, G., Kilic, K. and Alpkan, L. (2011). Effects of innovation types on firm performance, *International Journal of Production Economics*, 133(2), 662-676.
- Han, J. K., Kim, N. and Srivastava, R. K. (1998). Market orientation and organizational performance: Is innovation a missing link?, *The Journal of Marketing*, 60 (2), 30-45.
- Heye, D. (2006). Creativity and innovation: Two key characteristics of the successful 21st century information professional, *Business information review*, 23(4), 252-257.
- Hızarcı, A. K. (2015). *The mediation effect of innovation on the relationship between internationalization and firm performance* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hitt, M. A., Hoskisson, R. E. and Ireland, R. D. (1994). A mid-term theory of the interactive effects of international and product diversification on innovation and performance, *Journal of Management*, 20(2), 297–326.
- Hitt, M. A., Hoskisson, R. E. and Kim, H. (1997). International diversification: Effects on innovation and firm performance in product-diversified firms, *Academy of Management Journal*, 40(4), 767-798.
- Hsu, C. C. and Boggs, D. J. (2003). Internationalization and performance: Traditional measures and their decomposition, *Multinational Business Review*, 11(3), 23-50.
- Hughes, M. and Morgan, R. E. (2007). Deconstructing the relationship between entrepreneurial orientation and business performance at the embryonic stage of firm growth, *Industrial Marketing Management*, 36(5), 651-661.
- Jiménez-Jiménez, D. and Sanz-Valle, R. (2011). Innovation, organizational learning and performance, *Journal of Business Research*, 64(4), 408-417.
- Johanson, J., Mattson, L.-G. (1988). Internationalisation in industrial systems- a network approach. In: Hood, N.; ve Vahlne, J.-E. (Eds.). *Strategies in Global Competition* (pp 287-314). New York: Croom Helm.

- John, K., Litov, L. and Yeung, B. (2008). Corporate governance and risk-taking, *The Journal of Finance*, 63(4), 1679–1728.
- Johnson, D. and Turner, C. (2010). *International business, themes and issues in the modern global economy*. New York: Routledge.
- Kafouros, M.I., Buckley, P.J., Sharp, J.A. and Wang, C. (2008). The role of internationalization in explaining innovation performance, *Technovation*, 28, 63-74.
- Knight, G.A. and Çavuşgil, T.S. (1996). The born global firm: a challenge to traditional internationalization theory, *Advances 177 in International Marketing*, 8, 11-26.
- Kobrin, S. J. (1991). An empirical analysis of the determinants of global integration, *Strategic Management Journal*, 12, 17–37.
- Kotabe, M. (1990). Corporate product policy and innovative behavior of European and Japanese multinationals: an empirical investigation, *Journal of Marketing*, 54(2), 19–33.
- Kotabe, M., Srinivasan, S. S. and Aulakh, P. S. (2002). Multinationality and firm performance: The moderating role of RveD and marketing capabilities, *Journal of International Business Studies*, 33(1), 79–97.
- Lau, A. K. (2011). Supplier and customer involvement on new product performance: contextual factors and an empirical test from manufacturer perspective, *Industrial Management ve Data Systems*, 111(6), 910-942.
- Lau, C. M. and Sholihin, M. (2005). Financial and nonfinancial performance measures: How do they affect job satisfaction?, *The British Accounting Review*, 37(4), 389-413.
- Lu, J. W. and Beamish, P. W. (2001). The internationalization and performance of SMEs, *Strategic Management Journal*, 22(6-7), 565-586.
- Lu, J. W. and Beamish, P. W. (2004). International diversification and firm performance: The S-curve hypothesis, *Academy of Management Journal*, 47(4), 598-609.
- Mansury, M. A. and Love, J. H. (2008). Innovation, productivity and growth in US business services: A firm-level analysis, *Technovation*. 28(1–2), 52–62.
- Marhavilas, P. K. and Koulouriotis, D. E. (2012). Developing a new alternative risk assessment framework in the work sites by including a stochastic and a deterministic process: A case study for the Greek Public Electric Power Provider. *Safety Science*, 50(3), 448-462.
- Mesa, A. O. and Ortega, S. M. S. (2007). El proceso exportador de las empresas manufactureras españolas: aplicación del análisis de supervivencia, *Revista europea de dirección y economía de la empresa*, 16(1), 89-98.

- Michalisin, M. D., Karau, S. J. and Tangpong, C. (2004). The effects of performance and team cohesion on attribution: A longitudinal simulation, *Journal of Business Research*, 57(10), 1108-1115.
- Miller, D. and Friesen, P.H. (1984) *Organizations: A quantum view*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Mtigwe, B. (2005). The entrepreneurial firm internationalization process in the Southern African context: A comparative approach, *International Journal of Entrepreneurial Behavior ve Research*, 11(5), 358-377.
- Naktiyok, A., Karabey, C. N. and Güllüce, A. C. (2010). Entrepreneurial self-efficacy and entrepreneurial intention: The Turkish case, *International Entrepreneurship and Management Journal*, 6(4), 419-435.
- Neely, A. (2002). *Business performance measurement: Theory and practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Neely, A., Filippini, P., Forza, C. and Hii, J. (2001). A framework for analyzing business performance, firm innovation and related contextual factors: Perceptions of managers and policy makers in two European Regions, *Integrated Manufacturing Systems*, 12(2), 114-124.
- Obrecht, J. J., (2004). Entrepreneurial capabilities: A resource-based systematic approach to international entrepreneurship, In: L. P. Dana (Eds.), *Handbook of Research on International Entrepreneurship* (pp. 248-264). Cheltenham: Edward Elgar.
- OECD (2006). Oslo kılavuzu: Yenilik verilerinin toplanması ve yorumlanması için ilkeler (3. Baskı). Ankara: Tübitak.
- Oesterle, M.-J. (1997). Time span until internationalization: Foreign market entry as a built-in mechanism of innovations, *Management International Review*, 37(2), 125-149.
- Olmos, M.F. (2011). The determinants of internationalization: Evidence from the wine industry, *Applied Economic Perspectives and Policy*, 33(3), 384-401.
- Olson, E. M., Slater, S. F. and Hult, G. T. M. (2005). The performance implications of fit among business strategy, marketing organization structure, and strategic behavior, *Journal of Marketing*, 69(3), 49-65.
- Osterloh, M. and Frey, B. (2000). Motivation, knowledge transfer, and organizational forms, *Organization Science*, 11(5), 538-550.
- Ostroff C. and Schmitt, N. (1993). Configurations of organizational effectiveness and efficiencies, *Academy of Management Journal*, 36(6), 1345-1361.
- Önem, H. B. (2010). *KOBİ'lerin finansal risk algı düzeyine yönelik bir araştırma: Isparta-Burdur illeri örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Özen, Ü. ve Bingöl, M. (2007). İşletmelerde bilişim teknolojileri ve yenilikçilik: Erzurum, Erzincan ve Bayburt'taki Kobi'lerde bir araştırma, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 399-417.
- Özer, Ö. (2011). *Kurumsal girişimcilik ve işletme performansı ilişkisi: Dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinde uygulama* (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkandemir, Ö. (2004). *Küreselleşme sürecindeki KOBİ'lerde uluslararasılaşma ve performans* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pan, Y. and Tse, K. D. (2000). The hierarchical model of market entry modes, *Journal of International Business Studies*, 31(4), 535-554.
- Porter, M. E. (1991). Towards a dynamic theory of strategy, *Strategic Management Journal*, 12(2), 95-117.
- Rahman, S. U. and Budenillock, P. (2005). Soft TQM, hard TQM, and organisational performance relationships: An empirical investigation, *Omega*, 33(1), 73-83.
- Reid, S. D. (1981). The decision-maker and export entry and expansion, *Journal of International Business Studies*, 12(2), 101-112.
- Riahi-Belkaoui, A. (1999). The degree of internationalization and the value of the firm: theory and evidence, *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 8(1), 189-196.
- Root, F. R. (1987). *Foreign market entry strategies*. New York: Lexington Mass.
- Root, F.R. (1994). *Entry strategies for international markets*. San Fransisco: JosseyBass Publishers.
- Rosa, E. (2003). The logical structure of the social amplification of risk framework (SARF): Metatheoretical foundations and policy implications. In: N. K., Kaspersen, R.E. and P., Slovic (Eds). *The social amplification of risk*. Pidgeon (pp. 47-79). Cambridge: Cambridge University Pres.
- Rosenbusch, N., Brinckmann, J. and Bausch, A. (2011). Is innovation always beneficial? A meta-analysis of the relationship between innovation and performance in SMEs, *Journal of Business Venturing*. 26(4), 441-57.
- Singh, D. A. and Gaur, A. S. (2013). Governance structure, innovation and internationalization: Evidence from India, *Journal of International Management*, 19(3), 300-309.
- Smart, D. and Conant, J. (1994). Entrepreneurial orientation distinctive competencies and organizational performance, *Journal of Applied Business*, 10(3), 28-38.
- Sökmen, A. G. (2006). *Firma kaynakları, ihracat stratejileri ve uluslararasılaşma derecesi: Küçük ve orta boy işletmeler üzerine bir*

- araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Steensma, H.K., Marino, L., Weaver, K.M. and Dickson, P. (2000). The influence of national culture on the formation of technology alliances by entrepreneurial firms, *Academy of Management Journal*, 43(5), 951–973.
- Subramaniam, M. and Youndt, M. A. (2005). The influence of intellectual capital on the types of innovative capabilities, *Academy of Management Journal*, 48(3), 450-463.
- Şahin, E. (2006). *Uluslararasılaşmanın firma finansal performansına etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Tallman, S.B., Geringer, J. M. and Olsen, D. M. (2004). Contextual moderating effects and the relationship of firm-specific resources, strategy, structure and performance among Japanese multinational enterprises, *Management International Review*, 44, 107–29.
- Tidd, J. and Bessant, J. (2014). *Strategic innovation management*. New York: John Wiley ve Sons.
- Üner, M. M. ve Karatepe, O. M. (1996). Hizmet pazarlaması sorunlarına franchising çözümleri, *Hacettepe Üniversitesi, IIBF Dergisi*, 14(2), 185-208.
- Üstün, F. (2015). *Örgütlerde sıklık-esneklik boyutunun örgütsel güven, kurumsal girişimcilik ve firma performansına etkisi: Türkiye'nin öncü sanayi işletmeleri üzerine bir araştırma* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vertzberger, Y. Y. (1998). *Risk taking and decision making: Foreign military intervention decisions*. Kaliforniya: Stanford University Press.
- Welch, L. S. and Luostarinen, R. (1988). Internationalization: evolution of a concept, *Journal of general management*, 14(2), 34-55.
- West, M.A. and Wallace, M. (1991). Innovation in health care teams, *European Journal of Social Psychology*, 21, 303-315.
- Willet, A. M. (1971). *The economic theory of risk and insurance*. New York: Huebner Foundation Studies
- Wiseman, R. M. and Bromiley, P. (1996). Toward a model of risk in declining organizations: An empirical examination of risk, performance and decline. *Organization Science*, 7(5), 524-543.
- Wismiarsi, T. (2008, November). Internationalisation of firms: Relationship between firms characteristics, international market orientation and the degree of internationalisation. *National Conference on Management Research*, Makassar içinde. Erişim Adresi: http://repository.bakrie.ac.id/39/1/internationalisation%20of%20firms...._t rie%20wismiarsi.pdf

- Woodman, R.W., Sawyer, J.CE. and Griffin, R.W. (1993). Toward a theory of organizational creativity. *Academy of Management Review*, 18, 293-321.
- Wright, P., Ferris, S. P., Sarin, A. and Awasthi, V. (1996). Impact of corporate insider, blockholder, and institutional equity ownership on firm risk taking. *Academy of Management Journal*, 39(2), 441-458.
- Xuemei, Y. (2011). Xuemei, Y. (2011). Degree of internationalization and firm performance—Evidence from China's state-owned banks. In *2011 International Conference on E-Business and E-Government (ICEE)*. Erişim Adresi:<https://www.infona.pl/resource/bwmeta1.element.ieee-art-000005882113>
- Yıldırım, M. H. (2007). *Yurtdışına yatırım yapan Türk işletmelerinde örgüt yapısı ve karşılaşılan sorunlar: İmalat sektöründe bir araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yu, M.G., Li, W.G. and Pan, H.B. (2013) Managerial overconfidence and corporate risk-taking. *Journal of Financial Research*, 1, 149–163.
- Zahra, S., Ireland, R. ve Hitt, M. (2000). International expansion by new venture firms: international diversity, mode of market entry, technological learning, and performance. *Academy of Management Journal*, 43(5), 925–950.

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE MALİ VE PARASAL KURAL UYGULAMALARI¹

Tuğay GÜNEL**

ÖZ

Avrupa'da yürürlükte olan sayısal mali ve parasal kurallar geçtiğimiz yirmi yıl boyunca sürekli olarak artış göstermiştir. Öyle ki Avrupa'da hemen hemen her ülkede sayısal mali kuralların uygulandığı görülmektedir. Sayısal mali kurallar, yerel ya da bölgesel hükümet düzeylerinde uygulanma alanı bulmaktadır. Özellikle 1990'lı yıllarda Avrupa Birliği üyesi ülkelerde, iradi maliye politikasının neden olduğu olumsuz sonuçları ortadan kaldırmak üzere kurallı maliye politikası önemli bir politika aracı haline gelmiştir. Avrupa'da kurallı maliye politikasının alt yapısı Maastricht Antlaşması ve İstikrar ve Büyüme Pakti ile güçlendirilmiştir. Buna ek olarak Avrupa'da işleyişsel (sürece ilişkin) ve sayısal mali kurallar olmak üzere iki tür mali kural uygulamaya koyulmuştur. Böylece, Avrupa Birliği'nde mali kurallar ile aşırı bütçe açıkları ve kamu borcunun önüne geçilerek mali disiplinin sağlanması amaçlanmaktadır. Avrupa Birliği'nde mali kural uygulamalarının bir diğer önemli nedeni ise para ve maliye politikalarının uyum içerisinde sürdürülmesidir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı Avrupa Birliği'nde uygulanan mali ve para kurallarını teorik açıdan analiz etmek; mali ve parasal kurallara ilişkin uygulamaların etkilerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kavramlar: Mali Kurallar, Para Kuralları, İradi Maliye Politikası, Avrupa Birliği

¹ Bu çalışma Tuğay Günel tarafından 2018 yılında yazılan “Avrupa Birliği'nde Mali Kuralların İradi Maliye Politikasının İstikrarına Etkisi” başlıklı doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, tugavgunel@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7980-1764>

Makalenin gönderilme tarihi: 2 Mart 2020

Kabul tarihi: 15 Mayıs 2020

MONETARY and FISCAL RULES APPLICATIONS in EUROPEAN UNION

ABSTRACT

The numerical fiscal and monetary rules in force in Europe have increased steadily over the past twenty years. It is observed that numerical fiscal rules are applied in almost every country in Europe. Numerical fiscal rules are applied at local or regional government levels. Especially in the EU member countries in 1990s, fiscal has found a regular fiscal policy application area in order to eliminate the negative results caused by discretionary fiscal policy. The infrastructure of the regular fiscal policy in Europe has been strengthened by the Maastricht Treaty and the stability and growth pact (SGP). In addition, two types of fiscal rules have been implemented in Europe: operational (process related) and numerical fiscal rules. Thus, it is aimed to prevent fiscal rules and excessive budget deficits and public debt in the European Union to ensure fiscal discipline. Another important reason for the implementation of fiscal rules in the European Union is that monetary and fiscal policies are maintained in harmony. In this context, the purpose of this study is to analyze the fiscal and monetary rules applied in the European Union theoretically and to reveal the effects of fiscal and monetary rules applications.

Keywords: Fiscal Rules, Monetary Rules, Discretionary Fiscal Policy, European Union

GİRİŞ

Maliye politikalarının ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik aktif bir şekilde kullanılması, 1929 Büyük Buhranı'nın yol açtığı sorunlara çözüm olarak geliştirilen Keynesyen iktisat politikaları ile olmuştur. Bu tarihten itibaren maliye politikaları tam istihdam ve fiyat istikrarı gibi makroekonomik hedeflerin sağlanmasında temel iktisat politikası aracı haline gelmiştir. Maliye politikasının bu tarihe kadar aktif olarak gündemde olmaması veya yaygın bir şekilde uygulanmamasının temel nedeni 1929 Büyük Buhranı'ndan önce ekonomiye hâkim olan klasik ekonomik anlayışın ekonomiye müdahale edilmemesi gerektiği düşüncesidir.

1929 Büyük Buhranı ile Amerika ve Avrupa başta olmak üzere bütün dünyayı sarsan bir ekonomik bunalım yaşanmış, işsizlik oranı ve ekonomik durgunluk seviyesi önemli düzeyde artış göstermiştir. Dönemin hâkim görüşü olan klasik anlayışın bunalıma çözüm bulamamasından dolayı klasik anlayışa dair iktisat politikaları sorgulanmaya başlanmıştır. John Maynard Keynes'in yazmış olduğu “*İstihdam, Para ve Faizin Genel Teorisi*” (The General Theory of Employment, Money and Interest) kitabı kısa zamanda kabul görerek dönemin ekonomi politikalarında hâkim düşünce haline gelmiştir. Literatürde

Keynesyen Devrim olarak da bilinen bu yaklaşım, Klasik Ekol'ün arz yanlı iktisat görüşünü talep yanlı iktisat ile ikame etmiştir. Keynes, Büyük Buhran'dan çıkışın devletin ekonomide aktif rol almasıyla çözüleceğini savunmuştur. Böylece iradi maliye politikalarının temeli atılmıştır.

Keynesyen iktisat anlayışı ile popüler olan iradi maliye politikası uygulamalarının 1970'li yıllarda ortaya çıkan stagflasyon gibi iktisadi sorunlara çözüm üretmede yetersiz kalması, iradi maliye politikalarının eleştirilmesine ve tartışılmasına neden olmuştur. 20. yüzyılın sonlarına doğru, maliye politikası ile ilgili bu tür tartışmalar, bu politikaların kullanımında iradiliğin mi yoksa mali kuralların mı uygulanmasının doğru olacağı düşüncesine evrilmiştir (Günaydın ve Eser, 2009, s.63). Böylece mali kural kavramı literatürde tartışma alanı bulmuştur.

Mali kurallar ile maliye politikası araçlarına sınırlama getirilerek mali disiplinin sağlanması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, 1990'lı yıllarda aşırı bütçe açıklarının yol açtığı sorunlar nedeniyle kurala dayalı maliye politikalarını uygulayan ülke sayısı giderek artmıştır. Bu durumun en tipik örneğini Avrupa Birliği (AB) ülkeleri oluşturmaktadır. AB ülkeleri Maastricht Kriterleri ve İstikrar ve Büyüme Pakti (İBP) gibi antlaşmalar ile mali kural uygulamalarını yasal olarak hayata geçirmişlerdir.

Bu çalışmanın amacı AB'de uygulanan mali kuralları teorik açıdan analiz etmek ve mali kural uygulamalarının etkilerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, çalışmanın birinci kısmında öncelikle mali kuralların tanımı ve kapsamı üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın ikinci kısmında ise AB'de uygulanan mali ve parasal kuralların analizi yapılmaktadır.

I. PARA VE MALİ KURALLARIN DÜŞÜNSEL TEORİK TEMELLERİ

Mali kuralların düşünsel ve teorik temellerini iktisat politikalarının iradi bir şekilde mi yoksa kurala dayalı bir şekilde mi yürütülmesine dair tartışmalar oluşturmaktadır. Literatürde iradiliğe karşı kurallar (discretion versus rules) olarak da bilinen tartışmalar iki şekilde gruplandırılabilir. Buna göre, ilk olarak iradiliğe karşı kurallar tartışması herhangi bir kural veya iradiliğe dayalı sistemin ayrıntılarına girilmeden ilkesel olarak yapılan tartışmalardır. Bu yüzden bu tür yapılan tartışmalar "genel tartışma" olarak adlandırılmaktadır. İkinci olarak ise, herhangi bir kuralın veya iradi sistemin detayları ile tartışma konusu yapıldığı özel tartışma alanıdır. Örneğin, literatürde para arzının belli bir oranda kalıp kalmaması veya nominal faiz oranlarının sabit kalıp kalmamasına dair yapılan tartışmalar özel tartışma grubunu oluşturmaktadır. Bu nedenle bu tür tartışmalar "özel tartışma" olarak adlandırılmaktadır (Fischer, 1990, s.1162).

İradiliğe karşı kurallar ikilemine dair tartışmalar ilk olarak para politikası alanında başlamıştır. Para politikasında başlayan bu tartışmalar Smith'e (1776) dayandırılabilir. Adam Smith iyi bir şekilde düzenlenmiş kağıt

paranın ekonomik büyümeyi ve ekonomik istikrarı olumlu yönde etkileyeceğini savunmuştur. Thornton (1802) ise merkez bankasının fiyat seviyesinin istikrarından sorumlu olması ve bu sürecin takdir yetkisinden uzak ve şeffaf bir şekilde yürütülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ricardo (1824, s.10-11) ise bakanlara para basma yetkisinin verilmesi gerektiğine ve merkez bankasının kural rehberliğinde işlemesine vurgu yapmıştır. Knut Wicksell (1907) ve Fisher (1920), 1990'lı yılların başlarında hiperenflasyon ve depresyona yol açan para kaynaklı bozulmalardan kaçınmak amacı ile faiz oranlarına ve para arzına kural koyulmasını önermişlerdir (Taylor, 2017, s.4).

Para politikasında kuralların olması gerektiğine dair sistematik ilk öneri Simons (1936) tarafından yapılmıştır. Simons, fiyat istikrarının sağlanması için para otoritelerinin belli bir kural ile sınırlandırılmasını önermiştir. Buna göre Simons kurala dayalı para politikalarının iradi politikalara karşı daha etkin olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca iyi tanımlanmış, kalıcı ve yasal kuralların serbest girişime dayalı sistemin devamlılığı için önemli olduğunu savunmuştur.

Friedman (1948) iradiliğe karşı kurallar tartışmasının boyutunu genişleterek politikaların yürütülmesinde uzun ve istikrarsız gecikmelerin konjonktür karşıtı politikaların istikrarını bozucu bir niteliğe bürünüp bürünmeyeceği sorusunu gündeme getirmiştir. Friedman para politikasında iradiliğin istikrarı bozucu değişimlere yol açtığını savunarak, paranın büyüme oranının sabit olması gerektiğini belirtmiştir. Friedman iradiliğe karşı kurallar tartışmasında genel olarak kuralların, para otoritelerinin politikacıların baskılarına maruz kalmasını engelleyeceğini, otoritenin kendini değerlendirmesi için bir performans kriteri taşıyacağını ve özel ajanlar için ekonomi politikasındaki belirsizlikleri gidereceğini savunmuştur (Fischer, 1988, s.11).

Modigliani (1964) çeşitli kurallar ve para kavramı üzerine yapmış olduğu çalışmada, genişletilmiş ve geleneksel para dışında kavramlar kullanıp 1952-1960 dönemi verileri ile ampirik test yaparak iradi sistemlerin kurallara dayalı sistemden daha üstün olduğuna dair sonuçlar elde etmiştir. Fakat Attiyeh (1965) Modigliani'yi eleştirdiği çalışmasında, Modigliani'nin varsayımlarını değiştirip aynı dönemi aynı verilerle test ederek kurallara dayalı sistemlerin iradiliğe dayalı sistemlerden daha üstün olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Modigliani'den farklı bulgular elde etmesinin nedeni olarak ise, Modigliani'nin çalışmasında elde etmiş olduğu test sonuçlarının, hedeflenen para arzı tanımına ve incelenen döneme çok duyarlı olmasını göstermiştir.

Modigliani'nin (1964) çalışmasına yönelik yapılan bir başka eleştiri ise Mayer'e (1967) aittir. Mayer (1967), Modigliani'nin modeline bir ve iki dönem gecikme ekleyerek yapmış olduğu test sonucunun Modigliani'den farklı olduğu sonucuna ulaşarak, katı kurallara dayanarak uygulanan para politikalarının, iradiliğe dayalı para politikalarından daha iyi sonuçlar verdiğini belirtmiştir. Bu kapsamda Modigliani'nin para politikasında iradiliğin kurallardan daha iyi olduğuna dair elde ettiği sonucun reddedilmesi gerektiğini savunmuştur.

İradiliğe karşı kurallar tartışmasında iradilikten yana tavır alan Turnovsky (1977) iradiliğe dayalı politikaların, kurallara dayalı politikalar ile aynı sonucu verebileceğini savunmuş ve Friedman'ın para arzının sabit büyümesi gerektiği kuralıyla elde ettiği sonuçların aynı zamanda iradiliğe dayalı politikalarla da elde edileceğini öne sürmüştür. Bir başka ifade ile Turnovsky (1977) iradi politika araçları ile kurala dayalı politika araçlarının vereceği sonuçların alınabileceğini ifade ederek; iradi politikaların kurallı politikalardan daha iyi olabileceğini savunmuştur.

İradiliğe karşı kurallar ikileminde literatürde yapılan tartışmalarda politikacıların niyetlerine ve yeteneklerine odaklanılmıştır. Bu bağlamda kurallar lehinde öne sürülen argümanlar, politikacıların ekonomi ile ilgili eksik bilgiye sahip olmasına ve çıkar grupları tarafından motive edilmeleri nedeniyle uygun olmayan politika araçlarını tercih etmelerine dayandırılmaktadır. Ancak politikacıların optimal iradi politikalara karar verirken ekonomi hakkında eksik bilgileri dikkate almaları ve aynı zamanda iyi niyetli olmaları imkan dahilindedir. Bu durumda politikacıların kurallar koyarak hareket esnekliklerini sınırlandırmalarının açık bir şekilde savunulmasının da bir anlamı kalmamaktadır (Barro, 1986, s. 23). Zira bir kural ekonomiyi istikrara kavuşturabiliyorsa, politikacılar iradelerine dayalı olarak her zaman bu şekilde davranabilir ve böylece kuralın gerektiği gibi değiştirilebilmesi esnekliği de korunmuş olur.

İradiliğe karşı kurallara ilişkin bu bakış açısı, kuralları bir taahhüt biçimi olarak gören Kydland ve Prescott (1977) tarafından değiştirilmiştir. Kydland ve Prescott (1977) iradiliğe karşı kurallar tartışmasına taahhüt ve dinamik zaman tutarsızlığı kavramlarını ilave ederek tartışmaların boyutunu değiştirmişlerdir. Kydland ve Prescott iradi sisteme dayalı politikaların zaman tutarsızlığı problemi ile karşı karşıya kalacağını savunmuştur. Zaman tutarsızlığı problemi cari dönemde optimal olan bir politikanın gelecek dönemde optimal bir politika olamayabileceği ve bu durumda politikacıların daha önce belirledikleri politikalarda değişime gitmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle zaman tutarsızlığı problemini aşmanın en önemli yolu uygulanacak olan politikalara dair sağlam taahhütün verilmesidir. Böylece rasyonel beklentilere sahip bireylerin kararlarını bu taahhütler doğrultusunda alacak olmalarından dolayı ekonomide sürpriz şokların etkisi en aza indirilmiş olacaktır. Kydland ve Prescott, politikalara dair güçlü taahhütlerin verilmesi politikaların kurallara dayandırılması sonucu olacağını savunmuşlardır. Böylece, iradiliğe dayalı politikaların neden olduğu zaman tutarsızlığı probleminden kaçınılmış olacaktır.

Kydland ve Prescott (1977) yapmış oldukları çalışma ile iradiliğe karşı kurallar tartışmasına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu katkılardan ilki, zaman tutarsızlığı problemi kavramına vurgu yaparak, gelecek dönemde uygulanacak politikalara uyma konusunda taahhüt vermeyen hükümetlerin gelecek dönemde uygulanacak politikalara dair oluşan güven sorunu nedeniyle

sınırlamalara maruz kalacağını ortaya koymasındır. İkincisi ise, zaman tutarlılığı problemini taahhütlü ve taahhütsüz durumlar için ele alarak taahhüt altında yürütülen politikaların taahhütsüz politikalara göre daha fazla refah yarattığını ifade ederek, ekonomi yönetiminde katı mali kuralların uygulanması ile uygulanacak olan politikaların dinamik anlamda tutarlı olacağını göstermesidir.

Zaman tutarsızlığı problemi nedeniyle daha önce planlanan stratejileri değiştirme durumu kişilerin politikacıların taahhütlerine bağlılıklarına dair olan inançlarını olumsuz yönde etkileyerek kamuoyunun beklentileri ile politika yapıcıların kararları arasındaki etkileşimi bozarak ekonomik açıdan bir takım sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Dotsey ve Plosser, 2008, s.2).

Zaman tutarsızlığının neden olduğu sorunların önlenmesi, daha önce belirlenen politikaların gelecekteki koşullar ne olursa olsun uygulanacağına dair taahhüt verilmesine bağlıdır. Dotsey ve Plosser (2008, s.8) taahhüt kavramını gönüllülük ve söz verebilme olarak tanımlamakta ve aynı zamanda mevcut durum ne olursa olsun geçmiş sözleri tutabilme olarak ifade etmektedirler. Bu anlamda taahhütün en önemli özelliği gelecekte beklenmeyen belirli bir olayın olması durumunda bile politikacıların sistematik bir şekilde davranacaklarına dair vermiş oldukları sözü tutmalarındır. İradiliğe dayalı politikalarda ise politikacılar gelecek davranışlarına dair verdikleri sözleri tutup tutmamaları politikacıların tercihlerine bağlı olmaktadır. Bir başka ifade ile taahhüt bağlayıcı bir sözleşme niteliğini ifade ederken; iradilik bugünkü hükümlerin kişinin gelecekteki hareketlerini kısıtlamayan bir nitelik taşımaktadır.

Para politikasında iradiliğe karşı kurallar tartışması sonucu varılan genel kanı kuralların iradilikten daha iyi sonuçlar verdiği üzerinedir. Para politikasında kuralların daha etkin olduğuna dair bu kanı ile birlikte maliye politikası alanında da bu tür tartışmaların yolu açılmıştır. Çünkü para politikasının en iyi biçimde uygulanabilmesi ve optimal sonuçların elde edilebilmesi, maliye politikası uygulamalarının da para politikası ile uyumlu bir şekilde yürütülmesine bağlıdır.

Para politikasında başlayan iradiliğe karşı kurallar tartışmasının maliye politikası alanına sıçraması ile maliye politikasında kural uygulamalarının sonuçlarına dair çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Bianchi ve Menegatti (2012) para politikasında uzun süre tartışma konusu olan Kydland ve Prescott (1997) öne sürdüğü zaman tutarsızlığı kavramını; çıktı ve borç istikrarı arasındaki değiş tokuşu dikkate alarak maliye politikasında da uygulamaya başlamışlardır. Elde edilen sonuçlara göre statik bir çerçevede borç istikrarına dair verilen taahhütün sadece borç/GSYİH oranı yüksek olduğunda iradilikten daha üstün olduğunu ifade ederek, iradiliğin optimal bir mali kuraldan her daim daha başarısız olduğunu savunmuşlardır. Son olarak da dinamik değerlendirmeler dikkate alındığında, optimal mali kural, kısa dönemde pozitif borç artışı ve uzun dönemde borç istikrarı ile karakterize edilmiştir.

Para politikasındaki kural uygulamalarına yönelik eleştirilerden biri de kuralların teorik alt yapısının eksik olduğuna dair yapılan tartışmalardır. Örneğin, Van'a (2000) göre uygulanacak herhangi bir politika geçerli teorik prensiplere dayanmalı ve teori tarafından doğrulanmalıdır. Bu prensipler teorik ve ampirik temellere muhtaç ise bu kapsamda türetilen politika çıkarımları anlamlı olmamaktadır. Bu açıdan alt yapısı zayıf olan kurallara dayalı para politikaları ekonomide uygulanmamalı ve sorgulanmalıdır.

Neoklasik iktisatçılar düşük enflasyonu ve merkez bankasının politik etkilerden bağımsız bir şekilde işlemlerini savunarak iradiliğe karşı kurallar tartışmasında kurallardan yana tavır almaktadırlar. Bundan dolayı kurala dayalı politikaları benimseyen iktisatçıların çoğu ortodoks iktisatçılardır. Heterodoks iktisatçılar ise iradiliğe dayalı para politikasından yanadırlar ve para politikasının genişletici olmasını savunmaktadırlar. Bu bağlamda kural destekleyicileri kuralların merkez bankasının daha önceden belirtilen zorunlu bir politikayı sürdürmesini sağlayarak politika hatalarını yok ettiğini ve böylece kuralların enflasyonu engelleyici rol oynayarak ekonomiyi istikrarlandırdığını öne sürmektedir. Kural karşıtları ise kuralların esnek olmadığını, kavramsal alt yapılarının zayıf olduğunu ve demokratik olmamaları nedeniyle politika hatalarını engelleyemeyeceğini ifade etmektedirler. Bu nedenle kural karşıtları merkez bankasının ekonomideki duruma göre serbestçe reaksiyon vereceği bir iradi para politikasından yana tavır almaktadırlar (Van, 2000, s.36).

Keynesyen iktisatçılar ise para ve maliye politikası araçlarının ekonominin gereklilikleri doğrultusunda uyumlu bir şekilde kullanılmasından yanadırlar. Bundan dolayı, ekonomi politikalarını bağlayıcı kurallardan yana olmayıp tam aksine ekonomiye gerektiğinde ve gerektiği şekilde müdahale edilmesinden yana tavır almışlardır. Ayrıca politikacılara ekonomide yaşanabilecek istikrarsızlıkları önceden tahmin etme ve bu doğrultuda gerekli önlemleri maliye politikası aracılığıyla alma olanağı vermişlerdir (Aktan, Çoban ve Demir, 2007, s. 58-61).

Keynesyen iktisat anlayışı ile popüler olan bu durumun 1970'li yıllarda ortaya çıkan stagflasyon gibi iktisadi sorunlara çözüm üretmede yetersiz kalması, maliye politikalarının bu amaçla kullanılmasının tartışılmasına neden olmuştur. 20. yüzyılın sonlarına doğru, maliye politikası ile ilgili tartışmalar, politikaların kullanımında iradiliğin mi yoksa maliye politikasında iradiliği sınırlayacak olan mali kuralların mı uygulanmasının doğru olacağı düşüncesine evrilmiştir (Günaydın ve Eser, 2009, s.63). Böylece mali kuralların düşünsel ve teorik temelleri atılmıştır.

II. MALİ KURALLARIN TANIMI VE KAPSAMI

Mali kurallar, literatürde çeşitli yazarlar tarafından farklı şekilde tanımlanmıştır. Mali kurallara yönelik yapılan tanımlamalar genel olarak, dar ve geniş anlamda olmak üzere iki şekilde sınıflandırılabilir. Mali kurallar,

dar anlamda bütçe, borçlanma, harcama ve gelir gibi maliye politikası uygulamalarını sınırlayan sayısal kurallar olarak tanımlanırken; geniş anlamda ise uygulama süreci ile ilgili kurallar olarak tanımlanmaktadır (Hallerberg, Strauch ve Hagen, 2007, s. 340; OECD, 2003, s. 113; Vural, 2007, s. 98). Bu çerçevede bazı yazarlar tarafından yapılan mali kural tanımları şu şekildedir:

- Mali kurallar, bütçesel karar alma ve uygulama sürecini düzenleyen davranışsal ve hukuki kuralları ifade etmektedir (Hallerberg vd., 2007, s. 340).
- Mali kurallar, maliye politikası uygulamalarının etkinliğini artırmak ve bütçeleme sürecinden doğan sorunları ve bu sorunların neden olduğu etkinsizlikleri ortadan kaldırmak amacı ile borçlanma, bütçe, harcama ve vergi gibi mali araç ve göstergeler kullanılarak maliye politikasına getirilen yasal veya anayasal sınırlamalar olarak tanımlanmaktadır (Vural, 2007, s. 98).
- Mali kurallar, bir takım mali değişkenlerin üzerine koyulmuş yasal sınırlamalar ile maliye politikası üzerine koyulan daimi sınırlamalardır (Kopits ve Symansky, 1998).

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere mali kurallar özü itibarıyla maliye politikası araçlarına işlemsel ve sayısal sınırlamalar getirmektedir. İşlemsel sınırlamalar, oylama kuralları, denk bütçe kuralı veya kamu harcama alanlarının ortaya koyulması, vergilerin konularının ve ilkelerinin belirlenmesi gibi bir takım uygulamaları içerirken; sayısal sınırlamalar ise vergi, harcama, bütçe açıkları ve borçlanma gibi ekonomi politikalarına ilişkin uygulamaların sayısal sınırlamalara tabi tutulmasını içermektedir (Şahin, 2010, s. 232). Bir başka ifade ile sayısal mali kurallar; bütçe açığı, harcama ve borçlanma gibi maliye politikası araçlarına belirli bir oran veya sayısal miktar sınırı koyan kurallar olarak tanımlanırken; işlemsel kurallar ise uygulama süreci ile ilişkili ilkeleri ifade eden mali kurallar olarak tanımlanmaktadır (Gaber, Gaber ve Gruevski, 2014, s. 18).

Maliye politikalarına sınırlamalar getiren mali kuralların uygulanması son dönemde giderek artan bir seyir izlemektedir. Buna göre 1990 yılına kadar durağan seyir izleyen mali kuralların uygulanma düzeyi özellikle 1990 yılından sonra giderek artan bir eğilim göstermiştir. Buna göre mali kural uygulayan ülke sayısı 1982 yılında 4 iken; 1990'lı yıllardan itibaren mali kural uygulamasına geçen ülke sayısı artarak 2001 yılında 30'a; 2009 yılında ise 51'e ulaşmıştır. Aynı yıl çoğunluğu AB ülkelerinden oluşan 46 ülkede uluslar üstü mali kurallar yürürlüğe girmiştir (Elbadawi, Schmidt-Hebel ve Soto, 2015, s. 28).

Elbadawi vd. (2015, s. 29), mali kural uygulamalarının zaman içerisinde artan bir seyir izlemesinin iki önemli nedeni olduğunu ifade etmiştir. İlk olarak akademisyenler ile politikacılar arasında maliye politikasının planlanması ve uygulanmasını sınırlandıran işlemlerin ve kuralların ekonomik yararları

konusunda artan bir küresel uzlaşmanın olması; ikinci olarak ise demokratik ülkelerde maliye politikası uygulamalarındaki şeffaflık ve hesap verilebilirliğin siyasal faydalarının bulunmasıdır.

Mali kural uygulamalarının giderek artması ile sınıflandırılmaları da farklılık göstermiştir. Bu kapsamda, mali kurallar bazı özellikleri açısından farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Örneğin; mali kurallar konjonktürel durumlar karşısında değiştirilip değiştirilememesine göre katı ve esnek olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmaktadır. Buna göre mali kurallarda ekonomik ve politik konjunktürde meydana gelen değişimlere karşı kolayca değişiklik yapılabiliriyorsa, bu kurallar “esnek mali kurallar” olarak tanımlanırken; ekonomik ve politik konjunktür değişimlerine karşın herhangi bir değişiklik yapılamıyorsa veya yapılması zor ise “katı mali kurallar” olarak tanımlanmaktadır (Gaber vd., 2014, s. 18).

Mali kurallara yönelik bir başka ayırım ise ulusal ve uluslar üstü mali kurallar olarak yapılmaktadır. Bu ayırma göre ulusal kurallar ülke düzeyinde uygulama alanı olan kurallardır ve ülkenin yönetim şekline göre merkezi, federal ve yerel mali kurallar şeklinde uygulanmaktadır. Uluslar üstü mali kurallar ise birçok ülkenin veya ülke gruplarının kendi aralarında uygulamış oldukları kurallardır. Bu kuralların en tipik örneğini Maastricht Kriterleri ile İBP gibi mali kuralları uygulayan AB oluşturmaktadır.

III. MALİ KURALLARA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Literatürde mali kurallara yönelik yapılan eleştiriler olumlu ve olumsuz olmak üzere iki şekildedir. Buna göre sağlam bir meşru temele sahip olan ve kurallara uyumu sağlayacak bir mekanizma tarafından desteklenen mali kurallar, açık eğilimini azaltmaya yardımcı olup kamu mali sektörünün koşullarını iyileştirirler ve böylece makroekonomik politikanın güvenilirliğini arttıran piyasa göstergesi işlevi görürler. Mali kurallar aynı zamanda bono faiz oranları üzerindeki olumlu (düşürücü) etkisiyle sermaye artırım maliyetini azaltıcı etkide bulunurlar (Dzialo, 2012, s. 70-71).

Mali kurallara yönelik olumsuz eleştiriler mali kuralların politikacıların maliye politikası uygulamalarının esnekliğini ortadan kaldırması üzerine odaklanmaktadır. Bütçe ve kamu borç kuralları gibi mali kurallar maliye politikasının esnekliğinin azalmasına yol açmaktadır. Mali kurallar aynı zamanda yaratıcı muhasebe (creative account) yöntemleriyle kuralların aşılmasına da neden olmaktadır (Dzialo, 2012, s. 70-71). Mali kuralların yol açtığı bu tür olumsuz etkilerden dolayı maliye politikası üzerine sınırlar ve kısıtlamalar koymaya yönelik düşüncelere karşı olumsuz bir yaklaşım da söz konusudur. Bu görüşe göre maliye politikası devresel dalgalanmaları kontrol etmekte güçlü bir araç olduğundan sınırlamalar ve kısıtlamalarla hükümetin hareket esnekliğini azaltarak konjonktürel dalgalanmaların boyutunu arttırmaktadır (Fatas ve Mihov, 2007, s. 43).

IV. AB'DE MALİ ve PARASAL KURAL UYGULAMALARI

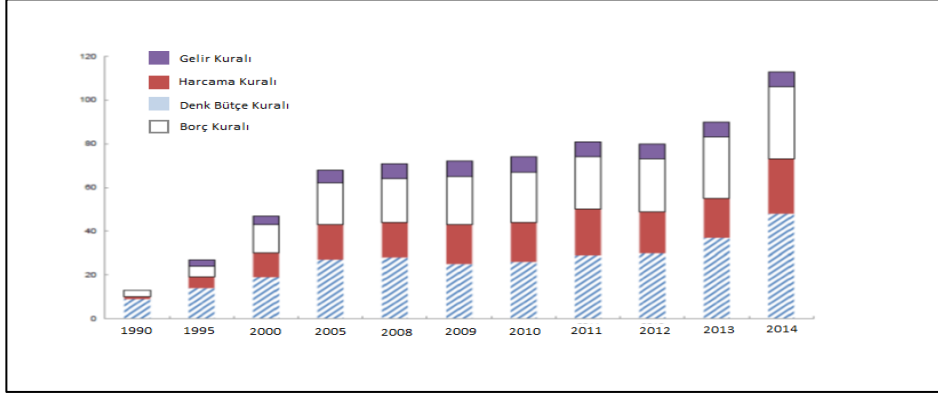
AB'nin mali sistemi genel yapısı itibarıyla üç ana unsurdan oluşmaktadır. Sistemin ilk unsuru uluslararası düzeyde maliye politikası uygulanması için araç niteliği taşıyan AB bütçesidir. İkincisi ise tek iç pazarı büyütme amacı ile uygulanmış olan vergi sistemlerinin uyumlaştırılmasıdır. AB'nin mali sistemini oluşturan son unsur ise Maastricht Yakınlaşma Kriterleri ve İBP'dir (Sehovic, 2015, s. 19). Sistemin son unsuru AB ülkelerinde uygulanan mali kuralları ifade etmektedir. Mali kurallar ile AB ülkelerinde mali açıkların ve kamu borcunun kontrol altında tutulması amaçlanmaktadır.

AB ülkelerinin büyük bir kısmında 1975-1995 dönemi, önemli ölçüde mali açıkların ve artan kamu borcunun yaşandığı bir dönem olarak ifade edilmektedir. Buna benzer gelişmeler diğer gelişmiş ekonomilerde de görülmüştür. Bütün bu gelişmeler çoğu araştırmacının modern demokrasilerde sınırsız biçimde uygulanan iradi maliye politikalarının açık eğilimi ile ilişkili olduğu sonucunun çıkarılmasına yol açmıştır (Calmfors, 2015, s. 2).

Bütçe açıklarının iradi maliye politikası uygulamalarından kaynaklandığı düşüncesi iradi maliye politikalarının etkinliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. AB üyesi ülkelerde, iradi maliye politikasının neden olduğu olumsuz sonuçları ortadan kaldırmak üzere kurallı maliye politikası uygulama alanı bulmuştur. Avrupa'da 1990'lı yıllarda bu yönde önemli adımlar atılmış; kurallı maliye politikasının alt yapısı Maastricht Antlaşması ve İBP ile güçlendirilmiştir. Buna ek olarak Avrupa'da işleyişsel (süreçe ilişkin) ve sayısal mali kurallar olmak üzere iki tür mali kural uygulanmaya koyulmuştur.

Avrupa'da yürürlükte olan sayısal mali kurallar geçtiğimiz yirmi yıl içerisinde sürekli olarak artış göstermiştir. Öyle ki Avrupa'da hemen hemen her ülkede sayısal mali kuralların uygulandığı görülmektedir. Sayısal mali kurallar yerel ya da bölgesel hükümet düzeylerinde uygulama alanı bulmaktadır. Bu durum, devletin üst katmanındaki otoritelerin yerel yönetimlere kısıtlama getirme ve genel hükümet kademeleri arasında yeterli eşgüdüm sağlama isteğini yansıtmaktadır. Sayısal mali kurallar, yıllık ve çok yıllık olmak üzere iki şekilde uygulanmaktadır. Bölgesel ve yerel yönetimlerde daha çok yıllık mali kurallar uygulanırken; genel ve merkezi hükümetlerde ise çok yıllık mali kurallar uygulanmaktadır. Yerel ve bölgesel yönetimlerde mali kurallar temelde kanun ve anayasalara dayanırken; merkezi ve genel hükümetlerde ise politik antlaşmalara ve yükümlülüklerle dayanmaktadır. Dolayısıyla yerel ve bölgesel yönetimlerde yaptırım mekanizmaları daha güçlü olmaktadır (Public Finance, 2006, s. 150-153).

Tablo 1'de 1990-2014 dönemine ilişkin AB üyesi ülkelerde yıllar itibarıyla uygulanan sayısal mali kuralların türleri yer almaktadır.

Tablo 1. AB'de Yıllar İtibariyle Uygulanan Sayısal Mali Kuralların Türleri ve Sayıları

Kaynak: ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/fl_nfr_type.pdf (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2017).

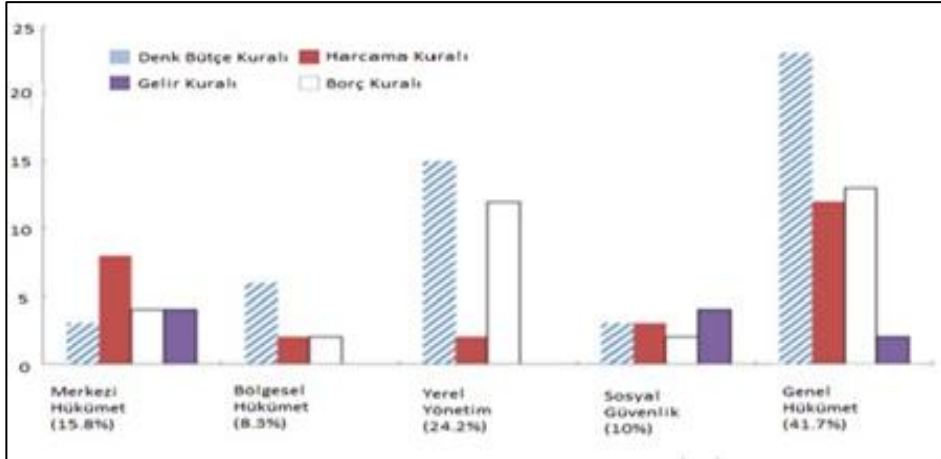
Tablo 1'de görüldüğü üzere yürürlükte olan mali kural türlerinde 1990 yılından 2014 yılına kadar önemli ölçüde artış olmuştur. Bunda AB'nin 1990 yılından sonra yaptığı antlaşmalarla getirmiş olduğu mali kuralların yanı sıra AB'ye üye ülke sayısının artmasının da etkili olduğu söylenebilir. En fazla uygulanan mali kural türü ise denk bütçe kuralıdır. Denk bütçe kuralı 1990 ve 1995 yılında uygulanan kuralların yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Ayrıca 2000 yılından itibaren diğer mali kuralların ağırlıklarının da önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Avrupa'da mali kurallar ile, özellikle de denk bütçe kuralıyla, mali disiplinin sağlanmasının amaçlandığı söylenebilir. Tablo 2'de 2014 yılı itibariyle AB'de devletin çeşitli katmanlarında uygulanan sayısal kuralların türleri ve oranları verilmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde, 2014 yılında genel hükümet düzeyinde sayısal mali kuralların uygulama oranı % 41,7'dir. Bir başka ifade ile uygulanan sayısal mali kuralların yarısına yakını genel hükümet üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlar arasında denk bütçe kuralının, hemen hemen tüm yönetim türlerinde en önemli paya sahip olduğu görülmektedir. Merkezi hükümet düzeyinde harcama kuralı önemli yer tutarken, yerel yönetimlerde denk bütçe kuralının yanı sıra borçlanma kuralı da oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Böylece borçlanma kuralı ile yerel yönetimlerin aşırı borçlanmasının önüne geçilebileceği gibi aynı zamanda borçlanmanın ekonomiyi olumsuz anlamda etkilemesi de engellenmektedir.

AB'de sayısal mali kurallar; genel hükümet, merkezi hükümet, bölgesel hükümet, yerel yönetimler ve sosyal güvenlik kurumu olmak üzere devletin çeşitli katmanlarında uygulanmaktadır. Sosyal güvenlik kurumlarında mali kural uygulaması yakın dönemde yürürlüğe koyulmuştur. Bu durumda, artan kamu

harcamalarının içinde sosyal güvenlik kurumlarının payının giderek artmasının etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 2. AB’de Sayısal Kuralların Uygulanma Alanları



Kaynak: ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/fl_nfr_type.pdf (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2017).

A. MAASTRICHT ANTLAŞMASI

Maastricht Antlaşması ekonomik ve parasal birliğe (EPB) üye ülkelerin yerine getirmesi gereken kriterleri ortaya koymaktadır. Bu kapsamda makro düzeyde, ülkeler arasında çıkabilecek uyumsuzlukları ortadan kaldırmak için Maastricht Antlaşması’nda çeşitli ekonomik kriterler mali kural olarak belirlenmiş ve üye ülkelerin bu kurallara uyması zorunlu hale getirilmiştir. Böylece mali ve parasal disiplinin birlikte sağlanması amaçlanmıştır. Bu bağlamda mali disiplini sağlama amacıyla borçlanma ve bütçe açıkları/GSYİH’nin oranı olarak belirlenirken; parasal disiplini sağlamak için ise faiz oranı, enflasyon oranı ve döviz kuru üzerine kriterler koyulmuştur. Kriterlerin belirlenmesinde ise kamu yatırımlarının tarihsel ortalaması esas alınmıştır.

Maastricht Antlaşması mali disiplini iki şekilde ele almaktadır. Bunlar, birliğin ve birlik üyelerinin borçlanmasını sınırlayan sözleşmeden kaynaklanan hükümler ve aşırı bütçe açıklarının oluşmasını engelleyen yaklaşma kriterleridir. Bu doğrultuda, bütçe açıkları/GSYİH’nin oranının %3’ü ve borç/GSYİH oranının %60’ı geçmemesi öngörülmektedir. Bunun arkasında yatan temel neden ise birlik içinde faiz oranlarının artma olasılığının yok edilmesi, aşırı bütçe açığı ve kamu büyümesinin önüne geçilmesi amaçlarıdır. Zira aşırı açıklar para politikasının güvenilirliğini olumsuz etkilemekte ve temel amaç olan fiyat istikrarını da tehlikeye sokmaktadır (Sehovic, 2015, s. 22).

EPB'ye üye ülkelerin yerine getirmesi gereken mali ve parasal kriterler, Maastricht Antlaşması'nda şu şekilde belirtilmiştir:

- Enflasyon oranı, enflasyon oranı en düşük üç ülkenin ortalamasını %1,5 puandan aşmamalıdır.
- Uzun dönem faiz oranları, enflasyon oranı en düşük üç ülkenin faiz oranlarını %2'den fazla aşmamalıdır.
- Döviz kurunun düzenlenmesi en az iki yıl içinde yeniden yapılmamalıdır.
- Üye ülkelerin kamu bütçe açıkları/GSYİH oranı %3'ü geçmemelidir.
- Ülkelerin borç/GSYİH oranı %60'ı aşmamalıdır.

Tablo 3. Maastricht Ekonomik Kriterleri

Kriterler	Kapsamı
Enflasyon	Para Politikası
Faiz	Para Politikası
Döviz	Para Politikası
Bütçe Açığı	Maliye Politikası
Borç	Maliye Politikası

Tablo 3'te görüldüğü üzere Maastricht ekonomik kriterlerinde, bütçe açığı ve borç kriterleri, kamu gelir ve giderlerine yönelik olmalarından dolayı mali disiplini sağlamaya yönelik kriterler olarak nitelendirilirken; enflasyon oranı, faiz oranı ve döviz kuru kriterleri para politikası araçları olmaları nedeniyle para politikasına yönelik kriterler olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda, Maastricht Antlaşması'nın para politikasına yönelik kriterlerinin amacı para ve döviz kuru istikrarını sağlamak iken; maliye politikasına yönelik kriterlerinin amacı ise aşırı bütçe açıkları sonucu oluşan enflasyon baskısını Euro istikrarı üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaktır (Afxentiou, 2000, s.249).

Fiyat istikrarının sağlanmasının amaçlanmasının nedenleri arasında EPB'nin gelecek dönemlerde enflasyona maruz kalmasının önüne geçmek; yüksek enflasyonun ekonomide yol açtığı belirsizlikleri azaltarak ekonomik büyümeyi sağlamak ile enflasyon kriterine yakınsama ve enflasyonu düşük seviyelerde tutarak ekonomik istikrarı bozacak sosyal kargaşaları engellemek yer almaktadır (Bukowski, 2006, s.56).

Bu bağlamda enflasyon kriteri, farklı iki koşulun gerçekleşmesini zorunlu kılmaktadır. İlk koşul sürdürülebilir bir enflasyon performansı iken; ikincisi enflasyon oranının en düşük üç ülkenin ortalamasını %1,5 puandan fazla aşmamasıdır (Staehr, 2008, s. 8). Üye ülkelerin, enflasyon kriterine uyup uymadığının belirlenmesi için incelenen yılda ülkelerin enflasyon oranları kıstas alınarak en iyi performans gösteren üç ülkenin enflasyon oranlarının aritmetik ortalamasının 1,5 puan fazlası karşılaştırma ölçüsü olarak kullanılan referans

değeri oluşturmaktadır. Böylece üye ülkelerin Maastricht enflasyon kriterini yerine getirip getirmediği elde edilen referans değer baz alınarak belirlenmektedir. Referans değer üzerinden para politikasının istikrarlılığı ve etkinliği değerlendirilmektedir.

Para politikasının istikrarlı bir şekilde yürütülmesi ve para politikası ile hedeflenen amaçlara ulaşılabilmesi için para politikasının maliye politikası ile uyumlu bir şekilde yürütülmesi kritik önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Maastricht Antlaşması'nda belirtilen bütçe açığı /GSYİH oranını %3'ü ve borç/GSYİH oranının %60'ı şeklinde ortaya koyulan kriterler, EPB'nin sürdürülebilmesinde oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca maliye politikası aracı olan kriterler, doğrudan ve dolaylı olarak Maastricht kriterlerinin para politikası kısmını oluşturan enflasyon, faiz ve döviz kuru kriterlerini de etkilemektedir. Para politikası ile maliye politikasının uyum içerisinde yürütülebilmesi için öncelikle bütçe açıklarının kontrol altında tutulması gerekmektedir.

Gelirlerin, giderlerden az olması nedeniyle oluşan bütçe açığı, vergi gelirleri veya vergi dışı gelirler olmak üzere iki şekilde kapatılmaktadır. Bütçe açıklarının tamamen vergi gelirleri ile kapatılmasının hem ekonomi hem de mükellefler üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Dolayısıyla bütçe açıklarının tam anlamıyla vergi gelirleri ile karşılanması kolay olmamaktadır. Çünkü bütçe açığını kapatmak için tamamen vergilere başvurulması mükelleflerin vergi yükünü arttırarak vergi uyumunu azaltarak mükellefleri sistem dışına itebilecek ve böylece kayıtdışılığın artmasına neden olabilecektir. Bu nedenle bütçe açıklarının kapatılmasında ağırlıklı olarak borçlanma veya emisyon yöntemlerine başvurulmaktadır.

Bütçe açıklarının kapatılmasına yönelik uygulanan yöntemlerin türüne göre enflasyon ve faiz başta olmak üzere makroekonomik değişkenlerin etkilenmesi farklı şekillerde olmaktadır. Bütçe açıklarının emisyon yöntemi ile kapatılması para arzının artmasına neden olmaktadır. Bu durumda, borç verilebilir fon arzı artmakta ve faiz oranları düşmektedir. Faiz oranlarının düşmesi tasarruf oranlarını düşüreceğinden tüketim harcamaları artacak ve dolayısıyla talep artışından kaynaklanan bir enflasyon artışı da görülecektir. Bütçe açıklarının bu etkilerinden dolayı belli oranda kontrol altında tutulması Maastricht ekonomik kriterlerine uyum açısından önem arz etmektedir.

B. İSTİKRAR VE BÜYÜME PAKTI

AB ülkelerinde EPB içinde yer alan ülkelerin para politikası, Avrupa Merkez Bankası (AMB) tarafından tek elden yürütülmektedir. Böylece para politikası kararları bağımsız bir organ olan Merkez Bankası tarafından alınmakta ve parasal istikrarın sağlanması daha kolay hale gelmektedir. Fakat aynı durum ülkelerin maliye politikası için geçerli değildir. AB'de maliye politikasının yürütülmesi üye ülkelere bırakıldığından para politikasında olduğu gibi tek bir

organ tarafından yürütülmemektedir. Bu durum para politikasının istikrarlı bir şekilde yürütülmesi için aynı zamanda maliye politikasının da para politikası ile uyumlu bir şekilde yürütülmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Çünkü para politikası ile uyumlu bir şekilde yürütülmeyen maliye politikası, para politikasının temel görevi olan parasal istikrarın sağlanması amacıyla tehlikeye düşürebilmektedir. Dolayısıyla bu durumun önüne geçerek parasal birlik içerisindeki ülkelerin aynı zamanda maliye politikasını da uyumlu yürütebilmeleri için İBP ve Aşırı Açık (Excessive Deficit) gibi uygulamalara gidilmiştir.

Euro'yu kabul edecek olan tüm ülkeler arasında bir anlaşma olan İBP, üye devletlerden orta vadeli ve ekonomik hedeflerin bir parçası olarak bazı mali bütçe tedbirlerine bağlı kalmalarını talep etmektedir. İBP üye devletlerin sağlıklı kamu maliyesine sahip olmaları, Euro'nun gücünü ve Avrupa ekonomisinin istikrarını destekleyecek bir temel teşkil ettiğinden önem arz etmektedir. Bu bağlamda, İBP maliye politikası için kuralları tarif eden üye devletlerin uyumunu izlemek üzere bir süreç tanımlayan ve mutabık kalınan kriterlere uymayan üye devletler için yaptırımlar koyan bir işlevi yerine getirmektedir (Oktar ve Yavuz, 2000, s. 127). Böylece İBP ile ülkelerin bütçe açıkları ve referans borç değeri üzerinde yoğunlaşarak para politikalarıyla uyumu engelleyecek genişlemeci ve sürdürülebilir olmayan maliye politikaları uygulamalarının önüne geçilmesi hedeflenmektedir.

İBP, bütçe açıkları ile önleyici (preventive) ve düzeltici (corrective) olmak üzere iki şekilde mücadele etmektedir. İBP ile üye ülkelerin maliye politikalarının denetimi ve bütçe açıklarının takip edilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda önleyici olarak, ülkelerin orta vadeli mali planlarının yıllık olarak değerlendirmeye tabi tutulması ve bu şekilde aşırı bütçe açığının önlenmesi amaçlanırken; düzenleyici olarak ise aşırı açık verilmesi durumunda aşırı açık süreci ile düzeltici tedbirlerin alınması amaçlanmaktadır.

SONUÇ

Maliye politikalarının ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik olarak aktif bir şekilde kullanılması, 1929 Büyük Burhanı'nın yol açtığı sorunlara çözüm olarak geliştirilen Keynesyen iktisat politikaları ile olmuştur. Bu tarihten itibaren maliye politikaları tam istihdam ve fiyat istikrarı gibi makroekonomik hedeflerin sağlanmasında temel iktisat politikası aracı haline gelmiştir. Ancak 1970'li yıllarda yaşanan stagflasyon ve 1990'lı yıllarda görülen aşırı bütçe açıkları ülkelerin mali sürdürülebilirliğini tehdit etmiştir. Bunun sonucunda maliye politikasının iradi olarak uygulanması tartışılmaya başlanmıştır. Tartışmalar, maliye politikasının iradi veya kurallı olması üzerine odaklanmıştır. Uzun süre devam eden tartışmalar sonucu varılan genel kanı kuralların iradiliğe karşı daha üstün olduğudur.

İktisat politikalarında kuralların uygulanması tartışması öncelikle para politikası alanında başlamıştır. Para politikasında kuralların daha etkin ve üstün olduğunun görülmesi üzerine bu tür tartışmalar maliye politikasına da kaymıştır. Böylece maliye politikası da kurala dayalı olarak uygulanmaya başlamıştır. Bunun en tipik örneğini AB'deki mali kural uygulamaları oluşturmaktadır.

AB'de maliye politikasına kurallar koyulmasının en önemli nedeni para politikasının tek bir organ tarafından yürütülmesine karşılık maliye politikasının yürütülmesinin üye ülkelerin tercihine bırakılmasının para politikası üzerindeki olumsuz etkilerinin önüne geçmektir. Bir başka ifade ile mali kurallar ile AB'de uygulanan iradi maliye politikalarının istikrarlılığının sağlanması amaçlanmaktadır. İradi maliye politikası istikrarının bozulması para politikasının da etkinliğini bozmaktadır. İstikrarsız maliye politikaları iktisadi dalgalanmaları artırdığından AB'de maliye ve para politikasının koordineli bir şekilde yürütülmesi açısından kritik önem arz etmektedir. Bu durum AMB'nin temel görevi olan Euro'nun istikrarını sağlama işlevini de olumsuz etkilemektedir. Bunun yanı sıra iradi maliye politikalarının istikrarsız olması özellikle durgunluk dönemlerinde otomatik istikrarlandırıcıları olumsuz etkilediğinden konjonktürel dalgalanmalara karşı para politikası üzerinde daha fazla baskının oluşmasına neden olmaktadır. Kısacası AB'de mali kural uygulamalarının temel nedeni para ve maliye politikalarının koordineli bir şekilde yürütülmesini sağlamak suretiyle Euro'nun istikrarını sürdürmektir.

Bu tür nedenlerle uygulanan mali kurallar AB'de makro ekonomik istikrarın sağlanmasında önemli etkilerde bulunmuşlardır. Örneğin üye ülkelerin Maastricht ekonomik kriterlerini tutturmaya yönelik çabaları ve bu yönde uygulanan politikalar bütçe açığını azaltarak kamu borcunun aşırı artmasını baskılamıştır. Ayrıca enflasyon ve faiz oranları kriterlerinin yerine getirilmesinin sağlanması ile para ve maliye politikasının eşgüdümlü bir şekilde uygulanmasını kolaylaştırıcı etkide bulunmuştur. Bunun yanı sıra istikrar ve büyüme paktı ile uygulamaya koyulan mali kurallar ülkelerin mali disiplinlerinin sağlanmasında önemli rol oynayarak üye ülkelerin mali disiplinini sağlayıcı etkilerde bulunmuştur. Ayrıca para ve mali kural uygulamaları ile hükümetlerin popülist politikalar uygulamasının önüne kısmen veya tamamen geçilmiştir. Böylece hükümet politikalarının öngörülebilirliği sağlanarak hükümetlere olan güven de arttırılmıştır.

KAYNAKÇA

- Afxentiou, P. C. (2000). Convergence, the Maastricht criteria, and their benefits. *The Brown Journal of World Affairs*, 7(1), 245-254.
- Aktan, C. C., Çoban, H. ve Demir, C. İ. (2007). Kurumsal maliye politikası perspektifinden vergi ve harcama sınırlamaları” Kurumsal Maliye Politikası Ed. (Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, İstiklal Y. Vural), *Seçkin Yayıncılık*, Ankara.

- Attiyeh, R. (1965). Rules versus discretion: A comment. *Journal of Political Economy*, 73(2), 170-172.
- Barro, R. J. (1986). Recent developments in the theory of rules versus discretion. *The Economic Journal*, 96, 23-37.
- Bianchi, C. ve Menegatti, M. (2012). Rules versus discretion in fiscal policy. *The Manchester School*, 80(5), 603-629.
- Bukowski, S. (2006). The Maastricht convergence criteria and economic growth in The EMU. *Quaderni del Dipartimento di Economia, Finanza e Statistica*, 24, 1-19.
- Calmfors, L. (2015). The roles of fiscal rules, fiscal councils and fiscal union in EU integration, *IFN Working Paper* No: 1076.
- Dotsey, M. ve Plosser, C. I. (2008). Commitment versus discretion in monetary policy. *Federal Reserve Bank of Philadelphia Business Review*, 1-8
- Działo, J. (2012). Fiscal rules and effective fiscal policy. *Comparative Economic Research*, 15(2), 65-78.
- Elbadawi, I., Schmidt-Hebbel, K. ve Soto, R. (2015). Why do countries have fiscal rules?. Central Banking, Analysis, and Economic Policies Book Series, in: Ricardo J. Caballero & Klaus Schmidt-Hebbel (Ed.), *Economic Policies in Emerging-Market Economies Festschrift in Honor of Vittorio Corbo*, 21(1) ,155-189 Central Bank of Chile
- Fatás, A. ve Mihov, I. (2007). Fiscal discipline, volatility and growth. *Fiscal Policy Stabilization and Growth: Prudence or Abstinence*.
- Fischer, S. (1988). Rules versus discretion in monetary policy. Working Paper No. 2518, *National Bureau of Economic Research*, <http://www.nber.org/papers/w2518.pdf>. (Erişim Tarihi: 12.03.2018).
- Fischer, S. (1990). Rules versus discretion in monetary policy. *Handbook of Monetary Economics*, 2, 1155-1184.
- Fisher, I. (1920), *Stabilizing the Dollar*, Macmillan, New York.
- Friedman, M.(1948). A monetary and fiscal framework for economic stability. *The American Economic Review*, vol. 38, No.3, pp.245-264.
- Gaber, S., Gaber, V.ve Gruevski, I. (2014). The role of fiscal rules in ensuring fiscal discipline. *International Journal of Sciences: Basic and Applied Research*, 19(1), 17-26.
- Günaydın, İ. ve Eser, L. Y. (2009). Maliye politikasındaki yeni trend: mali kurallar, *Maliye Dergisi*, Sayı 156, Ocak-Haziran 2009.
- Hallerberg, M., Strauch, R. ve Von Hagen, J. (2007). The design of fiscal rules and forms of governance in european union countries. *European Journal of Political Economy*, 23(2), 338-359.
- Kopits, G. (2001) Fiscal rules: useful policy framework or unnecessary ornament?. *Working Papers*, No. WP/01/45, IMF, Washington, DC.

- Kydland, F. E. ve Prescott, E. C. (1977). Rules rather than discretion: the inconsistency of optimal plans. *Journal of Political Economy*, 85(3), 473-491.
- Mayer, T. (1967). The lag in the effect of monetary policy: some criticisms. *Economic Inquiry*, 5(4), 324-342. Springer US.
- Modigliani, F. (1964). Some empirical tests of monetary management of rules versus discretion. *Journal of Political Economy*, 72(3), 211-245.
- Oktar, S. ve Yavuz. S.(2000). Euro ve Türkiye. *Bilim Teknik Yayınevi*; İstanbul, s.191.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (2003). Fiscal stance over the cycle: the role of debt, institutions, and budget constraints(*OECD Economic Outlook No 74*). December, Paris.
- Ricardo, D. (1824), Plan for the Establishment of a National Bank, reprinted in Ricardo, David (1951): *The Works and Correspondence of David Ricardo*. Volume 4: Pamphlets and Papers 1815-1823, Cambridge: *Cambridge University Press*.
- Šehović, D. (2015). Analysis of fiscal rules in the European Monetary Union. *Journal of Central Banking Theory and Practice*, 4(1), 19-33.
- Simons, H. C. (1936). Rules versus authorities in monetary policy. *Journal of Political Economy*, 44(1), 1-30.
- Şahin, E. A. (2010). Anayasal İktisat Perspektifinden Gelişmiş Ülkelerde Kamu Borcunu Sınırlayan Kurallar” içinde *Mali Kurallar Maliye Politikası Yönetiminde Yeni Bir Eğilim Vergi, Harcama, Borçlanma vs. Üzerine Kurallar ve Sınırlamalar*, (ed. C.C. Aktan, A. Kesik, F. Kaya), T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı
- Taylor, J. B. (2017). Rules versus discretion: assessing the debate over the conduct of monetary policy (No. w24149). *National Bureau of Economic Research*.
- Thornton, H. (1802). *An Enquiry into the Nature and Effects of the Paper Credit of Great Britain*. Edited with an Introduction by F. A. Hayek. New York: Rinehart & Company, Inc., 1939.
- Turnovsky, S. J. (1977). *Macroeconomic analysis and stabilization policy*. CUP Archive.
- Van L. W. (2000). A review of the rules versus discretion debate in monetary policy. *Eastern Economic Journal*, 26(1), 29-39.
- Vural, İ.Y. (2007). Mali Disiplin ve Ekonomik İstikrarın Sağlanmasında Yeni Bir Araç: *Maliye Politikası Kuralları, Kurumsal Maliye Politikası* Ed(Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, İstiklal Y. Vural), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Wicksell, K. (1907).The influence of the rate of interest on prices. *Economic Journal*, 17, 213-220.

ENERJİ TÜKETİMİ- EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE İÇİN FREKANS ALANINDA NEDENSELLİK YAKLAŞIMI

Mehmet AYDIN¹

ÖZ

Bu çalışmada, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Türkiye için 1965-2017 yılı verileri kullanılarak zaman ve frekans boyutunda nedensellik testleri yardımıyla incelenmiştir. Zaman boyutunda nedensellik ilişkisi Toda ve Yamamoto (1995) ve frekans boyutunda nedensellik ilişkisi Breitung ve Candelon (2006) nedensellik testleri ile araştırılmıştır. Çalışmada zaman ve frekans boyutunda nedensellik testlerine yer verilmesi ile hem ilişkinin yönünün belirlenmesi hem de kısa, orta ve uzun vadede ilişkinin yönünün değişip değişmediğini görmek amaçlanmıştır. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgular, zaman boyutunda herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını gösterirken, frekans boyutunda Türkiye için uzun vadede ilişkinin yönünün enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru olduğunu savunan Büyüme Hipotezinin geçerli olduğu göstermektedir.

Anahtar Kavramlar: Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme, Frekans Boyutunda Nedensellik.

¹ Arş.Gör., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, mehmetaydin@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0780-1663>

Makalenin gönderilme tarihi: 31 Mayıs 2019

Kabul tarihi: 26 Mayıs 2020

ENERGY CONSUMPTION- ECONOMIC GROWTH NEXUS: CAUSALITY APPROACH IN FREQUENCY DOMAIN FOR TURKEY

ABSTRACT

In this study, the relationship between energy consumption and economic growth using the data for the period 1965-2017 in Turkey were investigated using time and frequency domain causality test. The causality relationship in time domain was investigated with Toda and Yamamoto (1995) and causality relationship in frequency domain with Breitung and Candelon (2006) causality tests. It is aimed to determine the direction of the relationship and to see whether the direction of the relationship has changed in the short, medium and long term with using the causality test in the time and frequency domain. The results of the study show that there is no causality relationship in the time domain, while the frequency domain shows that the growth hypothesis is valid which suggests that the direction of the relationship is from energy consumption to economic growth in the long term for Turkey.

Keywords: Economic Growth, Energy Consumption, Frequency Domain Causality.

GİRİŞ

Ekonomik büyüme, bir ülke için en önemli gelişmişlik düzeyi göstergelerinden biridir. Bu nedenle ülkelerin gelişmişlik ve refah düzeyleri üzerine yapılan çalışmaların büyük bir kısmında ekonomik büyüme ve ekonomik büyümeye etki eden faktörler konu alınmaktadır. Literatürde ekonomik büyüme ile ilişkili olabileceği düşünülen faktörler üzerine son yıllarda yapılan çalışmalar incelendiğinde ise ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki olası ilişki ön plana çıkmaktadır.

Enerji, üretim sürecinde devamlılığın sağlanması için gerekli olan en önemli üretim girdilerinden biri olması nedeniyle ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmaları açısından büyük öneme sahiptir. Özellikle, sanayi devriminin beraberinde getirdiği gelişmeler ile enerjiye duyulan talebin artması ve 1970’li yıllarda meydana gelen iki büyük petrol krizi ile dünya ekonomisinin derinden etkilenmesi, bir üretim faktörü olarak enerjinin öneminin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Enerji üzerinde yaşanan bu iki büyük gelişmenin sonuçları, karar alıcıların belirleyecekleri politikalarda göz ardı edemeyecekleri bir durum haline gelmiştir.

Türkiye için enerjinin önemi ise, nüfus ve sanayileşmenin arttığı 1980’li yıllarda enerji tüketiminin hızla artış eğilimine girmesi ile ortaya çıkmıştır.

Özellikle sanayi alanında meydana gelen gelişmeler, beraberinde kömür, doğalgaz, petrol ve elektrik gibi enerji kaynaklarının daha fazla kullanımını gerektirdiğinden bu kaynaklara olan talepler artış göstermiştir. Artan enerji tüketiminin ülke ekonomisine yansması ise tartışmaya açık hale gelmiştir. Bu noktada enerji tüketimi ve büyüme arasındaki ilişkinin doğru analiz edilebilmesi, enerji ve büyüme politikalarının belirlenmesi aşamasında karar alıcılar için önemli bir gösterge niteliği taşımaktadır.

Enerji kaynakları, yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji kaynakları olmak üzere iki formda karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde, yenilenebilir enerji kaynaklarının önemi her geçen gün artmasına rağmen yenilenemeyen enerji kaynaklarından olan petrol, ulaşım, sanayi, taşımacılık ve elektrik tüketimi gibi birçok önemli alanda kullanılmasından dolayı diğer enerji kaynaklarına nispeten daha ön plana çıkmaktadır. Ayrıca petrolün toplam enerji tüketimi içerisindeki önemli payı, ülkelerin ekonomileri için önemli bir girdi niteliği taşımaktadır. Bu nedenlerle, çalışmada enerji tüketimi petrol tüketimi verileri üzerinden ele alınmıştır.

Bu çalışmanın amacı, ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığının ve eğer ilişki varsa bu ilişkinin yönünün ve hangi vadede ortaya çıktığının ekonometrik olarak araştırılmasıdır.

Çalışmanın enerji tüketimi-ekonomik büyüme literatürüne katkısı, Türkiye için olası enerji büyüme ilişkisinin hem zaman boyutunda hem de frekans boyutunda nedensellik testleri ile ele alınmasıdır. Zaman ve frekans boyutunda nedensellik testlerinin kullanılması ile hem ilişkinin yönünün belirlenmesi hem de kısa, orta ve uzun vadede ilişkinin yönünün değişip değişmeyeceğini görmek amaçlanmıştır. Ayrıca iki farklı nedensellik analizine yer verilerek zaman ve frekans boyutunda bir karşılaştırma yapılması imkânı sağlanmıştır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın devam eden bölümlerinde aşağıdaki sıra takip edilmektedir; birinci bölümde enerji tüketimi-ekonomik büyüme üzerine yapılan çalışmalara ilişkin literatür taramasına, ikinci bölümde ampirik analizde kullanılacak ekonometrik metodolojiye, üçüncü bölümde ampirik analizden elde edilen bulgulara ve beşinci bölümde ise sonuç ve değerlendirmeye yer verilmiştir.

I. LİTERATÜR

Türkiye için enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmalarda genel olarak, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olup olmadığı ve varsa bu ilişkinin yönünün belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmalarda olası ilişkilerin sıklıkla nedensellik ve eşbütünleşme testleri yardımıyla araştırıldığı görülmektedir.

Literatürde, Türkiye için enerji tüketimi ve büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların özellikle 2000'li yıllardan sonra bir artış gösterdiği görülmektedir. Bu çalışmalardan bazıları Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Türkiye için Enerji Tüketimi-Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkileri İnceleyen Bazı Çalışmalar

Yazar	Periyot	Metot	Sonuçlar
Soytas vd. (2001)	1960-1995	Granger N.; Johansen E. ve VECM	Enerji → Büyüme
Soytas ve Sarı (2003)	1950-1992	Johansen E. ve VECM	Enerji → Büyüme
Altınay ve Karagöl (2005)	1950-2000	Doğrusal ve doğrusal olmayan Granger N.	Enerji ↗ Büyüme
Jobert ve Karanfil (2007)	1960-2003	Johansen E. ve Granger N.	Enerji ↗ Büyüme
Lise ve Montfort (2007)	1970-2003	Granger N.; Engle Granger E.ve VECM	Büyüme → Enerji
Erdal vd. (2008)	1970-2006	Johansen E. ve Pair-wise Granger N.	Enerji ↔ Büyüme
Kar ve Kınık (2008)	1975-2005	Granger N.; Johansen E. ve VECM	Enerji → Büyüme
Mucuk ve Uysal (2009)	1960-2006	Johansen E. ve Granger N.	Enerji → Büyüme
Öztürk ve Acaravcı (2010)	1968-2005	ARDL ve Granger N.	Enerji ↗ Büyüme
Özata (2010)	1970-2008	Granger N.; Johansen E. ve VECM	Büyüme → Enerji
Ertuğrul (2011)	1998-2011	Johansen E. ve Kalman Filtresi	Enerji → Büyüme
Korkmaz ve Develi (2012)	1960-2009	Johansen E, Granger N.	Enerji ↔ Büyüme
Savaş ve Durğun (2016)	1980-2010	EKK, Johansen E. ve Granger N.	Büyüme → Enerji
Şentürk ve Edgargo (2016)	1961-2012	Frekans N.	Enerji → Büyüme
Aydın ve Bozdağ (2018)	1977-2014	Granger N.; Engle Granger E.ve VECM	Enerji → Büyüme
Yenilmez ve Erdem (2018)	1986-2016	Toda-Yamamoto N.	Enerji → Büyüme

Not: → tek yönlü nedenselliği, ↗ nedensellik ilişkisinin olmadığını ve ↔ çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Tabloda kullanılan kısaltmalardan (VECM) Hata Düzeltme Modelini, (EKK) En Küçük Kareler Yöntemini ve (ARDL) Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Modelini belirtmektedir.

Literatürde ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmalarda ilişkinin yönü hakkında kesin bir görüş birliği bulunmamakla birlikte, bu değişkenler arasındaki ilişki üzerinden farklı enerji politikaları öneren dört farklı hipotez ön plana çıkmaktadır. Bu hipotezler; Büyüme (Growth) Hipotezi, Saklama (Conservation) Hipotezi, Geri Besleme (Feedback) Hipotezi ve Yansızlık (Neutrality) Hipotezi olarak çalışmalarda yer almaktadır (Apergis ve Payne, 2009).

Büyüme hipotezinde, ilişkinin yönünün enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru olduğu ve bunun nedeni olarak sermayenin ve emeğin tamamlayıcı bir unsuru olarak enerji tüketiminin büyümeye katkı sağladığı savunulmaktadır. Bu hipotezin geçerli olması durumunda, enerji tüketiminde meydana gelecek bir artış ekonomik büyüme üzerinde katkı sağlayacakken, enerji tüketiminde yaşanacak bir kısıtlama ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etki yaratacaktır (Ozturk, 2010). Literatürde büyüme hipotezini destekleyen çalışmalar Soytaş vd. (2001), Soytaş ve Sarı (2003), Kar ve Kınık (2008), Mucuk ve Uysal (2009), Ertuğrul (2011), Şentürk ve Edgargo (2016), Aydın ve Bozdağ (2018) ve Yenilmez ve Erdem (2018) çalışmaları ile ön plana çıkmaktadır. Şentürk ve Edgargo (2016) çalışmasında Türkiye ve İtalya için bu çalışmada da kullanılan frekans alanında nedensellik testi kullanılmış ve Türkiye için uzun vadede enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi elde edilmiştir. Bu çalışmanın Şentürk ve Edgargo (2016) çalışmasından farkı, Şentürk ve Edgargo (2016) çalışmasında enerji tüketimi elektrik tüketimi üzerinden ele alınırken bu çalışmada petrol tüketimi üzerinden ele alınması, frekans boyutunda nedensellik ilişkisinin yanında zaman boyutunda nedensellik ilişkisine de yer verilmesi ve kullanılan dönemin farklı olmasıdır.

Saklama hipotezinde ise, ilişkinin yönünün ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru olduğu ve bunun nedeni olarak ekonomik büyümenin beraberinde getireceği gelişmelerinin enerji tüketimini etkileyeceği düşüncesi yatmaktadır. Ayrıca bu hipoteze göre, enerji koruma politikalarının ekonomik büyüme üzerine olumsuz bir etki yaratmayacağı ileri sürülmektedir. Saklama Hipotezini destekleyen çalışmalar; Lise ve Montfort (2007), Özata (2010), Savaş ve Durğun (2016) çalışmaları ile karşımıza çıkmaktadır.

Bir diğer hipotez olan Geri Besleme hipotezinde, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığından söz edilmektedir. Bu hipoteze göre enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ortaklaşa belirlenmekte ve birbirini etkilemektedir. Geri Besleme hipotezinin geçerli olması durumunda, enerji tüketimi ekonomik büyüme üzerinde doğrudan etki yaratacak ve ekonomik büyümenin bu etkiye karşılık olarak enerji tüketimi üzerinde bir geri besleme etkisi olacaktır (Belke, Dobnik, ve Dreger, 2011). Geri Besleme hipotezin destekleyen çalışmalar; Erdal vd. (2008), Korkmaz ve Develi (2012) çalışmaları ile destek görmektedir.

Son olarak Yansızlık hipotezinde, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çok az ya da hiç ilişki bulunmadığı savunulmaktadır. Bu hipotezin geçerli olması durumunda, korumacı ya da genişletici enerji politikalarının ekonomik büyüme üzerinde bir etkisi olmayacağı ileri sürülmektedir. Yansızlık Hipotezi ortaya koyan çalışmalar; Altınay ve Karagöl (2005), Jobert ve Karanfil (2007), Öztürk ve Acaravcı (2010) çalışmaları ile savunulmaktadır.

Türkiye için elde edilen sonuçların bu denli farklılıklar göstermesi çalışmalarda kullanılan değişkenlerin, veri dönemlerinin ve ekonometrik yöntemlerin farklılıklar göstermesi ile açıklanabilmektedir.

II. EKONOMETRİK METODOLOJİ

Geleneksel nedensellik testleri, değişkenler arasındaki ilişkileri zaman boyutunda sadece bir test istatistiği için incelerken, frekans alanında nedensellik testleri, değişkenler arasındaki ilişkileri zaman içerisindeki farklı frekanslar için incelemektedir. Bu kapsamda frekans alanında nedensellik testi yaklaşımında, geleneksel nedensellik testlerinden farklı olarak tüm periyodun kısa, orta ve uzun dönem şeklinde bir ayırımına izin verilerek nedensellik ilişkisi araştırılmaktadır.

Frekans alanında nedensellik testi ilk olarak Granger (1969) tarafından ele alınmış ve daha sonra sırasıyla Geweke (1982), Hosoya (1991) ve Breitung ve Candelon (2006) tarafından gelişim göstermiştir. Geweke (1982), belli frekans aralığında Granger nedenselliği test edebilmek için katsayı parametrelerine doğrusal kısıtlamalar getiren Wald testi prosedürü geliştirirken, Breitung ve Candelon (2006) bu prosedürü, iki değişkenli vektör otoregresif modelde otoregresif parametreler üzerine doğrusal bir hipoteze dayanan tek bir test prosedürü ile çok boyutlu sistemler ve eşbütünleşme ilişkilerini de kapsayacak şekilde genelleştirmiştir. Bu çalışmada test istatistiklerinin, farklı frekanslara ayrıştırılmasına izin veren Breitung ve Candelon (2006) nedensellik analizinden yararlanılmıştır.

Frekans alanında nedensellik testi için sınırlı sıradan bir VAR (Vektör Otoregresif Regresyon) modeli aşağıdaki şekilde tanımlanabilir:

$$Y_t = \varphi_{21,1}Y_{t-1} + \varphi_{21,2}Y_{t-2}, \dots + \varphi_{21,p}Y_{t-p} + \varphi_{22,1}X_{t-1} + \varphi_{22,2}X_{t-2}, \dots + \varphi_{22,p}X_{t-p}$$

$$X_t = \varphi_{11,1}Y_{t-1} + \varphi_{11,2}Y_{t-2}, \dots + \varphi_{11,p}Y_{t-p} + \varphi_{12,1}X_{t-1} + \varphi_{12,2}X_{t-2}, \dots + \varphi_{12,p}X_{t-p} \quad (1)$$

Bu model matris notasyonu yardımıyla gecikme operatörü (L) ile aşağıdaki şekilde gösterilebilir.

$$\varphi(L) = \begin{pmatrix} Y_t \\ X_t \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \varphi_{11}(L) & \varphi_{12}(L) \\ \varphi_{21}(L) & \varphi_{22}(L) \end{pmatrix} \begin{pmatrix} X_t \\ Y_t \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \end{pmatrix} \quad (2)$$

Burada $\varphi(L) = I - \varphi_1 L - \varphi_2 L^2 - \dots - \varphi_p L^p$, 2×2 'lik gecikme polinomunu ve $\varphi_1 - \varphi_2 - \varphi_3 - \dots - \varphi_p$ 2×2 'lik otoregresif parametre matrisini belirtmektedir. ε_{1t} ve ε_{2t} ise beyaz gürültü gösteren hata terimleridir.

Cholesky ayrıştırma kullanılarak, yukarıdaki VAR modeli hareketli ortalama modeline dönüştürüldüğünde aşağıdaki şekilde ifade edilebilmektedir.

$$\begin{pmatrix} Y_t \\ X_t \end{pmatrix} = \psi(L)\eta_t = \begin{pmatrix} \psi_{11}(L) & \psi_{12}(L) \\ \psi_{21}(L) & \psi_{22}(L) \end{pmatrix} \begin{pmatrix} \eta_{1t} \\ \eta_{2t} \end{pmatrix} \quad (3)$$

Burada, $\psi(L) = \varphi(L)^{-1}G^{-1}$, $E(\eta_t \eta_t') = I$ ve $\eta_t = G\varepsilon_t$ 'dir. G alt üçgen matrisi ifade etmektedir. Y_t , biri asıl ve biri öngörü olmak üzere iki farklı bileşenin toplamı şeklinde tanımlanmaktadır. X_t 'nin öngörü gücü, her bir frekansta asıl bileşenin, öngörü bileşenin spektrumu ile karşılaştırılmasıyla hesaplanabilmektedir. Daha sonra, Geweke (1982) tarafından önerilen nedenselliğin ölçümü aşağıdaki şekilde tanımlanabilmektedir.

$$M_{X \rightarrow Y}(\omega) = \log \left[1 + \frac{|\psi_{12}(e^{-i\omega})|^2}{|\psi_{11}(e^{-i\omega})|^2} \right] \quad (4)$$

$\psi_{12}(e^{-i\omega}) = 0$ koşulu altında, yukarıdaki sonuç sifıra eşit olmaktadır ve ω frekansta, Y_t Granger nedeni değildir X_t 'nin şeklinde ifade edilebilmektedir. Breitung ve Candelon(2006)'nın yaklaşımı aşağıdaki doğrusal kısıtlamaları baz almaktadır.

$$\sum_{j=1}^p \varphi_{12,j} \cos(j\omega) = 0$$

$$\sum_{j=1}^p \varphi_{12,j} \sin(j\omega) = 0 \quad (5)$$

Bu doğrusal kısıtlamalar için standart F testi kullanılarak ω frekansta Granger nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade eden temel hipotez test edilebilmektedir. F istatistiği yaklaşık olarak $\omega \in (0, \pi)$ için F (2, T-2p) olarak dağılım göstermektedir. Burada 2, kısıt sayısını, T ve p sırasıyla gözlem sayısı ve VAR modelinin sırasını göstermektedir.

III. AMPİRİK SONUÇLAR

Bu çalışmada, enerji tüketimi ile büyüme arasındaki ilişki Türkiye için 1965-2017 yılı verileri kullanılarak hem zaman boyutunda Toda ve Yamamoto (1995) hem de frekans boyutunda Breitung ve Candelon (2006) nedensellik testleri yardımıyla araştırılmıştır. Bu kapsamda Türkiye'ye ait enerji tüketimi verileri (milyon ton petrol) BP'nin istatistik veri tabanından ve büyüme verileri (GSYH 2010 sabit fiyatlarla dolar) Dünya Bankası'nın veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada Eviews 10 programından yararlanılmıştır.

Çalışmada, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Neoklasik üretim fonksiyonu üzerinden ele alınmıştır. Neoklasik üretim fonksiyonu aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır (Streimikiene ve Kasperowicz, 2016, 1547):

$$Y=f(K, L, E) \quad (6)$$

Neoklasik üretim fonksiyonunda, Y ekonomik büyüme, K sermaye stoku, L emek ve E enerji tüketimi göstermekte ve K, L ve E her biri ayrı bir girdi olarak tanımlanmaktadır.

Bu fonksiyon yardımıyla çalışmada kullanılacak ekonometrik model aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

$$\ln Y = \beta_1 \ln K + \beta_2 \ln L + \beta_3 \ln E + \varepsilon \quad (7)$$

Modelde, β_1, β_2 ve β_3 sırasıyla K, L ve E değişkenlere ait katsayıları gösterirken ε hata terimini göstermektedir. Ayrıca modelde değişkenlerin logaritmik formlarına yer verilerek doğrusal formda ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır (Aydın M. 2018:7).

Breitung ve Candelon (2006) frekans nedensellik testi, Toda ve Yamamoto (1995) tarafından önerilen maksimum bütünleşme derecesi ile genişletilmiş Granger-nedensellik testi için daha güçlü sonuçlar verdiği belirtilmektedir (Çevik vd. 2019). Bu kapsamda hem zaman boyutunda Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi hem de frekans boyutunda Breitung ve Candelon (2006) nedensellik testi için maksimum bütünleşme derecesinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle, ampirik analizin ilk aşamasında maksimum bütünleşme derecesinin belirlenmesi amacıyla serilerin durağanlık seviyeleri ADF ve PP birim kök testi yardımıyla araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 2' de verilmiştir.

Tablo 2. Serilere ait Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzy		Birinci Fark	
	ADF	PP	ADF	PP
Büyüme	-0,2522 (0) [0,9245]	-0.2539(2) [0.9243]	-7,0890 (0)*** [0,0000]	-7.0935(3)*** [0,0000]
Enerji	-2,5554 (0) [0,1088]	-2.5553(0) [0.1088]	-7,2612(0)*** [0,0000]	-7.259117*** [0,0000]

Not: Parantez içerisindeki değer uygun gecikme uzunluğunu ve köşeli parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. ***, **, ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde serilerin durağan olmadığını ifade eden temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir. ADF: Augmented Dickey Fuller testi ve PP:Phillips-Perron testi anlamına gelmektedir. Durağanlık sabitli model yardımıyla araştırılmıştır.

Tablo 2'deki sonuçlar değerlendirildiğinde, her iki değişkenin de düzey değerlerinde birim köklü iken farkları alındığında durağanlaştığı görülmektedir. Yani hem ADF hem de PP birim kök testi sonuçlarına göre her iki değişken de birinci sıra fark durağandır. Birim kök testi sonuçlarına her iki değişkenin de birinci sıra farklarında durağan bulunmasından dolayı maksimum bütünleşme derecesi 1 olarak belirlenmiştir.

Maksimum bütünleşme derecesinin belirlenmesinin ardından, değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı hem zaman boyutunda Toda ve Yamamoto (1995) hem de frekans boyutunda Breitung ve Candelon (2006) nedensellik testleri yardımıyla incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 3 ve Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 3. Zaman Boyutunda Nedensellik Testi Sonuçları

Temel Hipotez	Gecikme Uzunluğu(k+dmax) k=1, dmax=1	Ki-kare istatistiği	Olasılık
H_0 : Enerji \nrightarrow Büyüme	2	0,050067	0,8229
H_0 : Büyüme \nrightarrow Enerji	2	1,751112	0,1857

Not: k Var modelinden elde edilen uygun gecikme uzunluğu ve dmax maksimum bütünleşme derecesini göstermektedir.

Tablo 4. Düşük ve Yüksek Frekanslarda Nedensellik Testi Sonuçları

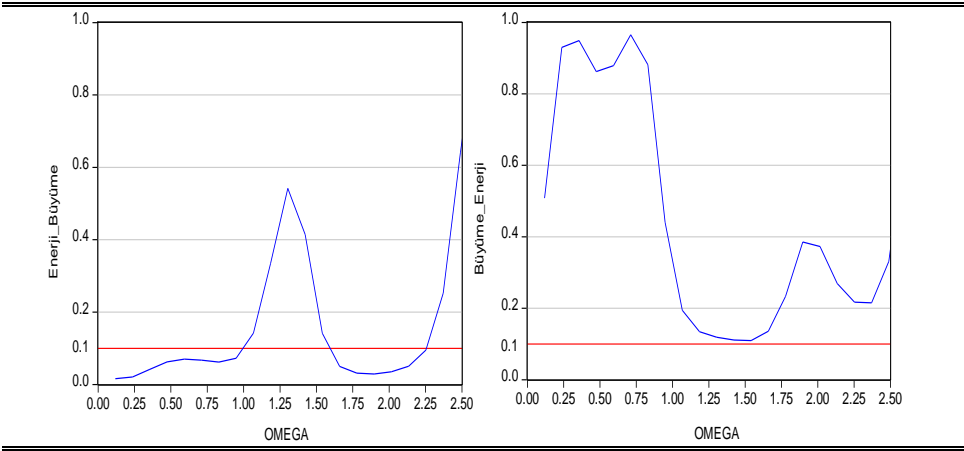
H_0 : Enerji \rightarrow Büyüme			H_0 : Büyüme \rightarrow Enerji		
$\omega=0,5$ (Uzun Vade)	$\omega=1,5$ (Orta Vade)	$\omega=2,5$ (Kısa Vade)	$\omega=0,5$ (Uzun Vade)	$\omega=1,5$ (Orta Vade)	$\omega=2,5$ (Kısa Vade)
3,101*	2,115	0,453	0,148	2,420	1,155
(0,062)	(0,141)	(0,640)	(0,862)	(0,109)	(0,331)

Not: ω (frekans) 0 ve π arasında $\omega \in (0, \pi)$ olmak üzere, (2, T-2p) serbestlik derecesi ile F tablo değeri yaklaşık olarak %10 anlam düzeyinde 2,49'dur. * %10 anlamlılık düzeyinde temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir. Parantez içerisindeki değerler ise F istatistiklerinin p olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 3 ve Tablo 4'deki sonuçlar incelendiğinde, zaman boyutunda nedensellik sonuçlarına göre değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılrken, frekans alanında nedensellik testi sonuçlarına göre %10 anlamlılık düzeyinde uzun vadede enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. Elde edilen sonuçlar enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin, zaman boyutunda tek bir test istatistiği için incelendiğinde aralarında bir nedensellik ilişkisi bulunmadığını ancak zaman içerisinde farklı frekanslar için kısa orta ve uzun vadede frekans boyutunda incelendiğinde uzun vadede bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Frekans boyutu için elde edilen sonuçlar enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru kısa ve orta vadede bir ilişki söz konusu değilken ilişkinin uzun vadede ortaya çıktığı anlamı taşımaktadır. Ayrıca bu sonuç Türkiye için Büyüme Hipotezinin geçerli olduğu göstermektedir. Nedensellik ilişkisine incelenecek frekansların seçiminde Ciner (2011:235) çalışması dikkate alınmıştır. Böylelikle düşük frekanslar için $\omega=0,5$, orta frekanslar için $\omega=1,5$ ve yüksek frekanslar için $\omega=2,5$ seçilmiştir. Yüksek frekanslar 2,5 yıllık periyodiklik ve düşük frekanslar 12,5 yıllık periyodiklik göstermektedir.

Frekans alanında nedensellik testi sonuçlarının grafiksel olarak da görmek mümkündür. Bu sonuçların grafiksel olarak gösterimi Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Frekans Alanında Nedensellik Testi Sonuçlarının Grafıksel Gösterimi

Not: H_0 ω (Omega) frekansta nedensellik yoktur. Seçilen gecikme 9 ve dışsal değişkenler c

Şekil 1’ de %10 anlamlılık düzeyini gösteren kırmızı çizginin altında kalan alanlar ω (Omega) frekansta nedensellik ilişkisi yoktur hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Grafikte, büyümeden enerji tüketimine doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı açıkça görülebilmektedir. Enerji tüketiminden büyümeye doğru ise düşük frekanslarda (uzun vadede) bir ilişkinin olduğu yine grafikten açık bir şekilde görülebilmektedir.

SONUÇ

1965-2017 dönemi verilerinin kullanıldığı bu çalışmada, Türkiye için enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Ampirik analiz kısmında, zaman boyutunda Toda ve Yamamoto (1995) ve frekans boyutunda Breitung ve Candelon (2006) nedensellik testlerinden yararlanılarak bu test ile hem ilişkinin yönünün belirlenmesi hem de kısa, orta ve uzun vadede ilişkinin yönünün değişip değişmeyeceğini görmek amaçlanmıştır.

Çalışmada ele alınan nedensellik testleri maksimum bütünleşme derecesi bilgisini gerektirdiğinden dolayı ilk olarak ADF ve PP birim kök testi ile serilerin durağanlığı incelenmiş ve her iki serinin de birinci farklarında durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani durağanlık testleri sonucunda maksimum bütünleşme derecesi 1 olarak belirlenmiştir. Maksimum bütünleşme derecesinin belirlenmesinin ardından nedensellik analizleri yapılmıştır. Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik sonuçlarına göre zaman boyutunda değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılrken, değişkenler arasındaki ilişki frekans boyutunda incelendiğinde uzun vadede enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucu elde edilmiştir. Ayrıca frekans alanında nedensellik testinden elde edilen sonuçlar bu ilişkinin kısa ve

orta vadede söz konusu değil iken uzun vadede ortaya çıktığı anlamını taşımaktadır.

Elde edilen bu sonuçlar frekans boyutunda, Türkiye için Büyüme hipotezi geçerli olduğunu göstermektedir. Yani, Türkiye için enerji tüketimi uzun vadede, emeğin ve sermayenin tamamlayıcı bir unsur olarak ekonomik büyüme üzerine etki etmektedir. Bu kapsamda, karar alıcıların enerjiyi teşvik edici politikalar uygulamaları önem arz etmektedir. Eğer enerji kaynakları fiyat ya da vergi yoluyla daha düşük maliyetlerle üreticiye sunulabilirse, bu durum büyüme üzerinde olumlu bir katkı sağlayacak ve dolaylı olarak toplumsal refah artacaktır. Ayrıca, elde edilen bu sonuçlar Soytas vd. (2001), Soytas ve Sarı (2003), Kar ve Kınık (2008), Mucuk ve Uysal (2009), Ertuğrul (2011), Şentürk ve Edgargo (2016), Aydın ve Bozdağ (2018) ve Yenilmez ve Erdem (2018) çalışmaları sonuçları ile de örtüşmektedir.

KAYNAKÇA

- Altınay, G. ve Karagol, E. (2005). Electricity consumption and economic growth: evidence from Turkey. *Energy Economics*, 27(6), 849-856.
- Apergis, N. ve Payne, J. E. (2009). CO2 emissions, energy usage, and output in central America. *Energy Policy*, 37(8), 3282-3286.
- Aydın, B. ve Bozdağ, A. (2018). Elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Avrupa Birliği ve Türkiye örneği, *International Journal of Academic Value Studies*, 18(4),70-80.
- Aydın, M. (2018). Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: düşük ve orta gelirli ülkeler örneği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(1), 1-15.
- Belke, A., Dobnik, F. ve Dreger, C. (2011). Energy consumption and economic growth: new insights into the cointegration relationship. *Energy Economics*, 33(5), 782-789.
- Breitung, J. ve Candelon, B. (2006). Testing for short-and long-run causality: a frequency-domain approach. *Journal of Econometrics*, 132(2), 363-378.
- Ciner, C. (2011). Commodity prices and inflation: testing in the frequency domain. *Research in International Business and Finance*, 25(3), 229-237.
- Çevik, E. İ., Atukeren, E. ve Korkmaz, T. (2019). Trade openness and economic growth in Turkey: a rolling frequency domain analysis. *Economies*, 7(2), 41.
- Erdal, G., Erdal, H. ve Esengün, K. (2008). The causality between energy consumption and economic growth in Turkey. *Energy Policy*, 36(10), 3838-3842.

- Ertuğrul, H. M. (2011). Türkiye’de elektrik tüketimi büyüme ilişkisi: dinamik analiz. *Enerji, Piyasa ve Düzenleme*, 2, 49-73.
- Geweke, J. (1982). Measurement of linear dependence and feedback between multiple time series. *Journal of The American Statistical Association*, 77(378), 304-313.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 424-438.
- Hosoya, Y., 1991. The decomposition and measurement of the interdependence between second-order stationary process. *Probability Theory and Related Fields* 88, 429-444.
- Jobert, T. ve Karanfil, F. (2007). Sectoral energy consumption by source and economic growth in Turkey. *Energy Policy*, 35(11), 5447-5456.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.
- Kar, M. ve Kınık, E. (2008). Türkiye’de elektrik tüketimi çeşitleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ekonometrik bir analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 333-353.
- Korkmaz, Ö. ve Develi, A. (2012). Türkiye’de birincil enerji kullanımı, üretimi ve Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (Gsyih) arasındaki ilişki. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2).
- Lise, W. ve Van Montfort, K. (2007). Energy consumption and GDP in Turkey: Is there a co-integration relationship?. *Energy Economics*, 29(6), 1166-1178.
- Mucuk, M. ve Uysal, D. (2009). Türkiye ekonomisinde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme. *Maliye Dergisi*, 157, 105-115.
- Ozturk, I. (2010). A literature survey on energy-growth nexus. *Energy Policy*, 38(1), 340-349.
- Ozturk, I. ve Acaravci, A. (2010). CO2 emissions, energy consumption and economic growth in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 14(9), 3220-3225.
- Özata, E. (2010). Türkiye’de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin ekonometrik incelemesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26).
- Savaş, B. ve Durğun, B. (2016). Elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(11), 213-244.
- Soytas, U. ve Sari, R. (2003). Energy consumption and GDP: causality relationship in G-7 countries and emerging markets. *Energy Economics*, 25(1), 33-37.

- Soytas, U., Sari, R. ve Ozdemir, O. (2001). Energy consumption and GDP relation in Turkey: a cointegration and vector error correction analysis. *Economies and Business in Transition: Facilitating Competitiveness and Change in the Global Environment Proceedings*, 1, 838-844.
- Streimikiene, D. ve Kasperowicz, R. (2016). Review of economic growth and energy consumption: a panel cointegration analysis for EU countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 59, 1545-1549.
- Şentürk, M. ve Edgardo, S. I. C. A. (2016). Economic growth and energy consumption in Turkey and Italy: a frequency domain causality analysis. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4), 107-119.
- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal Of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Yenilmez, F. ve Erdem, M. S. (2018). Türkiye ve Avrupa Birliği'nde ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki ilişki: Toda-Yamamoto nedensellik testi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 71-95.

ÇEVİRİMİÇİ YORUMDAN ALGILANAN FAYDA: ÜRÜN KULLANIM SÜRESİNİN VE YORUMUN İNANDIRICILIĞININ ROLÜ

Raife Meltem YETKİN ÖZBÜK*

ÖZ

Ürün ve hizmetler hakkında çevrimiçi (online) yorum okuyanların, bu yorumların doğruluğu ve tarafsızlığına dair şüpheleri her geçen gün artmaktadır. Bu sebeple, tüketicilerin bu yorumlara inanmasını ve faydalı bulmasını sağlamak amacıyla firmalar, çevrimiçi yorum yazarlardan yorumun gerçekçi olduğuna dair ipuçları sunmalarını istemektedir. Bu ipuçlarından biri olan ürün kullanım süresinin çevrimiçi yorumda belirtilmesi mevcut araştırmada ele alınmıştır. Bu kapsamda, çevrimiçi yorumda ürün kullanım süresinin yer almasının, okuyucunun yorumdan algıladığı fayda üzerindeki etkileri, bu etkinin olumlu ve olumsuz yorumlar için nasıl farklılaştığı ve yorumun inandırıcılığının bu etkideki aracılık rolü incelenmiştir. Bu amaçla, üç ön-araştırma ile çevrimiçi yorumun manipülasyonu sağlanmış; sonrasında ise dört farklı senaryonun yer aldığı denekler arası faktöriyel tasarım modeli uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda ürün kullanım süresinin çevrimiçi yorumda yer almasının yorumdan algılanan faydayı önemli ölçüde arttırdığı görülmüştür. Olumsuz çevrimiçi yorumlarda ürün kullanım süresinin belirtilmesi algılanan faydayı olumlu yorumlarda belirtilmesine göre daha az etkilemektedir. Ayrıca, ürün kullanım süresinin çevrimiçi yorumda belirtilmesi algılanan faydayı yorumun inandırıcılığı aracılığıyla etkilemektedir.

Anahtar Kavramlar: Çevrimiçi Yorum, Fayda, İnanđırıcılık, Aracılık Analizi, Ürün Kullanım Süresi.

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Pazarlama Bölümü, rmyetkin@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2014-1850>.

Makalenin gönderilme tarihi: 14 Mart 2020

Kabul tarihi: 30 Mayıs 2020

PERCEIVED HELPFULNESS OF ONLINE REVIEW: THE ROLE OF PRODUCT USAGE PERIOD AND REVIEW'S CREDIBILITY

ABSTRACT

Consumers are increasingly suspicious of the accuracy and objectivity of online reviews of products and services. Therefore, to make the consumers to believe in the online reviews and to perceive online reviews useful, firms suggest their consumers provide clues while writing online reviews. One of these clues, stating the presence of product usage period in online reviews, is addressed in the current research. Thus, the effect of stating the product usage period on the perceived usefulness of online reviews; how this effect differs for positive and negative ones, and the mediating role of the review credibility in this relationship were examined. For this purpose, the online review was manipulated with three pre-studies; afterwards, a between-subjects factorial experimental design model was developed with four different scenarios. As a result of the analysis, it was observed that stating the product usage period in online review significantly increases the perceived usefulness. Stating the product usage period in negative online reviews is less effective on the perceived usefulness of online reviews than in positive online reviews. In addition, the presence of product usage period in online review affects perceived usefulness by affecting the credibility of online review.

Keywords: Online Review, Helpfulness, Credibility, Mediation Analysis, Product Usage Period.

GİRİŞ

İnternetteki kullanıcı yorumlarının ne ölçüde etkili olduğunu bilen firmalar açısından etkili ve faydalı yorumların artırılması her geçen gün önem kazanmaktadır. Bu sebeple firmalar, kullanıcılarını etkili, faydalı ve olumlu içerikte çevrimiçi (online) yorumlar yazmaları için yönlendirmektedir (Reimer ve Benkenstein, 2016; Wu, Ngai, Wu ve Wu, 2020). Ayrıca, olumsuz çevrimiçi yorumların firmaların ekonomik performansları üzerindeki zararlarından dolayı firmalar, olumsuz çevrimiçi yorumları tüketicileri daha az etkileyecek şekilde arka planda tutarak sunmaya ve hatta silmeye çalışmaktadır (Ansari, Essegai ve Kohli, 2000). Bugün çok sayıda tüketici, olumlu çevrimiçi yorumların, firma çalışanlarının ürünü övmeye ve ürün satışlarını artırma; olumsuz yorumların ise rakip firma çalışanları tarafından ürünü kötüleme ve ürün satışlarını düşürme amacıyla yazıldığını düşünmektedir (Munzel, 2016).

Çevrimiçi tüketici yorumlarının tüketicilerin gözündeki inandırıcılığının azalmasından dolayı okuyucuların çevrimiçi yorumlardan algıladığı faydayı arttırmaya (Casaló, Flavián, Guinalú ve Ekinci, 2015; Felbermayr ve

Nanopoulos, 2016; Singh vd., 2017; Zhang, Gao ve Zheng, 2020) ve bu yorumların ikna gücünü geliştirmeye (Hamby, Daniloski ve Brinberg, 2015; Mafael, Gottschalk ve Kreis, 2016) yönelik çalışmaların sayısında son zamanlarda önemli bir artış görülmektedir. Bu çalışmalarla paralel bir şekilde firmalar da günümüzde, ürün veya hizmetlerinden kullananları yorum yazmaya teşvik etmenin yanı sıra yorumların inandırıcılığını ve değerini arttırmaya yönelik bazı yönlendirmelerde bulunmaktadır. Örneğin, TripAdvisor, yorum yazan kullanıcılarından aynı zamanda kendi çektikleri fotoğrafları eklemelerini istemektedir. Li, Lee, Lee ve Yang (2020), Yelp.com’da yayınlanmış 43,496 çevrimiçi yorumu incelediği araştırmalarının sonucuna göre sahte yorumların çoğunda fotoğrafın yer almadığını belirtmiştir. Decathlon ise kullanıcılarının yorum yazarken “ürünü ne kadar süredir kullanıyorsunuz?” sorusunu yanıtlamalarını ve yoruma ürün kullanma süresini eklemelerini beklemektedir. Aslında bu tür firmalar bir bakıma ürün kullanıcılarından yorumlarının inandırıcılıklarını ve etkisini arttırmaları için bazı ipuçları istemektedir.

Mevcut araştırmanın temel motivasyonu günümüzde çevrimiçi tüketici yorumlarının her geçen gün inandırıcılığını yitirmesi ve çevrimiçi tüketici yorumlarına yönelik şüphelerin artmasıdır. Artık web sitelerinde çevrimiçi tüketici yorumlarının manipüle edildiği, olumlu yorumların ön plana çıkarıldığı, olumsuz yorumların yorum sitelerinden silindiği bilinen bir gerçek haline gelmiştir (Peng, Cui, Zhuang ve Li, 2016). Böyle bir ortamda çevrimiçi tüketici yorumlarının inandırıcılığını arttırmak, gerçek kullanıcılar tarafından yazıldığını vurgulamak ve bu yorumları okuyucular için faydalı hale getirmek firmalar için ihtiyaç haline gelmiş; araştırmacılar tarafından ise bu konuların incelenmesi önem kazanmıştır. Literatürde, çevrimiçi tüketici yorumlarında bir fotoğrafın yer alması (Casaló vd., 2015) ya da hizmet ürünlerinde ürünün tüketildiği zamanın belirtilmesi gibi (Chen ve Lurie, 2013), yorumun inandırıcılığını veya yorumdan algılanan faydayı arttırmaya yönelik çeşitli ipuçlarının etkisi araştırılmıştır. Ancak, ürün kullanım süresinin çevrimiçi tüketici yorumlarında yer almasının yorumdan algılanan fayda üzerindeki etkilerini inceleyen bir çalışma ile karşılaşılmamıştır. Literatürdeki bu boşluğu kapamayı ve bulgularıyla uygulamacılara tavsiyeler sunmayı amaçlayan mevcut çalışma, öncelikli olarak ürün kullanım süresinin çevrimiçi tüketici yorumlarında yer almasının yorumdan algılanan fayda üzerindeki etkisini incelemiştir. Sonrasında, olumsuzluk önyargısı prensibini göz önüne alarak, olumlu ve olumsuz yorumlar için ürün kullanım süresinin çevrimiçi tüketici yorumlarından algılanan fayda üzerindeki etkisinin nasıl farklılaştığını ortaya çıkarmıştır. Son olarak, yorumun inandırıcılığının ürün kullanım süresi ile yorumdan algılanan fayda arasındaki aracı etkisini göstermiştir.

Mevcut çalışmanın sonraki bölümünde, araştırmanın hipotezlerine temel oluşturan kavramsal çerçeve sunulmuştur. Üçüncü bölümde, araştırmanın yöntemi anlatılmıştır. Dördüncü bölümde, araştırmanın bulgularından

bahsedilmiş ve son bölümde, araştırmanın teorik katkısı aktarılmış ve uygulamacılara yönelik tavsiyelerde bulunulmuştur.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Deneyim tüketici davranışı literatürüne göre, bir ürünle, hizmetle ya da olayla gerçekleşen ve zamanla artan fiziksel ve bilişsel etkileşimdir (Li, Daugherty ve Biocca, 2001). Buna göre, ürün kullanım deneyimi tüketicilerin ürünle kurduğu fiziksel iletişim yani tüketicilerin ürünü alması, kullanması ve/veya değerlendirmesi anlamına gelmektedir (Hoch, 2002). Kişinin bir ürünle ilgili ne kadar fazla deneyimi var ise, o ürünle ilgili deneyiminin hafızada saklandığı ve yeni bir ürün satın alma durumunda o bilgiye başvurduğu belirtilmektedir (Ozer, 2011). Ayrıca, tüketicilerin bir ürünü kullandıkça yani pasif öğrenme yerine aktif bir şekilde öğrenme sağladıkça, o ürünün nasıl işlediğine/çalıştığına dair şüphelerini çok daha kolay giderdiği belirtilmektedir (Hamilton ve Thompson, 2007).

Çevrimiçi tüketici yorumlarında ürün kullanım deneyiminin farklı açılardan ele alındığı görülmektedir. Chen ve Lurie (2013), çalışmalarında, çevrimiçi tüketici yorumlarında geçici yakınlık ipucu (temporal congruity cue) olarak adlandırılan bir kavramdan bahsetmiştir. Bu kavramı, bir hizmet ürünü için çevrimiçi tüketici yorumlarında ürünün tüketildiğine dair bir ipucunun bulunması şeklinde açıklamışlardır. Örneğin, çevrimiçi tüketici yorumlarında, dün, az önce, geçen hafta gibi zaman içeren kelimelerin yer almasının ürünün tüketildiğine dair bir ipucu sunduğundan bahsetmektedirler. Zaman ifadelerinin tüketici yorumlarında yer almasının, özellikle olumlu yorumlar için, okuyucunun yorumdaki bilgiyi ürün performansına atfetmesini sağladığını ve bu durumun da yorumdan algılanan faydayı arttırdığını belirtmişlerdir. Moore (2015), çevrimiçi tüketici yorumlarında yorumcuların deneyimlerine dair açıklamalar yazmasının, o yorumu okuyan kişinin, yorumcunun ürüne yönelik tutumunu tahmin etmesini kolaylaştırdığından; bunun da çevrimiçi tüketici yorumlarından algılanan faydayı arttırdığından bahsetmektedir.

Çevrimiçi tüketici yorumlarından algılanan faydanın literatürde çok sayıda araştırmacı tarafından çalışıldığı görülmektedir. Park ve Lee (2009a: 334) algılanan faydayı, çevrimiçi yorumun kişinin bir ürünle ilgili karar verme sürecini ne ölçüde kolaylaştırdığının ölçütü olarak tanımlamaktayken; Pan ve Zhang (2011: 598) ise bu kavramı, çevrimiçi yorumun, yorumu okuyan kişinin alışveriş sürecinde ne ölçüde faydalı bulunduğunun ölçütü olarak ifade etmektedir. İkincil veri çalışmalarında ise algılanan faydanın sıklıkla çevrimiçi yorumun aldığı faydalı oy sayısı (helpful votes) ile ölçüldüğü görülmektedir (Chen ve Lurie, 2013: 467; Wu, 2013: 974). Literatürde, çevrimiçi yorumların farklı özelliklerinin, yorumdan algılanan fayda üzerinde farklı etkileri olduğuna değinilmiştir. Ürün kullanımının deneyiminin çevrimiçi yorumda belirtilmesinin ve yorumun içeriğinin olumlu veya olumsuz oluşuna göre çevrimiçi yorumdan algılanan fayda değişmektedir.

Günümüzde kullanım deneyimlerinin bir göstergesi olarak tüketiciler, çevrimiçi yorum yazarken ürün kullanım süresi belirtmeye firmalar tarafından teşvik edilmektedir (örn. www.decathlon.com.tr). Aslında firmalar bir bakıma yorum yazan ürün kullanıcılarından ürün kullanım süresi gibi küçük ipuçları isteyerek yorumun inandırıcılığını arttırmayı amaçlamaktadır. Agnihotri ve Bhattacharya (2016) ürün kullanım deneyiminin çevrimiçi yorum aracılığıyla okuyucuya iletilmesinin, okuyucunun yoruma güveninde arabulucu role sahip olduğu belirtmiştir. Ürün deneyiminin çevrimiçi tüketici yorumlarıyla okuyucuya iletilmesinin bir yolu de ürün kullanım süresinin çevrimiçi yorumda belirtilmesidir. Çevrimiçi tüketici yorumlarında ürün kullanım süresinin belirtilmesi, ürünün kullanılıp, ürünle bir deneyim yaşandığının bir kanıtı olarak sunulmaktadır. Ancak ürün kullanım süresinin çevrimiçi yorumlarda sunulmasının yorumlardan algılanan fayda üzerindeki etkisi literatürde daha önce araştırılmamıştır. Şekil 1’de araştırmanın kavramsal modeli yer almaktadır. Buna göre, araştırmanın birinci hipotezi aşağıdaki gibidir:

H₁: Çevrimiçi yorumlarda ürün kullanım süresinin yer alması okuyucunun yorumdan algıladığı faydayı arttırır.

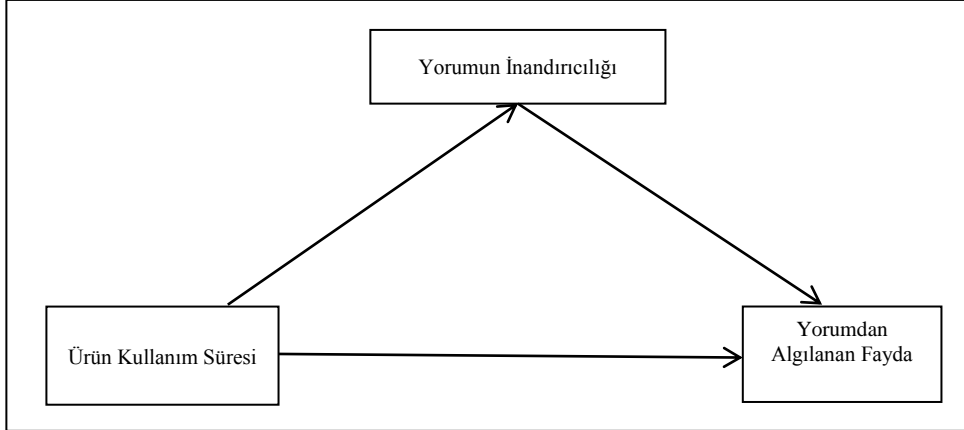
Yorumdan algılanan faydayı etkileyen bir diğer değişken ise yorumdaki bilginin olumlu veya olumsuz oluşudur. Olumsuzluk önyargısı prensibi (negativity bias principle), kişilerin, olumsuz bilgiye olumluya göre daha fazla önem verdiği birçok durumu açıklamaktadır. Olumsuzluk önyargısı prensibine göre olumsuz olaylar olumlu olaylardan daha belirgin ve baskındır (Ito, Larsen, Smith ve Cacioppo, 1998; Lee, Rodgers ve Kim, 2009; Rozin ve Royzman, 2001). Çevrimiçi bir yorum okuyan kişinin, yorumu olumlu veya olumsuz yönde değerlendirmesi o yorumun olumlu veya olumsuz olduğunu (valence) göstermektedir (Koo, 2015). Literatürde, olumsuzluk önyargısından dolayı olumsuz yorumların olumlu yorumlardan daha faydalı olduğu tartışılmaktadır (Casaló vd., 2015; Chen ve Lurie, 2013; Purnawirawan, Eisend, Pelsmacker ve Dens, 2015). Buradan hareketle, mevcut araştırmanın ikinci hipotezi aşağıdaki gibidir:

H₂: Olumlu çevrimiçi yorumlarda ürün kullanım süresinin belirtilmesi okuyucunun yorumdan algıladığı faydayı, olumsuz yorumlarda belirtilmesine göre daha fazla arttırır.

Çevrimiçi yorumun inandırıcılığı, bir kişinin, diğer kişinin yazdığı çevrimiçi yorumu ne ölçüde inandırıcı ve güvenilir olarak değerlendirdiğinin ölçütüdür (Cheng ve Ho, 2015). Yorumu okuyan kişi, yorumda yer alan bilginin inandırıcılığına ne ölçüde inanırsa, yorumdaki bilgiyi kabul etmesinin o ölçüde kolay olduğu belirtilmekte ve böylece, o bilgiyi satın alma kararında yardımcı olarak kullanacağı aktarılmaktadır (Sussman ve Siegal, 2003). Diğer bir ifadeyle, çevrimiçi yorumların inandırıcılığının artması yorumlardan algılanan faydayı arttırmaktadır. Buna göre, mevcut araştırmanın üçüncü hipotezi aşağıdaki gibidir:

H₃: Çevrimiçi yorumlarda ürün kullanım süresinin belirtilmesi okuyucunun yorumdan algıladığı faydayı yorumun inandırıcılığı aracılığıyla arttırır.

Şekil 1. Araştırmanın Kavramsal Modeli



II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Mevcut çalışmada hipotezlerin testi için deneysel tasarım yönteminden yararlanılmış ve denekler arası faktöriyel tasarım modeli (between subjects factorial design) kullanılmıştır. Araştırmanın yöntemi üç alt başlık altında aktarılabilir. İlk alt başlıkta, deneysel uyaranların ön-araştırmalar sonucunda nasıl belirlendiğinden bahsedilmiştir. İkinci alt başlıkta, deneysel tasarımın süreci aktarılmıştır. Son olarak, üçüncü alt başlıkta ise veri toplama araçları sunulmuştur.

A. DENEYSEL UYARANIN GELİŞTİRİLMESİ

Deneysel tasarımda yer alan uyaranların geliştirilmesi amacıyla üç farklı ön-araştırma gerçekleştirilmiştir. Ön-araştırma 1 ile deneysel tasarımda yer alan ve çevrimiçi yorumu gösterilen ürün ve bu ürüne ait çevrimiçi yorumun yer aldığı web sitesi (arayüz) belirlenmiştir. Ön-araştırma 2 ile ilk araştırma sonucunda tespit edilen ürünle ilgili bir çevrimiçi yorumda yer alması gereken ürün kullanım süresi belirlenmiştir. Ön-araştırma 3 ise bu ürüne dair çevrimiçi yorumda manipüle edilmesi gereken kriterleri saptamıştır. Ön-araştırmaların amaçları Tablo 1’de yer almaktadır.

1. Ön-araştırma 1

Ön-araştırma 1’de, deneysel tasarımda çevrimiçi yorumu gösterilecek olan ürünü ve bu ürünün yer aldığı platformu belirlemek amacıyla bir anket formu hazırlanmıştır. Bu anket formunun ilk kısmında, “Bir ürün ya da hizmet

satın almadan önce internetten o ürün ya da hizmet hakkında yazılmış kullanıcı yorumlarını okur musunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya “Evet” yanıtı verenlere, devamında, “Eğer bu tip yorumları okuyorsanız, en son hangi ürün ya da hizmet için kullanıcı yorumlarını okudunuz?” açık uçlu sorusu sorulmuştur. Sonrasında ise “Okuduğunuz yorumlar içerisinde sizin için en faydalı olduğunu düşündüğünüz yorum nerede yazıyordu? (Örneğin hepsiburada.com, donanimhaber.com,... vb.)” sorusu katılımcıların açık uçlu olarak yanıtlayabilecekleri bir şekilde yöneltilmiştir.

Tablo 1. Deneysel Tasarım için Yapılan Ön-Araştırmaların Amaçları

Ön-Araştırmalar	Amaçlar
Ön-Araştırma 1	Örneklem, çevrimiçi yorumu gösterilecek olan ürün, gösterilen online yorumun yer aldığı platformun belirlenmesi
Ön-Araştırma 2	Tüketicilerin spor ayakkabı seçiminde önem verdikleri kriterler ve çevrimiçi yorumda yer alacak ürün kullanım süresinin belirlenmesi
Ön-Araştırma 3	Çevrimiçi yorumda yer alacak spor ayakkabı özelliğinin ve renginin belirlenmesi

Anket sorularının yöneltildiği ve kolayda örnekleme yoluyla belirlenen 240 Akdeniz Üniversitesi öğrencisinin 231’inden kullanılabilir yanıtlar elde edilmiştir. 231 öğrenciden 214’ü çevrimiçi yorum okuduğunu belirtmiştir. Bu öğrencilerin en sıklıkla çevrimiçi yorumunu okuduğu ürünler, sırayla, telefon (%17,3), ayakkabı (%11,2) ve kıyafet (%7,9) olarak tespit edilmiştir. Bu 214 kişiden, 188’inin, çevrimiçi yorum okudukları ve yorumlarını en faydalı buldukları web siteleri sırayla hepsiburada.com, n11.com, eksisozluk.com, donanimhaber.com, gittigidiyor.com ve kitapyrdu.com’dur. Sonrasında ise teknosa.com, trendyol.com kadınlarkulubu.com ve tozlu.com web siteleri sıklıkla ziyaret edilen ve yorumları faydalı bulunan siteler arasında yer almaktadır.

Ön-araştırma 1 sonucunda, öğrencilerin internetten en fazla çevrimiçi yorum okuduğu birinci ürün cep telefonu çıkmasına rağmen ikinci sırada yer alan spor ayakkabı, çevrimiçi yorumu gösterilecek ürün olarak belirlenmiştir. Bunun sebebi, öğrencilerin cep telefonları için çok yüksek ilgilenime sahip olması ve yüksek marka sadakati göstermesidir. Çok yüksek ilgilenimli ve pahalı bir ürünle ilgili yapılacak deneysel çalışmadan alınan sonuçlarda yanlılık oluşabileceği için deneyde çevrimiçi yorumu gösterilecek ürünün, cep telefonuna göre nispeten daha düşük fiyata ve ilgilenime sahip olan ayakkabı (spor ayakkabı) (Jiménez ve Mendoza, 2013) olmasına karar verilmiştir.

Çevrimiçi yorumların yer aldığı web sitesinin bilinirliğinin, tüketicilerin karar verme süreci üzerindeki etkisinden dolayı (Benedictus, Brady, Darke ve Voorhees, 2010; Park ve Lee, 2009b), deneklere gösterilecek çevrimiçi yorumun yer aldığı ara yüzün, bilindik bir web sitesi ile ilişkili olmamasına dikkat edilmiştir. Bu sebeple, spor ayakkabı yorumlarını içeren ve yorumlarında

kullanıcılarının ürün kullanım süresini belirtmesini olanaklı kılan www.decathlon.com.tr web sitesi, ön-araştırma 1 sonuçlarında da yer almadığı için, deneysel tasarımda çevrimiçi yorumun yer alacağı platform (ara yüz) olarak kullanılmıştır. Böylece, deneysel uyarının gerçekçiliği de arttırılmıştır.

2. Ön-araştırma 2

Ön-Araştırma 2’de katılımcılara öncelikle *“Herhangi bir şey satın almadan önce internette yorum okur musunuz?”* sorusu yöneltilmiş ve bu soruya evet yanıtı verenlere, *“Daha önce herhangi bir ayakkabı ile ilgili internette yorum okudunuz mu?”* sorusu sorulmuştur. Ayakkabı ile ilgili internette yorum okuyanlara, *“Spor ayakkabı seçerken ayakkabının hangi özelliklerine önem verirsiniz?”* açık uçlu sorusu yöneltilmiştir. Son olarak, katılımcılara *“Sizce bir kişinin spor ayakkabı ile ilgili yeterli deneyime sahip olup internette yorum yazabilmesi için o ayakkabıyı en az ne kadar süre kullanması gerekmektedir?”* sorusu sorulmuş ve “1 hafta ya da daha az, 2 ile 8 hafta arası, 3 ile 6 ay arası, 7 ile 12 ay arası, 1 yıldan daha fazla, 2 yıldan daha fazla” şeklindeki altı farklı seçenektan birini işaretlemeleri beklenmiştir. Bu soru için belirtilen altı farklı seçenek, www.decathlon.com.tr web sitesindeki çevrimiçi yorumlarda yer alan ürün kullanım sürelerinden yararlanılarak belirlenmiştir. Kolayda örnekleme yoluyla seçilmiş 125 Akdeniz Üniversitesi öğrencisi ön-araştırma 2’de yer almıştır.

Ön-araştırma 2 sonucunda, 125 kişiden, 110’u *“Herhangi bir şey satın almadan önce internette yorum okur musunuz?”* sorusuna “evet” yanıtı vermiştir. Bu kişilerden, 61’i daha önce herhangi bir ayakkabı ile ilgili internette yorum okuduğunu belirtmiştir. *“Spor ayakkabı seçerken ayakkabının hangi özelliklerine önem verirsiniz?”* açık uçlu sorusuna 14 kişinin yanıt vermediği görülmüştür. Geriye kalan kişilerin verdiği yanıtlardan spor ayakkabı seçiminde en sık karşılaşılan kriterlerin, rahatlık, şıklık, renk, sağlamlık, hafiflik ve koku yapmaması olduğu görülmüştür. Son olarak katılımcılar, bir kişinin spor ayakkabı ile ilgili yeterli deneyime sahip olup internette yorum yazabilmesi için o ayakkabıyı “2 ile 8 hafta arasında” kullanmasının uygun olduğunu belirtmiştir.

3. Ön-araştırma 3

Ön-araştırma 2’nin sonuçlarından yola çıkarak, ön-araştırma 3’te katılımcılara öncelikle *“Bir spor ayakkabı satın alma kararınızda sizin için önemli özellikler hangileridir?”* sorusu yöneltilmiştir. Bu soruda katılımcılardan, spor ayakkabının rengi, şıklığı, sağlamlığı, hafifliği, rahatlığı ve koku yapmaması özelliklerini önem sırasına göre 1’den 6’ya kadar sıralamaları istenilmiştir. Spor ayakkabıda tercih edilen rengi belirlemek amacıyla *“Spor ayakkabıda tercih ettiğiniz renk nedir?”* sorusu yöneltilmiş ve bu soruda katılımcılardan, siyah, kahverengi, gri, mavi, lacivert, kırmızı, pembe, yeşil, mor, sarı, turuncu, beyaz ve bordo renklerinden birini ya da birden fazlasını seçmeleri ve eklemek istedikleri başka renk varsa onu yazmaları istenilmiştir.

Ön-araştırma 3 sonuçlarına göre, bir spor ayakkabı satın alma kararındaki en önemli ilk üç özellik, rahatlık, kalite ve dayanıklılık olarak bulunmuştur. En sık tercih edilen renk ise siyah olarak belirlenmiştir.

4. Ön-araştırma sonuçlarının özeti

Ön-araştırmalar sonucunda, mevcut araştırmanın ana çalışması olan deneysel tasarımda çevrimiçi yorumu gösterilecek ürün siyah bir spor ayakkabı olarak belirlenmiştir. Çevrimiçi yorumun içeriğinde vurgu yapılan ayakkabı özellikleri, spor ayakkabısının rahatlığı, kalitesi ve dayanıklılığı olarak bulunmuştur. Çevrimiçi yorumda yer alan ve kullanıcı deneyimini gösteren ürün kullanım süresi ise 2 ile 8 hafta arası olarak tespit edilmiştir. Bu yorum deneklere sunulurken kullanılan ara yüz, Decathlon firmasının web sitesindeki çevrimiçi yorumlar olmuştur. Tablo 2’de deneysel uyarının özellikleri belirtilmektedir.

Tablo 2. Deneysel Tasarımda Yer Alan Uyananlar

Deneyisel Uyanan	Özellikler
Ürün	Spor Ayakkabı
Spor ayakkabısı rengi	Siyah
Alternatif ayakkabı renkleri	Beyaz, Gri, Lacivert
Ayakkabı özellikleri	Rahatlık, Kalite, Dayanıklılık
Ürün kullanım süresi	2 ile 8 hafta arası
Çevrimiçi yorumun sunulduğu platform (arayüz)	www.decathlon.com.tr

B. DENEY SÜRECİ

Araştırmanın hipotezlerini test etmek amacıyla denekler arası faktöriyel tasarım modeli uygulanmıştır. Katılımcılar, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinden oluşmaktadır. Uygulama, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nin bilgisayar laboratuvarında çevrimiçi ortamda gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar, araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulmuş 2 (ürün kullanım süresi: var veya yok) * 2 (olumlu veya olumsuz yorum) manipülasyonlu dört senaryodan birine tesadüfi olarak atanmışlardır.

Her bir senaryo için aynı olacak şekilde mevcut araştırmanın hipotezlerini test etmek amacıyla bir anket formu oluşturulmuştur. Katılımcılara, uygulamaların yapılacağı gün ve saat duyurulmuş ve her bir oturumda en fazla 40 öğrencinin yer alacağı şekilde öğrencilerin tercih ettiği saatlerde bilgisayar laboratuvarlarında yer almaları istenilmiştir. Katılımcılara, anket çalışmalarında sadece bir kere yer alabilecekleri bildirilmiştir. Anket çalışmasında öğrencilere gösterilecek deneysel uyarıların çevrimiçi yorumlar ile ilişkili olmasından dolayı deneysel çalışma bilgisayar laboratuvarında çevrimiçi ortamda gerçekleştirilmiştir. Tüm katılımcıların bilgisayar laboratuvarına gelmeleri

beklenip belirtilen saatte deneysel çalışmaya başlanmıştır. Öğrencilerin, bilgisayar masaüstünde yer alan senaryo yazan dosyadaki linke tıklayıp öncelikle senaryoyu okuyup sonrasında çevrimiçi ortamdaki anket sorularını cevaplamaya başlamaları belirtilmiştir.

Mevcut araştırmanın senaryoları için katılımcı sayısı belirlenirken, Hair, Black, Babin ve Anderson'un (2010) belirttiği şekilde her bir senaryoda en az 20 kişi yer almıştır. Buna göre katılımcıların senaryolara göre gruplar arası dağılımı Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3. Senaryolara Göre Katılımcıların Dağılımı

Ürün Kullanım Süresi	Olumlu yorum	Olumsuz yorum	Toplam
Çevrimiçi yorumda yer almıyor	51 (Senaryo 1)	47 (Senaryo 2)	98
Çevrimiçi yorumda yer alıyor	42 (Senaryo 3)	43 (Senaryo 4)	85
Toplam	93	90	183

Çevrimiçi yorumlarla ilgili geçmiş çalışmalardan yola çıkarak mevcut araştırmada senaryoya dayanan deneysel tasarım uygulanmıştır (Gershoff, Mukherjee ve Mukhopadhyay, 2004; Koo, 2015; Moore, 2015). Deneysel tasarımdaki senaryoların ilk kısmı dört senaryo için aynı şekilde tasarlanmıştır. Bu kısımda, katılımcıların spor ayakkabı satın alma planları varmış ve bununla ilgili internette araştırma yapıyormuş gibi hayal etmeleri istenilmiştir. Burada, marka bilinirliğinin çevrimiçi yorumlardan algılanan fayda üzerindeki etkisinden (Benedictus vd., 2010) ve yorumun inandırıcılığını arttırmasından dolayı (Casaló vd., 2015), senaryodaki marka ismi hipotetik olarak yer almıştır. Sonrasında ise katılımcılara, her senaryo türü için manipüle edilmiş yorumlar gösterilmiştir (Tablo 4). Bu senaryolar oluşturulurken, çevrimiçi yorumlarda, web sitesi bilinirliğinin (Park ve Lee, 2009b), yorumcu uzmanlığının (Casaló vd., 2015) ve saygınlığının (Cheng ve Ho, 2015; Filieri, 2015) algılanan fayda üzerindeki etkilerinden dolayı, deneklere gösterilen çevrimiçi yorumlarda bunlara dair herhangi bir ipucu verilmemiştir. Ayrıca, yorum uzunluğunun yorumdan algılanan fayda üzerindeki olumlu etkilerinden dolayı (Pan ve Zhang, 2011) senaryoların yakın uzunlukta olmasına dikkat edilmiştir.

Olumlu ve olumsuz yorumlar oluşturulurken Chen ve Lurie'nin (2013:469) yöntemi izlenilmiştir. Bu yöntemde ortalama uzunlukta olumlu bir çevrimiçi yorum belirlenir ve sonrasında bu yorumu olumsuz hale getirmek için yorumdaki sıfat ve fiillere olumsuzluk eki eklenir. Mevcut çalışmada ortalama uzunluğu belirlemek amacıyla www.decathlon.com.tr web sitesindeki en çok yorum içeren spor ayakkabılar sıralandırılarak ilk 50 spor ayakkabı seçilmiş ve bunun sonucunda 22 tanesi kadınlara, 28 tanesi erkeklere yönelik toplam 50 spor ayakkabı için yer alan 1364 çevrimiçi yorum incelenmiştir. Bunun sonucunda ortalama yorum uzunluğu 125 karakter olarak tespit edilmiştir. Böylece, ön araştırmaların sonuçları da göz önüne alınarak yakın uzunlukta bir olumlu

çevrimiçi yorum oluşturulmuştur. Sonrasında yorumdaki sıfat ve fiillere olumsuzluk eki eklenerek olumsuz yorum elde edilmiştir. Belirlenen bu olumlu ve olumsuz yorumlara ürün kullanım süresi eklenerek de ürün kullanım süresinin yer aldığı olumlu ve olumsuz senaryolar oluşturulmuştur. Deneysel tasarımda yer alan senaryolar, Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Deneysel Tasarımın Senaryoları

Senaryolar	Çevrimiçi Yorumlar
<p>Senaryo 1 Ürün Kullanım Süresi Yok ve Olumlu Yorum</p>	<p>★★★★★ Tavsiye ederim</p> <p>⊕ Rahat ve kaliteli ⊖ Yok</p> <p>Günlük yürüyüşler için aldım. Son derece rahat ve oldukça kullanışlı bir ayakkabı. Çok kaliteli ve dayanıklı olduğunu düşünüyorum. Ben çok memnun kaldım ve herkese tavsiye ederim.</p>
<p>Senaryo 2 Ürün Kullanım Süresi Yok ve Olumsuz Yorum</p>	<p>★☆☆☆☆ Tavsiye etmem</p> <p>⊕ Yok ⊖ Rahatsız ve kalitesiz</p> <p>Günlük yürüyüşler için aldım. Son derece rahatsız ve oldukça kullanışsız bir ayakkabı. Çok kalitesiz ve dayanıksız olduğunu düşünüyorum. Ben hiç memnun kalmadım ve kimseye tavsiye etmem.</p>
<p>Senaryo 3 Ürün Kullanım Süresi Var ve Olumlu Yorum</p>	<p>★★★★★ Tavsiye ederim</p> <p>⊕ Rahat ve kaliteli ⊖ Yok</p> <p>Kullanıldığı süre: 2 ile 8 hafta arası Günlük yürüyüşler için aldım ve yaklaşık 2 aydır kullanıyorum. Son derece rahat ve oldukça kullanışlı bir ayakkabı. Çok kaliteli ve dayanıklı olduğunu düşünüyorum. Ben çok memnun kaldım ve herkese tavsiye ederim.</p>
<p>Senaryo 4 Ürün Kullanım Süresi Var ve Olumsuz Yorum</p>	<p>★☆☆☆☆ Tavsiye etmem</p> <p>⊕ Yok ⊖ Rahatsız ve kalitesiz</p> <p>Kullanıldığı süre: 2 ile 8 hafta arası Günlük yürüyüşler için aldım ve yaklaşık 2 aydır kullanıyorum. Son derece rahatsız ve oldukça kullanışsız bir ayakkabı. Çok kalitesiz ve dayanıksız olduğunu düşünüyorum. Ben hiç memnun kalmadım ve kimseye tavsiye etmem.</p>

Deneysel tasarım çalışmalarında, içsel ve dışsal geçerliliğin sağlanması araştırmanın sonuçlarının doğruluğu ve genelleştirilebilmesi açısından önemlidir (Gegez, 2015). İçsel geçerlilik, manipüle edilen bağımsız değişkenin gerçekten bağımlı değişkeni ölçmesi ile sağlanır. Bunu sağlamak için bağımsız değişken dışındaki diğer faktörlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerinin olabileceğince kaldırılması veya kontrol altına alınması gerekmektedir. Dışsal geçerlilik ise deneysel tasarımdan elde edilen sonuçların genelleştirilebilirliği ile ilgilidir. Deneysel tasarım çalışmalarında içsel ve dışsal geçerliliği tehdit eden birçok faktör vardır. Bu tehditlerden, olgunlaşma etkisi, her katılımcının deneysel tasarım çalışmasında tek sefer yer alması ile ortadan kaldırılmıştır. Geçmişin etkisi, tüm grupların ilgili senaryoya kısa bir zaman zarfı içerisinde atanarak yanıtların elde edilmesi ile engellenmiştir. Ölçme aracı olarak her grupta aynı anketin tek bir sefer kullanılması araç etkisini ortadan kaldırmıştır. Tamamlanmamış anketlerin araştırmaya dahil edilmemesi geçerliliği tehdit edebilecek ölüm etkisini elemine etmiştir. Test etkisi ise katılımcılara araştırma sonuçlarının bilimsel amaç dışında kullanılmayacağı ve katılımcıların anonimliğinin sağlanacağına katılımcıya taahhüt edilmesi ile azaltılmıştır. Bununla birlikte, seçim etkisini önlemek amacıyla denekler gruplara tesadüfi olarak atanmıştır. Yani, her bir denegin dört senaryodan birinde yer alma olasılığı aynıdır (Malhotra, 2010).

C. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Araştırmada bağımlı değişken yorumdan algılanan faydadır. Bu değişken, Casaló vd. (2015) ile Purnawirawan, De Pelsmacker ve Dens'in (2012) çalışmalarındaki algılanan fayda (perceived usefulness) değişkeninin sorularından uyarlanarak oluşturulmuş ve toplam 3 ifade ile ölçülmüştür.

Araştırmada bağımsız değişkenler, yorumun olumluluğu/olumsuzluğu ve yorumda ürün kullanım süresinin yer alıp almamasıdır. Yorumun olumluluğu/olumsuzluğu, katılımcılara gösterilecek çevrimiçi yorumda yer alan ifadelerin olumlu/olumsuz olacak şekilde manipüle edilmesi ile oluşturulmuştur (Olumsuz: 0; Olumlu: 1). Yorumda ürün kullanım süresinin yer alması ise katılımcılara gösterilecek çevrimiçi yorumda ürün kullanım süresinin yer alıp almaması şeklinde manipüle edilmiştir (Ürün kullanım süresi varsa: 1; Ürün kullanım süresi yoksa: 0). Yorumun olumluluğu/olumsuzluğuna dair bir soru ürün kullanım süresinin varlığının manipülasyonunun kontrolü için; ürün kullanım süresinin varlığına dair bir soru ise dikkatsiz cevaplayıcıları belirlemek için ankette yer almıştır.

Araştırmada, çevrimiçi yorumlara yönelik tutum (general attitudes towards online reviews) ve kişilerarası etkileşime verilen önem (consumer susceptibility to interpersonal influence) değişkenleri, ortak değişken (kodeğişken) olarak modele dahil edilmiştir. Bu değişkenler, kişilerin çevrimiçi yorumdan algıladıkları fayda üzerinde etkili olabileceği için ortak değişkenler olarak modele eklenerek etkileri elemine edilmiştir. Böylece, sadece ürün

kullanım süresinin ve yorumun olumlu/olumsuzluğunun çevrimiçi yorumlar üzerindeki etkileri tespit edilmiş ve hipotezler daha sağlıklı bir biçimde test edilmiştir. Çevrimiçi yorumlara yönelik tutum (general attitudes towards online reviews) ortak değişkeni Jiménez ve Mendoza'nın (2013) çalışmasından uyarlanarak 4 ifade ile ölçülmüştür. Kişilerarası etkileşime verilen önem (consumer susceptibility to interpersonal influence) değişkeni ise Park ve Lee (2009a) ile Chen, Teng, Yu ve Yu'nun (2016) çalışmalarından uyarlanarak 5 ifade ile ölçülmüştür. Hipotez 3'ü test etme amacıyla, aracı değişken olarak, yorumun inandırıcılığı (review credibility) modele dahil edilmiştir. Bu değişken için, Jiménez ve Mendoza'nın (2013) yorumun inandırıcılığını iki ifade ile ölçtüğü ölçek kullanılmıştır. Anket ifadeleri, alanında uzman bir çevirmen yardımıyla işlevsel denkliği sağlamak için İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiştir. Katılımcılara yöneltilen anket soruları, soruların kaynakları ve bu soruların değerlendirme biçimleri Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. Anket Sorularını Oluşturan Ölçekler

Değişkenin Türü ve Adı	#	İfadeler	Değerlendirme Biçimi	Kaynak
Bağımlı Değişken: fayda Yorumdan Algılanan Fayda	1	Bu yorum bana bu ayakkabı ile ilgili bilgi vermiştir	7 noktalı, Likert tipi, 1=Kesinlikle katılmıyorum, 7=Kesinlikle Katılıyorum	Casaló vd., (2015); Purnawirawan vd., (2012)
	2	Bu yorum benim için faydalı olmuştur.		
	3	Bu yorum benim bu ürünle ilgili karar vermeme kolaylaştırmıştır.		
Aracı Değişken: inan Yorumun İnandırıcılığı	1	Bence bu yorum güvenilirdir.	7 noktalı, Likert tipi, 1=Kesinlikle Katılmıyorum, 7=Kesinlikle Katılıyorum	Jiménez ve Mendoza, (2013)
	2	Bence bu yorum inandırıcıdır.		
Ortak değişken-1: tutum Online Yorumlara Yönelik Tutum	1	Bir şey satın almadan önce çoğu zaman online yorumlara göz atarım.	7 noktalı, Likert tipi, 1=Kesinlikle Katılmıyorum, 7=Kesinlikle Katılıyorum	Jiménez ve Mendoza, (2013)
	2	Online yorumlarının faydalı olduğunu düşünüyorum.		
	3	Online yorumlar satın alma kararlarımda çoğu zaman etkili olur.		
	4	Bir ürünle ilgili bir karar vermeden genellikle online yorum okurum.		

Tablo 5'in devamı...

Ortak değişken-2: önem Kişilerarası Etkileşime Verilen Önem	1	Doğru ürün ya da markayı satın aldığımdan emin olmak için genellikle başkalarının neler satın alıp kullandıklarını gözlemlerim.	7 noktalı, Likert tipi, 1=Kesinlikle Katılmıyorum, 7=Kesinlikle Katılıyorum	Park ve Lee (2009a: 335); Chen vd. (2016)
	2	Bir ürün ile ilgili az deneyimim varsa genellikle o ürünü arkadaşlarıma sorarım.		
	3	Bir şey satın alırken en iyi alternatifini seçmek için genellikle diğer kişilere danışırım.		
	4	Bir ürün satın almadan önce o ürünle ilgili sıklıkla arkadaşlarım ve ailemden bilgi toplarım.		
	5	Bir ürün satın alırken başkalarının düşüncelerini dikkate alırım.		
Manipülasyon Kontrolü: olumluluk Yorumun Olumluluğu/olumsuzluğu	1	Bence bu yorum,	7 noktalı, Likert tipi, 1=Oldukça Olumsuzdur, 7=Oldukça Olumludur	Chen ve Lurie (2013)
Dikkatsiz Katılımcıların Kontrolü: uks Ürün Kullanım Süresinin Varlığı	1	Okuduğum yorumda yorumu yazan kişinin bu spor ayakkabıyı ne kadar süredir kullandığı yer almaktadır.	Evet, Hayır	Yazar tarafından

III. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

A. VERİ SETİNİN ANALİZE HAZIRLANMASI

Araştırmanın bulgularından bahsetmeden önce, dikkatsiz katılımcılar tespit edilmiştir. Dikkatsiz katılımcıları belirlemeye yönelik ankette yer alan “Okuduğum bu yorumda, yorumu yazan kişinin bu spor ayakkabıyı ne kadar süredir kullandığı yer almaktadır.” ifadesinin yanıtlarının dağılımı Tablo 6’da görülmektedir. Buna göre, 183 kişiden 23’ü dikkatsiz katılımcı olarak tespit edilip, veri setinden çıkarılmıştır. Böylece ilerleyen bölümlerdeki analizler, 160 yanıttan oluşan veri seti için yapılmıştır.

Tablo 6. Dikkatsiz Katılımcıların Belirlenmesi

Senaryo No	Evet	Hayır	Toplam
1 (uks yok)	9*	42	51
2 (uks yok)	6*	41	47
3 (uks var)	39	3*	42
4 (uks var)	38	5*	43
Toplam	92	91	183

* Dikkatsiz katılımcılar

Araştırma hipotezlerinin testinden önce ayrıca Yorumdan Algılanan Fayda (fayda), Yorumun İnandırıcılığı (inan), Çevrimiçi Yorumlara Yönelik Tutum (tutum) ve Kişilerarası Etkileşime Verilen Önem (önem) ölçeklerinin iç tutarlılık düzeyleri ve tek boyutluluğu test edilmiştir. Ölçeklerin güvenilirliklerini test etmek amacıyla iç tutarlılık yöntemlerinden biri olan Cronbach's alfadan faydalanılmıştır. Ölçeğin tek boyutluluğu ise açıklayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. Yapılan testlerin sonucuna göre, tüm ölçeklerin Cronbach's alfa değerleri kabul edilebilir sınır olan 0,80'in (Nunnally, 1978) üzerinde olduğu için iç tutarlılık düzeylerinin sağlandığı belirtilebilir. Ayrıca, ortak varyansların her bir ifade için en düşük düzey olan 0,50'nin üzerinde ve açıklanan varyansın %60'ın üzerinde olması (Malhotra, 2010), anket sorularının iç tutarlılıklarının ve tek boyutluluğunun saplandığını göstermektedir.

1. Manipülasyon Kontrolü

Araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla hazırlanan dört farklı senaryoda yer alan çevrimiçi yorumlar olumlu ya da olumsuz bir şekilde katılımcılara sunulmuştur. Çevrimiçi yorumun olumlu ya da olumsuz olmasının katılımcılar tarafından arzu edilen şekilde algılanıp algılanmadığının test edilmesi amacıyla deneklerden okudukları çevrimiçi yorumu, [1] Oldukça Olumsuzdur ve [7] Oldukça Olumludur aralığında puanlamaları istenilmiştir. Bu ifadenin analizi sonucunda, olumlu senaryolar ile olumsuz senaryoların algılanmaları arasında anlamlı bir fark olduğu ortaya çıkmıştır ($M_{olumlu}=5,57$; $M_{olumsuz}=2,34$; $p=0,000$). Bu durum, çevrimiçi yorumun olumluluğu/olumsuzluğu manipülasyonun katılımcılar tarafından arzu edilen şekilde algılandığını göstermektedir.

2. Kovaryans Analizinin Varsayımlarının Testi

Araştırmada, hipotezleri test etmek amacıyla gruplar arası farklılık olup olmadığının testi için kovaryans analizinden (ANCOVA) yararlanılmıştır. ANCOVA, varyans analizine benzer şekilde bağımsız değişkenler arasındaki ana etkiler ve etkileşimlerin bir ya da daha fazla sayıdaki ortak değişken için düzenlenmiş halidir (Tabachnick ve Fidell, 2013: 197). ANCOVA, ortak değişkenler sonucu ortaya çıkabilecek olası varyansları ortadan kaldırıp, ana etkiler ve etkileşimler için F-testin gücünü arttırdığı için deneysel tasarımlarda

sıklıkla kullanılmaktadır (örn., Benedicktus vd., 2010; Park ve Lee, 2009b; Schlosser, 2011)

Veri setinin ANCOVA ile analizinden önce, ANCOVA'nın varsayımlarının test edilmesi uygun olacaktır. ANCOVA, ANOVA varsayımlarından normallik ve varyansların homojenliğine ek olarak, çoklu doğrusal bağlantı, ortak değişkenler arası ve ortak değişkenler ile bağımlı değişkenler arası doğrusallık varsayımlarının da testini gerektirmektedir.

Normallik testi yapılmadan önce veri setinde uç, aykırı veya etkin değer olup olmadığı tespit edilmiştir. Bunun için student türü kalıntılar ve Cook uzaklıkları incelenmiştir. Student türü kalıntılarının $[-2, +2]$ aralığında olması ve gözlemler arası Cook uzaklıklarının $4/n$ ($n=160$) değerinden küçük değer alması beklenmektedir (Mert, 2016). Bunu sağlamayan toplam beş gözlemin veri setinden çıkarılmasına karar verilmiştir. Normallik testi için bağımlı değişkenlere Shapiro-Wilk W testi uygulanmıştır. Yokluk hipotezi değişkenlerin normal dağıldığını belirten bu testin sonuçlarına göre "*fyda*" değişkeni için $p=0,205$ ve "*inan*" değişkeni için $p=0,01<0,05$ olarak bulunmuştur. Böylece, "*inan*" aracı değişkenin normal dağılmadığı sonucu çıkarılabilir. Bu değişkeni normalleştirmek için Box-Cox dönüşümleri olarak adlandırılan küp, kare, karekök, logaritma, $1/\text{karekök}$, tersi, $1/\text{kare}$, ve $1/\text{küp}$ işlemlerinden hangisi ya da hangilerinin değişkeni normalleştireceği araştırılmıştır ve sonuç olarak, "*inan*" değişkenini normal dağılıma daha yakın hale getirebilecek herhangi bir dönüşümün mevcut olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonucun Shapiro-Wilk W testi sonucu ile örtüşmemesi normallik testlerinin aşırı hassas testler olması ile açıklanabilir (Tabachnick ve Fidell, 2013: 78). Bu sebeple, modelde aracı değişken olarak yer alması planlanan "*inan*" değişkenine herhangi bir dönüşüm uygulanmamış ve sonraki analizlerde mevcut hali ile kullanılmıştır.

Çoklu doğrusal bağlantının testi için varyans şişirme faktörleri (VIF-Variance Inflation Factors) hesaplanmış ve bağımsız değişkenlerin VIF değerlerinin 10 'dan küçük olduğu (Bowerman, O'Connell ve Hand, 2001) tespit edilmiştir. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken ile doğrusal ilişki göstermesi gerekmektedir. Ancak bu doğrusallık sürekli değişkenler için kontrol edilebilir. Doğrusallığı test etmek amacıyla, "bağımsız değişkenlerine ait Arttırılmış Bileşik Kalıntıları- ACPR (Augmented Component Plus Residual) grafiği incelenmiş ve varsayımın sağlandığı gözlemlenmiştir. Modelde birden fazla ortak değişken yer aldığı için bu ortak değişkenler arası korelasyonun incelenmesi gerekmektedir. Ortak değişkenler arasındaki Pearson Korelasyon katsayısı $0,593$ olarak, istenildiği üzere $0,80$ 'den düşük (Mert, 2016) olarak bulunmuştur. Böylece, modelde her iki ortak değişkenin de yer alabileceği sonucuna varılmıştır.

B. KOVARYANS ANALİZİNİN BULGULARI

İlk olarak yorumdan algılanan fayda bağımlı değişkenine göre dört farklı grubun varyanslarının eşit olup olmadığı test edilmiştir. Bu amaçla, yokluk hipotezi gruplararası varyansların eşit olduğunu belirten Levene testi sonuçları incelenmiş ve $p=0,099>0,05$ olduğundan hipotezin reddi için yeterli kanıt sağlanamamıştır. Böylece, gruplararası varyansların eşit olduğu sonucuna varılmış ve ANCOVA için elde edilen diğer çıktıların yorumlanmasının uygun olduğu tespit edilmiştir. Ortak değişkenlerden, çevrimiçi yoruma yönelik tutum istatistiksel olarak anlamlı bulunurken ($p=0,000<0,05$); kişilerarası etkileşime verilen önem ortak değişkeni anlamsız bulunmuştur ($p=0,489<0,05$). Bu değişken istatistiksel olarak anlamsız bulursa bile yorumdan algılanan fayda üzerine literatürde kanıtlanmış etkileri (Chen vd., 2016; Park ve Lee, 2009b) ve modeldeki varyansın küçük bir kısmını açıkladığından dolayı ortak değişken olarak modelde yer almış ve analizden çıkarılmamıştır.

1. Bağımsız Değişkenlerin Ana Etkileri

Bağımsız değişkenlerin yorumdan algılanan fayda bağımlı değişkenine göre aldığı ortalamalar karşılaştırılmış ve aralarındaki farkın anlamlı olup olmadığı test edilmiştir. Çevrimiçi yorumda ürün kullanım süresinin yer alması çevrimiçi yorumdan algılanan faydayı önemli ölçüde arttırmaktadır ve bu etki anlamlıdır ($M_{UKS_{yok}}=3,91$ ve $M_{UKS_{var}}=4,50$; $p=0,011<0,05$). Bu durum, mevcut çalışmanın 1. hipotezini desteklemektedir. Olumsuz çevrimiçi yorumlardan algılanan fayda olumlu çevrimiçi yorumlardan algılanan faydaya göre daha fazladır ancak bu etki anlamlı değildir ($M_{olumsuz}=4,27$ ve $M_{olumlu}=4,10$; $p=0,924>0,05$).

2. Bağımsız Değişkenler Arası Etkileşim

Ürün kullanım süresi ile çevrimiçi yorumun olumluluğu/olumsuzluğu arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir etkileşim olduğu görülmektedir ($p=0,048<0,05$). Bağımsız değişkenlerin farklı düzeyleri için yapılan karşılaştırmalar, olumlu çevrimiçi yorumda ürün kullanım süresinin yer almasının çevrimiçi yorumdan algıladığı faydayı olumsuz çevrimiçi yorumda yer almasına göre daha fazla arttırdığını göstermektedir. Ürün kullanım süresinin yorumun olumluluğu/olumsuzluğu üzerindeki koşullu etkisine göre (Hayes, 2013: Model 1) olumlu yorumlarda ürün kullanım süresinin yer alması yorumdan algılanan faydayı önemli ölçüde arttırmakta ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir ($M_{PozUKS_{yok}}=3,75$ ve $M_{PozUKS_{var}}=4,61$; $p=0,001<0,05$). Olumsuz yorumlarda ürün kullanım süresinin yer alması ise yorumdan algılanan faydayı arttırmakta ancak bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($M_{NegUKS_{yok}}=4,16$ ve $M_{NegUKS_{var}}=4,26$; $p=0,699>0,05$). Böylece, 2. hipotez desteklenmiştir.

3. Aracılık Analizinin Bulguları

Çevrimiçi yorumda ürün kullanım süresinin varlığının okuyucunun çevrimiçi yorumdan algıladığı faydayı yorumun inandırıcılığı aracılığıyla (mediator) arttırıp arttırmadığı araştırılmıştır. Çevrimiçi yorumlara yönelik tutum (*tutum*) ve kişilerarası etkileşime verilen önem (*önem*) ortak değişkenleri hem bağımlı hem de aracı değişkeni etkileyecek şekilde analize dahil edilmiştir. Aracılık analizinin varsayımları kovaryans analizinin varsayımlarından farklı olmadığı için aracılık analizi uygulaması kovaryans analizinin varsayımlarının testi sonucunda elde edilen 155 gözlemleri veri seti ile gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla, SPSS 18 paket programına eklenen bir makro yardımıyla aracılık analizi uygulanmıştır (Hayes, 2013: Model 4).

Ürün kullanım süresinin varlığı (*uks*) bağımsız değişkeninin yorumdan algılanan fayda (*fayda*) bağımlı değişkeni üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu ilişki $fayda = i_1 + c * uks + e_1$ denklemi ile açıklanabilir. Burada, e_1 , “*uks*” değişkeninin “*fayda*” bağımlı değişkeninde açıklayamadığı varyansı temsil etmektedir. Bu modele, toplam etki modeli denilmektedir.

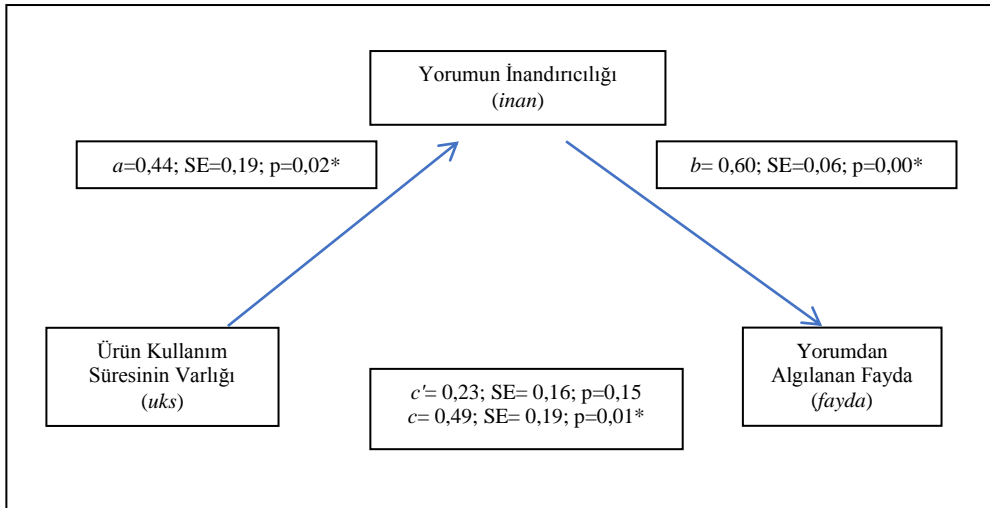
Ürün kullanım süresinin varlığı (*uks*) bağımsız değişkeninin, yorumdan algılanan fayda (*fayda*) bağımlı değişkenini, aracı değişken yorumun inandırıcılığı (*inan*) ile etkilediğini göstermektedir. Bu ilişki $fayda = i_2 + c' * uks + b * inan + e_2$ denklemi ile açıklanabilir. Bu modele aracılık modeli (mediation model) denilmektedir. Burada, e_2 , “*uks*” ve “*inan*” değişkenlerinin “*fayda*” bağımlı değişkeninde açıklayamadığı varyansı temsil etmektedir. Yorumun inandırıcılığı değişkeni ise $inan = i_3 + a * uks + e_3$ denklemi ile açıklanabilir. Burada ise e_3 , “*uks*” değişkeninin “*inan*” bağımlı değişkeninde açıklayamadığı varyansı göstermektedir.

Bu modeldeki etkilerin birbiri ile ilişkisi şu şekilde açıklanabilir: ürün kullanım süresinin varlığı yorumdan algılanan fayda üzerindeki etkisi iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım, “*uks*”nin “*fayda*” değişkeni üzerindeki doğrudan etkisidir. Bu etki c' ile gösterilmektedir. İkinci kısım ise “*uks*”nin “*fayda*” değişkeni üzerindeki dolaylı etkisidir. Bu etki ise $a * b$ ile gösterilmektedir ve buna aracı etkisi de denilmektedir. Bu iki etkinin toplamı ise toplam etki olarak adlandırılır. Toplam etki c ile gösterilmektedir. Toplam etkiyi c temsil ettiğinden dolayı $c = a * b + c'$ olarak gösterilebilir; bu sebeple, aracı etkisi, $a * b = c - c'$ şeklinde ifade edilmektedir (MacKinnon, 2008: 48-50).

Mevcut çalışmada aracılık analizinin testi için Baron ve Kenny'nin (1986) tavsiye ettiği adımlar takip edilmiştir. Modelin testi için ilk kontrol edilmesi gereken yer c katsayısının anlamlılığıdır. Şekil 2'de görüldüğü üzere c katsayısının büyüklüğü 0,49'dur ve bu değer anlamlı bulunmuştur ($p = 0,01 < 0,05$). Yani, “*uks*” ile “*fayda*” değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Sonrasında, “*uks*” ile “*inan*” arasındaki ilişki test edilmelidir. Ürün kullanım süresinin varlığı yorumun inandırıcılığını istatistiksel olarak

anlamli bir biçimde arttırmaktadır ($a=0,44$; $p=0,02<0,05$). Yorumun inandırıcılığın artması da yorumdan algılanan faydayı anlamli bir biçimde arttırmaktadır ($b=0,60$; $p=0,00<0,05$). Bu durumda, ürün kullanım süresinin varlığının yorumdan algılanan fayda üzerindeki doğrudan etkisi anlamsızdır ($c'=0,23$; $p=0,15>0,05$). Diğer bir ifadeyle, “*uks*”nin “*fayda*” üzerindeki doğrudan etkisinin güven aralığının sıfırı içerdiği görülmektedir [%95; -0,07, 0,54]. “*uks*”nin “*fayda*” üzerindeki dolaylı etkisinin güven aralığının ise sıfırı içermediği; bu etkinin anlamli olduğu görülmektedir [%95; 0,05, 0,50]. Ayrıca ortak değişkenlerden, çevrimiçi yorumlara yönelik tutumun (*tutum*) hem “*inan*” aracı değişkeni ($\beta_{\text{tutum}}=0,30$; $SE=0,07$; $p=0,00<0,00$) hem de “*fayda*” bağımlı değişkeni ($\beta_{\text{tutum}}=0,24$; $SE=0,06$; $p=0,00<0,00$) üzerindeki etkisinin anlamli olduğu görülmüştür. Kişilerarası etkileşime verilen önem (*önem*) ortak değişkeninin ise ANCOVA sonuçlarına benzer şekilde, “*inan*” aracı değişkeni ($\beta_{\text{önem}}=0,10$; $SE=0,09$; $p=0,25>0,05$) ve “*fayda*” bağımlı değişkeni ($\beta_{\text{önem}}=-0,01$; $SE=0,07$; $p=0,91>0,05$) üzerindeki etkisinin anlamsız olduğu belirlenmiştir.

Şekil 2. Ürün Kullanım Süresinin Varlığının Yorumdan Algılanan Fayda Üzerindeki Etkisinde Yorumun İnandırıcılığının Aracılık Rolü



Bu durumda, ürün kullanım süresinin varlığının yorumdan algılanan fayda üzerindeki etkisinin yorumun inandırıcılığı aracılığıyla oluştuğu söylenebilir. Böylece, gerçekleştirilen aracılık analizi sonucunda 3. hipotezin de desteklendiği görülmektedir.

SONUÇLAR

Mevcut araştırmada, 155 katılımcı ile gerçekleştirilen denekler arası faktöriyel tasarım modeliyle, ürün kullanım süresi (var/yok) ve yorumun olumluluğu/olumsuzluğu (olumlu/olumsuz) değişkenleri manipüle edilmiştir. Bağımlı değişken olarak, deneklerin okudukları çevrimiçi yorumdan algıladıkları fayda ölçülmüştür. Ortak değişkenler olarak çevrimiçi yorumlara yönelik tutum ve kişilerarası etkileşime verilen önem değişkenlerinin yer aldığı ANCOVA modelinin sonuçlarına göre, ürün kullanım süresinin çevrimiçi yorumda yer almasının yorumdan algılanan faydayı önemli ölçüde arttırdığı görülmüştür. Olumsuzluk önyargısı prensibi ile tutarlı bir şekilde de olumsuz yorumların daha etkili olduğu ve bu yorumlardan algılanan faydanın fazla olduğu tespit edilmiştir. Yorumda ürün kullanım süresinin varlığı ile yorumun olumluluğu/olumsuzluğu arasında bir etkileşim görülmüştür. Olumsuz yorumlar, olumsuzluk önyargısı prensibine göre zaten etkili olduğundan ürün kullanım süresinin bu yorumlarda yer alması yorumdan algılanan faydayı çok az arttırmaktadır. Buna karşılık bu etki olumlu yorumlar için çok fazladır.

Ürün kullanım süresinin çevrimiçi yorumda yer almasının çevrimiçi yorumdan algılanan faydayı nasıl ve neden arttırdığını daha iyi anlamak için yorumun inandırıcılığının aracı değişken olduğu bir aracılık analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre ürün kullanım süresinin çevrimiçi yorumda yer alması yorumun inandırıcılığını arttırmakta ve bu durum da okuyucunun yorumu daha faydalı bulmasına yol açmaktadır.

Literatürde, yorumcunun uzmanlığı (Casaló vd., 2015), bir ürüne ait olumlu ve olumsuz yorumların dengesi (Purnawirawan vd., 2012), yorumda yer alan bilginin kalitesi (Filieri, 2015), yorumun güncelliği (Jin, Hu, ve He, 2014), yorumun okunduğu cihazın türü (März, Schubach, ve Schumann, 2017) ve yorumun uzunluğu (Pan ve Zhang, 2011) gibi yorumdan algılanan fayda üzerinde etkili olan değişkenleri inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak, ürün kullanım süresinin algılanan faydaya etkisi ile bu etkinin nasıl ve neden gerçekleştiği ilk kez bu çalışma sonucunda gösterilmiştir. Bu sebeple, mevcut araştırma, ürün kullanım süresi ile çevrimiçi yorumdan algılanan fayda arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir.

Olumsuz yorumların olumlulara göre daha faydalı algılandığına dair literatürde çok sayıda araştırma sonucu bulunmaktadır (Casaló vd., 2015; Chen ve Lurie, 2013; Ludwig vd., 2012; Purnawirawan vd., 2015). Literatürdeki bu sonuçlara ek olarak, mevcut çalışma, ürün kullanım süresinin algılanan fayda üzerindeki etkisinde olumsuzluk önyargısı prensibinin işleyip olumlu yorumlar için algılanan faydanın olumsuzlara göre daha fazla arttığını göstererek, olumsuzluk önyargısı prensibinin etkili olduğu durumlara yeni bir bağlam kazandırmıştır. Ayrıca, ürün kullanım süresinin yorumdan algılanan faydayı yorumun inandırıcılığı aracıyla arttırdığını göstererek, literatüre ürün kullanım

süresi ile yorumdan algılanan fayda arasındaki ilişkiye dair aracı bir değişken tanıtmıştır.

Bu çalışma, literatüre teorik katkılarının yanı sıra uygulamacılar için de çeşitli öneriler sunmaktadır. Günümüzde firmaların çevrimiçi yorumlara manipülasyonlarından ötürü tüketiciler yorumlara olan güvenlerini yitirmektedir. Ürün kullanım süresinin çevrimiçi yorumda yer almasının çevrimiçi yorumların inandırıcılığına katkısından dolayı firmalar veya platformlar çok küçük bir tasarım değişikliği ile kullanıcılarından, aynı www.decathlon.com.tr web sitesindeki gibi “ürün kullanım sürelerini” belirtmelerini isteyebilir. Firmalar için ürün ve hizmetlerine yönelik internette yer alan olumlu yorumların sayısı önemlidir. Ancak, olumlu yorumların daha az faydalı bulunmasından dolayı tüketiciler bu yorumlardan daha az etkilenmektedir (Chen ve Lurie, 2013). Firmalar, buna yönelik olarak kullanıcılarından çeşitli kanıtlar sunmasını beklemektedir. Örneğin, TripAdvisor kullanıcılarından, yorum yazarken kendi çektikleri fotoğrafları eklemelerini istemektedir. Amazon, müşteri yorumlarını yayınlarken, “doğrulanmış alışveriş” ifadesini kullanmaktadır. Firmalar, yorumların inandırıcılığı ile ilgili ne kadar çok kanıt sunarsa, tüketicilerin çevrimiçi yorumlara inanma düzeylerinin ve yorumdan algıladıkları faydanın o ölçüde artması beklenmektedir. Bu sebeple, çevrimiçi yorumlara ürün kullanım sürelerinin eklenmesi ile olumlu yorumlardan algılanan faydanın artması ve bu durumun da tüketicinin satın alma niyetini arttırması (Martin ve Lueg, 2013; Park ve Lee, 2009a) beklenmektedir

Mevcut araştırmanın sınırlılıklarından yola çıkarak bu konuda yapılacak çalışmalara yönelik çeşitli öneriler sunmak mümkündür. Araştırmanın, sadece üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilmiş olması araştırmanın dışsal geçerliliğini tehdit etmektedir. Bu nedenle, araştırmanın, farklı tüketici ve ürün grupları ile gerçekleştirilmesi bulguların genelleştirilebilir olmasına imkan verebilir. Çevrimiçi yorumda ürün kullanım süresinin yorumdan algılanan fayda üzerindeki etkisinde tek bir aracı değişkene, yorumun inandırıcılığına, odaklanılmıştır. Gelecek çalışmalarda olası farklı aracı değişkenlerin etkisi de incelenebilir. Ayrıca, mevcut çalışmada sadece ürün kullanım süresi ile yorumun olumluluğu/olumsuzluğu arasındaki etkileşim incelenmiştir. Sonraki çalışmalarda, yorumdan algılanan faydayı etkileyen farklı değişkenler de analize dahil edilerek üçlü etkileşimlerin yorumdan algılanan fayda üzerindeki etkileri tartışılabilir.

KAYNAKÇA

- Agnihotri, A. ve Bhattacharya, S. (2016). Online review helpfulness: Role of qualitative factors. *Psychology and Marketing*.
<https://doi.org/10.1002/mar.20934>
- Ansari, A., Essegai, S. ve Kohli, R. (2000). Internet Recommendation Systems. *Journal of Marketing Research*, 37(3), 363–375.
<https://doi.org/10.1509/jmkr.37.3.363.18779>
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173–1182.
- Benedickus, R. L., Brady, M. K., Darke, P. R. ve Voorhees, C. M. (2010). Conveying trustworthiness to online consumers: reactions to consensus, physical store presence, brand familiarity, and generalized suspicion. *Journal of Retailing*, 86(4), 322–335.
<https://doi.org/10.1016/j.jretai.2010.04.002>
- Bowerman, B. L., O'Connell, R. T. ve Hand, L. M. (2001). *Business Statistics in Practice*. McGraw-Hill.
- Casaló, L. V., Flavián, C., Guinalú, M. ve Ekinci, Y. (2015). Avoiding the dark side of positive online consumer reviews: Enhancing reviews' usefulness for high risk-averse travelers. *Journal of Business Research*, 68(9), 1829–1835. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.01.010>
- Chen, J., Teng, L., Yu, Y. ve Yu, X. (2016). The effect of online information sources on purchase intentions between consumers with high and low susceptibility to informational influence. *Journal of Business Research*, 69(2), 467–475. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.05.003>
- Chen, Z. ve Lurie, N. H. (2013). Temporal Contiguity and Negativity Bias in the Impact of Online Word of Mouth. *Journal of Marketing Research*, 50(4), 463–476. <https://doi.org/10.1509/0022-2437-50.4.463>
- Cheng, Y. H. ve Ho, H. Y. (2015). Social influence's impact on reader perceptions of online reviews. *Journal of Business Research*, 68(4), 883–887. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2014.11.046>
- Felbermayr, A. ve Nanopoulos, A. (2016). The Role of Emotions for the Perceived Usefulness in Online Customer Reviews. *Journal of Interactive Marketing*. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2016.05.004>
- Filieri, R. (2015). What makes online reviews helpful? A diagnosticity-adoption framework to explain informational and normative influences in e-WOM. *Journal of Business Research*, 68(6), 1261–1270.
<https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2014.11.006>
- Gegez, A. E. (2015). *Pazarlama Araştırmaları* (5th baskı). İstanbul.

- Gershoff, A. D., Mukherjee, A. ve Mukhopadhyay, A. (2004). Consumer Acceptance of Online Agent Advice: Extremity and Positivity Effects. *Journal of Consumer Psychology*, 13(1-2), 161-170. https://doi.org/10.1207/s15327663jcp13-1&2_14
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis: A global perspective*. Pearson Education.
- Hamby, A., Daniloski, K. ve Brinberg, D. (2015). How consumer reviews persuade through narratives. *Journal of Business Research*, 68(6), 1242-1250. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2014.11.004>
- Hamilton, R. W. ve Thompson, D. V. (2007). Is There a Substitute for Direct Experience? Comparing Consumers' Preferences after Direct and Indirect Product Experiences. *Journal of Consumer Research*. <https://doi.org/10.1086/520073>
- Hayes, A. (2013). Model Templates for PROCESS for SPSS and SAS. 20 Aralık, 2019 tarihinde <http://www.personal.psu.edu/jxb14/M554/specreg/templates.pdf> adresinden alındı
- Hoch, S. J. (2002). Product Experience Is Seductive. *Journal of Consumer Research*. <https://doi.org/10.1086/344422>
- Ito, T. A., Larsen, J. T., Smith, N. K. ve Cacioppo, J. T. (1998). Negative information weighs more heavily on the brain: The negativity bias in evaluative categorizations. *Journal of Personality and Social Psychology*. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.75.4.887>
- Jiménez, F. R. ve Mendoza, N. A. (2013). Too popular to ignore: The influence of online reviews on purchase intentions of search and experience products. *Journal of Interactive Marketing*, 27(3), 226-235. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2013.04.004>
- Jin, L., Hu, B., & He, Y. (2014). The Recent versus The Out-Dated: An Experimental Examination of the Time-Variant Effects of Online Consumer Reviews. *Journal of Retailing*, 90(4), 552-566. <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2014.05.002>
- Koo, D. (2015). The strength of no tie relationship in an online recommendation: Focused on interactional effects of valence, tie strength, and type of service. *European Journal of Marketing*, 49(7/8), 1163-1183. <https://doi.org/10.1179/str.2006.53.4.005>
- Lee, M., Rodgers, S. ve Kim, M. (2009). Effects of valence and extremity of eWOM on attitude toward the brand and website. *Journal of Current Issues and Research in Advertising*, 31(2), 1-11. <https://doi.org/10.1080/10641734.2009.10505262>
- Li, H., Daugherty, T. ve Biocca, F. (2001). Characteristics of virtual experience in electronic commerce: A protocol analysis. *Journal of Interactive*

- Marketing*. <https://doi.org/10.1002/dir.1013>
- Li, L., Lee, K. Y., Lee, M. ve Yang, S.-B. (2020). Unveiling the cloak of deviance: Linguistic cues for psychological processes in fake online reviews. *International Journal of Hospitality Management*, 87(February), 102468. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102468>
- Ludwig, S., de Ruyter, K., Friedman, M., Brügger, E. C., Wetzels, M., & Pfann, G. (2012). More than Words: The Influence of Affective Content and Linguistic Style Matches in Online Reviews on Conversion Rates. *Journal of Marketing*, 77(1), 87–103. <https://doi.org/10.1509/jm.11.0560>
- MacKinnon, D. P. (2008). *Introduction to Statistical Mediation Analysis*. Routledge.
- Mafael, A., Gottschalk, S. A. ve Kreis, H. (2016). Examining Biased Assimilation of Brand-related Online Reviews. *Journal of Interactive Marketing*. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2016.06.002>
- Malhotra, N. K. (2007). *Marketing Research: An Applied Orientation*, 5th Edition. Prentice-Hall, Inc, New Jersey, USA.
- Martin, W. C., & Lueg, J. E. (2013). Modeling word-of-mouth usage. *Journal of Business Research*, 66(7), 801–808. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2011.06.004>
- März, A., Schubach, S., & Schumann, J. H. (2017). “Why Would I Read a Mobile Review?” Device Compatibility Perceptions and Effects on Perceived Helpfulness. *Psychology and Marketing*. <https://doi.org/10.1002/mar.20979>
- Mert, M. (2016). *Yatay Kesit Veri Analizi Bilgisayar Uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Moore, S. G. (2015). Attitude predictability and helpfulness in online reviews: The role of explained actions and reactions. *Journal of Consumer Research*, 42(1), 30–44. <https://doi.org/10.1093/jcr/ucv003>
- Munzel, A. (2016). Assisting consumers in detecting fake reviews: The role of identity information disclosure and consensus. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 32, 96–108. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2016.06.002>
- Nunnally, J. (1978), *Psychometric Methods*, New York: McGraw-Hill.
- Ozer, M. (2011). The moderating roles of prior experience and behavioral importance in the predictive validity of new product concept testing. *Journal of Product Innovation Management*. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5885.2010.00784.x>
- Pan, Y. ve Zhang, J. Q. (2011). Born Unequal: A Study of the Helpfulness of User-Generated Product Reviews. *Journal of Retailing*, 87(4), 598–612. <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2011.05.002>

- Park, C. ve Lee, T. M. (2009a). Antecedents of Online Reviews' Usage and Purchase Influence: An Empirical Comparison of U.S. and Korean Consumers. *Journal of Interactive Marketing*, 23(4), 332–340. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2009.07.001>
- Park, C. ve Lee, T. M. (2009b). Information direction, website reputation and eWOM effect: A moderating role of product type. *Journal of Business Research*, 62(1), 61–67. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2007.11.017>
- Peng, L., Cui, G., Zhuang, M. ve Li, C. (2016). Consumer perceptions of online review deceptions: an empirical study in China. *Journal of Consumer Marketing*. <https://doi.org/10.1108/JCM-01-2015-1281>
- Purnawirawan, N., De Pelsmacker, P. ve Dens, N. (2012). Balance and Sequence in Online Reviews: How Perceived Usefulness Affects Attitudes and Intentions. *Journal of Interactive Marketing*, 26(4), 244–255. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2012.04.002>
- Purnawirawan, N., Eisend, M., Pelsmacker, P. De ve Dens, N. (2015). A Meta-analytic Investigation of the Role of Valence in Online Reviews. *Journal of Interactive Marketing*, 31, 17–27. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2015.05.001>
- Reimer, T. ve Benkenstein, M. (2016). Altruistic eWOM marketing: More than an alternative to monetary incentives. *Journal of Retailing and Consumer Services*. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2016.04.003>
- Rozin, P. ve Royzman, E. B. (2001). Negativity bias, negativity dominance, and contagion. *Personality and Social Psychology Review*. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0504_2
- Schlosser, A. E. (2011). Can including pros and cons increase the helpfulness and persuasiveness of online reviews? The interactive effects of ratings and arguments. *Journal of Consumer Psychology*, 21(3), 226–239. <https://doi.org/10.1016/j.jcps.2011.04.002>
- Singh, J. P., Irani, S., Rana, N. P., Dwivedi, Y. K., Saumya, S. ve Kumar Roy, P. (2017). Predicting the “helpfulness” of online consumer reviews. *Journal of Business Research*, 70, 346–355. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.08.008>
- Sussman, S. W. ve Siegal, W. S. (2003). Informational influence in organizations: An integrated approach to knowledge adoption. *Information Systems Research*. <https://doi.org/10.1287/isre.14.1.47.14767>
- Tabachnick, B. ve Fidell, L. (2013). *Using Multivariate Statistics* (International b.). New Jersey: Pearson.
- Wu, P. F. (2013). In search of negativity bias: An empirical study of perceived helpfulness of online reviews. *Psychology and Marketing*. <https://doi.org/10.1002/mar.20660>

- Wu, Y., Ngai, E. W. T., Wu, P. ve Wu, C. (2020). Fake online reviews : Literature review , synthesis , and directions for future research. *Decision Support Systems*, (February), 113280. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2020.113280>
- Zhang, L., Gao, Y. ve Zheng, X. (2020). Let's Talk About This in Public: Consumer Expectations for Online Review Response. *Cornell Hospitality Quarterly*. <https://doi.org/10.1177/1938965519864864>

TÜRKİYE'DE HİSSE SENETLERİ, BANKA KREDİLERİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: ZAMAN SERİLERİ ANALİZİ

Hüseyin USLU*

Bülent ÖZ**

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye'de hisse senetleri, banka kredileri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler, 1986:Q1-2019:Q2 dönemi verileri kullanılarak analiz edilmiştir. Serilerin durağanlığı; Carrion-i-Silvestre vd. (2009) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testiyle analiz edilmiş ve bütün serilerin I(1) oldukları bulunmuştur. Seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkileri; Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testiyle incelenmiş ve modellerde yer alan serilerin eşbütünleşik oldukları tespit edilmiştir. Yapısal kırılmalı eşbütünleşme testinde, test yöntemi tarafından içsel olarak belirlenen yapısal kırılma tarihleri, kukla değişkenlerle uzun dönem analizlerine dâhil edilmiştir. Uzun dönem analizleri, DOLS, FMOLS ve CCR yöntemleri yardımıyla gerçekleştirilmiş ve ekonomik büyümeyi; banka kredilerindeki %1'lik artışın %0.14, hisse senedi fiyatlarındaki %1'lik artışın %0.86 oranında artırdığı bulunmuştur. Kısa dönem analizleri; hata düzeltme modeli çerçevesinde yine DOLS, FMOLS ve CCR yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiş ve bankacılık sektörü tarafından verilen krediler ve hisse senetlerinin, ekonomik büyümeyi kısa dönemde de artırdığı belirlenmiştir. Modellerin hata düzeltme mekanizmaları çalışmaktadır. Seriler arasındaki nedensellik ilişkileri, VECM nedensellik testi ile analiz edilmiş ve banka kredileri ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü, banka kredilerinden ve ekonomik büyümeden hisse senetlerine doğru tek yönlü kısa dönemli nedensellik ilişkileri bulunmuştur. Uzun dönemde ise banka kredileriyle hisse senetlerinden ekonomik büyümeye ve banka kredileri ve ekonomik büyümeden hisse senetlerine doğru nedensellik ilişkilerinin var olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kavramlar: Banka Kredileri, Hisse Senetleri, Ekonomik Büyüme, Yapısal Kırılmalı Analiz.

* Bilim Uzmanı, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, h.uslu80@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2642-1175>

** Prof. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, bulentoz@osmaniye.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8756-5386>

Makalenin gönderilme tarihi: 2 Ocak 2020

Kabul tarihi: 10 Haziran 2020

THE RELATIONSHIP BETWEEN STOCKS, BANK CREDITS AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY: TIME SERIES ANALYSIS

ABSTRACT

In this study, the relationship between stocks, bank credits and economic growth in Turkey is analyzed using the data of 1986:Q1-2019:Q2 period. Stationarity of the series is examined by Carrion-i-Silvestre et al. (2009) multiple structural break unit root test and it is found that all series are I(1). Cointegration relationships between the series are investigated by Maki (2012) multiple structural break cointegration test and it is determined that the series in the models are cointegrated. Structural break dates determined endogenously by cointegration test are included in the long-term analysis with dummy variables. Long-term analyzes are carried out with the help of DOLS, FMOLS and CCR methods and it is determined that 1% increase in bank loans increases economic growth by 0.14% and 1% increase in stock prices raises it by 0.86%. Short-term analysis is also conducted by DOLS, FMOLS and CCR methods within the framework of the error correction model and it is found that credits by banks and stocks rise economic growth also in short term. The error correction mechanisms of the models operate. Causality relationships between the series are analyzed by VECM causality test and two-way short-term causality relationship between bank credits and economic growth and one-way causality from bank credits and economic growth to stocks are determined. In long-term, causality relationships from bank credits and stocks to economic growth and from bank credits and economic growth to stocks are estimated.

Keywords: Bank Credits, Stocks, Economic Growth, Analysis with Structural Break.

GİRİŞ

Sabit sermaye yatırımları (makine, teçhizat, fabrika binaları, yollar, enerji nakil hatları, ulaşım ve iletişim sistemleri, altyapı ve atık bertaraf etme tesisleri, depolar vb.) ve işletme sermayesi, ekonomik hayattaki yatırım ve üretim faaliyetlerinin en önemli dinamiklerindedir. Bundan dolayıdır ki Harrod (1937, 1939) ve Domar (1946, 1947) tarafından geliştirilen Harrod-Domar Ekonomik Büyüme Modeli ve Solow (1956) ve Swan (1956) tarafından geliştirilen Neo-Klasik Ekonomik Büyüme Modellerinde yatırımlar ve sermaye, ekonomik büyümenin en önemli belirleyicisi olarak yer almıştır.

Firmalar, yatırım ve işletme sermayelerini genel olarak üç kaynaktan temin edebilmektedirler; kendi öz sermayeleri, hisse senedi ihracı ve banka kredileri. Bunlardan ilk ikisi firmaların borcunu artırmadığı için daha çok tercih ve arzu edilen finansman kaynaklarıdır. Özellikle öz kaynaklar, tamamen firmanın kendi öz sermayesi olduğu için en sıkıntısız kaynaktır. Öz sermaye

yetmediğinde, şirketler bir kısım hisselerini, hisse senedi borsaları üzerinden satışa çıkararak, sahiplik haklarının bir kısmından vazgeçip, bunun karşılığında yeni yatırım ve işletme sermayesine kavuşabilmektedirler (Işık ve Bilgin, 2016, s. 1758-1759). Ancak bu kaynaklar her zaman yeterli olamayabilmektedir. Ayrıca, gerek firmaların piyasaya hisse senedi arz edebilecek kadar büyük ve tanınmış olamamaları, gerekse içinde faaliyet gösterdikleri ekonomideki finansal piyasaların yeterince gelişmemiş olması nedeniyle, firmaların piyasaya hisse senedi arz edebilmeleri her zaman mümkün olmamaktadır. Böyle durumlarda, firmaların yurtiçi ve yurtdışı bankalardan kredi kullanması gerekebilmektedir. Özellikle faiz oranlarının düşük ve istikrarlı olduğu ekonomilerde banka kredileri de yararlı bir finansman kaynağı olurken, yüksek enflasyon ve risk kaynaklı istikrarsız ve yüksek faizlerin yaşandığı ekonomilerde banka kredileri, firmaların uzun dönemli yatırımları ve ekonomik faaliyetleri için etkin bir finansman aracı olamamaktadır (Drehmann, Sorensen ve Stringa, 2006, s. 2-3). Çünkü artan faiz oranları, firmaların yatırım ve üretim maliyetlerini artırmakta, kârlılıklarını azaltmaktadır. Sayılan bu eksiklerine rağmen banka kredileri, özellikle banka dışı finansal piyasaların yeterince gelişmediği ekonomilerde, firmalar ve hanehalkı için çok önemli bir finansman çeşidi olmaya devam etmektedir (Çavuşoğlu, 2010, s. 9).

Türkiye’de hisse senetlerinin işlem gördüğü Borsa İstanbul (BİST) 1986 yılında faaliyete geçmiştir. Bu tarihe kadar şirketlerin hisse senedi ihraç ederek fon temin etme olanakları bulunmamaktadır. BİST’in faaliyete başlamasıyla birlikte, şirketlere hisse senedi arz ederek, ek finansmana erişme imkânı doğmuştur. Ancak borsanın açılışını takip eden ilk yıllarda, ülkede uygulanan kambiyo rejimi gereği, yabancı yatırımcıların borsada işlem yapmasına izin verilmemiştir. Bu da borsanın, kendinden beklenen görevi tam olarak yerine getirebilmesini güçleştirmiştir. Türkiye’de finansal liberalizasyon, 11 Ağustos 1989’da kabul edilen Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar ile başlamış olup, yurtiçinde faaliyet gösteren firmaların yurtdışındaki bankalardan kredi çekebilmeleri de bu tarihten sonra olanaklı hale gelmiştir (Minyat ve Gökbunar, 2005, s. 69). Bu tarihlerden önce firmalar sadece yurtiçindeki bankalardan kredi alarak, yatırım ve işletme sermayelerini genişletebilme olanağına sahiptiler. Hanehalkı ise yatırım (konut edinimi¹) ve tüketim harcamaları için banka kredilerine erişim hakkına nerdeyse hiç sahip değildi. Kişiler kredi alabilseler bile, firmalara uygulanan faiz oranlarından çok daha yüksek faiz oranları ile bu kredilere ulaşabiliyorlardı. Bu da ülkede ekonomik aktivitelerin hızını ve hacmini düşürmektedir (Kılıç, 2012, s. 110-111).

¹ Hanehalkının yaptığı harcamalardan konut ediniminin bir yatırım harcaması olduğuna ilişkin ek bilgi için bakınız: <http://www.mahfiegilmez.com/2015/08/yatrim-ve-tasarruf-deyimlerini-dogru.html>.

Dünyadaki gelişmiş ülkelere oranla Türkiye’de hisse senedi piyasası² ve bankacılık faaliyetleri henüz yeterince gelişmiş değildir (Çekin, 2019; Öztürk, Barışık ve Kılıç Darıcı, 2010; Yetiz, 2008). Özellikle yurtiçi tasarruf oranlarının ve Türk Lirası cinsinden mevduatların düşük olması, ülkedeki üretim ve tüketim faaliyetleri için gerekli finansmana ulaşabilme olanaklarını ve bu fonların maliyetlerini önemli ölçüde artırmaktadır. Bu da doğal olarak reel sektöre ve ülkenin ekonomik büyümesine, olumsuz yönde yansımaktadır. Oysa borsaların ve bankacılık sektörünün gelişmesi, ülkelerin finansal gelişmişlik seviyesini de artırmaktadır. Artan finansal gelişmenin, ekonomik büyümeyi artırdığı ise literatürde yaygın biçimde kabul edilen ve ampirik çalışmalarla da kanıtlanan bir konudur (Aydın, 2019; Aydın, Ak ve Altıntaş, 2014; Bist ve Read, 2018; Bozoklu ve Yıllancı, 2013; Levine, 1997; Graff, 2001; Müslümov ve Aras, 2002;; Sağlam ve Erataş Sönmez, 2017). Bu nedenle Türkiye’de ekonomik ve siyasi istikrara önem verilerek, enflasyon oranı ve ülkenin risk primleri düşürülmeli ve bu yolla, firmaların ve hanehalkının, iç ve dış finansman kaynaklarına kolay ve düşük maliyetlerle erişimi sağlanmalıdır. Ayrıca banka kredileri ve hisse senedi piyasasındaki gelişmeler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin ampirik araştırmalarla sürekli incelenmesinde ve gerekli politika önerilerinin vaktinde geliştirilmesinde yarar vardır.

Bu kapsamda çalışmanın amacı; Türkiye’de hisse senetleri, banka kredileri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, 1986:Q1-2019:Q2 dönemi için, yapısal kırılmaları da göz önünde bulunduran zaman serileri analizi yöntemleri ile incelemektir. Çalışmanın planı şu şekildedir: Birinci bölümünde; hisse senetleri, banka kredileri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilere yönelik teorik çerçeve sunulmuş, ikinci bölümde; Türkiye’deki hisse senedi piyasası, banka kredileri ve ekonomik büyüme verileri, şekil ve tablolar yardımıyla incelenmiş, üçüncü bölümde; ampirik literatür özeti sunulmuş, dördüncü bölümde; ekonometrik analizler yapılmıştır. Sonuç ve politika önerileriyle çalışma tamamlanmıştır. Bu çalışmanın, incelenen konuyu gündemde tutması itibariyle ülke ekonomisine, kullandığı ekonometrik analiz yöntemleri yönüyle de literatüre bir katkı sağlaması beklenmektedir.

I. TEORİK ÇERÇEVE

Hisse senedi piyasalarının ve bankacılık sisteminin gelişmesi, ülkelerin finansal gelişmişlik düzeylerini artırmaktadır. Bu artış, kişilerin ve kurumların finansal kaynaklara erişimini kolaylaştırmakta, işlem ve aracılık maliyetlerini azaltmaktadır. Bu ise fon maliyetlerini düşürerek, bir yandan firmaların kârlılığını artırıp, onları daha fazla yatırım ve üretim yapmaya teşvik ederek, diğer yandan da bireylerin tüketim ve yatırım (konut edinimi) faaliyetlerini

² Örneğin; 2019 yılı itibariyle hisse senedi piyasası toplam işlem hacminin GSYH’ye oranı G. Kore’de %151.6, G. Afrika’da %80.1 iken Türkiye’de sadece %47.9’dur (World Bank, 2020).

hızlandırarak, ekonomik faaliyetleri artırmakta ve bu yönüyle sürdürülebilir ve yüksek bir ekonomik büyümeyi desteklemektedir.

Finans alanındaki gelişmelerin, ekonomik büyümeyi hızlandırdığı görüşü eski yıllara kadar dayanmaktadır. Hicks (1969) İngiltere'de 1800'lerde yaşanan Sanayi Devriminin arkasında, bu ülkede gelişmiş bir finansal sistemin bulunduğunu ifade etmiştir. Schumpeter (1911) ise; iyi işleyen bir finansal sistemin, ekonomik büyümeyi hızlandırıp, girişimcilik faaliyetlerini finanse ederek, teknolojik yenilikleri artırabileceğini belirtmiştir. Friedman ve Schwartz (1963), Kuznets (1955) ve Robinson (1952) da finansal sistemin gelişmiş olmasının, ekonomik büyümeyi arttıracığını dile getirmişlerdir.

Klasik ve Neo-Klasik Ekonomik Büyüme Modelleri, finansal gelişim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, yatırımlar ve işgücü başına düşen sabit sermaye stoku yönünden ele alırken, Lucas (1988) ve Romer'in (1986) ve çalışmalarıyla geliştirilen İçsel Ekonomik Büyüme Modelleri; finans sisteminin gelişmesinin; finansal risklerin dağıtımını ve ekonomik aktivitelere likidite teminini sağlayarak, ekonomide yaparak öğrenme aracılığıyla gerçekleşecek verimlilik artışı yoluyla uzun dönemli ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerinin olacağını kabul etmektedir (Erdem ve Dumrul, 2014, s. 66). Bu modellere göre; finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında yüksek bir ilişki vardır. Çünkü finansal araçlar, kurumlar ve piyasaların gelişmesi, finansal bilişim ve işlem maliyetlerini düşürerek, ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir (Levine, 1997, s. 689-690). Rajan ve Zingales (1998), 55 ülkenin 1980-1990 dönemi verilerini kullanarak yaptıkları analizde; finansal gelişmenin, bu ülkelerin ekonomik büyümesi üzerinde oldukça yüksek bir etkisinin olduğunu belirlemişler ve iyi bir finansal sistemin, dış finansmana bağlı endüstrilere rekabet gücü avantajı sağlayacağını ifade etmişlerdir. Ghali (1999), Tunus ekonomisinin 1963-1993 dönemi verilerini kullanarak yaptığı analizde; finansal gelişmenin, bu ülkenin ekonomik büyümesinin motoru olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Stiglitz (1989), tam rekabet piyasası koşullarının geçerli olmadığı ekonomilerde, asimetrik bilgi durumunun yaşanacağını ve finansal işlemlerin maliyetlerinin yüksek olacağını, bunların da ekonomik büyümeyi destekleyici faaliyetleri azaltacağını belirtmiştir. Yazar ayrıca; gelişmiş sermaye piyasalarının, tasarrufların artırılmasında ve toplanan fonların etkin dağıtımında da önemli bir role sahip olduğunu ifade etmiştir.

McKinnon (1973) ve Shaw (1973) çalışmalarıyla geliştirilen McKinnon-Shaw Tamamlayıcılık Hipotezinde; düşük veya negatif faiz oranlarının yaşandığı ekonomilerde, tasarrufların azalacağı, dolayısıyla ödünç verilebilir fon miktarında bir daralma yaşanacağı ve bunun sonucunda finansman ihtiyacı duyan kişi ve kurumların, gerekli kaynaklara erişememesi nedeniyle, toplam yatırımların azalacağı ifade edilmektedir. McKinnon (1973), faiz oranlarındaki artışla birlikte ülkelerin yurtiçi tasarruf oranları artarak, ekonomik büyümenin

gerçekleşeceği üzerine dururken, Shaw (1973), yurtiçi faiz oranlarının artması ile birlikte, ülkeye yabancı sermaye girişinin hızlanacağını ve böylece ödünç verilebilir fonların artarak, ekonomik büyüme için gerekli yatırım ve tüketim faaliyetlerinin yükseleceğini vurgulamaktadırlar (Doğru, Coşkun ve Değirmen, 2017, s. 270 -271).

Zaman zaman hükümetler yatırımları ve ekonomik büyümeyi artırabilmek için faiz oranlarını baskılayabilmekte veya selektif (seçici) kredi uygulamalarına başvurabilmektedirler. Bu tür uygulamalara literatürde finansal baskı adı verilmektedir (Güneş, 2013, s. 74). Roubini ve Sala-i Martin (1992, s. 7), artan finansal baskının, ekonomik büyümeye zarar vereceği kabul etmektedir. Benzer şekilde Bencivenga ve Smith (1993, s. 99-100) de hükümetler tarafından finansal piyasalara uygulanacak kredi tayinlaması türü baskıcı politikaların, finansal piyasalarda ve dolayısıyla ekonomide kaynak dağıtım etkinliğine ve ekonomik büyümeye zarar vereceğini ifade etmiştir.

İçsel Büyüme Modellerinin öngörüsünün aksine, finansal gelişmenin, uzun dönemli sürdürülebilir ekonomik büyüme üzerinde çok anlamlı bir etkisinin olmadığını, hatta bazı ülkelerde ekonomik büyümeye zarar bile verebileceğini öne süren çalışmalar da mevcuttur. Örneğin; De Gregoria ve Guidotti (1995), Latin Amerika'da 1970-1980'lerde gözlemlenen yüksek düzeydeki banka kredilerinin, ekonomik büyüme üzerinde negatif etkilerinin olduğunu tespit etmiştir. Xu (2000), 41 ülkenin 1960-1993 dönemi verilerini kullanarak VAR yöntemiyle gerçekleştirdiği analizde; finansal gelişmenin, ekonomik büyümeyi takip ettiğini ve finansal gelişmenin, ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını belirlemiştir. Rioja ve Valev (2004), 74 ülkenin 1961-1995 dönemi için gerçekleştirdikleri ampirik analizler sonucunda; finansal gelişmişlik düzeyinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin, finansal olarak gelişmiş ülkelerde belirsiz olduğunu, ancak finansal yönden orta düzeyde gelişmiş ülkelerde, büyük ve pozitif bir etkinin söz konusu olduğunu, finansal olarak en gelişmiş ülkelerde ise etkinin pozitif, fakat küçük olduğunu belirlemişlerdir. Loayza ve Ranciere (2005), finansal kırılganlığın yüksek düzeyde olduğu ülkelere, banka kredilerindeki kısa süreli değişimler ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişkiler olduğunu belirlemiştir.

II. TÜRKİYE'DE HİSSE SENEDİ PİYASASI, BANKA KREDİLERİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

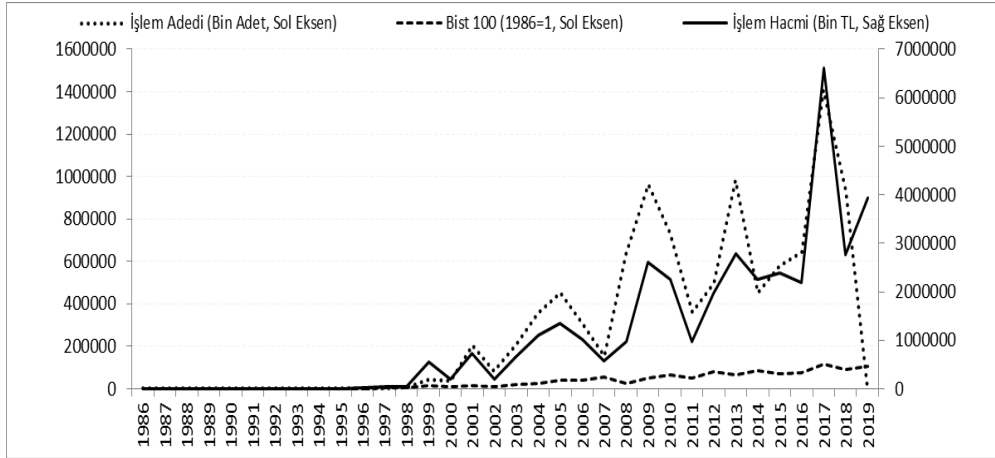
A. BORSA VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Her ne kadar Osmanlı Devletinde 4 Ekim 1853'te borsa faaliyetleri³ kısmen başlamış olsa da Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduğunda ülkede aktif bir borsanın varlığından söz edilemez. Cumhuriyetin ilanından sonra, 1929

³ Daha çok devletin borçlanma kâğıtlarını ihraç etmekle görevli olan bu borsa, modern anlamda firmaların hisse senetlerinin işlem gördüğü bir yapıdan uzaktır.

yılında Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu ile BİST kurulmuşsa da 1938 yılında bu kurum kapatılmış, Kambiyo, Esham ve Tahvilat Borsası adı altında Ankara'ya taşınmıştır. 1941 yılına kadar Ankara'da hizmet veren borsa, yeniden İstanbul'a taşınmış ve 1981 yılına kadar Türk finansal sistemi açısından çok büyük bir role sahip olmadan işleyişini sürdürmüştür (Borsa Nish, 2014). Türkiye'de çağdaş anlamda menkul kıymetler borsası, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası adıyla 26 Aralık 1985'te kurulmuş, 3 Ocak 1986'da faaliyete başlamıştır. İMKB'de ilk işlem gören hisse senedi, İstanbul Boğaziçi köprüsüne ait gelir ortaklığı hisse senetleri olmuştur. Borsada, o dönemde esnek yapıyla dikkat çeken ve Ürdün Borsasında uygulanmakta olan tahta sistemi benimsenmiştir. 1989 yılında, yabancı yatırımcılara da İMKB'de yatırım ve işlem yapabilme olanakları tanınmış (BİST, 2013) ve bundan sonra borsanın işlem hacmi daha hızlı artmaya başlamıştır. Yarı özerk bir kurum olan İMKB, 5 Nisan 2013'te Borsa İstanbul (BİST) adıyla, anonim bir şirket haline getirilmiştir (Matriks, 2019). Kasım 2019 itibariyle hisse senetleri BİST'te işlem gören 487 şirket bulunmaktadır (KAP, 2019). Borsa İstanbul'un günlük işlem hacmi, günlük işlem adedi ve BİST 100 endeksinin gün sonlarında aldığı değerler Şekil 1 yardımıyla incelenebilir.

Şekil 1. Borsa İstanbul'un İşlem Hacmi, İşlem Adedi ve BİST100 Endeksinin Aldığı Değerler



Kaynak: EVDS (2019). **Not:** Eksenlerdeki değerler, her yılın son işlem gününe ait verileri göstermektedir.

Şekil 1'den de görüldüğü üzere; Türkiye'de hisse senedi piyasalarının asıl gelişimi 1998 yılı sonrasında olmuştur. Bu dönemde Borsadaki işlem hacmi ile işlem miktarı arasında genel olarak eşanlı bir hareket gözlenirken, 2019 yılında bu uyum bozulmuş, işlem hacmi artarken, işlem adedi önemli ölçüde azalmaya başlamıştır. Bu verileri daha yakından irdeleyebilmek için, 1998 sonrası verileri Tablo 1'e alınmıştır.

Tablo 1. Borsa İstanbul'un İşlem Hacmi, İşlem Adedi ve BİST 100 Endeksinin Adlıği Değerler

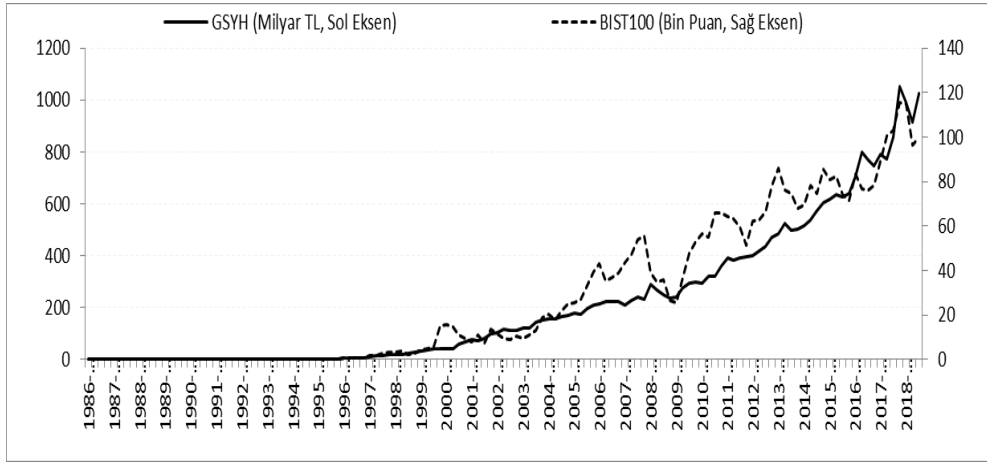
Yıllar	İşlem Hacmi (Milyon TL)	İşlem Adedi (Milyon Adet)	BİST 100 (Bin)
1998	36	8	3
1999	546	45	15
2000	194	37	9
2001	726	202	14
2002	193	85	10
2003	663	211	19
2004	1106	354	25
2005	1339	450	40
2006	1025	312	39
2007	575	154	56
2008	972	634	27
2009	2617	961	53
2010	2262	736	66
2011	977	362	51
2012	1969	498	78
2013	2783	985	68
2014	2264	450	86
2015	2386	577	72
2016	2191	647	78
2017	6615	1406	115
2018	2755	933	91
2019	3942	2	107

Kaynak: EVDS (2019). Not: Tablodaki değerler, her yılın son işlem gününe ait verileri göstermektedir.

Tablo 1'den de görüldüğü üzere; Borsa İstanbul'da gerçekleştirilen günlük işlem miktarı 1998 yılında 36 milyon TL iken, bu değer Aralık 2001'de 726 milyon TL'ye kadar yükselmiş, 2002 yılında, beklenmedik şekilde 193 milyon TL'ye düşmüştür. Sonra tekrar artmaya başlayan günlük işlem hacmi, 2005 yılında 1 milyar 339 milyona ulaşmış, küresel ekonomik krizin öncü etkileriyle birlikte 2007 yılında 575 milyon TL'ye gerilemiştir. Krizden sonra tekrar artmaya başlayan işlem hacmi, 2017 yılında 6 milyar 615 milyon TL ile en yüksek seviyesine ulaşmış, 2018 yılında 2 milyar 755 milyon TL'ye gerilemiştir. Kasım 2019 itibariyle Borsa İstanbul'da günlük 3 milyar 942 milyon liralık işlem gerçekleştirilmiştir. Borsa İstanbul'da gerçekleştirilen günlük işlem adedi, 1998 yılında 8 milyon adet iken, zaman içinde hızla artarak 2017 yılında 1 milyar 406 milyona kadar çıkmıştır. 2008 küresel ekonomik krizi döneminde bile işlem miktarında bir düşme yaşanmamıştır. Ama Kasım 2019 itibariyle bu sayı 2 milyona gerilemiştir. Benzer bir dalgalanma BİST100

endeksinin değerinden de gözlenmektedir. 1998 yılında 3 bin puanda olan BİST100, 2007 yılında 56 bin puana kadar yükselmiş, 2008 krizinin etkisiyle 27 bin puana gerilemiş, sonrasında tekrar artmaya başlayarak 2017 yılında 115 bin puana görmüştür. 2018 yılında 91 bin puana kadar gerileyen BİST100 endeksi, Kasım 2019 itibariyle 107 bin puadadır. Bu tablodan da görüldüğü üzere, borsada yapılan günlük işlem adedi noktasında yetkililerin acil önlem almalarında yarar vardır. BİST100 endeksinin değeri ile Türkiye'nin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYH) arasındaki etkileşim, Şekil 2'den izlenebilir.

Şekil 2. Borsa İstanbul Tüm Endeksi ile GSYH Arasındaki Etkileşim



Kaynak: EVDS (2019), TÜİK (2019).

Şekil 2'den de görüldüğü üzere, Türkiye'de BİST100 endeksi ile ekonomik büyüme arasında eşanlı bir hareket vardır. Bu da, hisse senetlerinin, Türkiye'nin ekonomik büyümesini artırdığını (etkilediğini) göstermektedir. Yine bu Şekil de Türkiye'de menkul kıymetler borsasının ve GSYH'nin, 1998'den sonra artmaya başladığı da dikkati çekmektedir.

B. BANKA KREDİLERİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Osmanlı Devleti yıkıldığında geriye sadece, yabancıların kontrolünde olan Osmanlı Bankası kalmıştır. Daha Cumhuriyet ilan edilmeden 17 Şubat-4 Mart tarihleri arasında İzmir'de toplanan İzmir İktisat Kongresinde Atatürk, ülkenin gerçek bağımsızlığının, ekonomik ve sınai bağımsızlıktan geçtiğini ifade etmiştir. Bu kongreye katılan delegeler, sanayi yatırımları yapılabilmesi için finansmana ihtiyaçları olduğunu ifade etmişler, bunun için yerli bankaların kurulması gerektiği fikrinde anlaşmışlardır. Bu doğrultuda 26 Ağustos 1924'te Türkiye İş Bankası kurulmuştur (Koç, 2000, s. 149-151). Ülkede faaliyet gösteren banka sayısı zamanla artmış, 1988 yılında 60'a, 1998 yılında 81'e kadar ulaşmıştır (TBB, 2019a). 1988-2018 dönemi bankacılık sektörü verileri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. 1989-2001 Dönemi Bankacılık Sektörü Verileri

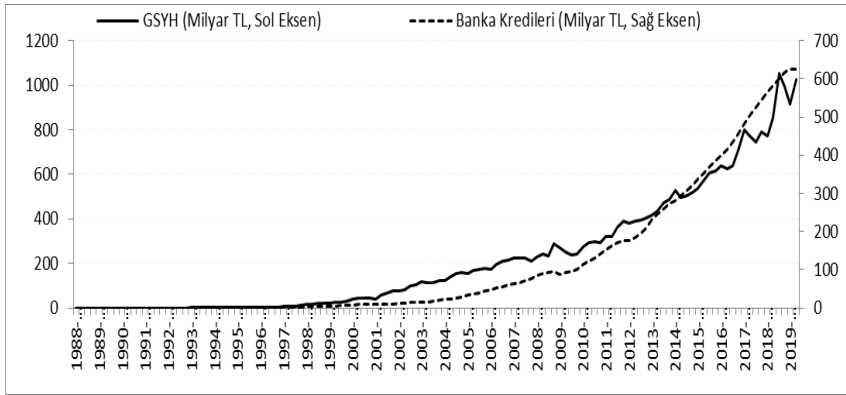
Yıl	Mevduat (Milyar TL)	Kredi (Milyar TL)	Banka Sayısı	Banka Personel Sayısı (Bin Kişi)
1988	0.038	0.027	60	159
1989	0.062	0.046	63	161
1990	0.095	0.080	67	162
1991	0.166	0.130	66	160
1992	0.305	0.232	70	154
1993	0.545	0.434	72	151
1994	1.3	0.8	67	146
1995	2.7	1.7	68	144
1996	6.1	3.9	69	148
1997	12.5	8.8	74	154
1998	24.2	14.1	75	166
1999	48.3	21.7	81	173
2000	68.4	34.2	60	170
2001	116	37.1	51	137
2002	142	53	54	123
2003	161	69	50	123
2004	197	102	48	127
2005	254	152	47	132
2006	312	217	46	143
2007	357	279	46	159
2008	453	364	45	172
2009	507	379	45	172
2010	614	507	45	179
2011	699	661	44	181
2012	770	764	45	186
2013	943	1010	45	197
2014	1058	1202	47	201
2015	1251	1448	47	201
2016	1463	1705	47	197
2017	1713	2060	46	194
2018	2037	2367	47	190

Kaynak: TBB (2019a, 2019b).

Tablo 2'deki verilere göre banka sayısı 1988 yılında 60'a ulaşmıştır. Aynı yıl bankalarda toplanan mevduat miktarı 38 milyon TL, bankaların iç piyasaya dağıttığı kredi miktarı da 27 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de 1989 yılında başlayan finansal liberalizasyon sürecinin bir ürünü olarak, 1989 yılından itibaren bankalardaki mevduat miktarı ve bankaların verdiği kredi miktarı hızlı bir artış göstermiştir. 1993 yılında 72 olan banka sayısı, 1994 döviz krizinin etkisiyle 67'ye düşmüş, bankacılık sektöründe 5197 kişi işten çıkartılmıştır. 1994 krizi sonrası artmaya başlayıp, 1999 yılında 81'e kadar çıkan banka sayısı, 2001 krizinin etkisiyle 51'e düşmüştür. 2001 bankacılık ve döviz krizinde, bankacılık sektöründe çalışan yaklaşık 33 bin kişi

işini kaybetmiştir. Türk Bankacılık sistemindeki mevduat miktarı 2002-2011 döneminde 4 kattan fazla artarak 669 Milyar TL'ye ulaşmıştır. Bu süreçte bankalarca dağıtılan kredi miktarı ise yaklaşık 13 kat artmış ve 661 Milyar TL olmuştur. 2011 yılında bankalar tarafından yurtiçine dağıtılan kredi hacminin artış hızı %35'i aşmış, bu kez de ithalat talebi ve cari işlemler açığı aşırı derecede artarak, ülkeyi yeni bir krizin eşiğine getirmiştir. TCMB tarafından 2012 yılı ilk çeyreğinde bankacılık sektörü tarafından yurtiçine verilen kredi hacmi artış hızı %15 olarak uygulanmış, ancak bu kez de ekonomi bu dönemde %0 büyümüştür. Bunun üzerine Merkez Bankasına, kredi hacmi artış hızını yükseltmesi yönünde çağrılar artmış ve Temmuz 2012'de TCMB tarafından bu oran %20'ye yükseltilmiştir. 2012 yılında 770 Milyar TL olan bankacılık sektöründeki mevduatlar, 2018 yılında yaklaşık üç katına çıkarak, 2037 Milyar TL olmuştur. Aynı dönemde krediler de yaklaşık aynı oranda artmış ve 764 Milyar TL'den 2367 Milyar TL'ye yükselmiştir. Bu dönemde banka, şube ve bankacılık sektöründe çalışan kişi sayısının görece daha istikrarlı olduğu görülmektedir. Bankaların iç piyasaya verdikleri kredi miktarı ile GSYH arasındaki etkileşimler Şekil 3'te yer almaktadır.

Şekil 3. Banka Kredileri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Etkileşim



Kaynak: TBB (2019a, 2019b).

Türkiye'de bankacılık sektörü tarafından iç piyasaya verilen krediler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler, Şekil 3'ten net biçimde görülebilmektedir. Özellikle 1998 yılından itibaren bu verilerde önemli ölçüde artış meydana gelmiştir. 2008 küresel ekonomik krizinin etkisiyle kısmi bir azalma olsa da veriler artmaya devam etmiştir. 2018 yılı son dönemlerinde başlayan ekonomik küçülme ve banka kredilerinde yaşanan azalma da şekil de görülebilmektedir.

III. AMPİRİK LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde hisse senetleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, daha çok menkul kıymetler borsaları ile ekonomik büyüme ilişkisi şeklinde ele

alınmıştır. Bu çalışmada da önce menkul kıymetler borsaları ile ekonomik büyüme ilişkilerin incelendiği çalışmaların özeti, yayınlanma tarihi sırasına göre sunulmuştur. Çalışmada ayrıca bankacılık sektörü tarafından yurtiçine sağlanan kredi miktarı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin analiz edildiği çalışmaların kısa bir özeti de yayınlanma tarihi sırasına göre verilmiştir. Bu çalışmalar ayrıca kendi içlerinde önce diğer ülkeler için yapılmış olanlar, sonra Türkiye için yapılmış olanlar şeklinde de toplulaştırılmıştır.

A. MENKUL KIYMETLER BORSALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İNCELENDİĞİ ÇALIŞMALARIN ÖZETİ

Levine ve Zeros (1998), hisse senedi borsaları, bankalar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, 47 ülkenin 1976-1993 dönemi verilerini kullanarak, panel veri analizi yöntemiyle analiz etmişlerdir. Yazarlar, bu analize dâhil edilen ülkelerin, dünya milli gelirinin %30'una sahip olduklarını, dolayısıyla çalışmanın temsil gücünün yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Çalışma sonucunda; hisse senedi piyasalarındaki likiditede ve banka kredilerindeki artışların, ekonomik büyümeyi artırdığı tespit edilmiştir. Ghali (1999) ise Tunus'ta finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, 1963-1993 dönemi bankalardaki mevduatlar, bankalar tarafından özel sektöre verilen krediler ve kişi başına düşen reel GSYH verilerini kullanarak analiz etmiş, kişi başına düşen reel milli geliri; bankalardaki mevduatların %1 oranında artmasının %1.85, bankalarca özel sektöre verilen kredilerin %1 oranında artmasının ise %1.18 oranında artırdığını tespit etmiştir. Bu çalışmada ayrıca yapılan Granger nedensellik testinde de mevduatlardan kişi başına düşen reel milli gelire doğru tek yönlü, bankalarca özel sektöre verilen kredilerle kişi başına düşen reel milli gelir arasında iki yönlü nedensellik ilişkilerinin olduğu bulunmuştur. Beck (2003), hisse senedi borsaları, bankalar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, 40 ülkenin 1975-1998 dönemi verilerini kullanarak, panel veri analizi yöntemiyle araştırmış; hem bankacılık sektöründeki, hem de borsadaki gelişmelerin, ekonomik büyümedeki değişimi açıklayabildiğini, ancak ülkelerin sahip oldukları finansal sistemin piyasa veya banka temelli olması durumunda bu faktörlerin ekonomik büyümedeki değişimleri açıklayamadığı sonucuna ulaşmıştır. Rioja ve Valev (2004), finansal faktörler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, 74 ülkenin 1961-1995 dönemi verilerini kullanarak, GMM yöntemiyle analiz etmiş ve özel sektöre verilen kredilerin, bu ülkelerin ekonomik büyümelerini, verimlilik artışlarını ve sermaye büyümelerini artırdığını tespit etmiştir. Hondroyannis, Lolos ve Papapetrou (2005) ise bankacılık sektöründeki ve menkul kıymetler borsasındaki gelişmeler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, Yunanistan'ın 1986:M01-1999:M12 dönemi verilerini kullanılarak analiz etmiş ve kredilerdeki %1'lik artışın, Yunanistan'ın ekonomik büyümesini %0.09, borsada işlem gören hisse senetlerinin toplam değerindeki %1'lik artışın ise %0.029 oranında artırdığını belirlemiştir. Yazarlar, aynı analizleri sanayi sektörü için de yenilemişler ve

endüstri sektörüne verilen kredilerdeki %1'lik artışın, Yunanistan'ın ekonomik büyümesini %0.21, borsada işlem gören imalat sanayi sektörü hisse senetlerinin toplam değerindeki %1'lik artışın %0.031 oranında artırdığını bulmuşlardır. Bu çalışmada son olarak Granger nedensellik testi de yapılmış ve bankacılık sektörünün gelişimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Ake ve Ognaligui (2010), finansal hisse senedi borsası ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri Kamerun için 2006:Q1-2010:Q4 dönemi verilerini kullanarak Granger nedensellik testi ile analiz etmiştir. Çalışma sonucunda; hisse senedi borsasındaki artışların ekonomik büyümeyi desteklediği belirlenmiştir. Nazir, Nawaz ve Gilani (2010) de hisse senedi borsasının gelişmesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, Pakistan ekonomisinin 1986-2008 dönemi verilerini kullanarak araştırmışlardır. Hisse senedi borsasının gelişmesini; hisse senedi borsasının işlem hacmi ve piyasa kapitalizasyonu (likidite) ile ekonomik büyümeyi; kişi başına düşen milli gelir ile ölçen yazarlar, Pakistan gibi yükselen ekonomilerde borsanın işlem hacminin ve likiditesinin artırılmasının, ekonomik büyümeyi desteklediğini ortaya koymuşlardır. Bu çalışmada ayrıca beşeri sermaye (İnsani Gelişmişlik Endeksi) ve doğrudan yabancı yatırımlar da kontrol değişkeni (ek açıklayıcı değişken) olarak modele dâhil edilmiş ve bu faktörlerdeki ilerlemelerin de ekonomik büyümeyi desteklediği belirlenmiştir. Ayadi vd. (2013), finansal gelişme, banka etkinliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, Akdeniz ülkelerinden Lübnan, Libya ve Filistin için 1985-2009 dönemi verilerini kullanarak, karşılaştırmalı biçimde analiz etmiş ve özel sektöre verilen banka kredileri ve vadeli mevduatların ekonomik büyüme ile negatif ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmada ayrıca; hisse senedi piyasasının hacmi ve likiditenin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Benzer şekilde yerli ve yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi artırdığı bulunmuştur. Ayrıca güçlü kurumsal yapı ve düşük enflasyonun da ekonomik büyümeyi desteklediği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada son olarak; başlangıç dönemi milli gelir seviyesi (GSYH) yüksek olan ülkelerin ekonomik büyümelerinin daha düşük olduğu görülmüş olup, bu durumda başlangıçta fakir olan ülkelerin daha hızlı büyüyerek, zengin ülkeleri zaman içinde yakalayabilecekleri belirtilmiştir. Bu grupta son olarak Nordin ve Nordin (2016), sermaye piyasalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini, Malezya'nın 1981-2014 dönemi verilerini kullanarak analiz etmiş ve piyasa kapitalizasyonu ve bütçe açıklarındaki artışların, kişi başına düşen milli geliri artırdığını, Malezya'daki kişi başına düşen milli gelirdeki değişimlerin %26.7'sinin sermaye piyasalarındaki gelişmeler tarafından açıklandığını belirlemiştir.

Konuyla ilgili olarak Türkiye için yapılan çalışmalara bakıldığında; Çetintaş ve Barışık (2003), Türkiye'de bankalar, sermaye piyasaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, 1989-2000 dönemi verilerini kullanarak, incelemişler ve Türkiye'de finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli pozitif bir ilişkinin var olduğunu, hem sermaye piyasalarındaki, hem de

bankacılık kredilerindeki artışların ekonomik büyümeyi desteklediğini tespit etmişlerdir. Demir, Öztürk ve Albeni (2007), Türkiye’de finansal piyasalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, 1995-2005 dönemi için, hisse senedi piyasalarının gelişimi, bankacılık sisteminin gelişimi ve ekonomik performans açısından ele almışlar, bu amaçla iki farklı ekonometrik model kurmuşlardır. Yapılan analizler sonucunda; sanayi kapitalizasyonundaki artışların milli geliri artırdığını, endüstri sektörüne verilen banka kredilerinin ise milli geliri azalttığını tespit edilmiştir. Kandır, İskenderoğlu ve Önal (2007), Türkiye’de finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, 1988:Q1-2004:Q4 dönemi için araştırmış ve Türkiye’de finansal gelişmenin ve ekonomik büyümeyi değil, ekonomik büyümenin finansal gelişmeyi desteklediği sonucuna ulaşmışlardır. Tıraşoğlu ve Yıldırım Tıraşoğlu (2015), Türkiye’de hisse senetleri, banka kredileri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, 1998:Q1-2013:Q2 dönemi verilerini kullanarak, Lumsdaine ve Papell (1997) ve Lee ve Strazicich (2003) yapısal kırılmalı birim kök testlerini ve Hatemi-J (2008) yapısal kırılmalı eşbütünleşme testini kullanarak analiz etmiştir. Yapılan analizler sonucunda; hisse senetleri, banka kredileri ve ekonomik büyüme arasında, birden fazla yapısal kırılmanın varlığı durumunda, uzun dönemli bir ilişkinin (eşbütünleşme ilişkisinin) var olduğu belirlenmiştir. Seriler arasındaki nedensellik ilişkilerini Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi ile inceleyen araştırmacılar; banka kredilerinden hisse senetlerine, hisse senetlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkilerinin olduğunu tespit etmiştir. Koyuncu (2018), BIST100 endeksinin makroekonomik değişkenlerle olan ilişkilerini 1988-2016 dönemi verilerini kullanarak incelemişler, enflasyon, faiz, sanayi üretim endeksi ve reel milli gelir ile BIST100 endeksi arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde ilişkiler olduğunu belirlemiştir. Aynı DOLS yöntemiyle yapılan analizlerde; enflasyon ve sanayi üretim endeksindeki artışların BIST100 endeksini artırdığı, faiz oranları ve ekonomik büyümedeki artışların ise BIST100 endeksini azalttığı belirlenmiştir. Son olarak Kılıç, Gürbüz ve Ayriçay (2019), finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, Türkiye’nin 1968-2017 dönemi verilerini kullanarak analiz etmiş ve ekonomik büyüme ile para arzı, özel sektör kredileri ve sabit sermaye yatırımları arasında uzun dönemli bir ilişki bulmuşlardır. Ayrıca finansal gelişmişlik göstergeleri arasında da bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna da ulaşmışlardır.

B. BANKACILIK SEKTÖRÜ KREDİ MİKTARI İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İNCELENDİĞİ ÇALIŞMALARIN ÖZETİ

Emecheta ve Ibe (2014), bankacılık kredileri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, Nijerya’nın 1994:Q1-2004:Q4 dönemi verilerini kullanarak, VAR yöntemiyle analiz etmiş ve milli gelirden banka kredilerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmiştir. Timsina (2014), Nepal’de ticari banka kredileri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, 1975-

2013 dönemi verilerini kullanarak, Johansen eşbütünleşme testi ve VEC yöntemiyle analiz etmiş ve uzun dönemde özel sektöre verilen banka kredilerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğunu, kısa dönemde ise, ekonomik büyümeden banka kredilerine doğru bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu tespit etmiştir. Ahmed ve Bashir (2016), Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü (South Asian Association for Regional Cooperation: SAARC) ülkelerinde bankalar tarafından özel sektöre verilen krediler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, 1980-2013 dönemi için panel veri analizi yöntemiyle incelemiş ve bu ülkelerde kişi başına düşen milli geliri; kredilerin ve yatırımların pozitif, kamu harcamaları ve enflasyonun negatif yönde etkilediğini tespit etmiştir.

Konuyla ilgili Türkiye için yapılan analizlere bakıldığında; Tuna ve Bektaş (2013), Türkiye'de bankacılık sektörü tarafından yurtiçine verilen kredi hacmi ile GSYH arasındaki ilişkileri, 1998:Q1-2012:Q4 dönemi verileriyle analiz etmiş ve bu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin (eşbütünleşmenin) olmadığını belirlemiştir. Yazarlar gerçekleştirdikleri Granger nedensellik analizinde de değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edememiştir. Vurur ve Özen (2013), mevduat bankalarınca verilen krediler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, Türkiye'nin 1998:Q1-2012:Q1 dönemi, mevduat, kredi ve ekonomik büyüme verilerini kullanarak gerçekleştirdikleri analizlerde; bankalarda toplanan mevduatlardan, bankalar tarafından dağıtılan kredilere ve ekonomik büyümeye, ekonomik büyümeden de bankalar tarafından dağıtılan kredilere doğru nedensellik ilişkilerinin olduğunu tespit etmiştir. Turgut ve Ertay (2016), banka kredileri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, Türkiye'nin 2003:Q1-2013:Q4 dönemi verilerini kullanarak incelemişler ve milli gelirden kredilere doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemişlerdir. Yani kredilerdeki artışlar ekonomik büyümeyi değil, ekonomik büyümedeki artışlar kredi talebini etkilemektedir. Mehtizada (2017) ise Türk bankacılık sektöründeki kredi gelişmeleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, ihracat kredileri üzerinden analiz etmiştir. Çalışmada 2003-2015 dönemi verilerini kullanan yazar, ihracat kredileri ile ekonomik büyüme arasındaki korelasyon katsayısının 0.514 olduğunu belirlemiş ve bu şekilde ihracat kredilerinin, ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini ifade etmiştir. Kamacı, Ceyhan ve Peçe (2017), kredi hacminin para arzı ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini, Türkiye'nin 2005:Q4-2017:Q1 dönemi verilerini kullanarak, Granger nedensellik testi, FMOLS ve DOLS yöntemleriyle analiz etmiş ve para arzından yurtiçi kredi hacmine ve ekonomik büyümeden yurtiçi kredi hacmine doğru tek yönlü nedensellik ilişkileri olduğunu, yurtiçi kredi hacmi ile para arzı ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin var olduğunu, yurtiçi kredi hacmindeki %1'lik artışın para arzını %0.67, ekonomik büyümeyi %0.22 oranında artırdığını tespit etmiştir. Saldanlı, Bektaş ve Şeker (2017), Türk bankacılık sisteminin kredi kapasitesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, 2002:Q4-2016:Q2 dönemi

verilerini kullanarak, Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi yardımıyla analiz etmiş ve milli gelirden kredi hacmine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulurken, bunun tersinin doğru olmadığını, yani kredi hacminden ekonomik büyümeye doğru bir etkinin bulunmadığını belirtişlerdir. Kandemir, Arifoğlu ve Canbaz (2018), Türkiye’deki katılım bankaları tarafından özel sektöre verilen kredilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini, 2007:Q4-2015:Q4 dönemi için araştırmıştır. GSYH’den Türkiye’deki katılım bankalarınınca gıda-meşrubat ve tütün; tekstil ve tekstil ürünleri; ziraat ve balıkçılık ve denizcilik sektörüne kullandırılan kredilere doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit eden araştırmacılar, katılım bankaları tarafından inşaat ve toptan ticaret ve komisyonculuk sektörlerine kullandırılan kredilerden GSYH’ye doğru da nedensellik ilişkileri bulmuşlardır. Karahan, Yılığör ve Öztekin (2018), Türkiye’de banka kredilerindeki genişleme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, 2002:Q1-2016:Q4 önemi verilerini kullanarak analiz etmiş ve Türkiye ekonomisinde, banka kredileri ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü (karşılıklı) nedensellik ilişkisinin olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Şahin ve Durmuş (2019), bankacılık sektörü kredileri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, yapısal kırılmalı zaman serisi analizi yöntemleri ile 2006:M01-2017:M06 dönemi için incelemişler ve bankacılık sektörü kredileri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu bulmuşlardır. Uzun dönem eşbütünleşme katsayılarını FMOLS ve CCR yöntemleriyle tahmin eden araştırmacılar, kredi miktarındaki %1’lik artışın, milli geliri %0.37 oranında artırdığını görmüşlerdir. Seriler arasındaki nedensellik ilişkilerini; Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testi ile inceleyen yazarlar, kredilerden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemişlerdir. Bu çalışma aynı zamanda Breitung ve Candelon frekans alanı nedensellik testi ile de genişletilmiş ve büyümeden kredi hacmine doğru uzun ve orta dönemde, kredilerden ekonomik büyümeye doğru orta ve kısa dönemde nedensellik ilişkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Son olarak çalışmada Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi de kullanılmış ve ekonomik büyümedeki negatif şoklardan, bankacılık sektörü kredilerindeki negatif şoklara doğru bir nedensellik ilişkisi bulunduğu belirlenmiştir. Son olarak Turgut (2019), banka kredi hacmi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, Türkiye’nin 2003:Q1-2017:Q3 dönemi verilerini kullanarak, Sınır Testi ve ARDL yöntemleriyle incelemiş ve analizler sonucunda; mevcut literatürün aksine, mevduat bankaları tarafından verilen toplam kredilerin ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini tespit etmiştir. Ancak bu etkinin kısa dönemde pozitif olduğu görülmüştür. Bu analiz, kamu ve özel sektör bankaları için ayrıştırılarak gerçekleştirildiğinde ise kamu bankaları tarafından verilen kredilerin ekonomik büyümeye zarar verdiği, özel bankalar tarafından verilen kredilerin ise ekonomik büyümeyi desteklediği görülmüştür. Yapılan Grenger nedensellik testinde ise ekonomik büyümeden toplam kredi hacmine, kamu bankaları tarafından verilen kredilere ve özel bankalar tarafından verilen kredilere doğru tek yönlü nedensellik ilişkilerinin olduğu belirlenmiştir.

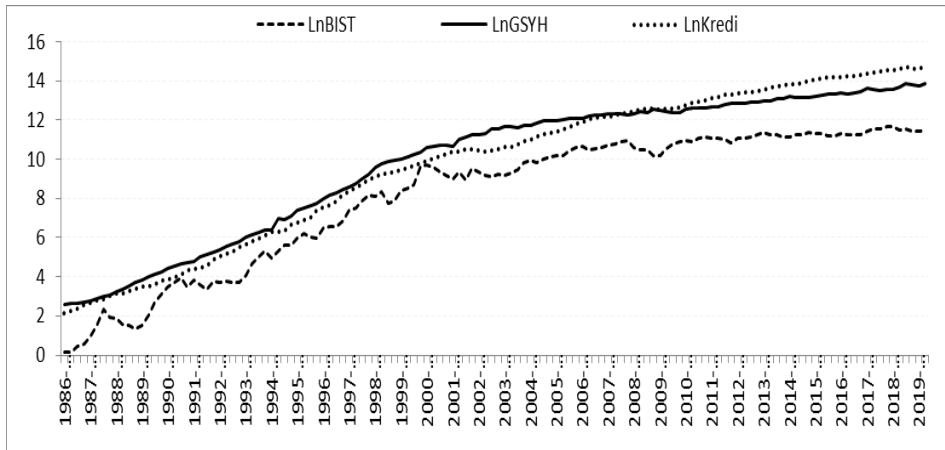
Literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında; genel olarak banka kredilerindeki ve hisse senedi piyasasındaki gelişmelerin, ekonomik büyümeyi etkilediği görülmektedir. Yapılan analizlerde, yapısal kırılmaların genellikle göz önünde bulundurulmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca; yapılan çalışmalarda genellikle banka kredileri ile ekonomik büyüme ve hisse senetleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin ayrı ayrı ele alındığı da dikkati çekmektedir. Bu çalışmada, yapısal kırılmalı analiz yöntemleri kullanılarak ve banka kredileri, hisse senetleri ve ekonomik büyüme değişkenleri bir arada analiz dâhil edilerek, literatüre bir katkı sağlanacaktır.

IV. EKONOMETRİK UYGULAMA

A. VERİ SETİ

Bu çalışmada banka kredileri, hisse senetleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri analiz edebilmek için; Vurur ve Özen (2013); Karahan, Yılgör ve Öztekin (2018) ve Turgut (2019) izlenerek; 1986:Q1-2019:Q2 dönemi bankacılık sektörü tarafından yurtiçine sağlanan toplam krediler (BK), BIST100 endeksi gün sonu kapanış değerleri (BIST) ve reel ekonomik büyüme (GSYH) verileri kullanılmıştır. Veriler TÜİK (2019), EVDS (2019a) ve EVDS (2019c)'den alınmış, Moving Average yöntemiyle mevsim etkilerinden arındırılmış ve logaritmik dönüşümler uygulanmıştır. Çalışmada kullanılan serilerin zaman içindeki değişimleri (zaman yolu), Şekil 4 yardımıyla incelenebilir.

Şekil 4. Serilerin Zaman Yolu Değişimleri



Kaynak: TÜİK (2019), EVDS (2019a) ve EVDS (2019c)'den alınan veriler kullanılarak yazar tarafından çizilmiştir.

Şekil 4'ten de görüldüğü üzere; Türkiye ekonomisinde bankacılık sektörü kredileri, hisse senedi piyasası (BIST100) ve ekonomik büyüme (Reel GSYH) arasında büyük oranda eşanlı bir hareket söz konusudur. Serilerin doğal

logaritmalarının alınmış olması, serilerdeki oynaklığı azaltmış olup, bu durum, yapılacak analizler sonucunda değişen varyans sorununun ortaya çıkmasını da önleyecektir. Veri setine ait tanımlayıcı istatistikler Ek 1’de, seriler arasındaki korelasyon matrisi Ek 2’de yer almaktadır.

B. MODEL

Çalışmada, Vurur ve Özen (2013); Karahan, Yılıgör ve Öztekin (2018) ve Turgut (2019)⁴ izlenerek, üç farklı ekonometrik model kurulmuştur:

$$\text{Model 1: } \text{LnGSYH}_t = \beta_0 + \beta_1 \text{LnBK}_t + \beta_2 \text{LnBIST}_t + e_t \quad (1)$$

$$\text{Model 2: } \text{LnGSYH}_t = \alpha_0 + \alpha_1 \text{LnBK}_t + u_t \quad (2)$$

$$\text{Model 3: } \text{LnGSYH}_t = \theta_0 + \theta_1 \text{LnBIST}_t + v_t \quad (3)$$

Bu modellerden ilkinde; banka kredileri ve hisse senetlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri doğrudan gözlemlenmeye çalışılırken, ikinci ve üçüncü modellerde bu değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki doğrudan etkileri ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Banka kredilerindeki ve hisse senedi piyasalarındaki artışların, ülkenin finansal gelişmişlik düzeyini yükselterek, reel sektöre gerekli finansmanı sağlayıp, ekonomik büyümeyi desteklemesi beklendiği için yapılacak analizler sonunda bu değişkenlerin katsayılarının pozitif çıkacağı öngörülmektedir. e_t, u_t ve v_t ekonometrik sorunlardan arındırılmış (Beyaz Gürültü sürecine sahip, stokastik) rassal hata terimleridir.

C. AMPİRİK YÖNTEM VE BULGULAR

Bu çalışmada serilerin durağanlığı Carrion-i-Silvestre vd. (2009) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testiyle analiz edilmiştir. Seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkileri; Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testiyle incelenmiştir. Uzun ve kısa dönem analizleri, DOLS (Dynamic Ordinary Least Squares: Dinamik En Küçük Kareler), FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares: Tam Değiştirilmiş En Küçük Kareler) ve CCR (Canonical Cointegrating Regression: Kanonik Koentegrasyon Regresyonu) yöntemleri yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Seriler arasındaki nedensellik ilişkileri, VECM yöntemine dayalı Granger (1969) nedensellik testi ile analiz edilmiştir.

⁴ Literatürde yer alan bu çalışmalarda genel olarak; yapısal kırılmaların genellikle göz önünde bulundurulmadığı, banka kredileri ile ekonomik büyüme ve hisse senetleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin ayrı ayrı ele alındığı da dikkati çekmiştir. Bu çalışmada, yapısal kırılmalı analiz yöntemleri kullanılarak ve banka kredileri, hisse senetleri ve ekonomik büyüme değişkenleri bir arada analiz dâhil edilerek, literatüre bir katkı sağlanmasına çalışılmıştır.

D. BİRİM KÖK TESTİ

Ekonometrik analiz sonuçlarının güvenilir olabilmesi için öncelikle serilerin durağanlık derecelerinin belirlenmesi ve sonraki analizlerin de bu sonuçlara göre şekillendirilmesinde yarar vardır. Bu çalışmada analiz dönemi uzun olduğu ve analiz dönemlerinde Türkiye ekonomisini etkileyen birçok olay bulunduğu için serilerin durağanlıkları Carrion-i-Silvestre vd. (2009) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testiyle analiz edilmiştir. Bu yöntem, serideki 5 taneye kadar yapısal kırılma tarihinin varlığını göz önünde bulundurarak birim kök sınaması yapabilmekte ve yapısal kırılma tarihlerini içsel olarak belirleyebilmektedir. Carrion-i-Silvestre vd. (2009) bu yöntemde birim kök varlığını inceleyebilmek için 5 farklı test istatistiği geliştirmiştir:

$$P_T(\lambda^0) = \frac{\{S(\bar{\alpha}, \lambda^0) - \bar{\alpha}S(1, \lambda^0)\}}{s^2(\lambda^0)} \quad (4)$$

$$MP_T(\lambda^0) = \frac{\left[c^{-2}T^{-2} \sum_{t=-}^T y_{t-1}^2 + (1 - \bar{c}) T^{-1} y_T^2 \right]}{s(\lambda^0)^2} \quad (5)$$

$$MZ_\alpha(\lambda^0) = (T^{-1}y_T^2 - s(\lambda^0)^2) \left(2T^{-2} \sum_{t=-}^T y_{t-1}^2 \right)^{-1} \quad (6)$$

$$MSB(\lambda^0) = \left(s(\lambda^0)^{-2} T^{-2} \sum_{t=-}^T y_{t-1}^2 \right)^{-1/2} \quad (7)$$

$$MZ_t(\lambda^0) = (T^{-1}y_T^2 - s(\lambda^0)^2) \left(4s(\lambda^0) T^{-2} \sum_{t=-}^T y_{t-1}^2 \right)^{-1/2} \quad (8)$$

Buradan MZ_α ve MZ_t testlerinin hipotezleri;

H_0 : Yapısal kırılmalar altında seri durağan değildir.

H_1 : Yapısal kırılmalar altında seri durağandır.

P_T , MSB ve MP_T testlerinin hipotezleri;

H_0 : Yapısal kırılmalar altında seri durağandır

H_1 : Yapısal kırılmalar altında seri durağan değildir.

şeklinde. Bu hipotezleri test edebilmek için gereken kritik değerler, Carrion-i-Silvestre vd. (2009) tarafından yazılan Gauss kodunda bootstrap döngüsü kurularak üretilebilmektedir. Bu çalışmada Carrion-i-Silvestre vd. (2009) çoklu

yapısal kırılmalı birim kök testi, Gauss 10 programı ve Carrion-i-Silvestre vd. (2009) tarafından bu programlama dilinde yazılmış kod kullanılarak yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Carrion-i-Silvestre vd. (2009) Çoklu Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Seri	P_T	MP_T	MZ_α	MSB	MZ_t	Yapısal Kırılma Tarihleri
<i>LnGSYH</i>	16.11 (9.15)	13.67 (9.15)	-30.72 (-45.93)	0.12 (0.10)	-3.91 (-4.75)	1994:Q4; 1997:Q4; 2001:Q1; 2004:Q2; 2008:Q4
<i>LnBK</i>	21.44 (9.29)	21.09 (9.29)	-21.08 (-46.83)	0.15 (0.10)	-3.24 (-4.81)	1989:Q1; 1994:Q3; 1997:Q4; 2006:Q4; 2015:Q3
<i>LnBIST</i>	12.70 (8.96)	11.59 (8.96)	-35.81 (-45.76)	0.11 (0.10)	-4.22 (-4.75)	1989:Q1; 1992:Q2; 1995:Q3; 2000:Q1; 2007:Q4
$\Delta LnGSYH$	7.09** (8.78)	6.21** (8.78)	-65.99** (-45.95)	0.08** (0.10)	-5.73** (-4.77)	1991:Q1; 1994:Q4; 1997:Q4; 2001:Q4; 2009:Q1
$\Delta LnBK$	6.84** (8.82)	6.43** (8.82)	-62.27** (-45.48)	0.08** (0.10)	-5.57** (-4.73)	1989:Q3; 1993:Q1; 1996:Q3; 2001:Q4; 2005:Q3
$\Delta LnBIST$	7.23** (8.82)	6.87** (8.23)	-59.68** (-46.18)	0.09** (0.10)	-5.46** (-4.78)	1989:Q2; 1993:Q1; 1996:Q4; 2001:Q2; 2007:Q4

Not: **, İlgili serinin %5 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir. Δ ; İlgili serinin birinci dereceden farkının alındığını göstermektedir. Parantez içindekiler, 1000 yinelemeli bootstrap döngüsü ile elde edilmiş, %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerlerdir.

Tablo 3'teki sonuçlara göre serilerin hepsi düzey değerlerinde değil, birinci farklarında durağan, yani $I(1)$ 'dir. Bu durumda, söz konusu serilerin düzey değerleriyle yapılacak regresyon analizlerinde sahte regresyon problemi ile karşılaşılabilir. Bu nedenle önce seriler arasında eşbütünlük ilişkisinin varlığının test edilmesi gerekmektedir. Carrion-i-Silvestre vd. (2009) testinin, Türkiye ekonomisindeki önemli yapısal kırılma tarihlerini de başarılı bir şekilde belirlediği görülmektedir. Bu tarihlerden 1989; Türkiye'de finansal liberalizasyonun başladığı döneme, 1991; ABD'nin Irak'a müdahalesiyle başlayan I. Körfez Savaşına, 1993-1994; 5 Nisan 1994 krizi ve bu krizin öncü belirtilerine, 1997; Güney Asya finans krizine, 2001; 21/22 Şubat 2011

bankacılık ve finans krizine, 2007-2008; 15 Eylül 2008'de ABD'de başlayan küresel ekonomik krize işaret etmektedir. Test yöntemi birim kök sınavmasını, bu tarihlere serilerde bir anomali (yapısal kırılma) olduğunu da göz önünde bulundurarak gerçekleştirmiştir.

E. EŞBÜTÜNLEŞME TESTİ

Bu çalışmada analiz dönemi uzun olduğu ve bu dönemlerde ekonomiyi yakından etkileyen çok sayıda yapısal dönüşüm ve ekonomik krizler bulunduğu için seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkileri, Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testiyle incelenmiştir. Bu testte; eşbütünleşme vektöründeki 5 taneye kadar yapısal kırılma göz önünde bulundurulabilmekte, yapısal kırılma sayısı ve yapısal kırılma tarihleri test yöntemi tarafından içsel olarak belirlenebilmektedir. Maki (2012) bu testinde 4 farklı model oluşturmuştur:

$$Model\ 0: y_t = \mu + \sum_{j=1}^m \mu_j K_{jt} + \beta x_t + \varepsilon_t \quad (9)$$

$$Model\ 1: y_t = \mu + \sum_{j=1}^m \mu_j K_{jt} + \beta x_t + \sum_{j=1}^m \beta_j x_j K_{jt} + \varepsilon_t \quad (10)$$

$$Model\ 2: y_t = \mu + \sum_{j=1}^m \mu_j K_{jt} + \gamma x + \beta x_t + \sum_{j=1}^m \beta_j x_j K_{jt} + \varepsilon_t \quad (11)$$

$$Model\ 3: y_t = \mu + \sum_{j=1}^m \mu_j K_{jt} + \gamma t + \sum_{j=1}^m \gamma_j t K_{jt} + \beta x_t + \sum_{j=1}^m \beta_j x_j K_{jt} + \varepsilon_t \quad (12)$$

Bu testlerden Model 0; sabit terimde kırılmalı trendsiz modeli, Model 1; sabit terimde ve eğimde kırılmalı trendsiz modeli, Model 2; sabit terimde ve eğimde kırılmalı trendli modeli ve Model 3; sabit terimde, eğimde ve trendde kırılmalı modeli göstermektedir. Bu testin hipotezleri;

H_0 : Yapısal kırılmalar varken seriler eşbütünleşik değildir.

H_1 : Yapısal kırılmalar varken seriler eşbütünleşiktir.

şeklinde. Bu hipotezleri sınavabilmek için ihtiyaç duyulan kritik değerler Maki (2012, s. 3)'te verilmiştir. Bu çalışmada Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi, Gauss 10 programı ve Maki (2012) tarafından bu programlama dilinde yazılmış kod kullanılarak yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 4'te rapor edilmiştir.

Tablo 4. Maki (2012) Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Model	Model	Test İstatistiği	Kritik Değerler			Yapısal Kırılma Tarihleri
			%1	%5	%10	
Analiz Modeli 1	Model 0	-4.54	-6.29	-5.76	-5.49	2009:Q1
	Model 1	-4.72	-6.53	-5.99	-5.72	1992:Q2; 1997:Q4; 2007:Q2; 2012:Q3
	Model 2	-7.06*	-7.83	-7.28	-6.97	2001:Q1; 2004:Q4; 2008:Q2; 2013:Q4
	Model 3	-6.19	-8.71	-8.12	-7.81	1994:Q1; 2002:Q2; 2008:Q2; 2013:Q4
Analiz Modeli 2	Model 0	-6.10***	-5.95	-5.42	-5.13	2001:Q1; 2005:Q3; 2010:Q3; 2014:Q3
	Model 1	-4.84	-6.19	-5.69	-5.44	1994:Q1
	Model 2	-6.39**	-6.91	-6.35	-6.05	1990:Q3; 2001:Q1; 2004:Q4; 2009:Q2
	Model 3	-7.90**	-8.00	-7.41	-7.11	1994:Q1; 1997:Q4; 2002:Q2; 2010:Q4
Analiz Modeli 3	Model 0	-7.72***	-5.95	-5.42	-5.13	2001:Q2; 2005:Q1; 2008:Q3; 2015:Q3
	Model 1	-6.35***	-6.19	-5.69	-5.44	1993:Q3; 2015:Q1
	Model 2	-8.26***	-6.91	-6.35	-6.05	2001:Q2; 2007:Q4; 2011:Q3; 2015:Q2
	Model 3	-7.74**	-8.00	-7.41	-7.11	1994:Q1; 1997:Q4; 2002:Q3

Not: ***, ** ve *; ilgili modelde sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğunu ifade etmektedir.

Tablo 4'deki bulgulara göre; bütün modellerde yer alan seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır. Yani bu seriler uzun dönemde birlikte hareket etmektedir. Bu nedenle, söz konusu serilerle yapılacak regresyon analizlerinde, sahte regresyon sorunu ile karşılaşılmayacaktır. Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testinin de Türkiye ekonomisindeki önemli yapısal kırılma tarihlerini başarılı bir şekilde belirlediği görülmektedir. Özellikle 1994, 2001 ve 2008 ekonomik krizleri, 2011 yılında yaşanan yüksek büyüme oranı ve sonrasında gündeme gelen cari işlemler açığı sorunu başarılı bir şekilde tespit edilmiştir. Bu yapısal kırılma tarihleri, uzun dönem analizine kukla değişkenlerle⁵ dâhil edilmiştir.

F. UZUN DÖNEM ANALİZİ

Uzun dönem analizi, serilerin düzey değerleri ve kukla değişkenler kullanılarak oluşturulan aşağıdaki modeller yardımıyla gerçekleştirilmiştir:

⁵ Kukla değişkenler oluşturulurken; her bir analiz modelinde en sık karşılaşılan yapısal kırılma tarihleri baz alınmış, yapısal kırılmanın olduğu döneme (1), diğer dönemlere (0) değerleri verilmiştir.

Model 1:

$$\ln GSYH_t = \beta_0 + \beta_1 \ln BK_t + \beta_2 \ln BIST_t + \beta_3 K_{1994} + \beta_4 K_{2001} + \beta_5 K_{2008} + \beta_6 K_{2013} + e_t \quad (13)$$

Model 2:

$$\ln GSYH_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln BK_t + \alpha_2 K_{1994} + \alpha_3 K_{2001} + \alpha_4 K_{2008} + \alpha_5 K_{2010} + u_t \quad (14)$$

Model 3:

$$\ln GSYH_t = \theta_0 + \theta_1 \ln BIST_t + \theta_2 K_{1994} + \theta_3 K_{2001} + \theta_4 K_{2008} + \theta_5 K_{2015} + v_t \quad (15)$$

Uzun dönem analizi kapsamında bu modellerde yer alan katsayılar, DOLS, FMOLS ve CCR yöntemleri yardımıyla tahmin edilmiştir. Bu yöntemlerden DOLS; serilerin gecikmeli ve öncül değerlerini de modele açıklayıcı değişken olarak ilave ederek, otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarına karşı dirençli tahminler elde etmektedir (Gujarati ve Porter, 2012). FMOLS; gözlem sayısı düşük olduğunda otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarına karşı dirençli tahminler elde edebilmektedir. CCR yöntemi ise; OLS yönteminden kaynaklanan sapmaları ortadan kaldırmada etkin bir tahmin yöntemidir (Nazlıoğlu, 2010, s. 99). Yapılan uzun dönem analizine ait bulgular Tablo 5'te rapor edilmiştir.

Tablo 5. Uzun Dönem Analizi Sonuçları

Seri	Model 1			Model 2			Model 3		
	DOLS	FMOLS	CCR	DOLS	FMOLS	CCR	DOLS	FMOLS	CCR
LnBK	0.14* (0.05)	0.29*** (0.00)	0.30*** (0.00)	0.91*** (0.00)	0.91*** (0.00)	0.91*** (0.00)	-	-	-
LnBIST	0.86*** (0.00)	0.70*** (0.00)	0.69*** (0.00)	-	-	-	1.02*** (0.00)	1.02*** (0.00)	1.02*** (0.00)
K ₁₉₉₄	-0.02 (0.98)	-0.23 (0.65)	-0.31 (0.66)	-0.001 (1.00)	-0.23 (0.81)	-0.16 (0.90)	-0.18 (0.88)	-0.30 (0.63)	-0.42 (0.63)
K ₂₀₀₁	-0.14 (0.91)	0.13 (0.80)	0.16 (0.81)	0.79 (0.57)	0.79 (0.41)	1.26 (0.35)	-1.29 (0.30)	-0.31 (0.61)	-0.50 (0.56)
K ₂₀₀₈	-0.85 (0.47)	0.40 (0.44)	0.40 (0.59)	0.42 (0.76)	0.21 (0.82)	0.26 (0.84)	-0.27 (0.82)	0.53 (0.39)	0.45 (0.61)
K ₂₀₁₀	-	-	-	-0.44 (0.75)	-0.367 (0.71)	-0.49 (0.72)	-	-	-
K ₂₀₁₃	-0.91 (0.44)	-0.24 (0.64)	-0.36 (0.62)	-	-	-	-	-	-
K ₂₀₁₅	-	-	-	-	-	-	1.04 (0.40)	0.45 (0.48)	0.57 (0.52)
Sabit	1.61*** (0.00)	1.28*** (0.00)	1.29*** (0.00)	0.85** (0.01)	0.89*** (0.00)	0.90*** (0.00)	1.64*** (0.00)	1.57*** (0.00)	1.57*** (0.00)
Terim									
R ²	0.99	0.99	0.99	0.98	0.98	0.98	0.99	0.98	0.98
R ²	0.99	0.99	0.99	0.98	0.98	0.98	0.99	0.98	0.98
SER	0.13	0.27	0.27	0.96	0.95	0.90	0.18	0.40	0.40
SSR	3.00	10.81	10.82	25.47	26.58	27.36	4.66	19.93	20.16

Not: ***, İlgili katsayının %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak güvenilir olduğunu göstermektedir. Parantez içindekiler, olasılık değerleridir. SER: Standart Error of Regression (Tahminin standart hatası) ve SSR; Sum Squared of Resid (Hata terimlerinin kareleri toplamı) olup, bu değerlerin küçük olması, yapılan tahminin başarılı olduğunu göstermektedir.

Tablo 5’te DOLS yöntemiyle yapılan tahmin sonuçlarında belirlilik katsayılarının (R^2 ve \bar{R}^2) daha büyük, model standart hatalarının (SER) ve hata terimlerinin kareleri toplamının (SSR) daha küçük olduğu görülmektedir. Bu nedenle DOLS yöntemiyle elde edilen sonuçlar temel alınmıştır. Buna göre ekonomik büyümeyi Model 1’de; banka kredilerindeki %1’lik artış %0.14, hisse senedi piyasasındaki (BIST100 endeksindeki) %1’lik artış %0.86 oranında artırmıştır. Bu analize göre; Türkiye’deki ekonomik büyüme üzerinde, hisse senetleri, banka kredilerinden daha etkilidir. Model 2’de; banka kredilerindeki %1’lik artış, ekonomik büyümeyi (GSYH) %0.91 oranında artırmıştır. Model 3’te ise; hisse senetlerindeki %1’lik artış, ekonomik büyümeyi (GSYH) %1.02 oranında artırmıştır. Son modelde hisse senetlerinin (menkul kıymetler borsasının) ekonomi üzerinde çarpan etkisi olduğu görülmektedir⁶.

G. KISA DÖNEM ANALİZİ

Bu çalışmada kısa dönem analizleri, serilerin birinci farkı alınmış biçimleri ve uzun dönem analizlerinden elde edilen hata düzeltme katsayıları (Error Correction Term: ECT) kullanılarak, aşağıdaki modeller yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

$$\text{Model 1: } \Delta \ln \text{GSYH}_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta \ln \text{BK}_t + \beta_2 \Delta \ln \text{BIST}_t + \beta_3 \text{ECT}_{t-1} + e_t \quad (16)$$

$$\text{Model 2: } \Delta \ln \text{GSYH}_t = \alpha_0 + \alpha_1 \Delta \ln \text{BK}_t + \alpha_2 \text{ECT}_{t-1} + u_t \quad (17)$$

$$\text{Model 3: } \Delta \ln \text{GSYH}_t = \theta_0 + \theta_1 \Delta \ln \text{BIST}_t + \theta_2 \text{ECT}_{t-1} + v_t \quad (18)$$

Bu modeller yine DOLS, FMOLS ve CCR yöntemleriyle tahmin edilmiştir. Bu tahminler sonucunda ECT’lerin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı çıktığında, modellerin hata düzeltme mekanizmalarının çalıştığına karar verilecektir. Yapılan kısa dönem analizine ait sonuçlar Tablo 6’da rapor edilmiştir

Tablo 6. Kısa Dönem Analizi Sonuçları

Seri	Model 1			Model 2			Model 3		
	DOLS	FMOLS	CCR	DOLS	FMOLS	CCR	DOLS	FMOLS	CCR
$\Delta \ln \text{BK}$	0.46*** (0.00)	0.38*** (0.00)	0.38*** (0.00)	0.96*** (0.00)	0.39*** (0.00)	0.39*** (0.00)	-	-	-
$\Delta \ln \text{BIST}$	0.50*** (0.00)	0.04*** (0.00)	0.04*** (0.00)	-	-	-	0.61*** (0.00)	0.05*** (0.00)	0.06** (0.03)
Sabit Terim	-0.001 (0.90)	0.04*** (0.00)	0.04*** (0.00)	- 0.005*** (0.00)	0.04*** (0.00)	0.04*** (0.00)	0.03*** (0.00)	0.08*** (0.00)	0.08*** (0.00)
ECT_{t-1}	0.001*** (0.00)	-0.02*** (0.00)	-0.02*** (0.00)	0.005** (0.00)	-0.01*** (0.00)	-0.01*** (0.00)	-0.01*** (0.00)	-0.06** (0.01)	-0.06** (0.02)

⁶ Çarpan Etkisi; bir makroekonomik değişimde meydana gelen 1 birimlik değişimin, milli gelir üzerinde 1’den büyük etki meydana getirmesini ifade etmektedir.

Tablo 6'nın devamı...

R^2	0.57	0.10	0.10	0.55	0.09	0.09	0.40	0.03	0.03
\bar{R}^2	0.47	0.08	0.08	0.52	0.07	0.07	0.32	0.02	0.02
SER	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
SSR	0.46	1.02	1.02	0.51	1.07	1.07	0.67	1.13	1.13

Not: ***, ** ve *; İlgili katsayının sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Parantez içindekiler, olasılık değerleridir. SER: Standart Error of Regression (Tahminin standart hatası) ve SSR; Sum Squared of Resid (Hata terimlerinin kareleri toplamı) olup, bu değerlerin küçük olması, yapılan tahminin başarılı olduğunu göstermektedir.

Tablo 6'daki bulgulara bakıldığında; bankacılık sektörü tarafından yurtiçine verilen kredilerin ve hisse senetlerinin ekonomik büyümeyi kısa dönemde de artırdığı görülmektedir. Model 1'de hisse senetlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi kısmen daha büyük gözükürken, Model 2 ve Model 3 incelendiğinde, bankacılık sektörü tarafından yurtiçine verilen kredilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin daha güçlü olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle; hükümet ve Merkez Bankası, bankalarca iç piyasaya verilecek kredileri desteklemeli, ancak bu kredilerin aşırı artmasının yeni krizlere neden olabileceğini de unutmamalıdır. Modellere ait hata düzeltme terimlerinin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı olduğu için modellerin hata düzeltme mekanizmaları çalışmaktadır. Yani yapılan analizler güvenilirdir.

H. NEDENSELLİK TESTİ

Bu çalışmada seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edildiği için seriler arasındaki nedensellik ilişkileri, Vektör Hata Düzeltme Modeline (Vector Error Correction Model: VECM) dayalı Granger (1969) nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Bu yöntemde; nedensellik ilişkisi kısa ve uzun dönem nedensellik ilişkileri olarak ayrıştırılabilmektedir. Bu çalışmada nedensellik ilişkileri aşağıdaki eş-anlı denklem sistemi yardımıyla gerçekleştirilmiştir (Shahbaz ve Dube, 2012, s. 180-181):

$$\Delta \ln GSYH_t = \alpha_0 + \sum_{j=1}^m \alpha_{1j} \Delta \ln GSYH_{t-j} + \sum_{j=1}^m \alpha_{2j} \Delta \ln BK_{t-j} + \sum_{j=1}^m \alpha_{3j} \Delta \ln BIST_{t-j} + \alpha_4 ECT_{t-1} + \omega_t \quad (19)$$

$$\Delta \ln BK_t = \phi_0 + \sum_{j=1}^m \phi_{1j} \Delta \ln BK_{t-j} + \sum_{j=1}^m \phi_{2j} \Delta \ln GSYH_{t-j} + \sum_{j=1}^m \phi_{3j} \Delta \ln BIST_{t-j} + \phi_4 ECT_{t-1} + \omega_t \quad (20)$$

$$\Delta \ln BIST_t = \delta_0 + \sum_{j=1}^m \delta_{1j} \Delta \ln BIST_{t-j} + \sum_{j=1}^m \delta_{2j} \Delta \ln GSYH_{t-j} + \sum_{j=1}^m \delta_{3j} \Delta \ln BK_{t-j} + \delta_4 ECT_{t-1} + \omega_t \quad (21)$$

Burada m ; optimum gecikme uzunluğu olup, AIC, SBC veya HQC gibi bilgi ölçütler kullanılarak tespit edilebilmektedir. ECT_{t-1} ; uzun dönem analizlerinden elde edilen hata düzeltme terimidir Denklem (19)'da banka kredilerinden (BK) ekonomik büyümeye (GSYH) doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığını sınavabilmek için kullanılacak hipotezler:

$H_0: \alpha_{2j} = 0$ BK'dan GSYH'ye doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.

$H_1: \alpha_{2j} \neq 0$ BK'dan GSYH'ye doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.

şeklinde. Diğer hipotezlerde bu çerçevede oluşturularak analiz edilmiştir.

Burada H_0 reddedilebilirse; BK'dan GSYH'ye doğru, bir nedensellik ilişkisinin var olduğuna, karar verilecektir. VECM nedensellik testini yapabilmek için öncelikle optimum gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Bunun için standart VAR tahminleri yapılmış ve elde edilen sonuçlar Ek 3-Ek 6'da sunulmuştur. Bu işlemlerin sonucuna göre; nedensellik testinde kullanılması gereken optimal gecikme uzunluğu 7'dir. Bu gecikme uzunlukları kullanılarak gerçekleştirilen VECM nedensellik testine ait bulgular Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. VECM Dayalı Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	Kısa Dönem		Uzun Dönem
	Nedenselliğin Yönü	F İstatistiği	ECT_{t-1}
Kredi - GSYH	Kredi → GSYH	13.31* (0.06)	15.04** (0.03)
BIST - GSYH	GSYH → Kredi	19.83*** (0.00)	6.37 (0.49)
Kredi - BIST	Kredi → BIST	35.11*** (0.00)	58.62*** (0.00)
GSYH - BIST	GSYH → BIST	35.38*** (0.00)	

Not: Parantez içindekiler olasılık değerleridir. ***, ** ve *; H_0 hipotezinin sırasıyla %1, %5 ve %10 anşamlılık düzeyinde reddedildiğini ve seriler arasında nedensellik ilişkisinin var olduğunu göstermektedir.

Tablo 7'deki sonuçlara göre kısa dönemde; banka kredileri ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü, banka kredilerinden ve ekonomik büyümeden hisse senetlerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkileri vardır. Uzun dönemde ise banka kredileri ve hisse senetlerinden ekonomik büyümeye ve banka kredileri ve ekonomik büyümeden hisse senetlerine doğru nedensellik ilişkilerinin olduğu bulunmuştur.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'de hisse senetleri, banka kredileri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler, 1986:Q1-2019:Q2 dönemi; BIST100 endeksi gün sonu kapanış değerleri, bankacılık sektörü tarafından yurtiçine verilen kredi miktarı ve GSYH verileri kullanılarak, yapısal kırılmalı zaman serisi analizi yöntemleriyle incelenmiştir. Çalışmada ekonometrik analize geçmeden önce bu değişkenler arasındaki ilişkiler, şekil ve tablolar yardımıyla incelenmiş ve hem hisse senetleri ile hem de kredi hacmi ile ekonomik büyüme arasında eşanlı hareketler gözlemlenmiştir. Ekonometrik analizler kapsamında üç farklı ekonometrik model kurulmuştur. Serilerin durağanlığı; Carrion-i-Silvestre vd.

(2009) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testiyle analiz edilmiş ve bütün serilerin birinci farkta durağan oldukları bulunmuştur. Seriler arasındaki eşbütünlük ilişkileri; Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünlük testiyle incelenmiş ve ekonometrik modellerde yer alan seriler arasında uzun dönemli eşbütünlük ilişkilerinin var olduğu tespit edilmiştir. Yapısal kırılmalı eşbütünlük testinde, test yöntemi tarafından içsel olarak belirlenen yapısal kırılma tarihleri, kukla değişkenlerle uzun dönem analizlerine dâhil edilmiştir.

Uzun dönem analizleri, DOLS, FMOLS ve CCR yöntemleri yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Buna göre ekonomik büyümeyi; banka kredilerindeki %1'lik artış %0.14, hisse senedi fiyatlarındaki (BIST100 endeksindeki) %1'lik artış %0.86 oranında artırmıştır. Bu durumda; Türkiye'de ekonomik büyüme üzerinde, hisse senetlerinin, banka kredilerinden daha çok etkili olduğuna karar verilmiştir. Alt modeller için yapılan analizlerde ise ekonomik büyümeyi; banka kredilerindeki %1'lik artışın %0.91, hisse senetlerindeki %1'lik artışın, %1.02 oranında artırdığı belirlenmiştir. Son analiz, hisse senetlerinin (menkul kıymetler borsasının) ekonomi üzerinde çarpan etkisine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen bu sonuçlar literatürde yer alan Ghali (1999); Hondroyannis, Lolos ve Papapetrou (2005); Kamacı, Ceyhan ve Peçe (2017) ve Şahin ve Durmuş (2019) çalışmalarının bulgularıyla uyumludur.

Kısa dönem analizleri; hata düzeltme modeli çerçevesinde yine DOLS, FMOLS ve CCR yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu analiz sonuçlarına göre; bankacılık sektörü tarafından yurtiçine verilen krediler ve hisse senetleri, ekonomik büyümeyi kısa dönemde de artırmaktadır. Bu analizde ayrıca modellerin hata düzeltme mekanizmalarının çalışmakta olduğu ve yapılan analizlerin güvenilir olduğu da tespit edilmiştir.

Seriler arasındaki nedensellik ilişkileri, seriler arasında eşbütünlük ilişkisi tespit edildiği için VECM dayalı Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Nedensellik testleri sonucunda; banka kredileri ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü, banka kredilerinden ve ekonomik büyümeden hisse senetlerine doğru tek yönlü kısa dönemli nedensellik ilişkileri olduğu bulunmuştur. Uzun dönemde ise banka kredileriyle hisse senetlerinden ekonomik büyümeye ve banka kredileri ve ekonomik büyümeden hisse senetlerine doğru nedensellik ilişkilerinin var olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuçlar literatürde yer alan Karahan, Yılığör ve Öztekin (2018); Şahin ve Durmuş (2019) çalışmalarının bulgularıyla tutarlılık göstermektedir.

Bu çalışmadan elde edilen bulgulara dayanarak; ekonomik büyümesini yüksek ve istikrarlı bir hale getirmeye çalışan Türkiye ve Türkiye'ye benzer özellikler taşıyan diğer gelişmekte olan ülkelerin, sürdürülebilir yüksek bir ekonomik büyüme süreci elde edebilmeleri için; menkul kıymet borsalarının işlem hacmini ve verimliliğini artırmalarında, şirketlerin bu borsalarda yeni hisse senedi ihracını kolaylaştırarak, daha fazla firmanın borsada işlem görmesini sağlamalarında, bu borsalarda işlem yapan yerli ve yabancı yatırımcıları

korkutmamak (ürkütmemek) adına borsa üzerinde spekülatif hareketlere meydan vermemelerinde ve bu yolla borsadaki oynaklığı (volatilité) azaltmalarında yarar olduğu ifade edilebilir. Diğer yandan; bankacılık sektörü tarafından yurtiçine verilen kredilerin, istikrarlı ve erişilebilir şekilde olmasının, ülkelerdeki üretim ve tüketim faaliyetleri açısından yaşamsal öneme sahip olduğunun unutulmamalıdır. Ancak bu krediler aşırı derecede arttığında, ithalat talebini ve cari işlemler açığını artırarak, ülkeleri yeni ekonomik ve finansal krizlere sürükleyebileceği de politika yapıcılar tarafından göz ardı edilmemelidir.

Bu noktada yatırım amacıyla talep edilen kredilerin faizlerinin ve karşılıklarının (teminatlarının) azaltılması, buna karşılık lüks tüketim amacıyla yapılan kredi taleplerinin faiz oranlarının ve teminatlarının artırılması (yani bir anlamda seçici (selektif) kredi politikaları uygulanması) yararlı olabilecektir. Diğer yandan ülkedeki finansal ve sabit sermaye açığının kapatılabilmesi için ülkeye daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekilmesine çalışılmasında, özel sektörün yurtdışından fon temininde maliyetlerin (faiz oranlarının) düşürülebilmesi için ülkenin CDS primlerini (ülkenin risklilik seviyesini) düşürücü adımların atılmasında yarar vardır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, J. and Bashir, M. (2016). An empirical investigation of banking sector development and economic growth in a panel of selected Saarc countries. *Theoretical and Applied Economics*, 23(2), 65-72.
- Ake, B. and Ognaligui, R. W. (2010). Financial stock market and economic growth in developing countries: The case of Douala Stock Exchange in Cameroon, *International Journal of Business and Management*, 5(5), 82-88.
- Ayadi, R., Arbak, E., Ben-Naceur, S. and De Groen, W. P. (2013). Financial development, bank efficiency and economic growth across the mediterranean. *Medpro Technical Report*, No: 30.
- Aydın, M. K., AK, M. Z. ve Altıntaş, N. (2014). finansal gelişme'nin büyüme'ye etkisi: Türkiye özelinde nedensellik analizi. *Maliye Dergisi*, 167, 149-162.
- Aydın, Y. (2019). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisinin kırılğan beşli ülkeleri için analizi. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 37-49.
- Beck, T. (2003). Stock markets, banks, and economic development: Theory and evidence. *EIB Papers*, ISSN 0257-7755, *European Investment Bank (EIB)*, Luxembourg, 8(1), 37-54.
- Bencivenga, V. R. and Smith, B. D. (1993). Some consequences of credit rationing in an endogenous growth model. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 17(1-2), 97-122.

- BİST (2013). 25. Yıl. Erişim Adresi: <https://www.borsaistanbul.com/Dosyalar/25yil/index.html>, (21.11.2019).
- Bist, J. P. and Read, R. (2018). Financial development and economic growth: Evidence from a panel of 16 African and Non-African low-income countries. *Cogent Economics & Finance*, 6(1), 1-17.
- BORSA NİSH (2014). Borsa Tarihi. Erişim Adresi: <http://www.borsanedir.com/borsa-tarihi/>, (10.10.2019).
- Bozoklu, Ş. ve Yılancı, V. (2013). Finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: gelişmekte olan ekonomiler için analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 161-187.
- Carrion-i-Silvestre, J. L., Kim, D. and Perron, P. (2009). GLS-Based unit root tests with multiple structural breaks under both the null and the alternative hypotheses. *Econometric Theory*, 25, 1754-1792.
- Çavuşoğlu, F. (2010). Para politikası faiz oranlarından mevduat ve kredi faiz oranlarına geçişkenlik: Türkiye örneği. *TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara*.
- Çekin, S. E. (2019). Türkiye'de Finans Sisteminin Yapısı ve Dönüşüm Gereksinimi. SETA Analiz, Temmuz, Sayı: 290.
- Çetintaş, H. ve Barışık, S. (2003). Türkiye'de bankalar, sermaye piyasası ve ekonomik büyüme: Koentegrasyon ve nedensellik analizi. *İMKB Dergisi*, 7(25-26), 1-16.
- Demir, Y., Öztürk, E. ve Albeni, M. (2007). Türkiye'de finansal piyasalar ile ekonomik büyüme ilişkisi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 424-437.
- Doğru, M. E., Coşkun, N. ve Değirmen, D. (2017). McKinnon ve Shaw tamamlayıcılık hipotezinin Türkiye için sınanması. (Ed.) Koç, S. Yılmaz Genç, S. ve Çolak, K. *Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları Kocaeli Üniversitesi Vakfı Yayınları, No. 2017/4*.
- De Gregoria, J. and Guidotti, P. (1995). Financial development and economic growth. *World Development*, 23(3), 433-448.
- Domar, E. D. (1946). Capital expansion, rate of growth, and employment. *Econometrica*, 14(2), 137-147.
- Domar, E. (1947). Expansion and employment. *American Economic Review*, 37(1), 34-45.
- Drehmann, M., Sorensen, S. and Stringa, M. (2006). Integrating credit and interest rate risk: A theoretical framework and an application to banks' balance sheets. Erişim Adresi: https://www.bis.org/bcbs/events/rtf06stringa_etc.pdf, (21.11.2019).

- Emecheta, B. C. and Ibe, R. C. (2014). Impact of bank credit on economic growth in Nigeria: Application of reduced vector autoregressive (var) technique. *European Journal of Accounting Auditing and Finance Research*, 2(9), 11-21.
- Erdem, E. ve Dumrul, C. (2014). Keynesyen ve neo-klasik yaklaşımlarda finansal sistem ve iktisadî büyüme. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXXIII(2), 45-86.
- EVDS (2019a). BIST Endeksi ve Günlük İşlem Hacmi (İş Günü). Erişim Adresi: <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>, (21.11.2019).
- EVDS (2019b). Kurlar-Döviz Kurları (*) (Günlük). Erişim Adresi: <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>, (21.11.2019).
- EVDS (2019c). Aylık, Yurt İçi Kredi Hacmi, Bankacılık Sektörü (Bin TL)(Aylık). Erişim Adresi: <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>, (22.11.2019).
- Friedman, M. and Schwartz, A. J. (1963). Money and business cycles. *Review of Economics and Statistics*, 45(1), 476-485.
- Ghali, K. H. (1999). Financial development and economic growth: The Tunisian experience. *Review of Development Economics*, 3(3), 310-322.
- Graff, M. (2001). Financial development and economic growth-new data and empirical analysis. *METU Studies in Development*, 28(1-2), 83-110.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37, 424-438.
- Gujarati, D.N. and Porter, D. (2012). Temel Ekonometri. (Çev.) Şenesen, Ü. ve Şenesen, G. G. *Literatür Yayıncılık, İstanbul*.
- Güneş, S. (2013). Finansal gelişmişlik ve büyüme arasındaki nedensellik testi: Türkiye örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(1), 73-85.
- Harrod, R. F. (1937). Mr Keynes and traditional theory. *Econometrica*, 5, 74-86.
- Harrod, R. F. (1939). An essay in dynamic theory. *The Economic Journal*, 49, 14-33.
- Hicks, J.(1969). A Theory of Economic History. *Oxford*.
- Hondroyannis, G., Lolos, S. and Papapetrou, E. (2005). Financial markets and economic growth in Greece, 1986-1999. *Journal of International Financial Markets*, 15(2), 173-188.
- Işık, H. B. ve Bilgin, O. (2016). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi Türkiye örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 1757-1765.
- Kandır, S. Y., İskenderoğlu, Ö. ve Önal, Y. B. (2007). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılması. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 311-326.

- Kandemir, T., Arifoğlu, R. ve Canbaz, M. F. (2018). Sektörel krediler ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye katılım bankaları örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 19-30.
- Kamacı, A., Ceyhan, M. S. ve Peçe, M. A. (2017). Kredi hacminin para arzı ve ekonomik büyüme üzerine etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICMEB17 Özel Sayısı*, 410-416.
- KAP (2019). BIST Şirketleri. Erişim Adresi: kap.org.tr/tr/bist-sirketler, (21.11.2019).
- Karahan, Ö., Yılğör, M. ve Öztekin, A. A. (2018). Türkiye'de banka kredilerindeki genişleme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 55(636), 25-36.
- Kılıç, C. (2012). Finansal liberalizasyon sürecinde Türkiye'nin sektörel yapısında meydana gelen değişimler. *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(4), 107-148.
- Kılıç, M., Gürbüz, A. ve Ayriçay, Y. (2019). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 53-68.
- Koç, İ. C. (2000). İzmir İktisat Kongresi'nin Türk ekonomisinin oluşumuna etkileri. *Atatürk Dergisi*, 3(1), 145-167.
- Koyuncu, T. (2018). BİST-100 endeksinin makroekonomik değişkenler ile ilişkisi: Ampirik bir çalışma. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, DOI: 10.29106/fesa.423051, 615-624.
- Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. *The American Economic Review*, 45(1), 1-28.
- Levine, R. (1997). Financial development and economic growth: Views and agenda. *Journal of Economic Literature*, 35, 688-726.
- Levine, R. and Zeros, S. (1998). Stock markets, banks, and economic growth. *The American Economic Review*, 88(3), 537-558.
- Loayza, N. and Ranciere, R. (2005). Financial development, financial fragility and growth. *IMF Working Paper*, No. 05/170.
- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- Maki, D. (2012). Tests for cointegration allowing for an unknown number of breaks. *Economic Modelling*, 29(5), 2011-2015.
- Matriks (2019). Borsa İstanbul (BİST). Erişim Adresi: <https://www.matriksdata.com/website/borsa-istanbul-bist>, (21.11.2019).
- Mckinnon, R. I.(1973). Money and capital in economic development. *Brookings Institution, Washington*.

- Mehtizada, T. (2017). Türk Bankacılık Sektörü Kredi Gelişmeleri ve Ekonomik Büyümede İhracat Kredilerinin Önemi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Finans Enstitüsü Finans Anabilim Dalı Uluslararası Bankacılık ve Finans Yüksek Lisans Programı, Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi.*
- Minyat, M. ve Gökbunar, R. (2005). Türkiye’de finansal liberalizasyon süreci iç borçlanma politikalarının bankacılık sektörüne etkileri. *İktisat İşletme ve Finans*, 20(231), 68-87.
- Müslümov, A. ve Aras, G. (2002). Sermaye piyasası gelişmesi ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi: OECD ülkeleri örneği, *İktisat İşletme ve Finans*, 17(198), 90-100.
- Nazir, M. S., Nawaz, M. M. and Gilani, U. J. (2010). Relationship between economic growth and stock market development. *African Journal of Business Management*, 4(16), 3473-3479.
- Nazlıoğlu, Ş. (2010). Makro İktisat Politikalarının Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Karşılaştırma. *Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.*
- Nordin, S. and Nordin, N. (2016). The impact of capital market on economic growth: A Malaysian outlook. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(S7), 259-265.
- Öztürk, N., Barışık, S. ve Kılıç Darıcı, H. (2010). Gelişmekte olan piyasalarda finansal derinleşme ve büyüme ilişkisi: Panel veri analizi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 95-119.
- Rajan, R. G. and Zingales, L. (1998). Financial dependence and growth. *American Economic Review*, 88(3), 559-586.
- Rioja, F. K. and Valev, N. T. (2004). Finance and the sources of growth at various stages of economic development. *Economic Inquiry*, 42(1), 127-140.
- Robinson, J. (1952). The Generalisation of the General theory. In her *The Rate of Interest and O/he Essays. Macmillan, London.*
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long run growth. *Journal of Political Economy*, 94, 1002-1037.
- Roubini, N. and Sala-i Martin, X. (1992). Financial repression and economic growth. *Journal of Development Economics*, 39(1), 5-30.
- Saldanlı, A., Bektaş, H. ve Şeker, M. (2017). Analysis of the relationship between credit capacity of Turkish banking system with economic growth. *Alphanumeric Journal, The Journal of Operations Research, Statistics, Econometrics and Management Information Systems*, 5(1), 37-44.
- Sağlam, Y. ve Erataş Sönmez, F. (2017). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Avrupa geçiş ekonomileri örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(1), 121-140.

- Schumpeter, J. A. (1911). *Theorie der Wirtschaftlichen Entwicklung*. (İngilizceye çevirisi) *The Theory of Economic Development: An Inquiry Into Profits, Capital, Credit, Interest and the Business Cycle, 1934*.
- Shahbaz, M. and Dube, S. (2012). Revisiting the relationship between coal consumption and economic growth: Cointegration and causality analysis in Pakistan. *Applied Econometrics and International Development*, 12(1), 165-192.
- Shaw, E. S.(1973). Financial deepening in economic development. *Oxford University Press, New York*.
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70, 65-94.
- Stiglitz, J. E. (1989). Financial markets and development. *Oxford Review of Economic Policy*, 5(4), 55-68.
- Swan, T. W. (1956). Economic growth and capital acumulation. *Economic Record*, 32(3): 34-61.
- Şahin, D. ve Durmuş, S. (2019). Yapısal kırılmalı testlerle türkiye’de bankacılık sektörü kredileri ve ekonomik büyüme ilişkisinin analizi. *Mali Çözüm*, 29(151), 33-54.
- TBB (2019a). İstatistiki Raporlar, Seçilmiş İstatistikler, 2018-Banka Grupları Bazında Mevduat ve Kredi Dağılımı. Erişim Adresi: <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>, (23.11.2019).
- TBB (2019b). İstatistiki Raporlar, Seçilmiş İstatistikler, Banka, Çalışan ve Şube Bilgileri. Erişim Adresi: <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>, (235.11.2019).
- Tıraşoğlu, M. ve Yıldırım Tıraşoğlu, B. (2015). Hisse senetleri, banka kredileri ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 21-30.
- Timsina, N. (2014). Impact of bank credit on economic growth in Nepal. *NRB Working Paper*, 22, 1-23.
- TUİK (2019). Gayr Safi yurtiçi Hasıla, Harcama Yöntemiyle, Cari Fiyatlarla. Ulusal Hesaplar. Erişim Adresi: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (22.11.2019).
- Tuna, K. ve Bektaş, H. (2013). Kredi hacminin ekonomik büyüme üzerindeki rolünün incelenmesi: Türkiye örneği. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(9), 139-150.
- Turgut, A. ve Ertay, H. (2016). Bankacılık sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye üzerine nedensellik analizi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), 114-128.

- Turgut, K. (2019). Banka Kredi Hacmi ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. Yüksek Lisans Tezi, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Ankara*.
- Xu, Z. (2000). Financial development, investment, and economic growth. *Economic Inquiry*, 38(2), 331-344.
- Vurur, S. ve Özen, E. (2013). Türkiye’de mevduat banka kredisi ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 117-131.
- World Bank (2020). World Development Indicators. Erişim Adresi: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, (31.05.2020).
- Yetiz, F. (2008). Finansal Sistemin Yapısı, Finansal Derinleşme ve Ekonomik Büyüme ilişkisi, Türk Finans Sistemi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

EKLER

Ek 1. Veri Setine Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Serilere Ait Özellikler	LnGSYH	LnKREDİ	LnBİST
Ortalama	9.82	9.74	8.09
Ortanca	11.54	10.50	9.50
Maximum	13.87	14.70	11.66
Minimum	2.55	2.15	0.15
Standart Sapma	3.57	3.88	3.46
Çarpıklık	-0.73	-0.51	-0.84
N-Basıklık	2.08	1.92	2.32
Jarque-Bera	16.77	12.26	18.37
Olasılık	0.00	0.00	0.00
Toplam	1316.44	1304.93	1084.51
Standart Sapmaların Kareleri Toplamı	1694.13	2006.43	1594.33
Gözlem Sayısı	134	134	134

Bu tabloda serilerin en büyük ve en küçük değerleri arasındaki farkın az olduğu görülmekte olup, bu durum analiz sonunda değişen varyans sorunu ile karşılaşılma riskini azaltacaktır.

Ek 2. Seriler Arasındaki Korelasyon Matrisi

Seri	LnGSYH	LnKREDI	LnBIST
LnGSYH	1	0.992	0.994
LnKREDI	0.992	1	0.985
LnBIST	0.994	0.985	1

Bu tabloda, seriler arasındaki korelasyonun (birlikte hareket etme eğiliminin) oldukça güçlü olduğu görülmektedir.

Ek 3. Gecikme Uzunluğu Belirleme İşlemleri

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: LNGSYH LNKREDI LNBIST ECT1(-1)

Exogenous variables: C

Date: 11/23/19 Time: 21:58

Sample: 1986Q1 2019Q2

Included observations: 119

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-325.3815	NA	0.002980	5.535824	5.629239	5.573757
1	443.8999	1473.917	9.46e-09	-7.124368	-6.657289*	-6.934702
2	470.7304	49.60260	7.90e-09	-7.306393	-6.465650	-6.964994*
3	494.1827	41.78050	6.98e-09	-7.431641	-6.217235	-6.938509
4	508.5965	24.70952	7.20e-09	-7.404984	-5.816913	-6.760119
5	536.8912	46.60289	5.90e-09	-7.611616	-5.649882	-6.815018
6	556.4395	30.88315	5.62e-09	-7.671253	-5.335855	-6.722921
7	588.5538	48.57614*	4.35e-09*	-7.942080*	-5.233019	-6.842016
8	602.9874	20.86210	4.55e-09	-7.915755	-4.833030	-6.663958

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

Not: Bu tablodaki sonuçlara göre; **LR, FPE ve AIC** temel alındığında optimum gecikme uzunluğu (7)'dir.

Ek 4. (7) Gecikmeli VAR Modeline Ait Otokorelasyon Testi Sonucu

VAR Residual Serial Correlation LM Tests

Date: 11/23/19 Time: 21:59

Sample: 1986Q1 2019Q2

Included observations: 120

Null hypothesis: No serial correlation at lag h						
Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	20.81970	16	0.1855	1.318000	(16, 257.3)	0.1858
2	18.28405	16	0.3075	1.151872	(16, 257.3)	0.3078
3	12.61172	16	0.7009	0.785958	(16, 257.3)	0.7011
4	24.54825	16	0.0782	1.565198	(16, 257.3)	0.0784
5	14.23351	16	0.5813	0.889777	(16, 257.3)	0.5816
6	24.66341	16	0.0760	1.572888	(16, 257.3)	0.0762
7	13.43782	16	0.6405	0.838761	(16, 257.3)	0.6408

Bu tabloda olasılık değerleri 0.05'ten büyük olduğu için 7 gecikmeli VAR modelinde ve bu modele dayanarak yapılacak nedensellik testinde otokorelasyon sorunu yoktur.

Ek 5. (7) Gecikmeli VAR Modeline Ait Değişen Varyans Testi Sonucu

VAR Residual Heteroskedasticity Tests (Levels and Squares)

Date: 11/23/19 Time: 21:54

Sample: 1986Q1 2019Q2

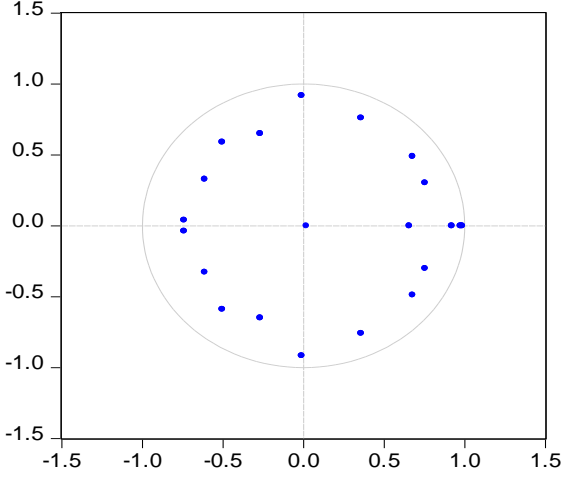
Included observations: 127

Joint test:		
Chi-sq	df	Prob.
288.2377	252	0.0580

Bu tabloda olasılık değerleri 0.05'ten büyük olduğu için (7) gecikmeli VAR modelinde ve bu modele dayanarak yapılacak nedensellik testinde değişen varyans sorunu yoktur.

Ek 6. (7) Gecikmeli VAR Modelinin İstikrarlı Olduğuna Dair Ters Karakteristik Kökler Grafiği

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial



Yandaki şekilde ters karakteristik kökler birim çember içinde kaldığı için (7) gecikmeli VAR modeli ve bu modele dayanarak yapılacak nedensellik testi istikrarlıdır.

DEMOKRASİ VE İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE İÇİN BİR ANALİZ

Sinan ERDOĞAN*

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye’de demokrasi ve ekonomik büyüme ilişkisini 1985-2017 dönemi için zaman serisi yöntemleriyle araştırmaktır. Çalışmadan elde edilen bulgular şöyle sıralanabilir; (a) açıklayıcı değişkenlerin durağanlık özellikleri I(1) ve I(0) olmak üzere karışıktır, (b) sınır testi sonuçlarına göre iki modelde de kişi başı yatırımlar, ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir, (c) farklı demokrasi göstergeleri oluşturularak kurulan iki modelde de demokrasi, ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir, (d) kişi başı hane halkı tüketim ve kamu harcamalarının etkisi ise modele göre değişmektedir. Bu bağlamda elde edilen ampirik bulgular ilgili dönemde Huntington tarafından önerilen “Çatışma Yaklaşımı”nın geçerli olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kavramlar: Demokrasi, Ekonomik Büyüme, Türkiye, ARDL.

* Arş. Gör. Dr. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, sinanerdogan@mku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3491-8234>

Makalenin gönderilme tarihi: 28 Şubat 2020

Kabul tarihi: 18 Haziran 2020

DEMOCRACY AND ECONOMIC GROWTH NEXUS: A COMPARATIVE ANALYSIS FOR TURKEY

ABSTRACT

The main purpose of this study is to examine the democracy-economic growth nexus in Turkey for the period of 1985-2017 by using time series methods. The empirical findings are as follows: (a) the regressors have mixed stationarity levels such as I(1) and I(0), (b) according to the bound test results, per capita investments have a positive effect on economic growth, (c) democracy has a negative effect on economic growth in both model, constructed by using two different democracy measures, (d) the findings for per capita household consumption and per capita government final consumption expenditures vary according to the model. In this context, empirical findings refer to the validity of the “Conflict Approach” proposed by Huntington.

Keywords: Democracy, Economic Growth, Turkey, ARDL.

GİRİŞ

İktisadi ve politik süreçlerin karşılıklı etkileşimi uzun yıllardan bu yana hem iktisatçılar hem de politikacılar tarafından tartışılmalı bir konudur. Özellikle Sanayi Devriminin de gerçekleştiği döneme denk gelen 18. yüzyıl ve sonrası dönemde, iktisat bilimi ve politik bilimleri birbirinden ayırmak neredeyse olanaksızdır. Öte taraftan Marxist ekole yakın iktisatçılar ekonomiyi özü itibarıyla politik bir sistem olarak tasavvur etmiş, iktisadi sürecin iç dinamiklerinin politik güçleri nasıl doğurduğuna ve kapitalizmin tarihsel boyutlarının politik mücadeleleri nasıl yarattığına vurgu yapmışlardır. Ayrıca Marx ve Engel’in savunmuş oldukları argümanların temelinde ideoloji olarak adlandırılan düşünce bütünü, ortaya çıktıkları toplumlardaki var olmuş veya olan iktisadi düzenin bir uzantısı olduğu varsayımı vardır. Bu durumda reel olarak izlenecek iktisadi politikalar konusundaki kararların politikacılar tarafından alınmıyor olması, iktisadi yol haritasını şekillendiren siyasi kararların ekonomik doktrinlerde var olan ideolojiler çerçevesinde verilmesi sonucunu yaratır. Bu bağlamda iktisadi “politik” yapan ve siyaset ile iktisadi bağdaştıran olgu böyle ifade edilebilecek olup; bu noktada iktisat ve siyaset bir bütünün ayrılma parçaları olduğu ifade edilebilir (Caporaso ve Levine, 2005; Kazgan, 2012).

İktisat biliminde Neoklasik düşüncenin ağır basması, iktisadi soruna salt matematiksel modeller çerçevesinde çözüm aranması çabaları iktisadın politik olan özünün akademik periferiye savrulmasına neden olmuştur. Özellikle Lionel

Robbins' in (1935, s. 16) yaklaşımından hareketle iktisadın kıt kaynaklar ve bunlara ilişkin alternatif kullanımlar arasındaki ilişkiyi inceleyen bir maksimizasyon problemine indirgenmesi, iktisat ve politik süreçler arasındaki ayrımı keskinleştirmiştir. Hesaplama düşüncesi üzerine kurulu olan bu iktisadın konusu, etkinlik ve kısıtlı tercih kavramları itibariyle tanımlanmıştır. Dolayısıyla iktisat, politik süreçlerin iktisadi kararlar üzerindeki etkisinden arındırılmış, yani ideolojiden bağımsız olarak nicel tahlil yöntemleriyle ele alınmaya başlanmış, “politik” olan iktisat politik olmayan iktisada, yani “*economics*” noktasına gelmiştir (Telatar, 2004).

Politik süreçlerin iktisadi çıktıları nasıl etkilediği sorusu 1970’li yılların ortalarından itibaren tekrar ilgi çeken bir araştırma alanı olmuş, iktisat ve siyasetin tamamen ayrı süreçler olarak ele alınmasından ziyade politik süreçlerin iktisadi bakış açısı ile ele alındığı “yeni” bir politik iktisada doğru evrilmeye başlamıştır. Bu politik iktisadi “yeni” yapan unsur ise politik süreçlerin iktisadi tahlil ile ele alınmasıdır. Bir diğer ifadeyle Neoklasik iktisadın araç kutusunda bulunan nicel analiz tekniklerinin politik süreçlerin analizinde kullanılmaya başlanması, yani “*siyasete iktisadi yaklaşım*” paradigmasının yükselmesidir (Caporaso ve Levine, 2004; Telatar, 2004). Demokrasi ve iktisadi büyüme ilişkisinin niceliksel analizi de bu kapsamda değerlendirilebilecek olup, bu ilişkinin ampirik olarak test edilmesinde salt Yeni Politik İktisadın yükselişi etkili olmamış, aynı zamanda hem demokrasiye dair ölçümlerin yaygın hale gelmesi hem de ampirik yöntemlerde yaşanan gelişmeler etkili olmuştur. Özellikle 1990’lı yılların başından itibaren bu alanda yapılan çalışmaların sayısı oldukça artmaya başlamıştır.

Demokrasi-iktisadi büyüme ilişkisini açıklamaya yönelik olarak üç yaklaşım geliştirilmiş olup bunlar; Çatışma Yaklaşımı, Bağdaşma Yaklaşımı ve Şüpheli Yaklaşımdır (Arslan ve Doğan, 2004). Çatışma yaklaşımının kökeninde Lipset (1959) tarafından önerilen ve demokrasinin etkin işleyebilmesinin ön koşulunun iktisadi büyüme olduğu biçimindeki “*Lipset Hipotezi*” vardır. Bu husustan hareketle Huntington gibi araştırmacılar tarafından savunulan çatışma yaklaşımına göre; demokrasi az gelişmiş ekonomiler için maliyeti yüksek bir lükstür. Bu bağlamda iktisadi gelişmeden önce yaşanacak demokratikleşme, iktisadi büyümeyi geciktirmektedir. Ayrıca demokrasi, bireyselleşmeyi teşvik etmekte, doğal olarak bireysel tüketimin artması tasarrufları azaltmakta ve dolayısıyla sermaye birikimi ve yatırımları engellemektedir (Barış ve Erdoğan, 2018, s. 89-91; Huntington, 2007, s. 71-72; Przeworski ve Limongi, 1993, s. 51). Nihai olarak çatışma yaklaşımı, büyüme için gerekli olan yatırımların ancak güçlü bir otoritenin varlığı durumunda gerçekleştirilebileceğini öne sürmektedir.

Olson (1996) öncülüğünde gelişen bağdaşma yaklaşımı kapsamında, demokrasinin iktisadi aktiviteleri teşvik ettiği ve iktisadi büyüme sürecinin tamamlayıcısı olduğu savunulmaktadır. Ayrıca demokrasi ve iktisadi büyüme sürecinin birbirine zıt yönlü iki süreç olarak değerlendirilmesi otoriter rejimlerin

baskıcı uygulamalarını meşrulaştıracaktır. Bu kapsamda North gibi bir kısım araştırmacılar, demokratikleşmenin mülkiyet haklarını güvence altına alarak, adil rekabet ve bireysel girişimin önünü açma yoluyla ekonomik büyümeyi beslediğini savunmaktadır (Acaravcı ve Erdoğan, 2015, s. 359; Acaravcı, Bozkurt ve Erdoğan, 2015, s. 120; Gupta, Madvahan ve Blee, 1998, s. 588-599; Przeworski ve Limongi, 1993, s. 52-57). Son olarak şüpheli yaklaşıma göre; iktisadi büyüme ve demokrasi arasında sistematik bir ilişki bulunmamakla beraber, iktisadi büyüme süreci hem otoriter hem de demokratik kurumlar ile gerçekleştirilebilir (Sirowy ve Inkeles, 1990, s. 134). Dolayısıyla demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ne yönde ve hangi kanallarla gerçekleştiği konusunda bir uzlaşının olmadığı söylenebilir.

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye’de demokrasi ve iktisadi büyüme ilişkisini 1984-2017 dönemi için farklı demokrasi ölçütleri kullanarak araştırmak ve bu alanda gelişen literatüre katkı yapmaktır. Bu amaçla çalışmanın birinci bölümünde mevcut literatür incelenmiş, ikinci kısmında analizde kullanılan veriler ve ampirik yöntemler açıklanmış, elde edilen kantitatif bulgular değerlendirilmiştir. Üçüncü bölüm tartışmaya ayrılmış, dördüncü kısımda ise çalışma sonuçlandırılarak politika önerileri tartışılmıştır.

1. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Demokrasi-iktisadi büyüme ilişkisi hem ekonometrik yöntemlerin ilerlemesi hem de demokrasinin ölçümüne dair endekslerin sayısının artması ile beraber araştırmacılar tarafından farklı örneklemeler ve zaman dilimleri araştırılmıştır. Demokrasi-iktisadi büyüme ilişkisi Türkiye için de farklı zaman dilimleri, demokrasi endeksleri ve yöntemlerle araştırılmıştır. Beşkaya ve Manan (2009) Türkiye’de demokrasi ve ekonomik büyüme ilişkisini 1979-2005 dönemi için regresyon analizi ile araştırmıştır. Bulgulara göre demokrasi kimi modellerde iktisadi büyümeyi pozitif etkilerken kimi modellerde ise negatif etkilemektedir. Ayrıca ekonomik özgürlükler ise iktisadi büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Artan ve Hayaloğlu (2014) Türkiye’de politik özgürlükler-demokrasi ilişkisini eşbütünleşme yöntemiyle araştırmıştır. Bulgulara göre politik özgürlükler Türkiye’de iktisadi büyümeyi olumlu etkilemektedir. Diğer taraftan yatırımlar, kamu tüketim harcamaları, ticari açıklık iktisadi büyüme üzerinde pozitif ve enflasyon ise negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.

Acaravcı ve Erdoğan (2015) Türkiye’de ekonomik büyüme-demokrasi ilişkisini 1984-2012 dönemi için ARDL yöntemi ile araştırmıştır. Sonuçlara göre iktisadi büyüme demokrasi üzerinde pozitif bir etkiye sahip olup, bu bulgular Lipset Hipotezi’nin (1958) ilgili dönemde Türkiye’de geçerli olduğunu göstermektedir. Ayrıca ilgili dönemde ticari açıklık demokrasi üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Erkuş ve Karamelikli (2016) Türkiye’de demokrasi-ekonomik büyüme ilişkisini 1950-2010 dönemi için gecikmesi dağıtılmış otoregresif (ARDL) sınır testi yaklaşımı ile araştırmıştır. Bulgulara göre Türkiye’de

demokrasi ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Ayrıca ilgili dönemde sermaye stoku, eğitim seviyesinde artışlar ve ihracat/ithalat oranı iktisadi büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Koçak ve Uzay (2017) Türkiye’de 1975-2014 arası dönemde demokrasi ve ekonomik büyüme ilişkisini Stock-Watson yöntemi ile araştırmıştır. Elde edilen bulgulara göre demokrasi, iktisadi büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. İş gücü ve sermaye birikimindeki artışlarda iktisadi büyümeyi pozitif etkilerken, ticaret hacminde artış ise iktisadi büyümeyi negatif etkilemektedir ve bu bulgular istatistiksel olarak anlamlıdır. Çınar ve Öz (2018) Türkiye’de demokrasi ekonomik büyüme ilişkisini 1972-2017 dönemi için nedensellik analizi ile araştırmıştır. Sonuçlara göre Türkiye’de demokrasi-ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Türkiye’de demokrasi-iktisadi büyüme ilişkisini inceleyen çalışmalar genel olarak incelendiğinde demokrasinin iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin ne yönde olduğu noktasında net bir uzlaşımın olmadığı görülmektedir. Bir diğer ifadeyle elde edilen bulguların kullanılan yöntem ve demokrasi göstergesine göre değiştiği görülmektedir. Ayrıca demokrasi-iktisadi büyüme ilişkisini Türkiye dışında farklı örneklerde araştıran çalışmalardan bir kısmı literatür tablosunda (Tablo 1) sunulmuştur. Elde edilen bulgular genel olarak incelendiğinde, demokrasi-ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönü konusunda net bir uzlaşım olmadığı görülmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de demokrasi-iktisadi büyüme ilişkisi 1984-2017 dönemi için gecikmesi dağıtılmış otoregresif (ARDL) sınır testi yaklaşımı ile farklı demokrasi göstergeleri kullanılarak araştırılmıştır. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinde demokrasinin iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin net olarak anlaşılabilmesi adına farklı göstergeler kullanılmış ve elde edilen bulguların güvenilirliği iki model sonuçları karşılaştırılarak irdelenmiş, bu bağlamda literatüre katkı yapmak hedeflenmiştir.

Tablo 1. Literatür Tablosu

Yazar(lar)	Örneklem-Dönem	Yöntem	Gösterge	Sonuç
De Haan ve Sierman (1995)	110 Ülke, 1961-1992	Duyarlılık Analizi	Demokrasi	Güçlü İlişki Yok
Barro (1996)	100 Ülke, 1990-1960	Regresyon Analizi	Demokrasi	Pozitif Etki
Rodrik (2000)	67 Ülke,	Regresyon Analizi	Demokrasi	Pozitif Etki
Tavares ve Wacziarg (2001)	65 Ülke, 1970-1989	Üç Aşamalı EKK	Demokrasi	Dolaylı Negatif Etki

Tablo 1'in devamı...

Acaravcı vd. (2015)	15 MENA Ülkesi, 1999-2012	Arttırılmış Ortalama Grup tahmincisi (AMG)	Demokratik Hesap Verilebilirlik	Negatif Etki
Hayaloğlu (2015)	MINT Ülkeleri, 1990-2012	Panel Veri Analizi	Demokrasi	Pozitif Etki
Şahin (2016)	7 Geçiş Ekonomisi, 1995-2015	Panel Granger Nedensellik Testi	Politik Haklar ve Sivil Özgürlükler	Demokrasi-İktisadi Büyüme Arasında Karşılıklı Nedensellik İlişkisi
Acaravcı ve Erdogan (2017)	Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler, 1993-2012	AMG	Demokrasiyi de İçeren Kurumsal Kalite Endeksi	Karışık Sonuçlar
Gündüz ve Duyar (2018)	39 Sahraaltı Afrika Ülkesi, 1998-2016	Tesadüfi Etkiler Yöntemi	Politik Haklar ve Sivil Özgürlükler	Negatif Etki
Koçak ve Uzay (2018)	38 Ülke, 1995-2013	FMOLS ve DOLS	Demokrasi ve Ekonomik Özgürlük	Pozitif Etki
Tütüncü (2020)	24 Gelişmekte Olan Ülke	Konya Nedensellik Testi	Demokrasi	Karışık Sonuçlar

Not: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

2. VERİ, YÖNTEM VE BULGULAR

A. VERİ

Çalışmada Türkiye’de demokrasi ve ekonomik büyüme ilişkisi 1984-2017 dönemi için araştırılmış olup, ilgili zaman diliminin kullanılmasındaki temel kısıt, Uluslararası Ülke Risk Rehberi (ICRG) tarafından yayımlanan demokrasi verisinin ilgili zaman aralığında kesiksiz olarak var olmasıdır. Bu bağlamda demokrasi-ekonomik büyüme ilişkisinin araştırılmasında aşağıdaki doğrusal-logaritmik model kullanılmıştır:

$$\ln Y_t = \beta_0 + \beta_1 \ln D1_t + \beta_2 \ln I_t + \beta_3 \ln C_t + \beta_4 \ln G_t + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$\ln Y_t = \beta_0 + \beta_1 \ln D2_t + \beta_2 \ln I_t + \beta_3 \ln C_t + \beta_4 \ln G_t + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

Burada Y; kişi başı reel gelir, D1 ve D2; demokrasi, I; kişi başı sabit sermaye yatırımı, C; kişi başı hane halkı tüketim harcamalarını, G; kişi başı nihai kamu harcamalarını göstermektedir. Bu bağlamda kişi başı gelir, yatırım,

hane halkı tüketim harcamaları ve kamu harcamaları verileri Dünya Bankası dünya gelişme göstergeleri çevirim içi veri tabanından elde edilmiştir (World Bank, 2019). Burada yatırım, tüketim ve kamu harcamaları iktisadi büyümenin önemli belirleyicilerinden olması nedeniyle kontrol değişkeni olarak modele dahil edilmiştir. Demokrasi (D1) değişkeni ise ICRG (2019) yer alan demokratik hesap verilebilirlik değişkeni olup 0 ile 6 arasında değişmektedir. Bu bağlamda 6 en yüksek demokratik hesap verilebilirlik seviyesini temsil etmekte iken 0 ise en düşük demokratik hesap verilebilirlik seviyesini temsil etmektedir. Son olarak D2 değişkeni ise Freedom House (2019) tarafından yayınlanan Sivil Haklar ve Politik Özgürlükler değişkenlerinin aritmetik ortalaması olup 1 en yüksek özgürlük seviyesini, 7 ise en düşük özgürlük seviyesini temsil etmektedir. Bu bağlamda D2 değişkeninde yaşanabilecek artış demokrasi seviyesinde bir azalışı işaret etmektedir.

B. YÖNTEM

Çalışmada kullanılan değişkenlerin durağanlık özellikleri Genişletilmiş Dickey-Fuller (1981) birim kök testi (ADF) ve Kwiatkowski vd. (1992) tarafından önerilen durağanlık testi (KPSS) ile araştırılmıştır. Çalışmada sapmalı hipotez kabulünden kaçınmak adına yokluk hipotezinde birim kök ve durağanlığı test eden farklı test prosedürleri kullanılmıştır. ADF yaklaşımında kullanılan regresyon modeli şöyle tanımlanabilir (Enders, 2014, s. 218; Acaravcı, Akalin ve Erdoğan, 2019, s. 8-9):

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \gamma y_{t-1} + \alpha_1 t + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_{3t} \quad (3)$$

Burada α_0 , sabit; t doğrusal zaman trendi; Δ , birinci sıra farkı; p , gecikme sayısı ve ε_{2t} hata terimidir. ADF yaklaşımında yokluk hipotezinde “Birim kök vardır ($\gamma = 0$)” görüşü, “Seri durağandır $\gamma < 0$ ” görüşüne karşı test edilmektedir. Diğer taraftan KPSS durağanlık testinin kullanmış olduğu regresyon modeli aşağıdaki gibi tanımlanabilir (Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin, 1992, s. 161):

$$y_t = \delta t + r_t + \varepsilon_{4t} \quad (4)$$

Burada $r_t = r_{t-1} + u_t$ ve $u_t \sim iid(0, \sigma_u^2)$ ve $\varepsilon_t \sim iid N(0, \sigma^2)$ dir. Ayrıca t , deterministik trend parametresini, r rassal süreci (random walk) ve ε_{3t} , durağan hata terimini ifade etmektedir. KPSS yaklaşımında ADF yönteminden farklı olarak testinde yokluk hipotezi; sabitli modelde $\sigma_u^2=0$, “seri ortalama durağandır” biçiminde, sabitli ve trendli modelde ise “seri trend durağandır”, şeklinde önerilmiştir.

Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkileri araştırmak için Pesaran ve Shin (1999) ve Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yöntemi kullanılmıştır. ARDL sınır testi yaklaşımının avantajları şöyle sıralanabilir (Ozturk ve Acaravci, 2013, s. 263-264; Acaravci vd. 2019, s. 9): i) ARDL sınır testi için değişkenlerin entegrasyon derecelerinin homojen olması zorunluluğu olmamakla beraber entegrasyon derecesinin $I(1)$ 'den büyük olması Halinde Pesaran vd. (2001) ve Narayan (2005)'in geliştirdiği kritik değerler geçersiz olmakta, dolayısıyla yöntem kullanılabilir olmaktan çıkmaktadır; ii) ARDL yaklaşımı iyi derecede küçük örneklem özelliklerine sahip olup bazı regresörlerin içsellik sergilemesi durumunda dahi etkin bir tahmincidir; iii) hem bağımlı değişken hem de regresörler için heterojen gecikme seviyeleri belirlenebilmektedir; iv) ARDL kapsamında kısa ve uzun dönem parametre katsayıları, indirgenmiş denklem kullanılarak tahmin edilebilmektedir. ARDL yaklaşımı iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada değişkenler arası eşbütünleşme ilişkisi, kısıtsız hata düzeltme modeli (ECM) vasıtasıyla sınanmaktadır. Modelde eşbütünleşme ilişkisi olması durumunda ikinci aşamaya geçilmekte ve ARDL kapsamında kısa ve uzun dönem katsayılar hesaplanmaktadır.

ARDL sınır testi kapsamında kullanılan kısıtsız hata düzeltme modeli (ECM), aşağıdaki denklemde (4) gösterilmiştir:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_m \Delta X_{t-i} + \delta_n X_{t-1} + \varepsilon_{5t} \quad (4)$$

Burada Y_t bağımlı değişkeni, X açıklayıcı değişkenler setini, ε_{5t} , artığı, Δ ise değişkenlerin birinci farkını temsil etmektedir. ARDL sınır testi kapsamında optimal gecikme uzunlukları bilgi kriteri kullanmak koşuluyla belirlenmektedir. ARDL sınır testi, yokluk hipotezinin ($H_0: \delta_n = 0$) alternatif hipoteze ($H_1: \delta_n \neq 0$), ($n=1,2,3,4$.) karşı, F-testi veyahut Wald testi sınavasını temel alır. Tahmin edilen test istatistiği, kritik üst sınır değerinin üzerinde kaldığı durumda, modelde eşbütünleşme ilişkisi olmadığına dayanan H_0 hipotezi reddedilir. Tahmin edilen test istatistiği kritik alt sınır değerinin altında kaldığı durumda, Modelde eşbütünleşme ilişkisi olmadığına dayanan H_0 hipotezi kabul edilir (Ozturk ve Acaravci, 2013, s. 264, Acaravci vd., 2019, s. 9).

C. BULGULAR

Çalışma kapsamında uygulanan birim kök ve durağanlık test sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. ADF testi sonuçlarına göre tüm değişkenler düzeyde birim kök içermekte iken birinci farkı alındığında durağan hale gelmektedir. Diğer taraftan KPSS durağanlık testi sonuçlarına göre her iki demokrasi değişkeni de düzeyde durağan iken, diğer değişkenler ise birim kök içermekte, birinci sıra farkı alındığında ise durağan hale gelmektedir. KPSS testinin küçük örneklem özelliklerinin ADF testine göre daha iyi olduğu göz önüne alındığında,

değişkenlerin durağanlık seviyelerine karar vermek için KPSS testinden elde edilen bulguları değerlendirmek daha isabetli olacaktır.

Bu bağlamda değişkenlerin durağanlık seviyeleri KPSS bulguları ışığında değerlendirilecek olursa; Türkiye ekonomisinde kişi başı gelir, kişi başı hale halkı tüketim ve nihai kamu harcamaları ile kişi başı yatırımlarda görülebilecek bir şokun etkisi kalıcı olmaktadır demokraside olası şokların etkisi ise kalıcı olmadığı söylenebilir. Diğer bir ifadeyle demokraside görülebilecek ortalama ve trend patikasından sapmalar, herhangi bir dışsal müdahale olmaksızın denge değerlerine geri dönmektedir.

Tablo 2. Birim Kök ve Durağanlık Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Birim Kök Testi		KPSS Durağanlık Testi	
	Düzyey (c+t)	1. Fark (c)	Düzyey (c+t)	1. Fark (c)
<i>Y</i>	-2,007 (0,575)	-5,982*** (0,000)	0,157**	0,098
<i>DI</i>	-2,838 (0,194)	-5,793*** (0,000)	0,064	-
<i>D2</i>	-1,429 (0,832)	-3,846** (0,026)	0,080	
<i>I</i>	-2,968 (0,155)	-5,442*** (0,000)	0,750**	0,096
<i>C</i>	-3,206 (0,100)	-7,498*** (0,000)	0,183**	0,047
<i>G</i>	-2,238 (0,453)	-3,648*** (0,043)	0,189**	0,051
Kritik Değer(%5)			0,146	

Not: “c+t: Sabit ve Trend, c: Sabit. Olasılık değerleri parantez içinde ifade edilmiştir. ADF testi için optimal gecikme uzunluğu, Schwarz (SBC); KPSS yaklaşımı için ise, Newey-West düzeltme gecikmesi opsiyonu kullanılarak optimal gecikme sayısı belirlenmiştir.

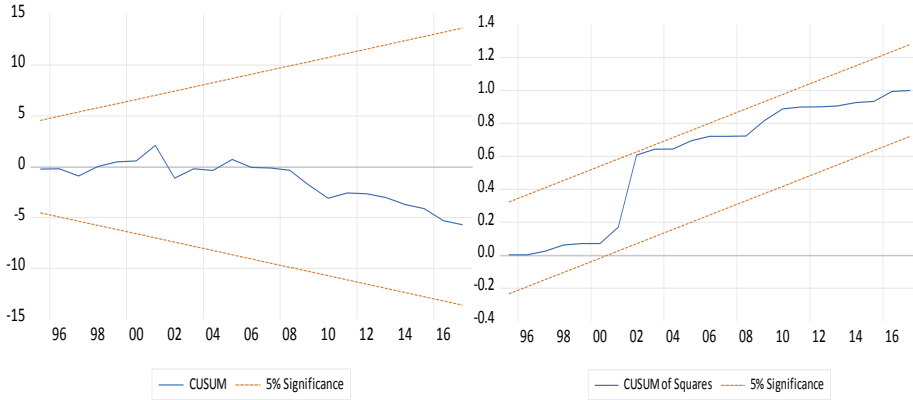
Demokrasinin durağanlık özelliklerine dair farklı bulgular elde edilmesi nedeniyle, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin araştırılmasında açıklayıcı değişkenlerden bazılarının durağan olmasına izin veren ARDL sınır testi yaklaşımı uygulanmıştır. ARDL sınır testinden elde edilen bulgular Tablo 3’de sunulmuştur. ARDL sınır testi için en uygun model (2, 2, 0, 0, 0) olarak bulunmuştur. Ayrıca test kapsamında hesaplanan F istatistiği üst sınır değerinin (3,49) üzerindedir. Bu bağlamda değişkenler arası da uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu öne süren alternatif hipotez kabul edilmektedir. Diğer taraftan uzun dönemli hesaplamalardan elde edilen bulgulara göre, Türkiye ekonomisinde yatırım ve kamu harcamaları iktisadi büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. Diğer taraftan demokrasi ise iktisadi büyüme üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. Ayrıca demokrasi, 1. modelde kısa dönemde de büyüme üzerinde negatif etkiye sahiptir. Son olarak kişi başı hane halkı tüketim harcamaları ile iktisadi büyüme arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo 3. 1. Model için ARDL Tahmini

	F	%95 Alt Sınır -%95 Üst Sınır	
ARDL (2, 2, 0, 0, 0)	9,60	2,56	3,49
Uzun Dönem	Katsayı	Olasılık	
<i>I</i>	0,661	0,000	
<i>DI</i>	-0,148	0,002	
<i>C</i>	-0,243	0,496	
<i>G</i>	0,243	0,066	
Sabit	4,665	0,005	
Hata Düzeltme Modeli			
$\Delta Y(-I)$	0,139	0,026	
ΔI	0,061	0,002	
$\Delta I(-I)$	0,165	0,000	
ΔD	-0,051	0,002	
ΔC	-0,039	0,693	
ΔG	0,182	0,001	
ect1	-0,304	0,000	
Tanı Testleri	İstatistik [olasılık]		
Ramsey-Reset	0,939 (0,357)		
Breusch- Godfrey	1,317 (0,289)		
Breusch vd.	0,564 (0,795)		
Jarque-Bera	2,273 (0,320)		

Not: Model için optimal gecikme uzunluğu, Schwarz (SBC) bilgi kriteri vasıtasıyla belirlenmiştir. F istatistiği, hesaplanmış sınır testi istatistiğidir.

Diğer taraftan modelin hata düzeltme katsayısı (ect1) incelendiğinde negatif (-0,304) ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda modelde hata düzeltme mekanizmasının işlediği ve dengeden sapmaların etkisinin yaklaşık üç dönemde giderildiği söylenebilir. Ayrıca modele uygulanan tanı testlerine göre modelde model kurulum hatası, değişen varyans, otokorelasyon ve normal dağılmama gibi sorunlar bulunmamaktadır. Grafik 1 de 1. Model için sunulan sunulan CUSUM (cumulative sum) ve CUSUMSQ (cumulative sum of squares) testi sonuçlarına göre bu eşbütünlüşme ilişkisi istikrarlıdır.

Grafik 1. 1. Model için CUSUM ve CUSUMSQ Testleri

İkinci model için yapılan ARDL tahminleri Tablo 4’te sunulmuştur. Elde edilen bulgulara göre kişi başı yatırım ve hane halkı tüketim harcamaları iktisadi büyüme pozitif etkilemekte olup, bu bulgular istatistiksel olarak anlamlıdır. Diğer taraftan kişi başı nihai kamu harcamaları ile iktisadi büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur. Son olarak demokrasinin iktisadi büyüme üzerindeki etkisine bakılacak olursa, bu noktada endekte yaşanan artışların demokrasi seviyesinde düşüş anlamına geldiği göz önünde bulundurulduğunda; demokrasi Türkiye’de kısa dönemde iktisadi büyüme pozitif etkilerken, uzun dönemde ise negatif etkilemektedir. Diğer taraftan modelin hata düzeltme katsayısı (ect2) incelendiğinde negatif (-0,592) ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda modelde hata düzeltme mekanizmasının işlediği ve dengeden sapmaların etkisinin yaklaşık iki dönemde giderildiği söylenebilir. Ayrıca modele uygulanan tanı testlerine göre modelde model kurulum hatası, değişen varyans, otokorelasyon ve normal dağılmama gibi sorunlar bulunmamaktadır. Grafik 1 de 2. Model için sunulan CUSUM ve CUSUMSQ testi sonuçlarına göre bu eşbütünlük ilişkisi istikrarlıdır.

Tablo 4. 2. Model için ARDL Tahmini

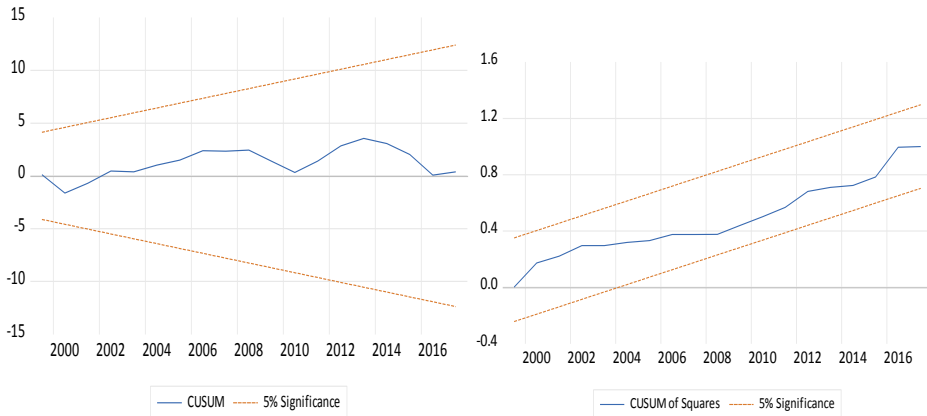
	F	%95 Alt Sınır - %95 Üst Sınır	
ARDL (3, 1, 3, 0, 0)	69,26	2,56	3,49
Uzun Dönem	Katsayı	Olasılık	
<i>I</i>	0,350	0,001	
<i>D2</i>	0,083	0,059	
<i>C</i>	0,734	0,006	
<i>G</i>	-0,0008	0,990	
Sabit	-0,033	0,972	

Tablo 4'ün devamı...

Hata Düzeltme Modeli		
$\Delta Y(-1)$	-0,305	0,000
$\Delta Y(-2)$	-0,117	0,030
ΔI	0,025	0,121
ΔD	-0,065	0,007
$\Delta D(-1)$	-0,075	0,008
$\Delta D(-2)$	-0,050	0,037
ΔC	0,421	0,000
ΔG	0,013	0,732
ect2	-0,592	0,000
Tanı Testleri		İstatistik [olasılık]
Ramsey-Reset testi		0,892 (0,383)
Breusch - Godfrey testi		0,501 (0,614)
Breusch vd. testi		0,376 (0,949)
Jarque-Bera testi		0,142 (0,931)

Not: Açıklama için bkz. Tablo 3.

Grafik 2. 2. Model için CUSUM ve CUSUMSQ Testleri



Bu bilgiler ışığında Türkiye ekonomisinde uzun dönemde çatışma yaklaşımının geçerli olduğu söylenebilir. Bu bulgular Beşkaya ve Manan (2009) ve Erkuş ve Karamelikli'nin (2016) elde ettiği bulguları desteklemekteyken; Artan ve Hayaloğlu (2014), Koçak ve Uzay'ın (2017) elde ettiği bulgularla çatışmaktadır.

3. TARTIŞMA

Çalışma kapsamında kurulan her iki modelde de Türkiye’de demokrasinin iktisadi büyümeyi negatif etkilediği ve ilgili dönemde Türkiye ekonomisinde Çatışma Yaklaşımı’nın geçerli olduğu görülmektedir. Bu durumun birkaç muhtemel nedeni vardır. Huntington’a (1968) göre demokrasi tüketim kültürünün yaygınlaşmasını teşvik ederek bireysel ve ulusal tasarrufları azaltabilmektedir. Bu durum ekonomik gelişme için gerekli olan verimli yatırımların finansman maliyetini artırarak veya engelleyerek, yeni iş alanlarının açılmasını zorlaştırabilir ve iktisadi büyümeyi yavaşlatabilir.

Alesina ve Rodrik’e (1994) göre gelir dağılımı eşitsizliğinin yüksek olduğu bir ekonomide demokrasi beklenen ölçüde etkin işlemeyebilir, adil vergi yükü yerine yüksek ve verimsiz vergilendirme oranları ortaya çıkabilir. Böyle bir durum, ortanca seçmenin etkisiz bir vergileme sistemine oy vermesine neden olabilir veya gelirden yüksek pay alan kesimler lobi faaliyetleri ve baskı grupları oluşturma yoluyla demokratik süreçlerle gelen iktidarların vergi politikalarını etkileyebilir. Dolayısıyla politika yapıcılar gelir ve serveti vergilendirerek gelir dağılımı eşitsizliğini düşürmek yerine, dolaylı vergileri artırarak etkisiz bir vergilendirme politikası benimseyebilir. Acemoglu ve Robinson (1998)’a göre demokrasinin olgunlaşma aşamasında endüstrileşme ile beraber sermaye sahiplerinin gelirden aldığı pay artabilir, bu nedenle yoksul kesimin geliri düşürebilir ve yoksul bireylerin beşerî sermayelerini artıracak harcamaları yapabilmelerini engelleyebilir. Bu durum ise işgünün verimlilik artışını engellemek suretiyle bireylerin gelirinin artmasını, dolayısıyla ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilir.

Mancur Olson, demokratik ülkelerde karar alma süreçlerinin devletin büyüklüğünü ve yetkilerini artırmak isteyen baskı grupları tarafından etkilenebileceğini belirtmiştir (Tavares ve Wacziarg, 2001). Bu durum baskı gruplarının güçlenmesi ve rant arayışlı faaliyetlerin artışı ile beraber iktisadi etkinlik seviyesinin düşmesine ve iktisadi büyümeyi azaltıcı bir etki yapmasına neden olabilir. Diğer taraftan Chong ve Calderon (2002)’a göre özellikle gelişmekte olan ülkeler gibi kayıt dışı ekonominin yaygın olduğu bir ekonomide demokratikleşme gibi radikal bir kurumsal değişim, kayıt dışı çalışan sektörler ve bireyler üzerinde yüksek bir iktisadi maliyet oluşturabilir. Ayrıca demokratikleşme ile beraber gelen yasa ve yönetmeliklerin kayıt dışı iktisadi aktiviteleri sınırlandırıcı ve yasaklayıcı etkisi bu alanda üretilen kayıtsız gelir ve refahın küçülmesine ve iktisadi büyümenin yavaşlamasına neden olabilir. Ayrıca kayıt dışı ekonomiden kayıtlı ekonomik düzene geçiş bireyler ve işletmeler üzerinde ekstra maliyetler oluşturabilir ve bu “yeni” düzene alışma süreci iktisadi aktiviteleri yavaşlatıcı bir etki yapabilir.

SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Demokrasi ve iktisadi büyüme ilişkisi hem demokrasiye dair ölçümlerin olanaklı hale gelmesi hem de ampirik yöntemlerde yaşanan gelişmelerle beraber özellikle 1990'lı yılların başından itibaren yaygınca araştırılmaya başlanmış bir konudur. Diğer bir deyişle iktisat biliminin araç kutusunda bulunan analiz yöntemlerinin politik süreçlerin analizinde kullanılması ile beraber erken dönemde demokrasi-iktisadi büyüme ilişkisi konusunda kavramsal düzeyde kalan tartışmalar, ampirik boyutta araştırılmaya başlanmıştır. Türkiye'de de demokrasi-iktisadi büyüme ilişkisi 2000'li yıllarla beraber araştırılmaya başlanmış bir konu olup bu alanda gelişmekte olan bir literatür söz konusudur. Diğer taraftan çalışmalarda elde edilen bulgular irdelendiğinde Türkiye'de demokrasi ve iktisadi büyüme ilişkisinin yönü konusunda net bir uzlaşımın olmadığı görülmektedir.

Bu çalışmada Türkiye'de demokrasi ve iktisadi büyüme ilişkisi 1984-2017 dönemi için ARDL yöntemiyle araştırılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular şöyle özetlenebilir: (a) kişi başı yatırımlar her iki modelde de uzun dönemde iktisadi büyüme üzerinde pozitif etkiye sahiptir, (b) kişi başı hane halkı tüketim harcamaları uzun dönemde birinci modelde istatistiksel olarak anlamsızken ikinci modelde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır, (c) kişi başı nihai kamu harcamaları uzun dönemde birinci modelde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı iken, ikinci modelde ise istatistiksel olarak anlamsızdır, (d) son olarak demokrasi değişkeni birinci modelde hem kısa hem de uzun dönemde iktisadi büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip iken, ikinci modelde uzun dönemde negatif, kısa dönemde ise pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olup, bu bulgular oldukça dikkat çekicidir.

Demokrasinin iktisadi büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olmasının birkaç politika çıkarımı vardır. Öncelikle Türkiye'de bireysel tasarrufların yetersizliği ve tüketim eğiliminin yüksekliği Türkiye ekonomisinde yapısal sorunlardan birisidir. Bu bağlamda demokrasi ile beraber gelen bireyselleşme ve artan doğrudan tüketim talebinin iktisadi büyüme üzerinde yaratmış olduğu negatif etkiyi bertaraf edebilme adına, bireysel tasarrufu ve yatırımı teşvik edici politikalar uygulanması önemlidir. Bu noktada politika yapıcılara önemli rol düşmektedir. Hali hazırda uygulanan bireysel emeklilik sistemi gibi tasarruf ve birikimi teşvik edecek mekanizmaların işlerliğinin artırılması, bu fonların değerlendirilmesi sürecinin izlenmesi adına denetleyici kurumların etkin bir biçimde çalışması için gerekli tedbirlerin alınması önemlidir. Diğer taraftan demokrasi ve iktisadi büyüme etkileşiminde baskı ve lobi gruplarının iktisadi ve demokratik süreçlere etkisi bir diğer önemli faktördür. Bu noktada, baskı gruplarının etkilerini sınırlandırılması gelir ve servetten ziyade tüketimin vergilendirilmesi gibi etkisiz politika seçimlerini önleyecek, bu durum ise iktisadi etkinliği artıracaktır.

Türkiye ekonomisi, uzun yıllar boyunca yüksek kayıt dışı ekonomi oranlarıyla mücadele etmektedir. Bu bağlamda demokratik süreçlerin güçlendirilmesi ve hukukun üstünlüğünün yaygınlaşması ile beraber kayıt dışı olan iktisadi faaliyetlerin kayıt altına alınması, kayıt dışı çalışan bireyler ve firmaların maliyetlerini artırmaktadır. Bu durum ise bireylerin çalışma motivasyonunu ve iş gücüne katılım oranlarını düşürebilmektedir. Dolayısıyla geçiş sürecinde kayıt altına alınan istihdam ve iş kollarına yönelik olarak maliyet düşürücü tedbirlerin alınması önemlidir. Bu noktada özellikle sosyal güvenlik primlerinin sübvansede edilmesi, kayıtlı istihdama yönelen firmalar için geçiş sürecinde vergi kolaylıkları sağlanması gibi politikaların etkin uygulanması önemlidir. Ayrıca kaynakların etkinsiz kullanımını engellemek adına bu süreçlerde düzenleyici ve denetleyici kurumların aktif rol alması önemlidir.

Öte yandan demokrasinin hukukun üstünlüğü ilkesi ile hem politik hem de iktisadi olarak maksimum faydayı sağlayabilen bir sistem olduğu ifade edilebilir. Bir diğer deyişle hukukun sisteminin iyileştirilmesi ve kanunların etkin uygulanmasına yönelik alınacak tedbirler, demokrasi kurumlarının aksayan yönlerinin iyileştirilmesine ve eksiklerinin giderilmesine yardımcı olarak iktisadi büyüme üzerindeki azaltıcı etkiyi bertaraf edebilir. Bu minvalde karar alıcılar ve politika yapıcılar tarafından demokrasinin kalitesinin artırılması ve demokrasi kurumlarının etkin çalışmasına yönelik olarak alınacak önemler, demokrasinin iktisadi büyüme üzerindeki yavaşlatıcı etkisinin giderilmesine katkı yapabilir.

Diğer taraftan kişi başı hane halkı tüketim ve kamu nihai tüketim harcamalarına dair elde edilen bulgular çatışmalı iken, yatırımın büyüme üzerindeki pozitif etkisi açıktır. Bu nedenle kamu tüketim-yatırım kompozisyonunun yatırımlar lehine değişmesi ve bireysel tüketimin tasarrufa yönlendirilerek sermaye birikimi ve dolayısıyla yatırımların teşvik edilmesi, iktisadi büyümeyi pozitif etkileyebilir. Bu noktada karar alıcılara önemli sorumluluklar düşmektedir.

Demokrasi-iktisadi büyüme ilişkisinin kullanılan ölçüm, veri seti ve tahmin yöntemlerine oldukça duyarlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye’de demokrasi-iktisadi büyüme ilişkisinin farklı ampirik yöntemler ve göstergelerle yeni çalışmalarda araştırılması, zaman içinde demokrasi kurumlarının dinamik hareketlerinin daha iyi yakalanmasına ve sapmalı politika çıkarsamalarının önlenmesi adına önemlidir. Ayrıca demokrasi ve iktisadi büyüme arasında etkileşimde güçlü bir aktarım kanalı olan gelir dağılımı ile demokrasi arasındaki ilişkinin incelenmesi, gelecek araştırmalar için bir araştırma sorusu oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acaravcı, A., ve Erdoğan, S. (2015). Türkiye’de demokrasi, reel gelir ve dışa açıklık arasındaki uzun dönemli ve nedensel ilişkiler. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(31), 358-370.
- Acaravcı, A., Bozkurt, C., ve Erdoğan, S. (2015). MENA ülkelerinde demokrasi-ekonomik büyüme ilişkisi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(4), 119-129.
- Acaravcı, A., ve Erdogan, S. (2017). The Relationship between institutional structure and economic growth: A comparative analysis for selected countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(6), 141-146.
- Acaravcı, A., Akalin, G., ve Erdoğan, S. (2019). Araştırma-geliştirme harcamalarının Türkiye ihracatına etkileri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37(1), 1-16.
- Alesina, A., ve Rodrik, D. (1994). Distributive politics and economic growth. *The quarterly journal of economics*, 109(2), 465-490.
- Arslan, Ü., ve Doğan, C. (2004). Demokrasi ve ekonomik büyüme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1).
- Artan, S., ve Hayaloğlu, P. (2014). Kurumsal yapı ve iktisadi büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Sosyoekonomi*, 22(2).
- Barro, R. J. (1996). Democracy and growth. *Journal of economic growth*, 1(1), 1-27.
- Barış, S., ve Erdoğan, M. (2018). 21. yüzyılda demokrasi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Bir literatür incelemesi. *Visionary E-Journal/Vizyoner Dergisi*, 9(20): 83-102
- Beşkaya, A., ve Manan, Ö. (2012). Ekonomik özgürlükler ve demokrasi ile ekonomik performans arasındaki ilişkinin zaman serileri ile analizi: Türkiye örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(10), 47-76.
- Caporaso, J., A., ve Levine, D. P. (2005). *Theories of Political Economy*. New York: Cambridge University Press.
- Chong, A., ve Calderon, C. (2000). Institutional quality and income distribution. *Economic Development and Cultural Change*, 48(4), 761-786.
- Çınar, M., ve Öz, R. Türkiye’de Demokrasi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/profile/Ramazan_Oez/publication/333433822_Turkiye%27de_Demokrasi_ve_Ekonomik_Buyume_Iliskisi/links/5cedab2ca6fdcc18c8e96a4b/Tuerkiyede-Demokrasi-ve-Ekonomik-Bueyueme-Iliskisi.pdf (Erişim Tarihi: 07.11.2019).

- De Haan, J., ve Siermann, C. L. (1996). New evidence on the relationship between democracy and economic growth. *Public Choice*, 86(1-2), 175-198.
- Dickey, D. A., ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Enders, W. (2014), *Applied Econometric Time Series*, 4. Baskı, USA: John Wiley&Sons, Inc.
- Erkus, Sefa ve Karamelikli, Hüseyin. (2016). Türkiye'de Demokrasi ve İktisadi Büyüme Arasındaki Uzun Dönemli İlişki.
- Freedom House (2019). Freedom in the World. <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018> (Erişim Tarihi: 07.11.2019).
- Gupta, D. K., Madhavan, M. C., ve Blee, A. (1998). Democracy, economic growth and political instability: an integrated perspective. *The Journal of Socio-Economics*, 27(5), 587-589.
- Gündüz, Ç., ve Duyar, M. (2018). Küçülten demokrasi: Sahraaltı Afrika ülkeleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 213-233.
- Hayaloğlu, P. (2015). MINT ülkelerinde demokrasi ekonomik büyümeyi nasıl etkilemektedir. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 1(1), 17-29.
- Huntington, S. P. (2007). *Üçüncü Dalga 20. Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, E. Özbudun (Çev.). Ankara: Kıta Yayınları.
- International Country Risk Guide (2019). Political Risk Service. <https://www.prsgroup.com/explore-our-products/political-risk-services/> (Erişim Tarihi: 06.11.2019).
- Kazgan, G. (2012). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Koçak, E., ve Uzay, N. (2017). Türkiye'de demokrasi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Ampirik bir araştırma. *Yonetim ve Ekonomi*, 24(3), 705-723.
- Koçak, E., ve Nisfet, U. Z. A. Y. (2018). Demokrasi, ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme: Kurumların rolü üzerine bir araştırma. *Sosyoekonomi*, 26(36), 81-102.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P., ve Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root. *Journal of econometrics*, 54(1-3), 159-178.
- Lipset, S. M. (1959). Some social requisities of democracy: Economic development and political development. *American Political Science Review*. 53: 69-105.

- Narayan, P.K. (2005), The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests. *Applied Economics*, 37(17), 1979-1990.
- Ozturk, I., ve Acaravci, A. (2013). The long-run and causal analysis of energy, growth, openness and financial development on carbon emissions in Turkey. *Energy Economics*, 36, 262-267.
- Pesaran, M. H., ve Shin, Y. (1998). An autoregressive distributed-lag modelling approach to cointegration analysis. *Econometric Society Monographs*, 31, 371-413.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.
- Przeworski, A., ve Limongi, F. (1993). Political regimes and economic growth. *Journal of economic perspectives*, 7(3), 51-69.
- Robbins L. (1935). *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. London: MacMillan and Co
- Rodrik, D. (2000). Institutions for high-quality growth: what they are and how to acquire them. *Studies in comparative international development*, 35(3), 3-31.
- Sirowy, L., ve Inkeles, A. (1990). The effects of democracy on economic growth and inequality: A review. *Studies in Comparative International Development*, 25(1), 126-157.
- Şahin, D. (2013). Geçiş ekonomilerinde demokrasi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Panel veri analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 45-57.
- Tavares, J., ve Wacziarg, R. (2001). How democracy affects growth. *European Economic Review*, 45(8), 1341-1378.
- Telatar, F. (2004). *Politik İktisat Politikası*. Ankara: İmaj Yayınevi
- Tütüncü, A. (2020). Gelişmekte olan ülkelerde demokrasinin ekonomik büyümeye etkisi. *Sosyoekonomi*, 28(44).
- World Bank (2019). *World Development Indicators*. Erişim Adresi: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (Erişim Tarihi: 26.09.2019)

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NDE VERGİ HARCAMALARININ GENEL SEYRİ VE TRUMP DÖNEMİ VERGİ HARCAMALARI

Zeynep AĞDEMİR*
Deniz ABUKAN**

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Trump dönemi vergi harcamalarını, ABD'deki vergi harcamalarının 1980 sonrası genel seyri ve 2017 yılında yürürlüğe giren Vergi İndirimleri ve İstihdam Yasası (Tax Cuts and Jobs Act) çerçevesinde değerlendirmektir. Çalışma, Trump döneminde vergi harcaması politikalarındaki değişimi, Trump'ın "Make America Great Again!" (Amerika'yı Yeniden Büyük Yap!) stratejisi ve siyasal tabanı olarak tarif edilen orta sınıflar açısından değerlendirmiştir. Sonuç olarak 2017 vergi yasası ile birlikte vergi harcamalarının Trump'ın siyasal tabanını oluşturan "orta sınıflardan" ziyade ABD'nin büyük şirketlerine ve yüksek gelir grubuna dahil hanelere yönelik olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Trump, Vergi Harcamaları, Küresel Kapitalizm.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, zeynepagdemir@ahievran.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-2345-6789>

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, denizabukan@ahievran.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9387-1873>

Makalenin gönderilme tarihi: 12 Haziran 2020

Kabul tarihi: 25 Haziran 2020

GENERAL COURSE OF TAX EXPENDITURE IN THE UNITED STATES AND TAX EXPENDITURE OF THE TRUMP PERIOD

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate the Trump period tax expenditures within the framework of the general course of tax expenditures in the USA after 1980 and the Tax Cuts and Jobs Act that came into force in 2017. The study evaluated the change in tax spending policies during the Trump period in terms of the middle classes described as Trump's political base and Make America Great Again strategy. As a result, with the 2017 tax law, it is concluded that the tax expenditures are directed towards the big companies of the USA, rather than the "middle classes" that make up Trump's political base.

Keywords: Trump, Tax Expenditure, Global Capitalism.

GİRİŞ

Son zamanların en çok konuşulan devlet başkanlarından biri Donald Trump'tır. Bizim için önemli olan ise Trump'ı gündeme taşıyan konulardan birinin sıklıkla vergiler olmasıdır. Bağımsızlığını vergi isyanı dolayısıyla kazanan bir ülkede vergi hassasiyetinin yüksek olması çok da şaşırtıcı olmasa gerek. ABD'de son dönemde mali konuların başlıcaları; Trump'ın vergi beyannamesine dair bitmek bilmez tartışmalar¹, Çin'i gümrük tarifeleri ile tehdit etmesi, yakın zamanda ABD'de görmekten pek de memnun olmadığını söylediği AB otomobil firmalarına uygulamayı düşündüğü tarife yaptırımları ve orta sınıf için müjdeli vergi haberi olarak sıralanabilir.² Ancak bunlar arasında en önemlisi Trump'ın seçim sloganı "*Make America Great Again*" (Amerika'yı Yeniden Büyük Yap) ile birlikte düşüneceğimiz, 2017 yılında yayımlanan Vergi İndirimleri ve İstihdam Yasası'dır (*The Tax Cuts and Jobs Act, TCJA*)³. Kuşkusuz bu yasanın ABD'nin Covid pandemisi ile mücadelede ortaya koyduğu başarısızlıkla arasındaki ilişki de göz önünde bulundurulmalıdır.

¹"New York Times, ABD Başkanı Donald Trump'ın 1990'larda ailesinin milyonlarca dolar vergi kaçırmasına yardım ettiğine dair haber yayımladı ve New York Times gazetesinde yer alan haberin ardından, inceleme başlatıldığı doğrulandı" (BBC, 2018). "Beyaz Saray Geçici Genel Sekreteri Mick Mulvaney, Demokratların yaptıkları çağrılara rağmen ABD Başkanı Donald Trump'ın vergi beyannamesini 'asla göremeyeceklerini' söyledi" (BBC, 2019).

²Trump, AB ile ticari anlaşmazlık durumunda AB otomotiv sektörüne yüzde 25'lik bir gümrük vergisi koymayı düşündüğü söylerken, orta sınıf için ise 90 gün içinde vergi indirimi yapacağını dile getirmiştir (Milliyet, 2019).

³Vergi İndirimleri ve İstihdam Yasası, buradan sonra çok bilinen kısaltmasıyla TCJA olarak kullanmaya devam edeceğiz.

Peki, Trump, gündemden inmediği konu başlıklardan biri olan vergi politikalarına dair nasıl bir farklılığı temsil etmektedir? Bu sorunun cevabını yine ABD kökenli bir kavram olan vergi harcamalarının ABD'de 1980 sonrasında genel seyri ve Trump'ın burada yarattığı farkı veya sürekliliği anlayarak ortaya koymak faydalı bir yöntem olabilir. Başka bir deyişle vergi harcamalarının *TCJA* ile birlikte ele alınması, ABD'nin uzun dönemli vergi politikası bağlamında Trump'ın nasıl bir kırılımı temsil ettiğini göstermek için pratik bir çözüm gibi görülebilir. Dolayısıyla bu çalışma vergi harcamaları kavramından hareketle *TCJA*'ya ve böylelikle Trump politikalarının uzun dönemli ABD vergi politikası içindeki yerine dair çıkarsamalarda bulunmaya çalışacaktır.

Ancak bu soruyu cevaplamadan önce oldukça önemli olan başka bir noktaya değinmek faydalı olacaktır. Trump, küresel kapitalizm içinde ABD için nasıl bir strateji farklılığına işaret etmektedir? Panitch ve Gindin (2019, s.12), Trump'ın açıkça ifade ettiği niyetinin “önceki yönetimlerin diğer ülkeleri Amerikan-merkezli neo-liberal düzene çekmek için verdiği tavizleri geri almak ve bu düzenin sistematik olarak ürettiği çelişkilerin yükünü diğerlerinin üstlenmesini sağlamak” olduğunu söylemektedirler. Finansal krizin yarattığı etkiler, akabinde 2008-09 yıllarındaki büyük durgunluk ve imalat sektöründeki küresel kaymalar Trump'ın “Amerika'yı Yeniden Büyük Yap” çağrısı için gerekli altyapıyı oluşturmuştur. Bu anlamda Trump, 1980'lerde ABD gücünün gerilemesi fikrine⁴ vergi kesintileri, korumacı önlemler gibi uygulamalarla cevap veren Reagan dönemi ile benzer bir retorik kullanmaktadır. Trump, ABD'nin küresel kapitalizm içindeki gücünü pekiştirmeye yönelik Amerikan kapitalizmi merkezli bir strateji izlemektedir. Bu politika Trump'ın milliyetçi söylemi ile oldukça uyumlu bir birliktelik yaratmıştır (Panitch ve Gindin, 2019, s.12-13). Ancak ABD'nin ticari savaşlarla yarattığı hiper-milliyetçi politikası, kapitalizmin yayılmasında ve yeniden üretilmesinden sorumluluktan kaçması, şaşırtıcı olmayan bir biçimde kapitalist dünyanın karmaşaya sürüklenmesine neden olacaktır (Panitch ve Gindin, 2019, s.31). Sachs (2018, s.137-144), benzer bir biçimde ABD'nin kendine dönme stratejisinin Amerika'yı yeniden büyük yapmayacağını; büyük kurumlar vergisi indiriminin, Meksika duvarının, göçmen karşıtı tutumun, ulus ötesi istihdam yaratan şirketleri cezalandırmanın, Çin ile girilen ticari savaşın ve çevresel korumaya son vermenin tehlikeli toplumsal sonuçları olacağını dile getirmektedir. İstihdam yaratma amacı uzun vadeli bir ulusal stratejiye ihtiyaç duymaktadır ve Trump bu stratejiden oldukça uzaktır.

Foster ve Chowdhury (2019); Trump'ın siyasal tabanını, Trump oylarının yaklaşık yüzde 25 ve 30'unu oluşturan, yıllık geliri yaklaşık 75 bin dolar olan, ekonomik durumu tehdit altında, ideolojik olarak milliyetçi ve

⁴Bu fikri, 1970'lerde Japonya'nın ABD'nin yaptığı aşırı ayrıcalıkların yardımıyla hızla büyümesi sonucu ABD'nin rekabet gücünü aşındıracağına dair endişeler beslemiştir.

evanjelist beyaz orta alt sınıfın⁵ oluşturduğunu söylemektedir. Riley (2018) ise bu değerlendirmeye benzer biçimde Trump'ın ekonomik milliyetçi ajandasının, üretimin ABD dışına taşmasından endişe duyan, göçmen işçileri ucuz işgücü olarak görüp onların kendi işlerine rakip olmasından korkan orta sınıfın popülist isteklerine dayanmakta olduğunu söylemektedir. 2016 seçimleri öncesi yapılan bir analiz, bu kesimlerin daha çok üniversite diplomasına sahip olmayan orta sınıf üstü kalifiye mavi yaka işçiler olduğunu göstermiştir (Riley, 2018). *White House Council of Economic Advisers* (2019), Riley'in (2018) tespitini, *TCJA* ile Obama yönetiminin tersine ücretlerin mavi yakalı işçilerin lehine arttırıldığıı söyleyerek açıkça doğrulamaktadır. Ancak Trump'ın ekonomik politikaları, siyasal tabanına yönelik görünmediği gibi egemen sınıf için de birleştirici bir işlev ortaya koymamıştır. Tekelci finans kapitale yönelik büyük vergi indirimleri ve büyük işletmelere ve üst gelir gruplarına yönelik sübvansiyonlar, ekonomik ve çevreye dair deregüstasyonlar, sendikaların gücünü azaltma, eğitimde hızlı özelleştirme, sağlıkta yapılan küçük iyileştirmelerin geri çekilmesi bu politikalarından bazılarıdır. Trump büyük Amerikan şirketleri ile (General Motors, Google, Pfizer, Amazon ve Comcast) çatışma halindedir. Amerikan seçkin sınıfı sadece sektörel çıkarları için değil, küresel serbest ticaret ve sermaye hareketleri, Çin ve ABD ilişkileri gibi temel uluslararası konularda da tedirgindir. Trump yönetimi egemen sınıf içindeki çıkarları birinin lehine sone erdirmekten çok çıkar çatışmasını daha da derinleştiren bir strateji izlemektedir (Riley, 2018).

Böylelikle yazının temel sorunsalına yeni bir bağlam daha eklenmiş olmaktadır. Trump dönemi vergi düzenlemeleri ve vergi harcamaları, Trump'ın "Amerika'yı Yeniden Büyük Yap" stratejisi ve onayını aldığı siyasal tabanının çıkarları ile bir uyuma veya uyumsuzluk yaratmakta mıdır? Bu soruların cevaplanması için çalışmada öncelikle vergi harcaması kavramı ve ABD'de 1980 sonrası vergi harcamalarının genel seyri ele alınacaktır. Ardından, vergi harcamalarının genel seyri içinde dikkat çeken kalemler ile Trump döneminin vergi harcamaları politikasında yarattığı değişim, *TCJA* kapsamında genel hatlarıyla değerlendirilecektir. Sonuç bölümünde yazının temel sorunsalı çerçevesinde genel bir analiz yapılacaktır.

I. VERGİ HARCAMASI KAVRAMI

Vergi harcaması kavramı; çeşitli kesimlerin vergi istisnası ve muafiyetlerinden, vergi mahsuplarından, vergi ve oran indirimlerinden faydalanmasına ilişkindir. Kavramın geçmişi, ABD'de 1950'li ve 1960'lı yıllara

⁵Orta sınıf kavramı tartışmalı bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. "Marx orta sınıfları, küçük üreticilerden, küçük burjuvaziden, pazarlama, satınalma, satış işleri ile uğraşanlardan, araçılardan (toptancılar, dükkân sahipleri, spekülâtörler), sermaye adına kumanda edenler (yöneticiler, denetçiler) ile onların yardımcıları, muhasebeciler, sekreterlerden ve son olarak hukukçulardan, gazetecilerden, ruhban sınıfı ve ordu ile polis gibi devlet görevlilerinden oluşan geniş bir yelpaze içinde değerlendirir" (Öngen, 2002: 21). Marx'ın kavram üzerinde çok durmamasının sebebi, küçük burjuva olarak adlandırılan bu sınıfların kapitalizmin gelişimi ile ağırlığını giderek yitireceğidir. Marx'a göre önemli olan artı değere el koyma biçimleridir (Öngen, 2014, s.82-83).

dayanmaktadır. Vergi harcamaları bu dönemlerde daha çok “vergi sübvansiyonları” olarak adlandırılmıştır (Pedük, 2005, s. 3-4). Vergi harcaması kavramı ilk defa Stanley Surrey tarafından 1967’de kullanılmıştır. Bu harcamalara ilişkin ilk rapor ABD’de 1969 yılında basılmış ve 1974 Bütçe Kanunu ile hazırlanması zorunlu hale getirilmiştir. 1974 Bütçe Kanunu’nda vergi harcaması vergi kanunlarınca uygulamaya konulan istisna (*exclusion*), muafiyet (*exemption*), brüt gelirden yapılan indirimler (*deduction from gross income*), özel vergi mahsubu (*special credit*), vergi oranı indirimleri (*preferential rate of tax*), yükümlülüklerin ertelenmesinden (*deferral of liability*)⁶ kaynaklanan gelir kaybı olarak tanımlanmıştır (Sunley, 2004, s. 156). OECD de (2010, s. 12) benzer şekilde vergi harcamalarını muafiyet, istisna, vergi oran indirimleri, vergi ertelemesi ve vergi indirimleri olarak sıralamıştır

ABD Başkanları Kennedy ve Johnson’ın eski Hazine Bakan Yardımcısı olan Stanley S. Surrey, 1967 yılında yaptığı “ABD Gelir Üzerinden Alınan Vergi Sistemi-Tam Hesap Gereksinimi” (*The United States Income Tax System-The Need for a Full Accounting*) başlıklı konuşmasında; istisna, muafiyet, matrah ve vergiden indirim aracılığıyla vergi sisteminin kamu harcamalarına benzer bir etki yarattığını, böylece vergileme alanında tanımlanmamış bir harcama sistemi üretildiğini ve bu harcamalardan kamuoyuna bahsedilmediğini, bu harcamalara bütçe içerisinde yer verildiğinde kendiliğinden incelemeye tabi tutulacağını söylemiştir. Vergi harcaması teriminin kullanımından önce dünyada ilk geniş kapsamlı devlet sübvansiyonları listesi, zorunluluk söz konusu olmaksızın 1959 yılında Federal Almanya bütçesinde yer almıştır (Pedük, 2005, s. 4-5).

Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus indirimler ile oran indirimleri arasındaki ayırmadır. İndirimden kasıt gayri safi gelirden indirilmesi gereken unsurlardır, bu unsurların vergi harcaması sayılması için standart vergi sistemine göre farklılık yaratması gerekmektedir. Oran indirimi için de aynı durum geçerlidir, indirim vergi harcaması sayılabilmesi için vergi sisteminde topluca bir indirimin değil de bir ayrıcalığın olması gerekmektedir (Saraç, 2010, s. 265-266). Örneğin Kurumlar Vergisinin yüzde 30’dan yüzde 20’ye indirilmesi vergi harcaması sayılmaz. Vergi harcamalarındaki kritik husus vergi sisteminde “ayrıcalık” yaratmaktır. Dolayısıyla, vergi harcamalarının tanımları ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir. Örneğin A ülkesi vergi indirimini vergi harcaması olarak görebilirken, B ülkesi bunu vergi normu olarak görebilir (Swift, Brixi ve Valenduc, 2004, s. 3).

⁶Vergilemeye tabi olan konunun vergileme kapsamından çıkarılması, vergi istisnası; gerçek veya tüzel kişinin vergileme kapsamından çıkarılması, vergi muafiyeti; vergiye tabi matrahın hesaplanmasında gayri safi gelirden yapılan indirimler, vergi indirimleri; vergi oranının farklılaşmasını sağlayan indirimler, oran indirimleri; tahsil edilmiş vergilerin geri ödenmesi, vergi iadesi; bazı vergilerin tahsilatının geciktirilmesi ise vergi ertelemesi olarak tanımlanabilir (Saraç, 2010, s. 265).

Bir gelir kaleminin vergilendirilmemesi veya düşük şekilde vergilendirilmesi gelir transferi sayılırken, vergi ertelenmesi devletten faizsiz borç alma olarak değerlendirilmektedir. Diğer yandan, bazı ayrıcalıklar ise bazı vergiler için geçerli değildir, örneğin harcama vergilerinde vergi ertelenmesi ayrıcalığı yoktur⁷ (Giray, 2002, s. 29). Vergi harcamaları konusunda dikkat edilmesi gereken diğer hususlar, ekonominin çeşitli alanlarına yönelik destekleri içerdiği için yatay ve dikey adaleti ve kamu harcamalarına benzer bir etki yarattığı için de kaynak tahsisini etkilemesidir (Akdoğan, 2005, s. 172).

II. 1980 SONRASI ABD VERGİ HARCAMALARINA GENEL BİR BAKIŞ

McBride (2013, s. 3) 1980'li yıllardan itibaren ABD'de vergi harcamalarını incelediği çalışmasında vergi harcamalarını üçe ayırmıştır: Toplumsal refah programı⁸ için yapılan vergi harcamaları, kurumsal refaha ilişkin vergi harcamaları ve çifte vergilemeyi engellemek üzere yapılan vergi harcamaları. Toplumsal refaha yönelik vergi harcamaları; asgari geçim indirimi, çocuk indirimi, işveren sağlık sigortası payı istisnası vb. olarak sıralanabilir. 2013 yılı için sadece işveren sağlık sigortası payı istisnası toplam vergi harcamalarının yüzde 25'ini oluşturmaktadır. *The American Opportunity Tax Credit*⁹ ve diğer eğitim yardımlarını da düşünürsek toplam vergi harcamalarının yaklaşık yüzde 37'lik kısmı toplumsal refah harcamaları için yapılan vergi harcamalarından oluşmaktadır. Kurum refahına ilişkin vergi harcamaları, çeşitli endüstrilere özgü yapılan vergi harcamaları olarak sınıflandırılmıştır. Bu doğrultuda imalat, yenilenebilir enerji, inşaat vb. özel alanlara yönelik yapılan vergi harcamalarının toplam payı yüzde 3'tür. Yatırım ve tasarrufun çifte vergilendirilmesini engellemek için yapılan vergi harcamalarına ise sermaye kazançlarının vergilendirilmesinde ayrıcalıklı oran örneği verilebilir (McBride, 2013, s. 3-4).

1986 yılından 1991 yılına kadar olan dönemde vergi harcama miktarında düşüş gerçekleşmiş ve 1991 yılı vergi harcamalarının miktar olarak en düşük olduğu yıl olmuştur. Bu düşüşün nedeni, kurum yatırım indirimi ve sermaye gelirlerine ayrıcalıklı oran uygulamasının sistemden çıkarılmasıdır. Sermaye kazançlarına ayrıcalıklı oran uygulaması 1990 yılında mevcut vergi oranlarının yükselmesiyle tekrar yürürlüğe girmiştir ve muhtemel olarak 1991 yılından sonra vergi harcamalarının artışının nedenlerinden biri olmuştur. Artışın daha önemli sebebi ise asgari geçim indirimi, işveren sağlık sigorta payı istisnası ve çocuk indirimidir. Bu üç kalem, 1986 yılından beri vergi harcamalarındaki artışın üçte ikisini ve 1991 yılından sonraki artışın yüzde 38'lik kısmını

⁷ Durmuş (2018), tahsil edilen KDV ödemesinin firmalar tarafından geciktirilmesini de bir ayrıcalık olarak görmektedir.

⁸ Burada toplumsal refah programı için yapılan vergi harcamaları sınıflandırması yazarın kendi değerlendirmesidir.

⁹ Eğitim harcamalarına dair vergi indirimi.

açıklamaktadır (McBride, 2013, s. 5-6). McBride'a (2013) göre devletin sağlık konusunda yaptığı büyük miktardaki vergi harcaması, sağlık sigortası ve sağlık harcamalarına katkıda bulunurken, sağlıkta kalitenin değil, fiyatların artmasına neden olmuştur.

Asgari geçim indiriminden kaynaklanan vergi harcaması, 1986'dan 1991 yılına kadar yüzde 15 artarken, 1991-2013 yılları arasında yüzde 8'lik bir artış göstermiştir. Aynı oranlar çocuk indirimi için sırasıyla yüzde 11 ve yüzde 7 olarak gerçekleşmiştir. Bu artışın sebebi indirimden yararlananların kapsamının genişletilmesi ve çocuk indiriminin vergi tutarını aşan kısmının geliri artırabilmesidir (*refundable tax credit*). 2009 yılında yürürlüğe giren *The American Opportunity Tax Credit* ise eğitim harcama indirimini içermektedir ve 1986 yılından bu yana vergi harcamalarının yüzde 6'lık artışına neden olmuştur.

Tablo 1, Vergi Karma Komisyonu (*Joint Committee on Taxation -JCT*)¹⁰ tarafından yayınlanan vergi harcama raporları esas alınarak hazırlanmıştır. 1997 yılından başlayan ve beşer yıllık dönemleri içeren vergi harcama rakamlarından hareketle aşağıdaki değerlendirmeleri yapabiliriz:

- Vergi harcamalarında işveren emeklilik katkıları ve kazançları istisnası ile işveren sağlık sigortası payı istisnası vergi harcamalarının ilk iki sırasındadır ve bu sıralama değişmemiştir.
- 2016 itibariyle mortgage indirimi ilk 6 vergi harcaması içerisinde çıkmış, bu eğilim devam etmiştir.
- Yerel ve merkezi devlet vergi indirimi 2018 itibariyle düşmeye başlamıştır.
- Uzun dönemli sermaye vergi oran indirimi 2019 itibariyle hızlı bir artış göstermiştir.
- Çocuk ve diğer bağımlılar için uygulanan vergi indirimi Trump dönemi ile birlikte iki katına çıkmıştır.
- Vergi harcama listesine 2018 yılı itibariyle yeni giren belirli işletme gelirlerine (*deduction of qualified business income*) yüzde 20 indirim dikkat çekicidir.

Bush, Obama ve Trump¹¹ dönemlerinde vergi indirimlerinden yararlanan gelir gruplarını sorgulayan Wamhoff ve Gardner (2018), 2001-2018 yıllarında

¹⁰ Vergi Karma Komisyonu, Revenue Act of 1926 ile kurulmuştur ve ABD Kongresinin bir parçasıdır. Kongrenin her iki kanadına vergilere ilişkin profesyonel destek sunar. Komiteye yetki *Chairman of the Senate Finance Committee* ve *Chairman of the House Ways and Means Committee* tarafından rotasyonla verilir. Komite vergiler üzerine odaklanmıştır. Çeşitli vergi yasaları ve federal vergi miktarlarına ilişkin tahminler gibi konularda Kongre'ye bilgi verir (*The Joint Committee on Taxation*, 2020).

¹¹ Donald Trump 20 Ocak 2017 yılında göreve gelmiştir. *The Tax Cuts and Jobs Act* ise Aralık 2017 itibariyle uygulamaya girmiştir. 2017 Bütçesine Obama döneminde başlanmıştır ve Obama

vergi indirimlerinin yüzde 65'inin en zengin yüzde 20'lik gruba yönelik (en zengin yüzde 1 için yüzde 22 olmak üzere) olduğunu, en düşük yüzde 20'lik grubun ise vergi indirimlerden sadece yüzde 3 oranında yararlandığını söylemektedirler. Bu oran, ikinci yüzde 20'lik gelir grubu için yüzde 7, üçüncü yüzde 20'lik gelir grubu için yüzde 9 ve dördüncü yüzde 20'lik gelir grubu için yüzde 16 olmuştur. Bu genel tabloyu bozmasa da her üç lider için bazı farklar vardır. Bush döneminde en üst gelir grubu vergi indirimlerinden daha çok yararlananlar olarak öne çıkarken, Obama döneminde asgari geçim indirimi, çocuk indiriminin genişletilmesi ve sosyal güvenlik kesintisinde geçici muafiyet uygulanması alt ve orta gelir grubuna katkı sağlayan düzenlemeler olmuştur. Trump dönemi ise vergi indirimleri konusunda Bush dönemine benzer bir gelişim göstermektedir.

Tablo 1: 1997-2023 Yılları Arasında ABD'de Vergi Harcamaları (milyar dolar)*

Milyar dolar	1997-2001	2002-2006	2006-2010	2011-2015	2016-2020	2017-2021	2018-2022	2019-2023
Emeklilik katkıları ve kazançları istisnası	380,7 (1)	445 (1)	577 (1)	718 (1)	1070 (1)	1160 (1)	1247 (1)	1554 (1)
İşveren sağlık sigortası payı istisnası	298 (2)	404 (2)	534 (2)	725 (2)	863 (2)	854 (2)	869 (2)	933 (2)
Mortgage faiz indirimi	220 (3)	365,5 (3)	402 (4)	464 (3)	357	216	163	162
Alternatif amortisman sistemine geçiş	152,9 (4)	203 (6)	96	109	67	266 (6)	321	281
Yerel ve merkezi devlet vergi indirimi	150 (5)	212 (5)	148,5	230 (6)	368 (6)	208**	137	117
Yaşam sigortası yatırım ve kira kontrat istisnası	115,8 (6)	131,6	147,1	148,3	128,3	120	120	77
Uzun dönemli sermaye gelirleri vergi oran indirimi	65,5	286 (4)	438 (3)	456 (4)	677 (3)	648 (3)	655 (3)	845 (3)

Tablo 1'in devamı...

Sermaye gelirlerine veraset vergisi	91,5	216	290 (5)	179,1	149,4	171	120	217
Eğitim ve sağlık dışındaki yardım indirimleri	88,8	178,1	179,1	186,1	230	190	179	183
KEYKK aktif gelirlerinde indirimli vergi oranı	5,6	23,6	30,1	86,7	587(4)**	404 (5)	383 (5)	409 (5)

Eylül 2016 yılında bütçeyi onaylamıştır. Ancak seçim yılı olduğu için Trump Kongreye çeşitli bütçesel önerilerde bulunmuştur. ABD Vergi Karma Komitesinin 2017 raporuna göre bu yasa 2017 yılına uyumlaştırılmaya çalışılsa da bu çalışma Trump dönemini 2018 yılından başlayarak ele alacaktır.

Asgari geçim indirimi	19,5	177,6	218	294,1 (5)	373 (5)	363	363 (6)	366 (6)
Çocuk ve diğer bağımlı indirimi	14,5	155,8	243,5 (6)	184,3	292,2	526 (4)**	595 (4)	596 (4)
Belirli işletme gelirlerinde yüzde 20 oranında indirim						202,8**	259	233

Not: *Tablo oluşturulurken, beş yıllık vergi harcama rakamlarına göre en yüksek ilk altı vergi harcaması kalemi dikkate alınmış, sıralama rakamların yanında parantez içinde belirtilmiştir. Belirli dönemlerde ilk altı içinde yer alan ancak diğer yıllarda sıralamadan çıkan vergi harcaması kalemlerinin bu yıllardaki verileri de eklenmiştir.

**Yerel ve merkezi devlet vergi indirimi için azalış, çocuk indirimi için artış 2018 yılı kaynaklıdır.

***2017 yılı itibarıyla Kontrol Edilen Yabancı Kurum Kazancı (KEYKK) ertelemesi yerine KEYK aktif gelir indirimi uygulaması getirilmiştir.

****Uygulama 2018 yılı itibarıyla başlamıştır.

Kaynak: JCT (1996; 2002; 2006; 2012; 2017; 2018a; 2018b; 2019).

A. TRUMP ÖNCESİ VE SONRASI VERGİ HARCAMALARININ TCJA ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Tablo 1'den hareketle vergi harcamalarının genel seyri içerisinde tespit ettiğimiz farklılıkları veya bazı benzerlikleri TCJA ile birlikte değerlendirdiğimizde, Trump'ın vergi politikasına ve vergi harcamalarına dair daha geniş bir çerçeveye ulaşmış olacağız. Bu bağlamda, TCJA ile gündeme gelen değişimlere kısaca bakmak faydalı görünmektedir.

1. Gelir vergisi oran indirimi, standart vergi indirimi, asgari geçim indirimi ve alternatif minimum vergi

Tablo 2'de görüldüğü gibi ABD'de Trump öncesi 2016 yılı gelir vergisi tarife dilimi sayısı 7'dir. Başlangıç vergi oranı yüzde 10 iken, en yüksek vergi oranı yüzde 39,6'dır. Gelir vergisi sistemi içinde asgari geçim indirimi, standart vergi indirimi uygulanmaktadır. Standart vergi indirimi bekâr vergi mükellefi için 6,300 dolar, evli çiftler için 12.600 dolar ve hane reisi için 9,300 dolar olarak belirlenmiştir. Kişisel vergi muafiyeti ise 4.050 dolar olarak belirlenmiştir. Asgari geçim indirimi, hem bekâr hem de evli mükellefler¹² için çocuk olmaması durumunda maksimum 506 dolar, bir çocuk olması durumunda

¹²ABD'de gelir vergisi tarifesi uygulaması, vergi mükellefinin durumuna bağlı olarak değişir. Gelir vergisinde dört farklı sınıflandırılma vardır: evli ve eşlerin gelirlerinin birlikte değerlendirildiği durum; evli ve gelirin her eş için ayrı değerlendirilmesi durumu, hane reisi ve bekâr mükellef durumu (Congressional Research Service, 2019, s. 3). Vergi mükellefinin hane reisi (*head of household*) olarak adlandırılması için bir yıl boyunca kadın veya erkek bekâr olarak yaşaması veya çocuk, anne-baba veya bir akrabası ile yaşıyor olması gerekir. Hane reisi değerlendirilmesinde standart vergi indirim miktarı ve diğer vergi indirimleri yüksek olduğundan diğer mükellefiyet durumlarından daha avantajlıdır (CFI, 2019).

3.373 dolar, iki çocuk olması durumunda 5.572 dolar ve 3 çocuk ve üstü için 6.268 dolar düzeyindedir. Ancak asgari geçim indirimi gelir arttıkça azalmakta ve belli bir gelir seviyesinde sıfırlanmaktadır. Örneğin bekâr vergi mükellefi için bu sınırlar hiç çocuk yok ise 14.880 dolar, bir çocuk var ise 39.296 dolar, iki çocuk var ise 44.648 dolar, üç ve üstü çocuk için 47.555 dolardır (Pomerleau, 2015).

Bunun dışında ABD vergi sisteminde çocuk indirimi ve alternatif minimum vergi uygulaması vardır. Alternatif minimum vergi, 1960'larda yüksek gelir sahiplerinin gelir vergisinden kaçmaması için uygulamaya konulmuştur. Buna göre, öncelikle gelir vergisi güncel oranlara tabi tutmakta, ardından ise alternatif minimum vergi oranlarına tabi tutulmakta ve hangisi daha yüksek ise vergileme o yöntemle yapılır. Alternatif minimum vergi uygulaması, alternatif bir vergilendirilebilir gelir kavramı kullanır: Alternatif minimum gelir. Düşük ve orta gelire sahip mükellefleri bu vergiden korumak için muafiyet uygulanır ve alternatif minimum vergi yüzde 26 ve 28 oranlarında tahsil edilir (El-Sibaie, 2019). 2016 ve 2020 yılı alternatif minimum vergi sisteminde muafiyetler Tablo 3'de görüldüğü gibi belirlenmiştir.

Tablo 2. 2016 Yılında Gelir Vergisi Oranları, \$

Oran	Bekâr Mükellef	Evli Mükellef	Hane reisi
% 10	0 - 9.275	0 - 18.550	0 - 13.250
% 15	9.275 - 37.650	18.550 - 75.300	13.250 - 50.400
% 25	37.650 - 91.150	75.300 - 151.900	50.400 - 130.150
% 28	91.150 - 190.150	151.900 - 231.450	130.150 - 210.800
% 33	190.150 - 413.350	231.450 - 413.350	210.800 - 413.350
% 35	413.350 - 415.050	413.350 - 466.950	413.350 - 441.000
% 39,6	415.050+	466.950+	441.000+

Kaynak: Pomerleau, 2015.

Tablo 3. 2016 ve 2020 Yılları Alternatif Minimum Vergi Muafiyet Miktarları, \$

	2016	2020
Bekar	53.900	72.900
Evli	83.800	113.400

Kaynak: 2016 için Pomerleau, 2015; 2020 için El-Sibaie, 2019.

Trump yönetime geçtiğinde gelir vergisi dilimi sayısını yediden üçe indirmeyi planladığını açıklamıştır. Bu oranlar ise yüzde 10, 25 ve 35 olarak belirlenmiştir. Trump'ın planladığı diğer vergi reformları şöyle sıralanabilir: Sermaye kazançları ve kâr paylarının bu yeni oranlara adapte edilmesi, hane

reisi sınıflandırılmasının kaldırılması, net yatırım gelir vergisinin kaldırılması, standart indirimin artırılması, kişisel muafiyetlerin kaldırılması, çocuk bakımına ilişkin vergi indirimlerinin yürürlüğe girmesi, çocuk bakımı masraflarının indirilebilir hale gelmesi, asgari geçim indirimi aracılığıyla alt gelirli ailelerin çocuk bakımı masraflarının düşürülmesi, sermaye gelirlerine ilişkin indirimlerin yükseltilmesi, bireysel alternatif minimum verginin kaldırılması (Cole, 2016: 2-3), *Patient Protection and Affordable Care Act* (Obamacare) ile uygulanan yüksek gelirlilerden alınacak yüzde 0,9 oranındaki verginin ve yüzde 3,8 oranındaki net yatırım gelir vergisinin kaldırılması, veraset ve intikal vergisi için ise 5 milyon dolar muafiyet uygulanması (İbrahim, 2017, s. 641).

Tablo 4. ABD 2020 Federal Vergi Oranları, \$

Oran	Bekâr vergi mükellefi	Evli vergi mükellefi	Hane içinde birey başına
% 10	0	0	0
% 12	9.875	19.750	14.100
% 22	40.125	80.250	53.700
% 24	85.525	171.050	85.500
% 32	163.300	326.600	163.300
% 35	207.350	414.700	207.350
% 37	518.400	622.050	518.400

Kaynak: El-Sibaie, 2019.

2020 yılı itibariyle ABD federal gelir vergisi, Tablo 4'de görüldüğü üzere, 7 dilimden oluşmaktadır. En düşük gelir vergisi oranı yüzde 10, en yüksek oran ise 37'dir. Standart vergi indirimi bekâr vergi mükellefi için 12.400 dolar, evli çiftler için 24.800 dolar ve hane reisi için 18.650 dolar olarak belirlenmiştir.

Asgari geçim indirimi ise hem bekâr hem de evli mükellefler için çocuk olmaması durumunda maksimum 538 dolar, bir çocuk olması durumunda 3.854 dolar, iki çocuk olması durumunda 5.920 dolar ve 3 çocuk ve üstü için 6.660 dolar düzeyindedir. Ancak asgari geçim indirimi gelir arttıkça azalmakta ve belli bir gelir seviyesinde sıfırlanmaktadır. Örneğin bekâr vergi mükellefi için bu sınırlar hiç çocuk yok ise 15.820 dolar, bir çocuk var ise 41.756 dolar, iki çocuk var ise 47.440 dolar, üç ve üstü çocuk için 50.954 dolardır (El-Sibaie, 2019).

Trump ilk planında olduğu gibi gelir vergisi tarifelerini üç dilime düşüremese de her vergi dilimindeki vergi oranını düşürmüştür. Asgari geçim indiriminde önemli bir değişiklik görünmemektedir. Kişisel ve bağımlı muafiyeti kaldırılmış, kişisel indirim yerine standart vergi indirimi artırılmış, bağımlı indirim yerine çocuk indirimi yükseltilmiştir (The Tax Policy Center, 2020a). Yani asgari geçim indirimi konusunda Trump, Obama tarafından yapılan düzenlemeleri devam ettirmiştir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, Trump dönemi vergi değişikliğinden en çok etkilenen grup, vergi oranı yüzde 4 azalan dördüncü vergi olmuştur. Alternatif

minimum vergide ise Tablo 3’de görüleceği üzere muafiyet miktarı yükseltilmiş, ancak eski sistemde olduğu gibi muafiyet ilk üç dilimi kapsamıştır. Bunların dışında en önemli değişikliğin çocuk indiriminde olduğunu görüyoruz. Gelir vergisi oran indirimi de toplam miktar olarak ilk altı vergi harcamasına girmese de önemli bir değişiklik olarak göze çarpmaktadır.

*2018 National Occupational Employment and Wage Estimates United States*¹³ ücret verilerine göre gelir vergisi tarifelerini değerlendirdiğimizde aşağıdaki tespitlerde bulunabiliriz:

İlk olarak Trump’ın gelir vergisi oran indiriminden en çok etkilenen kesimin, dördüncü gelir vergisi dilimine giren, yani yıllık ortalama yaklaşık 100 bin dolar kazanan (standart vergi indirimini de dikkate alarak¹⁴), yönetici, mühendis, hukukçu, doktor, hemşire gibi beyaz yakalı işçileri etkilediğini ve ancak mavi yakalı işçilerin yüksek gelir elde eden azınlığına yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Bu indirimin beyaz ve mavi yakalı işçilerin en üst kesimlerine dair olduğunu dile getirebiliriz.

İkinci olarak, yıllık ortalama geliri 18-25 bin dolar arasında olan, çeşitli meslek gruplarının en düşük ücrete sahip yüzde onluk kesimine giren Amerikan işçileri, standart vergi indirimini de dikkate aldığımızda birinci ve ikinci gelir vergisi dilimine girmektedirler. Bunlar genellikle hizmet sektöründe, tıp ve hukuk gibi alanların daha az profesyonellik gerektiren ya da profesyonel ancak düşük ücret verilen teknikerlik gibi işlerde çalışmaktadırlar. Ağırıklık olarak da fast-food alanında bulaşıkçı, temizlikçi, aşçı ve garson olarak istihdam edilmektedirler. Standart vergi indiriminin, aralarında önemli ücret farkı olmayan ücretlilerin farklı vergilendirilmesine neden olduğunu görüyoruz. Örneğin, yıllık 18 bin dolar ücret alan bekâr gelir vergisi mükellefi A ile yıllık 22 bin dolar ücret alan gelir vergisi mükellefi B’ye 12.400 dolar standart vergi indirimi uygulandığında, A kişinin ilk dilime, B kişinin ise ikinci dilime girdiğini görüyoruz. Böylelikle ücretlerin en düşük yüzde 10’luk kesimi için gelir vergisi tarifelerinin artan oranlılık yaratmış olduğunu görüyoruz.

Üçüncü olarak, yıllık ortalama 25-40 bin dolar gelir elde eden psikolog, tekniker, mühendis, sağlık çalışanı, dişçi, operatör gibi profesyonel ABD işçileri, en düşük ücretlilerin yüzde 25’ini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, standart vergi indirimini dâhil ettiğimizde, yıllık geliri 23 bin dolar olan ücretli bekâr vergi mükellefi ile yıllık geliri 52 bin dolar olan ücretli bekâr vergi mükellefinin aynı vergi dilimine girebildiğini görüyoruz. Dolayısıyla aynı gelir vergisi diliminde biri diğerinden iki kat fazla ücret alan işçiler aynı oranda vergilendirilebilmektedir. Yıllık ortalama 40-85 bin dolar gelir elde edenler yani gelir

¹³Buradaki hesaplamalar metropol ve metropol dışı her eyalette ve Washington’daki tüm endüstrilerde çalışanlar dikkate alınarak yapılan ücret verilerine dayanmaktadır (U.S. Bureau of Labor Statistics, 2019).

¹⁴Yukarıda belirttiğimiz üzere, standart vergi indirimi bekâr vergi mükellefi için 12.400 dolar, evli çiftler için 24.800 dolar ve hane reisi için 18.650 dolar olarak belirlenmiştir.

vergisinin üçüncü diliminde yer alanlar için de aynı değerlendirmeleri yapmak mümkündür. Daha da önemlisi ABD'de endüstri alanında çalışan işçilerin yıllık ortalama ücretleri 35 bin olarak görülmektedir. En düşük ücret alan yüzde 10'luk kesim yıllık ortalama olarak 22 bin dolar elde ederken, en yüksek yıllık ücret ortalaması elektrik üretim ve dağıtım alanında yıllık yaklaşık 83 bin dolar düzeyindedir. Dolayısıyla beyaz yakalı işçiler için geçerli olan yorumlarımız mavi yakalılar için de aynı biçimde geçerli görünmektedir.

Sonuç olarak düşük ücretli vergi mükelleflerinin gelir vergisinin ilk iki diliminde yoğunlaştığını görüyoruz. Standart vergi indiriminin düşük ücretlilere yönelik adaletsiz bir artan oranlılık oluşturduğunu, gelir vergisindeki oran indiriminin ise mavi ve beyaz yakalı işçiler bakımından farklı bir durum yaratmadığını, her iki grubun üst kesimlerine yönelik olduğunu söylememiz mümkün görünmektedir. Aşağıda gelir vergisine dair diğer verileri bu değerlendirmeler çerçevesinde inceleyeceğiz.

2. Çocuk ve bağımlı indirimi

TCJA ile maksimum çocuk indirimi 17 yaş altı için 1.000 dolardan 2.000 dolara yükseltilmiştir. 2.500 dolar üstü gelir elde edenler için indirim tutarı vergiyi geçiyorsa, mükellefe vergiyi geçen kısmın yüzde 15'i geri ödenmektedir. İndirimin azalma eşiği için yıllık gelir 75 bin dolardan 200 bin dolara, evli çiftler için ise 110 bin dolardan, 400 bin dolara çıkmıştır. Ancak yeni düzenlemeyle yükseltilecek çocuk indiriminden, sadece bir ebeveyni çalışan hanelerdeki 17 yaş altı 29 milyon çocuk yararlanamamaktadır. Çünkü bu hanelerde indirim için gerekli gelir elde edilememektedir. Yarı zamanlı çalışan, minimum ücret alan ve bir çocuğu olan bir anne 712 dolar indirim alabilmektedir. Eğer tam zamanlı çalışırsa indirimi 1.400 dolara çıkmaktadır. İndirimin tamamını alabilmek için yılda 24 bin dolar kazanması gerekmektedir ki bu da yıllık asgari ücretin oldukça üzerindedir (Maag, 2018). Başka bir deyişle, ücretleri en düşük yüzde on bu indirimden yararlanamamaktadır.

Bağımlı indirimi, 2.000 dolarlık çocuk indirimi içinde olmayıp, 500 dolar tutarında ayrıca uygulanmaktadır. 17-18 yaşında evde oturanlar, 19-24 yaş arası tam zamanlı okula gidenler ve yaşlı ebeveynler bağımlılar olarak sayılmaktadırlar. Bağımlı indiriminde, çocuk indirimde olduğu gibi, vergiyi aşan kısım mükellefe geri ödenmemektedir. En düşük beşinci çeyrek gelir grubuna dâhil aileler ise bu indirimden en az yararlananlardır. Çünkü bu grubun tüm indirimden yararlanacak gelirleri yoktur. Üç veya daha düşük yaş çocuk sahipleri bu indirimden daha fazla yararlanmaktadır, çünkü indirim için gerekli gelir grubuna dâhil olanlar bu kesimlerdir. Toplam olarak baktığımızda en

yüksek üçüncü ve dördüncü çeyreklik gelir gruplarına¹⁵ dâhil ailelerin bu indirimden yararlandığını görüyoruz (Maag, 2018).

2018 *National Occupational Employment and Wage Estimates United States* verilerini incelediğimizde; perakende satış işlerinde çalışan 14,5 milyon işçinin yüzde 25'inin yıllık ortalama 22 bin dolar gelire, 8 milyon temizlik işçisinin yüzde 25'inin yıllık ortalama 21 bin dolar gelire ve fast-food sektöründe çalışan 53 milyon işçinin yüzde 25'inin yıllık ortalama 22 bin dolar gelire sahip olduğunu görmekteyiz. Mavi yakalı işçilerin en düşük gelire sahip olanları, hizmet sektörünün en düşük ücretlilerine görece daha yüksek ücret aldıkları için, beyaz yakalı en düşük ücretli gelir grubuna kıyasla bu indirimden daha fazla yararlanma şansına sahiptirler. Bu rakamlar bize tüm bu meslek gruplarındaki Amerikalı işçilerin çocuk indiriminden yararlanamayacağını göstermektedir.

Çocuk bakımına ilişkin indirimlerde de benzer bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Çocuk bakımına dair üç vergi indrimi bulunmaktadır: Bunlardan birincisi, çocuğun evde ebeveyn veya büyükanne-büyükbaba tarafından bakılması durumunda yapılan ve indirim fazlasının geri ödenmediği indirim (*above the line*); ikincisi, düşük gelirli ailelere evde bakım yapacak birinin olmaması durumunda çocuk bakımı için yapılan, indirim fazlasının geri ödendiği (*refundable*) indirim; üçüncüsü ise özel okul indrimi gibi çocuk bakımına yönelik diğer bazı gider indirimleridir.

Ortalama olarak bakıldığında, Trump'ın çocuk bakımına yönelik getirdiği vergi indirimleri düşük ve orta gelirli ailelere oldukça az katkıda bulunmaktadır (Batchelder, Maag, Huang ve Horton, 2017, s. 759). Bu indirim, ortalama çocuk başına vergi sonrası geliri yaklaşık olarak yüzde 0,2 artırmaktadır. İndirim, gelirleri yıllık 40 bin dolar altı olan hanelerin vergi iadesi sonrası gelirlerini yüzde 0,1 oranında artırmaktadır. Gelirleri 100 bin dolar ile 200 bin dolar arasında olanlar için bu katkı yüzde 0,3 seviyesindedir. Vergi indirimin yüzde 70'lik kısmı geliri 100 bin dolar ve üstü olanlara, yüzde 25'i ise geliri 200 bin dolar ve üstü olanlara katkıda bulunmaktadır (Batchelder vd., 2017, s. 760). Rakamlardan da anlaşılacağı üzere, çocuk başına yapılan bakım harcamalarına dair indirim daha çok marjinal vergi oranı yüksek olan yüksek gelir grubuna dahil ailelere yöneliktir. Düşük gelir grubu bu indirimden yararlı olsa da miktarı oldukça azdır. Aynı çocuk bakım masraflarına sahip olsalar bile düşük gelirli ailelerin çocuk bakım harcaması indirimleri yüksek gelir grubu ailelere göre daha azdır (Batchelder vd., 2017, s. 760).

Çocuk bakım giderleri özellikle düşük ve orta gelirli aileler için oldukça maliyetlidir. 2015 yılında 4 yaşında bir çocuğun ortalama bakım maliyeti Mississippi'de 4.439 dolar, Washington D.C.'de ise 17.863 dolar civarındadır.

¹⁵Burada gelir gruplarının gelirlerine ilişkin veriler bulunmamaktadır. Gelir grupları en düşük birinci çeyrekte başlayarak en yüksek beşinci çeyreğe doğru sıralanmıştır.

Yıllık minimum ücretin 15 bin dolar olduğunu düşünürsek, çoğu alt gelir grubu için bu maliyetler karşılanır düzeyde değildir. Çocuk bakım maliyetleri tek ebeveynler ile düşük gelirli hanelerin gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. 5 yaş altı üç çocuğu olan, yıllık geliri 50 bin dolar ve altı olan ailelerin geliri içindeki çocuk bakım harcama oranı, geliri 50 bin ve üstü olan ailelere göre üç kat daha fazladır. 2013-2014 yılları arasında medyan 5 yaş altı çocuğu olan tek ebeveynin çocuk bakım maliyeti için yaptığı cepten harcama yaklaşık 3 bin dolar olup, bu miktar ortalama gelirin yüzde 15'ine denk gelmektedir. Evli hanelerde ise medyan maliyet 5.400 dolar olup, bu miktar gelirin yüzde 6'sına tekabül etmektedir. 1985 ve 2011 yılları arasında çocuk bakım maliyeti reel olarak yüzde 70 oranında artmıştır (Batchelder vd., 2017, s.761). Düşük ve orta gelir grubunun çocuk bakım maliyetlerinde çok düşük bir etki yapan bu indirimin, hane geliri yıllık 250 bin dolar ve üstü olan ailelere etkisi daha fazladır (Batchelder vd., 2017, s. 764-765).

Dolayısıyla toplam olarak düşünüldüğünde gelir vergisi oran indirimine benzer bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar mavi yakalıların en düşük ücretlileri beyaz yakalıların düşük ücretlilerinden daha yüksek ücret düzeyine sahip olsa da, çocuk ve çocuk bakım indiriminden yine her iki işçi grubunun en üst gelir düzeyine sahip olanları yararlanmaktadır.

3. Uzun dönem sermaye gelirleri vergi oran indirimi

ABD vergi sisteminde bir yıldan fazla süre ticari amaçla kullanılan sermaye gelirleri, gelir vergisi tarifesinin dışında vergilendirilmektedir. Dolayısıyla gelir vergisi dışında vergilendirilen sermaye gelirleri uzun dönem sermaye gelirleri olarak adlandırılmaktadır. Sermaye vergisi, yüzde 25'lik gelir vergi diliminin altındaysa yüzde 0; yüzde 25- 35'lik vergi diliminin içindeyse yüzde 15; yüzde 35 üstü vergi dilimindeyse yüzde 20 olarak belirlenmiştir. Eğer gelir, bekâr mükellef için 200 bin dolar ve eşlerin gelirlerinin birlikte değerlendirildiği durumda 250 bin doların üstündeyse yüzde 3,8 net yatırım gelir vergisi alınmaktadır (The Tax Policy Center, 2020b).

2017 yılındaki değişimle birlikte 2020'de bekârlar için sermaye gelirlerinin vergilendirilme oranı 40 bin dolar ve üstü için yüzde 15; 441.450 dolar ve üstü için yüzde 20 olarak belirlenmiştir. Evli vergi mükellefleri için ise bu oran 53 dolar ve üstü için yüzde 15 ve 469 bin dolar ve üstü için yüzde 20 olarak belirlenmiştir. Eğer gelir, bekâr mükellef için 200 bin dolar ve eşlerin gelirlerinin birlikte değerlendirildiği durumda 250 bin doların üstündeyse yüzde 3,8 net yatırım gelir vergisi alınmaktadır (El-Sibaie, 2019). Böylelikle sermaye vergi oranları gelir vergisi tarifesinden ayrıştırılmıştır (The Tax Policy Center, 2020b). Başka bir deyişle, en üst gelir grubuna yani daha önceden 39,6'lık vergi oranı dilimine dâhil olup yüzde 20 oranında vergilendirilenler artık yüzde 15 oranında vergilendirilmektedirler. Diğer yandan, 2016 yılında yaklaşık 90 bin dolar sermaye geliri için yüzde 0 vergi uygulanırken, bu istisna yaklaşık 40 bin

dolara düşürülmüştür. Net yatırım gelir vergisinde ise herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

Son beş yıl içinde en az iki yıl ABD'deki konutunda ikamet eden vergi mükelleflerinin konut satışlarından elde ettikleri gelir, bekâr mükellefler için 250 bin dolara kadar, evli çiftler için 500 bin dolara kadar gelir vergisinden istisna edilmiştir. 10 milyon dolardan fazla sermaye gelirleri veya menkul kıymet ihraç tarihinden sonra brüt menkul değerleri 50 milyon doların altında olan yerel C işletmelerinin¹⁶ beş yıl içinde elde ettikleri menkul kıymetlerin on katına kadarı vergilendirilmez. Fırsat Fonu¹⁷ (*Opportunity Fund*) kapsamında en az 10 yıllık yatırımdan elde edilen sermaye gelirleri vergilendirilmemektedir. 5-10 yıl arasında ise kısmi istisna uygulanmaktadır. Sermaye kayıpları, 3 bin dolara kadar diğer vergilendirilebilir gelirden indirilebilir, bu indirim kullanılmadıysa diğer yıllara aktarılabilir (The Tax Policy Center, 2020b).

4. Belirli işletme gelirlerinde yüzde 20 indirim (deduction for qualified business income)

Daha önce de belirttiğimiz gibi ABD vergi sisteminde kurum gelir vergisinde işletmeler genel olarak C işletmeleri olarak adlandırılırlar. Bu işletmelerde vergilendirilen gelir, ortaklıklardan¹⁸ bağımsız olarak yapılır. Yani, bu işletmeler kurum gelirleri üzerinden bir kere vergilendirilir. S işletmeleri ve ortaklıklar ise *pass through business* olarak adlandırılır ve kâr payları üzerinden vergilendirilirler (Congressional Research Service, 2019, s.11-12). *Pass through* kavramı, bu işletmelerin gelirlerini mülk sahipleri üzerine (through) geçirmeleri (pass) çerçevesinde kullanılır. *Pass through* işletmeleri gelir vergisi kanunlarına göre vergilendirilir. Başka bir deyişle, *pass through* işletmeler kurumlar vergisine tabi olmayan işletmelerdir (Greenberg ve Kaeding, 2018).

Trump'ın yeni uygulamasıyla vergi mükellefleri, S işletmeleri, ortaklıklar ve şahıs şirketlerinden elde ettikleri gelirlerin yüzde 20'sini vergilendirilebilir gelirlerinden düşürebilirler. Gayrimenkul yatırım ortaklığı kâr payı, halka açık ortaklıklardan elde edilen gelirler ve kooperatif gelirleri bu indirim çerçevesinde değerlendirilir. İndirim için belirli sınırlar bulunmaktadır. Belirli bir eşik üstündeki sağlık, hukuk, muhasebe, sahne sanatları, atletizm, finansal hizmetler, aracılık hizmetleri ve yatırım yönetim şirketlerinde indirim kademeli olarak gerçekleşmektedir. Bu eşik evli çiftler için 321.400 dolar ve diğer mükellefler için 157.500 dolardır. İndirim tutarı, yüksek olan ikinci gelirin

¹⁶ABD vergi sisteminde kurum gelir vergisinde işletmeler genel olarak C işletmeleri olarak adlandırılırlar (Congressional Research Service, 2019, s. 11-12).

¹⁷ Küçük ve orta ölçekli işletmelere kredi sunan bir fondur (Opportunity Fund, 2019).

¹⁸Genel olarak ortaklık, en az iki ortaktan oluşan ve kârı, zararı, indirimi vb. sorumlulukları paylaşan anlamına gelir. En yaygın ortaklıklar; sınırlı sorumlu ortaklık (*limited liability partnership*), komandit şirket (*limited partnership*), halka açık şirket (*publicly traded partnership*) ve 100 veya daha fazla olan ortaklık (*electing large partnership*) olarak bilinmektedir (Congressional Research Service, 2019, s. 12).

yüzde ellisi veya ikinci ücretin yüzde 25'i ile mülk maliyetinin yüzde 2,5'inin toplamı ile sınırlıdır (Congressional Research Service, 2019, s. 5).

2018 yılı itibarıyla çoğu işletme *pass through* kapsamındadır. 2013 yılında 33,4 milyon şirket vergi kaydının sadece 1,6 milyonu, yani yüzde beşi C işletmesidir. Şirket gelirlerinin yüzde 60'ı C işletmelere aittir (Toder, 2018). Özel istihdamın yarısını *pass through* işletmeleri sağlar (Greenberg ve Kaeding, 2018). TCJA bu indirimle, kurumlar vergisi indiriminden yararlanamayan *pass through* işletmeleri için benzer bir vergi ayrıcalığı sağlamıştır. Bu indirim işletmelerin maksimum ödeyeceği gelir vergisi oranını yüzde 29,6'ya düşürmektedir ve bu da en yüksek gelir vergisi oranı yüzde 37 ile yeni kurumlar vergisi oranı yüzde 21'in ortasında bir orandır. Ancak bu uygulama vergiden kaçınmayı teşvik edebilir (Toder, 2018). Bu indirim taraftarı olanlar *pass-through* sektörlerle faydalı olacağını ve büyük kurumlara benzer vergi avantajlarının *pass through* işletmelere de sağlanacağını dile getirirken, uygulamaya karşı çıkanlar *pass through* işletme gelirlerine diğerlerine oranla keyfi bir avantaj sağlandığını ve yüksek gelirli vergi mükelleflerinin bu indirimden yararlandığını söylemektedirler (Greenberg ve Kaeding, 2018). *Americans for Tax Fairness* raporuna göre, *pass through* vergi indiriminin yüzde 98'i, Hazine Sekreteri Steven Mnuchin'in söylediği gibi geliri yıllık 500 bin dolar olan işletmelere yönelik değildir. 2018 yılında bu çerçevede yapılan vergi indirimlerinin 1 milyon doları 50 bin dolar ve altı, 2 milyon doları 50-100 bin dolar, 6 milyon doları 100-200 bin dolar, 13 milyonu 200 bin-1 milyon dolar ve 18 milyon doları 1 milyon dolar ve üstü gelir sahiplerine gitmiştir (2019a, s. 11).

5. Mortgage faiz indirimi

Mortgage faiz indirimi, gelir vergisinin 1913 yılında yürürlüğe girmesiyle birlikte Amerika vergi sistemine dâhil olmuştur. 2017 yılında TCJA yayımlanana kadar, birinci veya ikinci mortgage evi için 1 milyon dolarlık kredinin faizi ve buna ek olarak 100 bin dolara kadar ipotekli ev kredisi için (*home equity debt*) faiz indirimi fırsatı sağlanmıştır. TCJA yeni mortgage ve ipotekli ev kredisi için bu miktarı 750 bin dolar ile sınırlamıştır. Mortgage faiz indirimini eleştirenler, kira gelirlerinden vergi alınmadığını, mortgage indirimi ile kira getirili ev sahipliğinin teşvik edildiğini belirtmektedirler. Bu durum ABD Ulusal Emlakçılar Birliği (*National Association of Realtors*) eski başkanı tarafından Amerikalıların ev sahibi olma rüyası ile ilgili değerlendirilmektedir. Bu indirimin ev sahipliğini artırıp artırmadığı, devletin bu çerçevede temel amacının bu olup olmadığına dair çeşitli tartışmalar yapılmaktadır. TCJA'nın kira geliri muafiyetine yönelik bir değişikliğe gitmezken sadece mortgage faiz indirim oranını düşürmesi ikinci en iyi politika olarak görülmektedir.

The Joint Committee on Taxation, mortgage faiz indiriminden daha çok yüksek gelir gruplarının yararlandığını, çünkü bu gelir grubunun daha yüksek değerli evler satın alabildiğini söylemektedir. Başka bir deyişle marjinal vergi oranı yükseldikçe vergi indiriminden elde edilen fayda yükselmektedir. Geliri

100 bin doların altında olan hane halkları, mortgage faiz indiriminin yaklaşık yüzde 16'sından yararlanmaktadırlar (Drukker, Gayer, ve Rosen, 2018, s. 1-2).

McClelland ve Syaed (2019), mortgage indirim oranının 750 milyon dolar düzeyinde borçları kapsamıyla birlikte, 2018 yılında 750 milyon dolarlık mortgage kredilerinin yüzde 50 arttığını, eski indirim düzeyi olan 1 milyon dolarlık mortgage kredilerinde ise yüzde 10'luk düşüş yaşandığını belirtmişlerdir. Gale'e göre ise (2017) yeni düzenleme indirimde sadece küçük bir düşüş yapmıştır. Mortgage vergi indirimi konut sahiplik oranını artırmayacaktır. Nitekim mortgage faiz indirimi olmayan Birleşik Krallık gibi ülkelerin konut sahiplik oranı ABD'den daha yüksektir. Çoğu konut sahibi Amerika'lı yüzde 15 ve daha altı oranda vergilendirilmektedirler. Dolayısıyla çoğu ev sahibi bu indirimden az veya hiç yarar elde edememektedir. İndirim, konut sahipliği oranını artırmak yerine daha büyük, daha lüks, büyük enerji maliyetine ve çarpık kentleşmeye neden olan evlerin yapılmasını teşvik etmektedir. Büyük borçlanmayı teşvik ettiği için finansallaşmaya katkı sağlamaktadır. Gale (2017) indirimdeki düşüşün bu eğilimi değiştireceğini düşünmemektedir. Diğer yandan, indirim regresiftir, bu indirimden daha çok yüksek gelir grubu yararlanmaktadır. Orta-sınıfa yönelik bir fikir olarak ortaya çıksa da en üst çeyreğe oranlandığında orta gelire sahip yüzde yirmi bu indirimin sadece yüzde 7'sinden yararlanmaktadır. Orta gelire sahip yüzde yirminin sadece yüzde 17'si bu indirimden yararlanırken, en yüksek gelirlere sahip çeyrek için bu oran yüzde 70'tir. Diğer yandan bu indirimin maliyeti oldukça büyüktür, 2017 yılı için bu oran 60 milyar dolardır.

6. Kurumlar vergisi indirimi ve kontrol edilen yabancı kurum kazançları aktif gelir indirimi

Amerikan şirketlerinin istihdam yaratacak yatırımlar yapmaması, sermaye harcamalarının finansal piyasalara kanalize olmasına neden olmaktadır. Bu da Trump'ın "bring back jobs" kampanyasının temelini oluşturmuştur. Dünya Bankasına göre Trump'ın vergi indirimleri küresel ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda sermayeye yapılması düşünülen en önemli indirim kurumlar vergisi düşüşüdür. Trump'ın ilk önerisi kurumlar vergisini yüzde 35'ten yüzde 15'e indirmek iken, uygulamaya geçen vergi oranı yüzde 21 olmuştur. Buradaki amaç ABD'ye yapılan yatırımları arttırmak olmuştur. ABD'de imalat yatırımı yapacak işletmelere, sermaye harcamaları ve faiz ödemesi indirimi hakkı tanınması düşünülmüştür. Burada bahsedilen sermaye harcamaları yatırım başlangıç maliyetleri, şirket aktifleri ve şirket geliştirme harcamaları olarak tanımlanmaktadır. ABD'de son on yılda en çok sermaye harcaması yapan şirketlerin harcama oranları yüzde 10'dan yüzde 6,1'e gerilemiştir. Büyük ölçekli şirketler olan Exxon Mobile, Chevron, Royal Dutch Shell, BP, ENI ve Total 2017 yılında sadece 100 milyar dolar sermaye harcaması yapmıştır. Bu oran 2016 yılına göre yüzde 7'lik düşüşü ifade etmektedir. Sermaye harcaması indirimleri için de ilk yıl yapılacak yatırımların

hepsinin indirim kapsamına alınması hedeflenmektedir. Bu şekilde satışlarının yüzde 40'ını ABD içinde gerçekleştiren Klockner Co. çelik ve metal şirketinin gelecek yıl yatırımlarının artacağı beklenmektedir. Yine GameStop video oyunları ve tüketici elektronik şirketi stratejisini değiştirerek sermaye harcamalarını 160 milyona çıkarmayı düşünmektedir (İbrahim, 2017, s. 635-636, 640-642).

Diğer yandan, Cumhuriyetçiler, ABD'de istihdam olanaklarını artırma amacıyla *Border Adjustment Tax* (BAT) fikrini ortaya atmışlardır. Bu vergi, ihracattan elde edilen gelirleri dışarda tutacak, ithal edilen malların maliyet olarak vergiden düşmesini engelleyecektir. Trump bu verginin ABD'de daha çok istihdam yaratacağını söylemiştir. Bir yıl önce ise bu öneri yerine ABD dışında üretilen ürünler için yüzde 35 oranında vergi önerilmiştir. Ardından BAT'ın Cumhuriyetçiler tarafından kabul edilen bir öneri olmadığı dile getirilmiştir. BAT, ABD'li şirketler tarafından hem destek almış hem de eleştirilmiştir. Boeing ve Pzfier gibi dev şirketler büyük oranda ihracatçı oldukları için bu öneriyi desteklerken, Auto-Zone ve Wal-Mart büyük ithalatçı oldukları için önerinin karşısında durmuştur (İbrahim, 2017, s. 642-643).

Americans for Tax Fairnes tarafından hazırlanan rapora göre, kurumlar vergisinin yüzde 35'ten yüzde 21'e indirilmesi federal bütçeye büyük yük getireceken, istihdam açısından önemli bir katkı yapmayacaktır. Büyük sağlık sigorta şirketi Anthem, 2018 yılında 662 milyon dolarlık vergi indirimi alırken bunun 58 milyon dolarını emeklilik hesapları katkısı için kullanmıştır. Bu çerçevede vergi indiriminin ortaklara yüzde elli daha fazla kâr olarak geri döneceği düşünülmektedir (2019b, s.5). Telekom devi AT&T 2 milyar dolarlık vergi indiriminden yararlanırken, Ceo Randall Stephenson vergi indiriminin 7 bin yeni istihdam anlamına geleceğini açıklamasından sonra şirket 10 bin sendikalı işçinin işine son vermiştir (2019, s.6). İlaç devi Pfizer ise 2018 yılı için 2 milyon dolar vergi indirimi alırken, 2017 Ocak ile 2018 Mart arasında ilaç fiyatlarına ortalama yüzde 30 zam yapmıştır (2019, s.11). White House'a göre (2019) ise TCJA, yerleşik olmayan özel sabit yatırım artışı, istihdam artışı, hanehalkı gelir artışı konusunda oldukça başarılı olmuştur.

Rapor, Forbes 100'deki diğer işletmelere dair bu ve buna benzer örnekler doludur. Panitch ve Gindin (2019, s.18-19), 2008 krizinin finansal ve finansal olmayan şirketler için kesinlikle bir kârlılık krizi olmadığını, finansal olmayan kuruluşlar için 2008 öncesinde yüksek vergi öncesi kârların kazanıldığını, vergi sonrası kârların ise 2013-2014 itibariyle yarım yüzyılın en yüksek noktasına çıktığını ve Trump'ın bahsettiğimiz vergi indirimlerinden önce de aynı düzeyde devam ettiğini söylemektedirler. *Americans for Tax Fairness* tarafından hazırlanan raporlar dikkate alındığında Panitch ve Gindin'in (2019) bahsettiği eğilimin Trump'ın vergi indirimleri ile aşılabilir olduğunu söylemek mümkün değildir.

Trump'ın ABD'de yatırımları arttırmaya yönelik diğer önemli reformu Kontrol Edilen Yabancı Kurum Kazançlarına (KEYKK) ilişkindir. Kurumlar vergisi oran indirimi, ilk altı vergi harcaması içinde görülmesi de KEYKK aktif gelirler indirimi dikkat çeken bir vergi harcaması kalemidir.

Bilindiği üzere uluslararası şirketlerin vergilendirilmesinde, dünya geliri ilkesi ve mülki vergileme ilkesi olmak üzere iki yöntem vardır. Birinci ilkede vergileme kurumun dünya genelinde elde ettiği kazanç üzerinden yapılırken, ikinci ilkede vergileme kurumun ülke içinde elde ettiği kazanç üzerinden yapılır. Bunun sonucu oluşacak çifte vergilemenin önüne geçmek için çeşitli önlemler alınır. Yabancı ülkelerde ödenen vergiler, ikamet edilen ülkede ödenen vergilerden düşülür. Ülkeler bu düzenlemeleri yaparken gelirleri aktif ve pasif olarak ayırırlar.

ABD'de aktif gelirler (tangible-maddi varlıklar) kâr payları, pasif gelirler patent, marka değeri, telif ödemeleri (intangible-maddi olmayan) olarak ayrılır. *TCJA*, KEYKK aktif gelirleri yani kâr payları dağıtılsa dahi aktif gelirin yüzde onuna kadar ABD'ye aktarılan kâr payları üzerindeki vergileri kaldırmıştır. Böylelikle ABD dışında üretim yapan şirketlerin ABD'ye kâr payı aktarmalarının kolaylaştırılması söz konusu olmuştur. ABD, KEYKK aktif gelirlerinde yapılan bu reform ile uluslararası kazançların vergilenmesinde dünya geliri yaklaşımından kopmuş olmaktadır. Başka deyişle ABD'li şirketler yurtdışından elde ettikleri gelirleri kâr payı biçiminde dağıttıklarında belli bir sınıra kadar vergilendirilmeyeceklerdir. Diğer yandan *TCJA* ile pasif KEYKK'nı dünya geliri yaklaşımıyla vergilendirilmektedir. Buradaki amaç patent, marka değeri, telif gibi gelirlerinin ABD'de kalmasını sağlamaktır. *TCJA* bu amacını vergileri sıfırlayarak değil, pasif gelirlerde vergi oranını düşürerek yapmaktadır (The Tax Policy Center, 2020c).

7. İşveren sağlık sigortası ile emeklilik katkıları ve kazançları istisnası

İşveren sağlık güvencesi ve sağlık sigortası istisnasının ABD'de uzun yıllar boyunca toplam vergi harcamalarının ilk sıralarında yer alması, ABD'de sağlık sigortasının tarihsel olarak nasıl yapılandırıldığıyla ilgilidir. ABD'de 1800'lerin sonuna kadar sağlık hizmetleri aile ve dernekler yardımıyla sağlanmaktaydı. Endüstri Devrimi, Bismarck uygulamaları ve kent yaşamının gittikçe önemli hale gelmesi sağlık hizmetinin sunulmasına dair değişimleri beraberinde getirmiştir.

1929 döneminde çoğu Avrupa ülkesinde olanın aksine ve Roosevelt'in çağrılarının tersine ABD'de özel sigorta sistemi hâkimdir. 1929'da Baylor Üniversitesi ilk defa kâr amacı gütmeyen bir sağlık planını fonlamıştır. Roosevelt ulusal sağlık sigortasını hayata geçiremedi de 1935'te *Social Security Act*'i Kongreden geçirerek yaşlılar için emeklilik sigortası ve federal işsizlik

sigortasını yürürlüğe koymuştur. *Aid to Families with Dependent Children* (AFDC) ise bağımlı çocuklar için devlet yardımı yapılmasını öngören bir düzenlemedir. 1939-1954 yılları arasında Kongre ve çeşitli kuruluşlar işveren destekli özel sağlık sigortasında işçi ve işveren payını vergiden muaf tutmuştur. 1950'lerden sonra ise özel sağlık sigortasının eksiklikleri kapatılmaya çalışılmış, 1956 yılında ordu çalışanları ve federal devlet çalışanları için devlet sigortası özel sağlık sigortasının belli eksikliklerini gidermiştir. Ancak bu tür katkılar, sağlık sigortasının eksiklerinin kapanması için yeterli olmayınca, 1960'da Kongre *Kerr-Mills Act* ile federal yardım finansmanı vasıtasıyla düşük gelirlili yaşlıların sağlık harcamalarını karşılamak için bir program hazırlamıştır. *Kerr-Mills* programı ile ilgili eksiklikler ise 1965 yılında Medicare ve Medicaid ile giderilmeye çalışılmıştır. Medicare yaşlılar için ulusal sigortadır, 2006 yılında buna reçeteli ilaçlar da dâhil olmuştur. Medicaid ise federal ve merkezi devletin birlikte finanse ettiği düşük gelir grubuna sunulan özellikle de anne ve bağımlı çocuklara yönelik sağlık sigortasıdır (Camillo, 2016).

Sosyal güvenlik ve Medicare finansmanı çoğunlukla sosyal güvenlik kesintileri (*payroll tax*) ile finanse edilmektedir. Bu katkı, ücretlerin yüzde 15,3'ü olup, işçi ve işverenler arasında yarı yarıya yüzde 7,65 olarak bölüşülmektedir. Sosyal güvenliğin yaşlılık, işgöremezlik gibi sosyal sigorta alanları için toplam yüzde 12,4 oranındaki vergiyi, işveren ve işçi yarı yarıya yüzde 6,2 olarak ödemektedirler. 2019 yılı için vergi ücretin yıllık 132.900'lük kısmına uygulanmaktadır. Bu miktar enflasyona göre yeniden değerlendirilmektedir.

Medicare için ise işçi ve işveren yüzde 1,45 oranında vergi ödemesi yapmaktadır. Medicare için bir başlangıç miktarı yoktur. Yüksek gelir grupları ek Medicare vergisi (*Patient Protection and Affordable Care Act*-Obamacare ile yürürlüğe girmiştir) ödemektedirler. Evli mükellefler için geliri 250 bin dolar üzerinde olanlar yüzde 0,9 ek medicare vergisine tabidir. Hane reisi ve bekâr vergi mükellefi için bu sınır 200 bin dolar olarak belirlenmiştir. Bu miktar enflasyon oranına göre yeniden değerlendirilmemektedir. Federal işsizlik sigortası için ise ücretin ilk 7 bin dolarlık kısmı için yüzde 0,6 oranında vergi ödenmektedir. Düşük ve orta gelir grubu, gelir vergisi ödemesinden daha çok sosyal güvenlik ödemesi yapmaktadır. 30 bin veya altı gelire sahip gelir vergisi mükelleflerinin neredeyse hepsi gelir vergisinden fazla sosyal güvenlik katkısı ödemektedir. Geliri yıllık 100 bin dolar olan vergi mükelleflerinden 200 bin dolar olanlara doğru ilerledikçe, sosyal güvenlik katkısı payının gelir vergisi payından daha yüksek olanların gittikçe arttığı görülmektedir (Congressional Research Service, 2019, s. 14).

Glied (2018), TCJA'nın kamu sağlığını doğrudan ve dolaylı olarak etkilemekte olduğunu söylemektedir. TCJA, Obama döneminde yürürlüğe giren *Patient Protection and Affordable Care Act*'i iptal etmemiş, ancak yüksek gelirlere yönelik ek Medicare vergisinden doğan vergi cezalarını kaldırmıştır. Bu cezanın amacı, sağlık sigortası finansmanı için devletten katkı alma koşullarını

yerine getiremeyen, sağlıklı, yüksek gelir gruplarının sağlık sigortasına katılmasını sağlamaktır. Vergi cezalarının kalkması, sigorta havuzundaki riskleri artırarak sağlık ödemelerinin yükselmesine neden olacaktır. Ayrıca TCJA'nın yüksek gelir grubunun sağlık sigortası kapsamı ve içeriğine dair daraltıcı düzenlemeleri bu kesimlerin sigortalılık oranını düşürecektir. Bu da sağlık harcamalarını artıracaktır. Diğer yandan, TCJA kamusal sağlığı dolaylı olarak da etkilemektedir. TCJA ile yapılan vergi indirimleri federal borçlanmayı artıracak bu da sağlık sigortası kısıntılara neden olabilecektir.

Wolff (2016, s. 110-111), federal bütçe açıklarının sosyal güvenlik harcamalarının kısılmasını meşrulaştırılmak için kullanılmakta olduğunu söylemektedir. Ancak, federal bütçe açıkları 2007 sonrası banka kurtarmaları için yapılmıştır. Sosyal güvenlik sisteminin sorunu, harcamalarının artışı değil, işsizlik nedeniyle gelirlerin azalmasıdır.

ABD'de emeklilik sistemi de sağlık sistemine benzer bir yapıdadır. Federal vergi kanunu, bireylerin emeklilik için tasarruf yapmasını teşvik edecek pek çok düzenlemeye sahiptir. Eğer işveren finansmanına dayalı bir emeklilik planı varsa işveren emeklilik katkısını ücrete eklemek yerine ayrıca ödemekte, bu kısım da vergiden istisna edilmektedir. Bu istisna federal gelirlerin azalmasına neden olmaktadır. Özellikle emeklilik katkıları istisnası, ücretleri düşürdüğü için işverenin ücret üzerinden ödediği sosyal güvenlik katkı ve Medicare vergisi kayıplarına da neden olmaktadır. Diğer yandan, bu vergi istisnasının yüzde 80'inden en yüksek gelir grubu yararlanmaktadır (Horpedahl ve Searles, 2013). Başka bir deyişle, işveren-işçi sağlık sigorta primleri ve sosyal güvenlik katkıları ödemeleri istisnası daha yüksek gelir vergisi tarifesine giren işverenler için daha yüksek bir indirim anlamına gelmektedir (The Tax Policy Center, 2020d).

SONUÇ

Trump, TCJA ile ABD imalat yatırımlarını ve böylelikle istihdamı arttırmayı, ABD'nin küresel kapitalizm içindeki yerini pekiştirmeyi hedeflemiştir. Bu hedef Trump'ın siyasal tabanını oluşturan Amerikan orta sınıfının, özellikle de mavi yakalı işçilerin istekleriyle uyumaktadır. TCJA'nın gelir vergisi oran indiriminden en çok yararlananlar beyaz veya mavi yakalı işçilerin üst gelir grupları olmuştur. Bu anlamda mavi yakalılara yönelik bir ayrıcalık oluşturulduğunu söylemek mümkün değildir. Çocuk indiriminden en çok üst gelir grubuna sahip haneler yaralanırken, mavi yakalıların bu indirimdeki tek avantajı beyaz yakalıların en düşük ücretlilerine göre bu indirimden daha çok yararlanmaları olmuştur.

Trump döneminde vergi harcamaları içerisinde miktar olarak en önemli değişimin olduğu harcama kalemleri; çocuk indirimi, belirli işletme gelirleri için yüzde 20 oranında vergi indirimi, KEYKK aktif gelir indirimi ve uzun dönemli sermaye gelirleri vergi oran indirimidir. İncelediğimiz üzere belirli işletme

gelirleri için indirim kurumlar vergisi indirimden yararlanamayan gelir vergisi mükellefi şirket sahiplerine yöneliktir. Ancak, bu vergi harcamasından yararlananlar küçük işletmeler değil daha çok büyük ölçekli işletmelerdir. KEYKK aktif gelirleri indirimi, ABD şirketlerinin kârlarını ülkeye getirmesini sağlamak amaçlıdır. Pasif gelirlere uygulanan vergi oranı ise ABD'nin teknoloji ihracatını caydırmaya yöneliktir.

Bir yıldan fazla ticari amaçlar için kullanılan sermaye gelirlerine yönelik vergi oran indirimi, gayrimenkul ve menkul sermaye gelirlerinin gelir vergisi unsurları içerisindeki ayrıcalığının artırıldığını göstermektedir. Her ne kadar mortgage indirim düşüşünün gayrimenkul piyasasına önemli etkileri olmadığı söylene de, Trump yönetiminin 1 milyon dolarlık kredilere dair faiz indirimini düşürmesinin, gayrimenkul piyasasındaki finansallaşmaya kısmi bir rezerv oluşturduğunu düşünebiliriz. Diğer yandan, kurumlar vergisi oran indirimi vergi harcama listesinin üst sıralarında yer almasa da, Forbes 100 için önemli katkılar sağlamıştır.

Belirli işletme gelirleri için yüzde 20 oranında vergi indirimi, KEYKK aktif gelir indirimi, uzun dönemli sermaye gelirleri vergi oran indirimi ve kurumlar vergisi indirimi Trump'ın küresel kapitalizm içindeki ABD'nin rekabet gücüne odaklanan, yatırım ve istihdam arttırmaya yönelik stratejisiyle örtüşmektedir. Kurum kazançlarının, gelir vergisi mükellefi çeşitli şirketlerin, gayrimenkul ve menkul gelir sahiplerinin TCJA'dan vergi avantajları elde ettiği açıkken, büyük kurumların işten çıkartmalara devam etmeleri istihdam açısından amaçlanan hedefin vergi indirimleri aracılığıyla gerçekleşmediğini kısmen göstermektedir. Bu bağlamda vergi harcamalarının toplam payı içinde orta sınıfların payını düşündüğümüzde, TCJA'nın Trump'ın orta sınıfa dayanan siyasi ayağını pek de karşılamadığını, Amerikan büyük şirketleri ve devletlerine yönelik olduğunu görüyoruz. Kuşkusuz Trump'ın vergi indirimleri küresel kapitalizm içinde ABD firmalarına kısmi bir rekabet üstünlüğü sağlasa da ABD'nin küresel kapitalizm içerisinde yerine dair henüz yorum yapmak mümkün görünmemektedir.

İşveren emeklilik katkı ve kazançları istisnası ile işveren sağlık sigortası istisnası, TCJA sonrası da vergi harcamaları içinde ilk iki sırada olmayı sürdürmüştür. Buradan çıkaracağımız sonuç devletin, emeklilik ve sağlık konusunda prim katkısı sunan veya bu alanı doğrudan finanse eden bir özne olmak yerine, vergi harcamaları yoluyla primlerden vergi almamayı tercih eden, dolayısıyla ikincil bir rol alan bir konum üstlenmesidir. Emeklilik ve sağlık katkılarının önemli bir kısmı ücretliler, özellikle de düşük ve orta ücret düzeyine sahip olanlar tarafından yapılmaktadır. TCJA, yüksek gelir gruplarının sağlık sigortasına katılımını teşvik edeceği düşünülen, ek medicare ödemeleri vergi cezalarının kaldırarak, sağlık sigortası finansmanında alt ve orta gelirli hanelerin aleyhine bir düzenleme yapmıştır. Buna karşın emeklilik ve sağlık payı istisnasından en çok yararlananlar ise işverenlerdir.

Sonuç olarak, vergi indirimlerinin yaratacağı bütçe açıkları ve istihdam konusunda beklenenlerin gerçekleşmemesi, Trump'ın Meksika duvarının kendi siyasal tabanı üzerine yıkılmasına neden olabilecek gibi görünmektedir. Diğer yandan, pek çok aracın yanı sıra kaynakların vergiler yoluyla şirketler yeniden lehine dağıtılması, 2008 kriziyle birlikte daha da açığa çıkan gelir dağılımı adaletsizliğini derinleştireceği gibi, kriz sonrası kamu mali sisteminde ortaya çıkan çelişkileri de kuşkusuz perçinleyecek gibi görünmektedir. Keza Covid-19 pandemisinin ABD'de yarattığı olumsuz tablo göz önünde bulundurulduğunda, sağlıkta özelleştirmeyi teşvik eden, gelir dağılımı adaletsizliğini artıran vergi harcaması politikalarının, kamusal müdahale alanını daraltarak küresel salgın gibi durumlarda toplum sağlığını büyük tehlikeye attığı rahatlıkla söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. (2005). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Americans for Tax Fairness (2019a). Chartbook: Trump-GOP tax cuts failing workers the economy. Erişim adresi <https://americansfortaxfairness.org/chartbook-trump-gop-tax-cuts-failing-workers-economy/>
- American For Tax Fairness (2019b). Costly corporate tax cuts benefit few workers. Erişim adresi <https://americansfortaxfairness.org/issue/costly-corporate-tax-cuts-benefit-workers/>
- Batchelder L. L., Maag E., Huang C.C. ve Horton, E. (2017). Assessing President Trump's Child Care Proposals. *National Tax Journal*, 70(4),759-782.
- BBC (2018, Ekim 3). New York Times'tan Trump'a 'vergi usulsüzlüğü' suçlaması: New York vergi dairesi inceleme başlattı. Erişim adresi <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45714907>
- BBC (2019, Nisan 8). Trump'ın vergi beyannamesi asla yayınlanmayaca. Erişim adresi <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47848710>.
- Camillo, C.A. (2016). The US healthcare system: Complex and unequal. *Global Social Welfare*. 3(2), 151-160.
- Corporate Finance Institute (CFI) (2019). What is head of household? Erişim adresi <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/finance/head-of-household/>
- Committee for a Responsible Federal Budget (CRF) (2017, Ekim 25). Is President Trump's tax cut the largest in history yet? Erişim adresi <http://www.crfb.org/blogs/president-trumps-tax-cut-largest-history-yet>

- Cole, A. (2016). Details and analysis of the Donald Trump Tax Reform Plan. Erişim adresi <https://taxfoundation.org/details-analysis-donald-trump-tax-plan-2016/>
- Congressional Research Service (2019). Overview of the federal tax system in 2019. Erişim adresi <https://fas.org/sgp/crs/misc/R45145.pdf>
- Drukker, J.A., Gayer, T. ve Rosen H.S. (2018). The mortgage interest deduction: Revenue and distributional effects. Erişim adresi https://www.urban.org/sites/default/files/publication/98928/the_mortgage_interest_deduction_revenue_and_distributional_effects_1.pdf
- Durmuş, M. (2019). *Büyük değişim popülist otoriterleşme*. İstanbul: İmge.
- Egesoy, M. (1965). *Vergi reformları 1960-196*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- El-Sibaie, A. (2019). 2020 tax bracket. Erişim adresi <https://taxfoundation.org/2020-tax-brackets/>
- Foster, J.B. ve Chowdhury F. (2019). The rise of the right. Erişim adresi <https://monthlyreview.org/2019/10/01/the-rise-of-the-right/>
- Giray, F. (2002). Vergi harcamaları: Harcama vergileri açısından analizi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 21(1), 27-52.
- Glied, S (2018). Implications of the 2017 tax cuts and jobs act for public health. *American Journal of Public Health*.108(6), 734–736.
- Greenberg S. ve Kaeding, N. (2018). Reforming the pass - through deduction. Erişim adresi <https://taxfoundation.org/reforming-pass-through-deduction-199a/>
- Ibrahim, R. (2017). Tax reform under the Trump administration. *Review of Banking & Financial Law*. 36, 635-646.
- Horpedahl ve J. Searles H. (2013). The tax exclusion for retirement and pension plans. Erişim adresi <https://www.mercatus.org/publications/government-spending/tax-exclusion-retirement-and-pension-plans>.
- Kayalidere G. ve Mastar Özcan P. (2012). Gelir vergisi açısından vergi harcamalarının analizi Türkiye ve bazı OECD ülke örnekleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 341-366.
- Maag, E. (2018). Who benefits from the child tax credit now. Erişim adresi https://www.taxpolicycenter.org/sites/default/files/publication/152986/who_benefits_from_the_child_tax_credit_now_2.pdf
- Mc Cleland R ve Syaed S. (2019). The TCJA's cap on mortgage interest deductions tells us that taxes matter up to a point. Erişim adresi <https://www.taxpolicycenter.org/taxvox/tcjas-cap-mortgage-interest-deductions-tells-us-taxes-matter-point>.
- McBride, W. (2013). A brief history of tax expenditure. Erişim adresi <https://taxfoundation.org/brief-history-tax-expenditures/>

- Milliyet (2020, Ocak 22). Trump yine tehdit etti! Anlaşma sağlanamazsa...”
Erişim adresi <http://www.milliyet.com.tr/ekonomi/trump-yine-tehdit-etti-anlasma-saglanamazsa-6128060>
- Opportunity Fund (2020). Solid business plan? Erişim adresi
<https://www.opportunityfund.org/about/>
- Öngen, T. (2002). Marx ve sınıf. *Praksis*, 8, 9-29.
- Öngen, T. (2014). *Prometheus'un sönmeyen ateşi günümüzde işçi sınıfı*. İstanbul: Yordam Yayınları.
- Panitch, L. ve Gindin S. (2019). İmparatorluğu Trump’lamak. Çev. Çiğdem Çıdamlı. *Altüst Olmuş Bir Dünya mı? Socialist Register 2019*. İstanbul: Notabene.
- Pedük, T. (2005). Dünya’da ve Türkiye’de Vergi Harcamaları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*: Edirne.
- Pomerleau, K. (2015). 2016 tax brackets. Erişim adresi
<https://taxfoundation.org/2016-tax-brackets/>
- Riley, A. (2018). What is Trump? *New Left Review*, 114. Erişim adresi
<https://newleftreview.org/issues/III114/articles/dylan-riley-what-is-trump>.
- Sachs, Jeffrey D. (2018). A new foreign policy: Beyond American exceptionalism. Columbia University Press: New York.
- Saraç, Ö. (2010). Vergi harcamaları ve iktisadi etkileri. *Maliye Dergisi*, 159, 262-267.
- Sunley E. (2004). Tax expenditures in the United States experience and practice. Brixi, H.P. Valenduc, C.M.A. & Swift L.Z. (Eds.). *Shedding Light on Government* içinde (s.155-171). World Bank Press.
- Swift, L.Z., Hana, P. B. ve C. Valenduc (2004). Tax expenditures: General concept, measurement and overview of country practices. Brixi, H.P. Valenduc, C.M.A. ve Swift L.Z. (Eds.). *Shedding Light on Government* içinde (s.1-17). World Bank Press.
- The Joint Committee on Taxation (1996). *Estimes of federal tax expenditure for 1997-2001*. Erişim adresi
<https://www.jct.gov/publications.html?func=startdown&id=1206>.
- The Joint Committee on Taxation (2002). *Estimes of federal tax expenditure for 2002-2006*. Erişim adresi
<https://www.jct.gov/publications.html?func=startdown&id=4461>
- The Joint Committee on Taxation (2006). *Estimes of federal tax expenditure for 2006-2010*. Erişim adresi
<https://www.jct.gov/publications.html?func=startdown&id=1199>

- The Joint Committee on Taxation (2010). *Estimates of federal tax expenditure for 2009-2013*. Erişim tarihi <https://www.jct.gov/publications.html?func=startdown&id=3642>
- The Joint Committee on Taxation (2012). *Estimates of federal tax expenditure for 2011-2015*. Erişim adresi <https://www.jct.gov/publications.html?func=startdown&id=4386>
- The Joint Committee on Taxation (2017). *Estimates of federal tax expenditure for 2016-2020*. Erişim adresi <https://www.jct.gov/publications.html?func=startdown&id=4971>
- The Joint Committee on Taxation (2018a). *Estimates of federal tax expenditure for 2017-2021*. Erişim adresi <https://www.jct.gov/publications.html?func=startdown&id=5095>
- The Joint Committee on Taxation (2018b). *Estimates of federal tax expenditure for 2018-2022*. Erişim adresi <https://www.jct.gov/publications.html?func=startdown&id=5148>
- The Joint Committee on Taxation (2019). *Estimates of federal tax expenditure for 2019—2023*. Erişim adresi <https://www.jct.gov/publications.html?func=startdown&id=5238>
- The Joint Committee on Taxation [JCT] (2020). Overview. Erişim adresi: <https://www.jct.gov/about-us/overview.html>
- The Tax Policy Center (2020a). How did the tax cuts and jobs act change personal taxes?. Erişim adresi <https://www.taxpolicycenter.org/briefing-book/how-did-tax-cuts-and-jobs-act-change-personal-taxes>
- The Tax Policy Center (2020b). How are capital gains taxed? Erişim adresi <https://www.taxpolicycenter.org/briefing-book/how-are-capital-gains-taxed>
- The Tax Policy Center (2020c). What is a territorial tax and does the United States have one now?. Erişim adresi <https://www.taxpolicycenter.org/briefing-book/what-territorial-tax-and-does-united-states-have-one-now>
- The Tax Policy Center (2020d). The exclusion lowers after tax cost of health insurance for Most Americans. Erişim adresi <https://www.taxpolicycenter.org/briefing-book/how-does-tax-exclusion-employer-sponsored-health-insurance-work>
- Toder, E. (2018). Eliminate the deduction for qualified business income and require most firms to be taxed as pass-throughs. Erişim adresi <https://www.taxpolicycenter.org/taxvox/eliminate-deduction-qualified-business-income-and-require-most-firms-be-taxed-pass-throughs>
- U.S. Bureau of Labor Statistics (2019). 2018 national occupational employment and wage estimates United States. Erişim adresi https://www.bls.gov/oes/current/oes_stru.htm

- United States Congres (2020). Joint economic committee. Erişim adresi <https://www.jec.senate.gov/public/index.cfm/about>
- Wamhoff, S. ve Gardner, M. (2018). Federal tax cuts in the Bush, Obama and Trump years. Erişim adresi <https://itep.org/federal-tax-cuts-in-the-bush-obama-and-trump-years/>
- White House Council of Economic Advisers (2019). Two years on, tax cuts continue boosting the United States economy. Erişim adresi <https://www.whitehouse.gov/articles/two-years-tax-cuts-continue-boosting-united-states-economy/>
- Wolff, R. D. (2016). *Capitalism's crisis deepens essays on the global economic meltdown*. Chicago: Haymarket Books.
- William G. Gale (2017). Gutting the mortgage interest deduction. Erişim adresi <https://www.taxpolicycenter.org/taxvox/gutting-mortgage-interest-deduction>
- Yaraşlı, O. (2005). *Türkiye'de vergi reformu*. Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları.

UZUN DÖNEMDE İŞÇİ DÖVİZ HAVALELERİNİN İHRACAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: HOLLANDA HASTALIĞI GEÇERLİ Mİ?

Sinan YILDIRIM*

ÖZ

Hollanda hastalığı kabaca, dövizin bollaşması sonucunda yerel para biriminin değerlenip ihracatta rekabeti olumsuz etkilemesi şeklinde tanımlanabilir. Bu çalışmada, 2017 baz yılında işçi döviz havalelerinin GSYİH' ya oranı en yüksek 10 ülkeden 6'sında işçi döviz havalelerinin ihracat üzerindeki uzun dönemli etkisi panel eş-bütünleşme testleri ile incelenmiş, işçi döviz havalelerinin Hollanda Hastalığı durumuna yol açıp açmadığı araştırılmıştır. Sonuç olarak, işçi döviz havaleleri ile ihracat serileri eş-bütünleşik bulunmuştur. PDOLS yöntemiyle elde edilen uzun dönem işçi döviz havaleleri katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla işçi döviz havaleleri ihracatı azaltmaktadır. Bu durumda işçi döviz havalelerinin uzun dönemde dış ülkelerle rekabet gücünü azaltmakta olduğu söylenebilir. Bir başka ifadeyle, Hollanda Hastalığı durumu söz konusudur. Bu durum, işçi döviz havalelerinin sadece hane halkı refahını artırdığını, toplam yatırımların artmasını sağlayacak şekilde sermaye stokuna dönüşmediğini göstermektedir. Politikacılar, işçi döviz havalelerinin yatırımlara daha fazla dönüşmesini sağlayarak daha fazla ihracat rakamlarına ulaşabilirler. Bundan sonraki çalışmalarda, farklı dönemler ele alınabileceği gibi ele alınan ülke sayısı da artırılabilir. Coğrafi olarak bakıldığında bu ülkeler birbirine komşu ülkeler ise mekânsal panel veri yöntemleri ile analizler yapılabilir.

Anahtar Kavramlar: Hollanda Hastalığı, İşçi havaleleri, İhracat.

* Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, sinanyildirim@ktu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7749-7746>

Makalenin gönderilme tarihi: 16 Ağustos 2019

Kabul tarihi: 18 Haziran 2020

THE EFFECT OF WORKERS' REMITTANCES ON EXPORT IN THE LONG-TERM: IS THE DUTCH DISEASE VALID?

ABSTRACT

The Dutch Disease can be roughly defined as the negative response of competition in exports as a result of local currency appreciation due to the abundance of foreign currency . In this study, the long-run relationship of the effects of the workers' remittances on export for 6 out of 10 countries which have the highest rate of remittances to GDP for base year 2017 is analyzed via panel co-integration tests, and investigated whether the remittances cause the Dutch Disease. Consequently, it is found that workers' remittances and export series are co-integrated. The long-term workers' remittances coefficient obtained by PDOLS method is negative and statistically significant. Therefore, workers' remittances decrease exports. In this case, it can be said that workers' remittances adversely affect competitiveness with the foreign countries in the long term. In the other words, there is the Dutch Disease situation. This result shows that workers' remittances only increase household welfare, do not transform to capital stock that led to increase in aggregate investments. Politicians can reach more export figures by transforming remittances to further investments. For the further studies, different periods can be examined or the number of countries investigated could be increased. Moreover, spatial panel data methods can be applied if the countries investigated are neighbor geographically.

Keywords: Dutch Disease, Remittances, Export.

GİRİŞ

Ülkelerin gelişmişlik seviyesi arttıkça sermaye artırımları neticesinde artırılan tam kapasite çıktı düzeyine ulaşmak için insan gücüne duyulan ihtiyaç artar. Eğer bu kapasite artışları, nüfus artış hızından küçük kalıyorsa bu durumda farklı ülkelerden işçilere ihtiyaç duyulur. Ayrıca, zenginleşen bireylerin kendine daha fazla boş zaman ayırdığı düşünülürse, çalışma yerine boş zamanı tercih edeceklerinden gelişmiş ülkelerde her zaman dışarıdan işçiye ihtiyaç duyulabilmektedir. Üstelik bireysel zenginleşmenin sonucu olarak gelişmiş ülkelerde hizmet sektöründe çalışacak eleman bulunması güç hale gelmektedir. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerde oluşan bu işgücü ihtiyacı, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere karşılanır.

Gelişmekte olan birçok ülkede işçilerin dış ülkelere giderek çalışmasına sıklıkla rastlanılmaktadır. Bu duruma neden olarak işçilerin asıl ikametgâhı olan ülkelerde işsizlik oranının fazla olması, refah düzeyi daha fazla olan ülkelere gitmek suretiyle işçilerin kendileri ve aileleri için daha yüksek bir refah düzeyi sağlama çabası gibi nedenler sayılabilir. Gelişmekte olan ülkelerin döviz

rezervlerine önemli katkı sağlayan döviz havaleleri, ikamet ettiği ülkeden başka bir ülkeye çalışma amacıyla giden işçilerin elde ettiği gelirlere asıl ikamet ettikleri ülkelere gönderdikleri kısımdır. Bazen doğrudan yabancı yatırımları aşarak önemli bir uluslararası finansman kaynağı olarak ön plana çıkan işçi döviz havalelerinin, havale alan hane halkına bireysel anlamda etkisi olacağı gibi, makro anlamda da havale alan ülkenin ekonomisine birtakım etkileri olmaktadır (Özyılmaz, Bayraktar ve Toprak 2019).

Yurtdışında çalışan işçiler, havale olarak ailelerine para gönderdiğinde ailelerin bireysel olarak zenginleşeceği açıktır. Ancak bu bireysel zenginlik makro anlamda bekleneni vermeyebilir. Hanelerde oluşan bireysel zenginlik tasarruf yerine tüketime dönüşürse, bu durumda gelir artsa da tasarruf oranları artmamakta, beklenen yatırım ve büyüme gerçekleşmemektedir (Biçen, 2017). Ayrıca yurt dışından aşırı miktarda döviz girişi olması, döviz bol bulunur hale getirip dövizin fiyatı olan döviz kurunu aşağı çekebilir. Böylesi durumda ihracatçıların malları yurt dışındaki alıcılar açısından olduğundan daha pahalı görüneceğinden, ihracatta diğer ülkeler ile rekabetin büyük yara alacağı aşikârdır. Bu durum Hollanda Hastalığı diye adlandırılan duruma benzemektedir.

Corden (1984) tarafından Hollanda Hastalığı olarak literatüre kazandırılan durum, Hollanda'da doğalgaz bulunmasından sonra Hollanda para biriminin aşırı değerlenmesi ve bunun neticesi olarak ihracatın pahalılaşması ve ithalatın ucuzlaması sonucu toplam üretimin azalması durumudur. Hollanda Hastalığı durumu, elbette sadece doğalgaz değil, bugüne kadar yerel döviz kurunu artırıp ihracatta rekabeti olumsuz etkileyebilecek farklı değişkenlerle farklı ülkeler için de analiz edilmiştir. Bu analizlerin konusu, turizm gelirleri ve işçi döviz havaleleri gibi yurtdışından döviz girişine neden olabilecek değişkenler olabileceği gibi, ani zenginleşmeye neden olabilecek her türlü maden ya da doğalgaz keşfi olabilir.

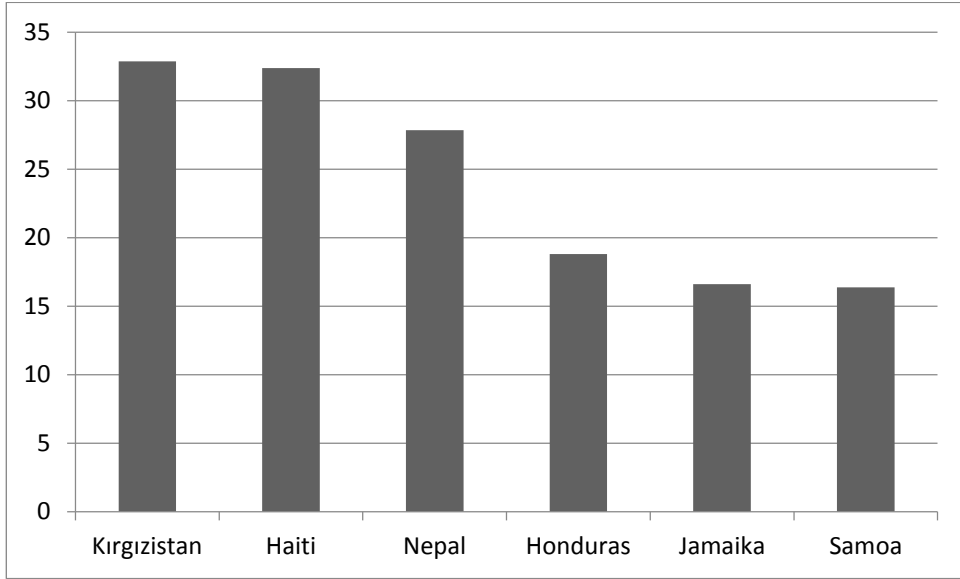
Buna karşılık, işçi döviz havaleleriyle hane halkında meydana gelen bireysel zenginleşme doğru kanallara edilirse, bu zenginleşmeden doğan tasarruflar da yeni yatırımlara dönüşebilir. Ayrıca hane halkı zenginliği, tüketimi de artıracak ve bu da toplam talebi artırmak suretiyle reel üretimi artıracaktır. Dolayısıyla işçi döviz havaleleri Hollanda Hastalığı'na neden olabileceği gibi tam aksine toplam üretimi ve ihracatı artırabilmektedir.

Bu çalışmada, 2017 baz yılında işçi döviz havalelerinin GSYİH' ya oranı en yüksek 10 ülkeden 6'sında işçi döviz havalelerinin ihracat üzerindeki uzun dönemli etkisi incelenmiş, Hollanda Hastalığı durumuna yol açıp açmadığı araştırılmıştır. I. bölümde araştırmaya konu olan ülkelerin ekonomileri genel anlamda ele alınmış, Literatür bölümünde benzer araştırmalar neticesinde bulunan sonuçlara yer verilmiş, III. bölümde veri seti tanıtılmış, IV. bölümde çalışmada kullanılan analizler tanıtılmış, V. bölümde ise bu analizlerin sonuçlarına yer verilmiştir.

I. ÜLKE EKONOMİLERİNE GENEL BAKIŞ

Bu çalışmada Haiti, Honduras, Jamaika, Kırgızistan, Nepal, Samoa ülkeleri incelenmiştir. Bu ülkeler 2017 yılında işçi döviz havalelerinin GSYİH'ya oranı en yüksek ülkeler arasındadır (The World Bank, 2019). Bu oranlar aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Şekil 1. 2017 yılı işçi döviz havalelerinin GSYİH'ya oranları



Genel olarak bakıldığında işçi döviz havalelerinin yüksek olması, ilgili ülkelerde yaşayan insanların büyük bir kısmının refah artışı sağlamak adına başka ülkelerde çalıştığı anlamına gelmektedir. Bu durumda bu ülkelerin ekonomilerinin kendi vatandaşlarını tatmin edecek kadar iyi olmadığı söylenebilir.

Örneğin Amerika kıtasının en fakir ülkesi Haiti, aynı zamanda dünyanın en fakir ülkelerinden biridir. 2012 yılı verilerine göre nüfusunun yarısından fazlası günlük 1 dolardan az kazanırken nüfusun %80'i de günlük 2 dolardan az kazanmaktadır. Yine aynı yılın anket verilerine göre ülkenin Gini katsayısı gelir dağılımında adaletsizliğin önemli bir boyutta olduğunu göstermektedir (Banerjee, Cicowiez, ve Gachot 2015). Döviz kuru açısından bakıldığında ise, Amerikan doları rezervinin son derece azalması ve dolayısıyla hükümetin sabit kuru garanti edememesi neticesinde 1919 yılında benimsenen sabit kur rejiminin 1990 yılında terk edildiği görülmektedir (Jeanniton, 2013).

Honduras, Latin Amerika'da gelir dağılımındaki eşitsizliğin azalmadığı ülkelerden biri. 2008 yılındaki küresel ekonomik krizden önce dikkat çeken ekonomik büyüme oranına rağmen %50'den fazlası yoksulluk sınırının altında

kalan halkıyla Latin Amerika'nın en fakir ülkelerinden birisidir. Ağırlıklı olarak muz olmak üzere dar bir ihracat yelpazesine sahip küçük bir açık ekonomiye sahiptir (Klasen, Otter ve Villalobos, 2012).

Jamaika'nın ekonomisi ağırlıklı olarak hizmetler sektörüne dayanmaktadır. Ülkenin önemli gelir kaynakları turizm, işçi dövizleri ve boksittir. İhraç maddelerinin neredeyse tamamının hammaddelerden oluşması nedeniyle Jamaika ekonomisi dünya piyasalarındaki fiyat değişikliklerine karşı son derece duyarlıdır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020). Ekonominin yapısal sorunları halen çözüm beklemektedir. Yüksek faiz oranları, büyük dış ticaret açığı, yüksek işsizlik oranları, döviz fiyatlarında istikrarsızlık, büyüyen iç borç ülkenin çözüm bekleyen sorunlarının başında gelmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020).

Kırgızistan ekonomisi, tıpkı diğer Orta Asya ekonomileri gibi, 1990'ların sonunda önemli değişimler yaşamıştır. Merkezi planlı birçok ekonominin egemen olduğu sosyalist yapıya sahip ülkelerin ekonomik yapısı piyasa ekonomisine dönüşmüştür. Bu dönüşüm ekonomi politikalarında, kurumlarında ve uygulamalarında mecburi değişikliklere yol açmıştır. 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra Kırgızistan, Sovyetler Birliği'nden işsizlik ve enflasyon gibi olguları miras olarak almıştır. Yoksulluk %62,6 oranındayken planlı ekonomiyi piyasa ekonomisine dönüştüren geçiş dönemi zor olmuştur. Yüksek işsizlik ve yoksulluğun bir neticesi olarak Orta Asya ülkeleri, 2000'li yıllardan itibaren hızlı bir büyüme trendi yakalayan Rus ekonomisine işçi tedarikçisi haline gelmiştir. Dolayısıyla Rusya'da işgücünün ana kaynaklarından biri haline gelen Kırgızistan ekonomisinde işçi döviz havaleleri önemli bir rol oynamaktadır (Atabaev, Atabaeva ve Baigonushova, 2014).

Nepal ekonomisi, küçük bir açık ekonomidir. Ekonominin küçük oluşu 2017 yılında 25 milyar dolar olan GSYİH büyüklüğünden de anlaşılmaktadır. Nepal, 1993 yılından beri ikili döviz kuru sistemini uygulamaktadır. Bu sisteme göre, Nepal para birimi diğer para birimlerinin aksine sadece Hint para birimi ile sabitlenmiştir (Thapa, 2002).

Pasifik okyanusunun ortasında, ulaşım ve uluslararası ticaret zorluklarına sebep olacak şekilde coğrafi olarak izole edilmiş bir ada ülkesi olan Samoa'nın ekonomisi, dış yardımlara ve kişisel döviz havalelerine yüksek ölçüde bağımlı, küçük ve açık bir tarım ekonomisidir. Son yıllarda siklonlara eğilimli hale gelmesi, Samoa'nın üretim kapasitesine zarar vermiştir (Vaai, 2007).

II. LİTERATÜR

Literatür incelendiğinde, Hollanda hastalığıyla alakalı pek çok çalışma olduğu saptanmıştır. Hollanda hastalığı, daha çok işçi döviz havalelerinin toplam üretim üzerindeki etkileriyle alakalı yorum yapmaya olanak sağlamaktadır. Bireysel olarak düşünüldüğünde ise işçi döviz havalelerinin hane halkı zenginleşmesine yol açtığı söylenebilir. Örneğin Adams ve Page (2005), gelişmekte olan 71 ülkenin verisiyle göç olgusunun ve göçmen havalelerinin

yoksulluk ve gelir dağılımında adalet gibi değişkenler üzerindeki etkisini OLS ve IV yöntemleriyle inceledikleri çalışmada göçmen havalelerinin yoksulluğu azalttığı konusunda sağlam kanıtlara ulaşmışlardır. Ayrıca çalışmada, kayıt dışı göçmen havalelerin varlığına da değinilmiş ve doğru bilgileri elde edebilmek için bu kayıt dışı havalelerin azaltılmasının sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Karar vericiler yoksulluğu azaltmak adına yüksek havale maliyetlerini düşürmelidirler. İşçi havalelerinin hane halkı seviyesinde harcama, tasarruf ve işgücüne katılım gibi değişkenler üzerindeki etkilerini Gürcistan için inceledikleri çalışmada Gerber ve Torosyan (2013) da işçi havalelerinin hane halkı refahını artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. İşçi havaleleri hane halkı gelirini artırmak suretiyle sosyal sermaye oluşumunu artırmakta ve bu yolla hane halkı refahını artırmaktadır.

Yapılan bazı ampirik çalışmalarda, mikro anlamda bakıldığında işçi döviz havalelerinin aileleri zenginleştirdiği fakat makro anlamda bakıldığında döviz kuruna etki etmek suretiyle rekabet kabiliyetini ve dolayısıyla toplam üretimi azalttığı görülmüştür. Bu çalışmalardan birinde Bourdet ve Falck (2006), göçmen havalelerin makroekonomik sonuçlarını Cape Verde için incelemişlerdir. Sonuçta işçi havalelerinin ticaret sektörü rekabetine kötü yönde etki ederek Hollanda Hastalığının bir türüne neden olduğu görülmüştür. Yine de bu etkinin çok fazla olmadığı belirten Bourdet ve Falck, büyüme veya ihracat odaklı resmi yardımlardaki artışların Cape Verde ekonomisinde işçi havalelerin yol açtığı Hollanda Hastalığının etkisini azalttığını iddia etmiştir.

İşçi döviz havalelerinin Hollanda Hastalığına neden olduğu sonucuna varan diğer çalışmalara Chowdhury ve Rabbi (2013), Taguchi ve Ni (2017), Uddin ve Murshed (2017), Daway-Ducanes (2019), Basnet, Donou-Adonsou, ve Upadhyaya (2019), Ito (2019,a) ve Urama, Edeh ve Urama (2019) çalışmaları örnek gösterilebilir. Chowdhury ve Rabbi (2013), reel döviz kurunun ticareti yapılan ihracat mallarında diğer ülkeler ile yapılan rekabette olumsuz bir duruma yol açıp açmadığını kontrol etmek amacıyla Bangladeş döviz kaynaklarının kayda değer bir bölümünü oluşturan işçi döviz havalelerinin reel döviz kuru üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. 1971-2008 dönemine ait verilere Johansen eş-bütünleşme testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli uygulanmış, neticede Bangladeş'te işçi döviz girdilerindeki artışların yerel paranın değerini artırmak suretiyle ihracatta rekabeti olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır. Hollanda Hastalığı olarak bilinen bu durum için Bangladeş yetkililerine, dışa açık ticareti daha fazla teşvik etmeleri ve gelen döviz havalelerini öncelikli yatırım alanlarına yönlendirmeleri tavsiye edilmiştir. Taguchi ve Lar (2017), Kamboçya, Laos, Myanmar ve Vietnam üzerine yoğunlaştıkları çalışmalarında vektör otoregresif bir model kullanarak uluslararası göçmen havalelerinin sektörel ve zamansal analizini yapmıştır. Ampirik analiz neticesinde, işçi döviz havalelerindeki artışın fabrikasyon üretimi oranında bir düşüşe yol açarak Hollanda Hastalığına yol açtığı tespit edilmiştir. İşçi döviz havalelerindeki artışın ayrıca yatırım-tüketim oranında da bir düşüşe yol açtığı görülmüştür. Dinamik tepkilerin ve nedenselliğin de işçi döviz havalelerinden bu iki orana doğru olduğu görülmüştür. Sonuçta çalışmaya konu olan ülkelerin işçi

döviz havalelerini daha verimli ve üretken alanlara aktarmak için bir çerçeve oluşturması gerektiği vurgulanmıştır. Uddin ve Murshed (2017), işçi döviz havalelerinin ve dış yardımların Hollanda Hastalığı etkisini, 8 Asya ülkesinin 1975-2013 dönemine ait yıllık veriyle incelemiştir. Sonuç olarak, dış yardımlarla alakalı istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamazken işçi döviz havalelerinin reel efektif döviz kurunu artırmak suretiyle rekabette olumsuz bir etki oluşturduğu ve ticareti yapılabilen ve yapılamayan mal ve hizmet üretimi oranını da azalttığı tespit edilmiştir. Politikacıların işçi döviz havalelerini daha etkin kullanması gerektiği, aksi halde bölgedeki yoksulluğu azaltsa bile işçi döviz havalelerinin fabrikasyon üretimi için oluşan yapısal dönüşümleri yavaşlatacağı vurgulanmıştır. Daway-Ducanes (2019), SGMM metoduyla 56 gelişmekte olan ülkenin 1992-1996 dönemine ait panel verisini kullanarak işçi döviz havaleleri ile fabrikasyon üretimi büyümesini Hollanda Hastalığı kapsamında incelemiştir. Sonuç olarak ulusal para birimi değerlendirilen ülkelerde işçi döviz havalelerinin fabrikasyon üretimini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Basnet vd. (2019), dış ülkelere çok miktarda işçi döviz havalesi niteliğinde yabancı para alan Güney Asya ülkelerinden Bangladeş, Hindistan, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka'nın 1975-2014 dönemine ait panel verisiyle Hollanda Hastalığı etkisini analiz etmişlerdir. Çalışmada kullanılan panel eş-bütünleşme testleri neticesinde işçi döviz havaleleri ile reel döviz kuru arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. İşçi döviz havalelerinin reel döviz kuru üzerindeki etkisini tahmin etmek için FMOLS yöntemi kullanılmış, ardından PMG yöntemiyle de bulunan sonuçlar teyit edilmiştir. Sonuçta, işçi döviz havaleleri, reel döviz kurunu artırmaktadır. Ito (2019a), Gürcistan'da işçi döviz havalelerinin Hollanda Hastalığı etkisini VECM modeli ile analiz etmiştir. 2000-2016 yıllarına ait çeyrek dönemlik veri kullanılmıştır. Sonuç olarak kısa dönemde ters yönde bir etkisi olsa da uzun dönemde işçi döviz havalelerinin reel efektif döviz kurunda bir artışa neden olduğu tespit edilmiştir. Urama vd. (2019), Nijerya'da işçi döviz havalelerinin Hollanda Hastalığına yol açıp açmadığını 1981-2016 dönemine ait veriyle ARDL yöntemi kullanarak araştırmışlardır. Sonuç olarak Nijerya'da uzun dönemde işçi döviz havalelerinin reel efektif döviz kuru üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu görülmüştür. Dolayısıyla işçi döviz havalelerinde meydana gelecek bir artış ya Nijerya'da fiyatların artmasına ya da yerel para biriminin değerlendirilmesine yol açacak ve ihracatta rekabeti olumsuz etkileyecektir. Gelişmekte olan ülkelere uyguladıkları panel veri analiziyle işçi havalelerinin, Hollanda Hastalığı olarak da bilinen, döviz kurunda herhangi bir değişime veya kaynakların ticaret sektöründen diğer sektörlere aktarılması durumuna neden olup olmadığını inceleyen Lartey vd. (2012), havalelerin ticaret sektöründen hizmet sektörüne doğru bir kaynak aktarımına neden olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca, bu kaynak aktarımı sabit döviz kuru rejimini benimseyen ülkelerde daha fazladır. Bunun yanında Torvik (2001), çalışmasında literatürdeki genel kanının aksine, Hollanda hastalığının sadece ticareti yapılabilen malların üretimine değil bazı ülkeler için ticareti yapılamayan sektörler üzerinde de etkili olabildiğini göstermiştir.

Gelen havaleler geldiği ülkeye göre gruplandığında bazı ülkelerden gelen havalelerin Hollanda Hastalığına neden olurken bazılarının olmadığını ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur. Makhlof ve Mughal (2011) ve Khan (2019)'ın çalışmaları bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Makhlof ve Mughal (2011), uluslararası havalelerden kaynaklanan Hollanda Hastalığını Pakistan ekonomisi için araç değişkenleri yöntemi kullanılarak incelemiş ve sonuçta kısa ve uzun dönemde ilişki tespit etmişlerdir. Basra Körfezi'nden havaleler Hollanda hastalığına neden olurken, Avrupa ve Kuzey Amerika'dan gelen havaleler neden olmamaktadır. Khan (2019), çalışmasında ekonomik büyümenin yüzde kaçının işçi döviz havalelerine bağlı olduğunu tespit edebilmek için regresyon analizi kullanmıştır. Sonuçta işçi döviz havalelerinin gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümelerinde belirleyici olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca işçi döviz havaleleri, Hindistan gibi bazı ülkelerde Hollanda Hastalığına neden olmaktadır. Bu durum araştırılan ülkenin politikalarına ve göçmenlerinin özelliklerine göre değişmektedir.

Bazı dönemlerde Hollanda Hastalığı geçerli olurken, sonraki dönemlerde ortadan kalktığını tespit eden çalışmalarda mevcuttur. Taguchi ve Shammi, (2018)'nin çalışması bu duruma örnektir. Taguchi ve Shammi (2018), işçi döviz havalelerinin Bangladeş üzerindeki makroekonomik etkilerini vektör otoregresif modelle incelemişlerdir. Bangladeş'te 1996-2014 döneminde 1976-1995 dönemine göre daha iyi bir ekonomik performans görülmüştür. 1976-1995 döneminde işçi döviz havalelerinin etkisi olarak görülen Hollanda Hastalığı, 1996-2014 döneminde yerini sermaye birikimi etkisine bırakmıştır. Taguchi ve Shammi, işçi döviz havalelerinin zaman içerisinde değişen bu etkisini kurumsal gelişmelerle birlikte gelişen üretim odaklı politikalara bağlamışlardır. Diğer araştırmalardan farklı olarak, işgücüne katılımı da dikkate alan Acosta, Lartey ve Mandelman (2009), işçi döviz havalelerinin ekonomi üzerindeki etkisini El Salvador için BVAR teknikleriyle incelediği çalışmada, işçi dövizlerindeki artışların Hollanda hastalığında olduğu gibi işgücüne katılımı azalttığını, buna karşılık tüketimi artırdığını gözlemlemiştir.

Bazı çalışmalarda ise Hollanda Hastalığı durumu tespit edilememiştir. Ojapinwa ve Nwokoma (2018) ile Ito (2019b)'nun çalışmaları bu çalışmalara örnek olarak gösterilebilir. Ojapinwa ve Nwokoma (2018), sermaye girişlerinin, yatırım girişlerini tetikleyebileceğini savunan görüşler çerçevesinde Sahra-altı Afrika'da işçi döviz havalelerinin Hollanda Hastalığına neden olup olmadığını 1996-2003 dönemi için araştırmışlardır. Çalışmada dinamik panel araç değişkenleri yöntemi genelleştirilmiş momentler metoduyla uygulanmıştır. Sonuçta işçi döviz havalelerinin harcama etkisi bulunmasına rağmen bu etki genel bir harcama etkisine dönüşmemektedir. Ayrıca işçi döviz havalelerinin döviz kuru üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamıştır. Dolayısıyla belirtilen dönemde Sahra-altı Afrika'da Hollanda Hastalığı geçerli değildir. Ito (2019b), %5 ve daha fazla işçi döviz havalesi/ GSYİH oranına sahip 18 gelişmekte olan ülkenin 1999-2015 dönemine ait yıllık verisiyle oluşturulan dengeli panel veri ile işçi döviz havalelerinin Hollanda Hastalığı etkisini GMM tekniği kullanarak ampirik olarak

analiz etmiştir. Sonuçta işçi döviz havalelerinin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi bulunurken, reel efektif döviz kurunu düşürdüğü görülmüştür. Dolayısıyla Hollanda Hastalığı geçerli değildir.

III. VERİ

Analize başlanırken, 2017 baz yılında dünya genelinde işçi döviz havaleleri-GSYİH oranı en yüksek 10 ülkenin verilerinin kullanılması amaçlanmıştır. Buna rağmen 3 ülkenin (Tonga, Tacikistan, Moldova) verilerinde eksik gözlemler bulunduğu ve El-Salvador ülkesinde sabit döviz kuru rejimi uygulandığından 6 ülke analize katılmıştır: Haiti, Honduras, Jamaika, Kırgızistan, Nepal, Samoa. 2004-2017 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır.

Kişisel havaleler, IMF'nin Ödemeler Dengesi Kılavuzu'nun 6'ncı baskısında yer alan iki unsurun toplanmasından oluşmaktadır: kişisel transferler ve işçi gelirleri (The World Bank, 2019). Kişisel havaleler yerleşik veya yerleşik olmayan bireylerin bütün cari transferlerini kapsamaktadır. İşçi gelirleri, yerleşik olmayan işçileri veya yerleşik olmayan kuruluşlar tarafından istihdam edilen sınır işçilerini, mevsimlik işçileri ve kısa dönemli işçileri kapsamaktadır. Analizlerde kullanılan havale serisi, kişisel havalelerin GSYİH'ya oranıdır. Oran serisi olduğu için, logaritma almaya gerek duyulmamıştır.

İhracat serisi, dünyadaki diğer ülkelere ihraç edilen tüm mal ve hizmetin Amerikan doları cinsinden parasal değerini ifade etmektedir. Bu ihracat tutarlarına ticaret, navlun, sigorta, nakliye, seyahat, telif hakları, lisans ücretleri ve iletişim, inşaat, finans, bilgi, işletme, kişisel ve devlet hizmetleri gibi diğer hizmetler de dâhildir. İşçi ücretleri, yatırım gelirleri ve transfer ödemeleri hariç tutulmuştur. (The World Bank, 2019)

İşlem ve yorumlama kolaylığı açısından, ihracat serisinin logaritması alınarak işleme konulmuştur. Böylece tahmin edilecek olan katsayıların çok basamaklı olması engellenmiştir. Havale serisinin logaritması alınmadığından, sonuç olarak doğrusal-logaritmik bir model kurulmuştur.

IV. YÖNTEM

Bir panel veri analizinde, öncelikle paneller arasında bağımlılık olup olmadığı incelenmelidir. Çünkü yatay kesitler arasında bağımlılık varsa, ileriki safhalarda bu bağımlılığı dikkate alan testlerin ve denklemlerin kullanılması gerekecektir. Yatay kesit bağımlılığı için, Breusch ve Pagan (1980) LM, Pesaran (2004) LM, Baltagi, Feng ve Kao (2012) sapması düzeltilmiş LM ve Pesaran CD testleri kullanılmıştır.

Durağanlık analizlerinde, yatay kesit ortalamalarını test denklemlerinden çıkararak yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil birinci grup birim kök testleri (Tatoğlu, 2018) kullanılmıştır. Kullanılan testler ortak AR parametrelili Levin, Lin ve Chu (LLC), Harris-Tzavalis, Breitung, Hadri (ters hipotez); bireysel AR parametrelili Im, Pesaran ve Shin (IPS), ADF - Fisher, PP - Fisher testleridir.

Ayrıca, ikinci nesil üçüncü grup birim kök testlerinden, yatay kesit ortalamalarının gecikmesini test denklemine açıklayıcı değişken olarak ekleyen CADF testi de incelenmiştir.

Sabitsiz, sabitli (sabit etkiler), sabitli ve trendli olmak üzere 3 çeşit LLC test denklemleri, aşağıdaki gibidir (Levin, Lin, ve Chu, 2002):

$$\Delta Y_{it} = \rho Y_{it-1} + u_{it} \quad (1)$$

$$\Delta Y_{it} = \alpha_{0i} + \rho Y_{it-1} + u_{it} \quad (2)$$

$$\Delta Y_{it} = \alpha_{0i} + \alpha_{1i}t + \rho Y_{it-1} + u_{it} \quad (3)$$

1 numaralı denklemde $H_0: \rho = 0$, 2 numaralı denklemde $H_0: \rho = 0$ ve $\alpha_{0i} = 0$, 3 numaralı denklemde $H_0: \rho = 0$ ve $\alpha_{1i} = 0$ şeklindeki, ilgili Y serisinin birim kök içerdiğini ifade eden sıfır hipotezleri sınanmaktadır. LLC birim kök testinin aksine yatay kesit sayısı sonsuza giderken zaman boyutu sonlu olan durumlar için kullanılabilen Harris Tzavalis (HT) testi denklemleri aşağıda verilmiştir (Harris ve Tzavalis, 1999):

$$Y_{it} = \rho Y_{it-1} + u_{it} \quad (4)$$

$$Y_{it} = \alpha_{0i} + \rho Y_{it-1} + u_{it} \quad (5)$$

$$Y_{it} = \alpha_{0i} + \alpha_{1i}t + \rho Y_{it-1} + u_{it} \quad (6)$$

Test edilen $H_0: \rho = 1$, şeklindeki sıfır hipotezi, durağanlığın olmadığını ifade etmektedir. LLC ve HT birim kök testlerinden farklı olarak test denkleminde otoregresif bir terim içeren Breitung test denklemleri şu şekildedir (Breitung, 2001):

$$Y_{it} = \mu_i + \beta_i t + X_{it} \quad (7)$$

$$X_{it} = \sum_{k=1}^{p+1} \alpha_{ik} X_{i,t-k} + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

Durağanlığı ifade eden sıfır hipotezi H_0 , şu şekilde ifade edilir:

$$H_0: \sum_{k=1}^{p+1} \alpha_{ik} - 1 = 0 \quad (9)$$

Hadri testinde LLC, HT ve Breitung testlerinin aksine sıfır hipotezi incelenen serinin durağan olduğunu söylemektedir. Sabit etkili test denklemleri ile sabit etkili ve trendli test denklemleri sırasıyla aşağıda verilmiştir (Hadri, 2000):

$$Y_{it} = r_{it} + \varepsilon_{it} \quad \varepsilon_{it} \sim N(0, \sigma_\varepsilon^2) \quad (10)$$

$$Y_{it} = r_{it} + \beta_i t + \varepsilon_{it} \quad \varepsilon_{it} \sim N(0, \sigma_\varepsilon^2) \quad (11)$$

Burada $r_{it} = r_{it-1} + u_{it}$ şeklindedir. Eğer sıfır hipotezi geçerli ise $\sigma_u^2 = 0$ olur. Yani r_{it} sabittir ve dolayısıyla Y_{it} serisi durağandır.

Bireysel AR parametrelili testlerde tüm panellere ayrı ayrı testler uygulanmakta ve bu test değerlerinin ortalaması alınmaktadır. Bu testlerden IPS testi için aşağıdaki denklem kullanılmaktadır (Im, Pesaran, ve Shin, 2003):

$$Y_{it} = (1 - \varphi_i)\mu_i + \varphi_i Y_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad (12)$$

Burada sıfırı hipotezi $H_0: \varphi_i = 1$ olur. (Tüm i 'ler için)

Yine bireysel AR parametrelili ADF-Fisher, PP - Fisher testlerinde ise tüm birimlere ayrı ayrı Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Philips Perron (PP) testleri uygulanır (Maddala ve Wu, 1999). Ardından tüm birimlere ait p değerleri ve bunlardan elde edilen bir panel p değeri hesaplanmaktadır.

Yatay kesit bağımlılığı durumunda yukarıda bahsedilen birinci nesil birim kök test denklemlerinden yatay kesit ortalamaları çıkartılarak ikinci nesil birinci grup birim kök testleri elde edilir. İkinci nesil birinci grup testlerde uygulanan yatay kesit ortalamalarının çıkarılması işleminin, birimler arası korelasyonu azaltmada etkili olabileceği ancak birimlerin ikiyeşerli yatay kesit kovaryanslarının farklılık gösterdiği durumda başarılı olamadığı ifade edilmektedir (Tatoğlu, 2018). Bu yüzden, ikinci nesil üçüncü grup test denklemlerinden yatay kesit ortalamaların test denkleminde değişken olarak kullanan CADF (Cross-section Augmented Dickey-Fuller) testi (Pesaran, 2007) de incelenecektir. CADF test denklemi:

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + \rho_i Y_{it-1} + d_0 \bar{Y}_{t-1} + d_1 \Delta \bar{Y}_t + \varepsilon_{it} \quad (13)$$

Y_{it} serisinin durağan olmadığını söyleyen sıfır hipotezi ise $H_0: \rho_i = 0$ şeklindedir.

Durağanlık analizlerinden sonra, eğer seriler 1. devresel farkında durağan bulunmuşlarsa, uzun dönemli ilişkinin tespiti için eş-bütünleşme testlerinden yararlanılır. Bu çalışmada, eş-bütünleşme test sonuçları arasında karşılaştırma yapabilmek adına birinci nesil panel eş-bütünleşme testlerinden Pedroni (2004) ve Kao (1999) ile birimler arası korelasyon durumunda daha iyi sonuç veren ikinci nesil panel eş-bütünleşme testlerinden Westerlund (2007) testleri kullanılmıştır.

Pedroni eş-bütünleşme testinde 4'ü panel 3'ü grup istatistiği olmak üzere 7 tane istatistik mevcuttur. Panel ve grup istatistiklerinden birer tanesi parametrik olmayan diğerleri parametrikdir. Eğer bağımlı ve bağımsız değişkeni $I(1)$ olan panel bir modelde hata terimleri de $I(1)$ bulunuyorsa eş-bütünleşmenin olmadığını iddia eden Pedroni panel eş-bütünleşme testi sıfır hipotezi reddedilemez (Pedroni P., 2004). Kao panel eş-bütünleşme testi de Pedroni testi ile aynı temeller üzerine kuruludur. Ancak Kao eş-bütünleşme testi hata terimlerine DF veya ADF testini uygular (Kao, 1999).

Birinci nesil panel eş-bütünleşme testleri, birimler arası korelasyon durumunda zayıf kalmaktadır (Tatoğlu, 2018). Bu yüzden bu çalışmada Pedroni ve Kao eş-bütünleşme testlerinde bulunan sonuçlar, ikinci nesil panel eş-bütünleşme testlerinden Westerlund (2007) testi ile karşılaştırılmıştır. Westerlund panel eş-

bütünleşme testlerinde kısa dönem hata düzeltme modeli açıklayıcı değişkenleri de uzun dönemli ilişkinin tespiti için kurulan eş-bütünleşme test denkleminde açıklayıcı değişken olarak katılmaktadır. Dolayısıyla hata düzeltmenin olmadığına ilişkin sıfır hipotezi reddedildiğinde eş-bütünleşmenin olmadığına ilişkin sıfır hipotezi de reddedilmiş olur. Westerlund testlerinde 2'şer tane panel ve grup istatistiği mevcuttur. Westerlund test denklemi:

$$\Delta Y_{it} = \delta'_i d_t + \alpha_i Y_{it-1} + \lambda'_i X_{it-1} + \sum \varphi_{ij} \Delta Y_{it-j} + \sum \gamma_{ij} \Delta X_{it-j} + e_{it} \quad (14)$$

şeklinde dir.

Eş-bütünleşik bir ilişki bulunduğu uzun dönem katsayısının tahmini, birimler arası korelasyonu dikkate almayan birinci nesil tahminciler ile birimler arası korelasyonu dikkate alan ikinci nesil tahminciler aracılığıyla yapılır. Bu çalışmada ikinci nesil tahmincilerden yatay kesit ortalamalarından fark alınarak dönüştürülmüş PDOLS (Panel Dinamik En Küçük Kareler) tahmincisi kullanılmıştır.

PDOLS yönteminde, açıklayıcı değişken fark serisine ait gecikme ve ileri işlemcileri (lags ve leads) ile birimlere göre homojen olduğu varsayılan uzun dönem kovaryans matrisi kullanılmaktadır (Kao ve Chiang, 2001). PDOLS yönteminde, aşağıdaki regresyon tahmin edilir:

$$Y_{it} = \alpha_i + X'_{it} \beta + \sum_{j=-q}^q \varphi_{ij} \Delta X_{it+j} + e_{it} \quad (15)$$

Burada β uzun dönem parametresidir. İleri dönem ve gecikmeli dönem ilaveleri, PDOLS yönteminin sapmasını azaltmaktadır. Panellerin homojen ya da heterojen olması fark etmeksizin tüm durumlarda iyi performans sergileyen PDOLS yöntemi, panel verilerde eşbütünleşik ilişkisi tahmininde OLS ve FMOLS tahmincilerinden daha fazla öne çıkmaktadır (Tatoğlu, 2018).

Birimler arası korelasyon durumunda, değişkenlerden yatay kesit ortalamaları çıkarılarak PDOLS yöntemi kullanılmak suretiyle uzun dönem katsayıları elde edilebilir.

V. BULGULAR

Birim kök analizlerine başlamadan önce, yatay kesit bağımlılığı olup olmadığı araştırılmalıdır. Çünkü olası bir yatay kesit bağımlılığı durumunda bunu dikkate alan birim kök testleriyle analizlere devam etmek daha uygun olur. Sıfır hipotezi “Yatay kesit bağımlılığı yoktur” şeklindeki testler ve sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

Sıfır Hipotezi: Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

Seri	Breusch-Pagan LM	Pesaran LM	Sapması Düzeltilmiş LM	Pesaran CD
İhracat	112.224***	17.751***	17.520***	9.4623***
Havale	34.970***	3.646***	3.415***	2.897***

***: %1, **: %5, *: %10 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedilebildiğini gösterir.

Yatay kesit bağımlılığını araştıran Breusch-Pagan LM, Pesaran LM, sapması düzeltilmiş LM ve Pesaran CD testlerine göre İhracat ve Havale serilerinde %1 anlamlılık düzeyinde yatay-kesit bağımlılığı vardır. Analizlere, yatay kesit bağımlılığını da dikkate alan birim kök testleriyle devam edilmiştir. Bunlar, 1. nesil test denklemlerinden yatay kesit ortalamaları çıkartılarak oluşturulan 2. nesil 1. grup testler ile Pesaran'ın CADF testidir. 2. nesil 1. grup testlerin sonuçları Tablo 2'de, CADF testi sonuçları ise Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 2. 2. Nesil 1. Grup Panel Birim Kök Testi Sonuçları

		Ortak AR parametrelili				Bireysel AR parametrelili		
Sıfır Hipotezi		Durağan	Birim kök vardır.					
Seri	S	Hadri	Levin, Lin ve Chu	Harris-Tzavalis	Breitung	Im, Pesaran ve Shin	ADF - Fisher Ki-kare	PP - Fisher Ki-kare
İH	1	10.483***	-4.701***	-0.517	-0.681	-0.911	12.490	12.490
	2	8.945***	-5.461**	1.099	0.009	-0.680	6.409	6.409
ΔİH	1	0.624	-1.867 **	-8.611 ***	-4.48***	-3.537 ***	54.639***	54.639***
	2	0.193	-2.368 ***	-3.56 ***	-3.772 ***	-3.983***	44.604 ***	44.604 ***
HV	1	9.667***	0.396 ***	-1.791 **	0.3015	-1.570 *	30.844 ***	30.844***
	2	7.822***	0.819 ***	-0.462	1.466	-1.388*	28.911 ***	28.911 ***
ΔHV	1	3.109***		-8.079***	-0.825	-3.657***		
	2	0.509		-3.332***	-0.719	-3.327***		

***: %1, **: %5, *: %10 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedilebildiğini gösterir. İH: İhracat, HV: Havale, S: Spesifikasyon, 1: Individual effects, 2: Individual effects, individual linear trends

2. nesil 1. grup birim kök testleri olan ortak AR parametrelili Levin, Lin ve Chu, Harris-Tzavalis ve Breitung testleri ile bireysel AR parametrelili Im, Pesaran ve Shin, ADF – Fisher ve PP - Fisher testleri sonuçları özellikle Havale serisi için farklılıklar arz etmektedir.

İhracat serisinde, Levin, Lin, Chu testi haricindeki testler serinin %1 anlamlılık seviyesinde, sabit terimli ile sabit terimli ve trendli denklemlerde 1'inci devresel farkında durağan olduğunu göstermektedir. Havale serisi ise Levin, Lin ve Chu testi, ADF-Fisher ve PP-Fisher testlerine göre %1 anlamlılık seviyesinde sabit terimli ile sabit terimli ve trendli denklemlere göre seviyesinde durağandır. Ancak Harris-Tzavalis ve Im, Pesaran ve Shin testlerinde her iki spesifikasyonda da seviye durağanlığı sağlanamamıştır. Bu testlere göre Havale serisi %1 anlamlılık seviyesinde 1'inci devresel farkında durağandır. Breitung testine göre ise, Havale serisi 1'inci devresel farkında da durağan çıkmamıştır. Bütün bu farklı sonuçlar göz önüne alındığında, 2. nesil 3. grup birim kök testlerine bakmakta yarar vardır. Bunlardan yatay kesit ortalamalarını da değişken olarak test denkleminde koyan CADF testi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. CADF Sonuçları

Değişken	Trend	G	t-bar	Z [t-bar]	P-Değeri	AIC	BIC
İhracat	Yok	0	-2.008	-0.671	0.251	-38.815	-36.555
		1	-1.538	0.387	0.651	-37.540	-34.631
		2	-1.787	-0.172	0.432	-29.141	-25.958
		3	2.610	9.708	1.000	-	-
	Var	0	-2.183	0.148	0.559	-51.757	-48.932
		1	-0.879	3.024	0.999	-42.167	-38.773
		2	-1.654	1.315	0.906	-46.966	-43.385
		3	1.700	8.717	1.000	-	-
Δİhracat	Yok	0	-3.689	-4.447	0.000	-41.314	-39.374
		1	-1.158	1.241	0.893	-33.021	-30.634
		2	-1.282	0.963	0.832	-32.423	-30.003
		3	2.610	9.708	1.000	-	-
	Var	0	-3.752	-3.314	0.000	-39.404	-36.980
		1	-1.376	1.928	0.973	-31.671	-28.886
		2	-1.338	2.012	0.978	-33.286	-30.563
		3	1.700	8.717	1.000	-	-

Tablo 3'ün devamı...

Havale	Yok	0	-1.503	0.465	0.679	60.254	62.514
		1	-1.430	0.628	0.735	55.064	57.974
		2	-1.327	0.860	0.805	48.826	52.0091
		3	2.610	9.708	1.000	-	-
	Var	0	-1.102	2.534	0.994	61.927	64.752
		1	-1.664	1.293	0.902	55.280	58.674
		2	-1.533	1.582	0.943	50.825	54.406
		3	1.700	8.717	1.000	-	-
ΔHavale	Yok	0	-2.341	-1.418	0.078	54.378	56.318
		1	-1.554	0.350	0.637	54.636	57.023
		2	-1.465	0.551	0.709	54.728	57.149
		3	2.610	9.708	1.000	-	-
	Var	0	-2.606	-0.786	0.216	54.327	56.751
		1	-1.958	0.645	0.740	53.510	56.295
		2	-1.694	1.227	0.890	46.817	49.540
		3	1.700	8.717	1.000	-	-

G: Gecikme sayısı, AIC: Akaike Bilgi Kriteri (Akaike, 1974), BIC: Bayes Bilgi Kriteri (Schwarz, 1978)

Trend içermeyen CADF test denklemleri sonuçlarına göre, gecikmesiz denklemlerde İhracat serisi %1 anlamlılık düzeyinde, Havale serisi %10 anlamlılık düzeyinde 1nci devresel farkında durağandır. En düşük Akaike ve Schwarz Bilgi Kriteri değerlerine bakıldığında da en uygun gecikme sayılarının Δİhracat serisinde sıfır gecikme, ΔHavale serisinde de trend içermeyen denkleme göre sıfır gecikme olduğu görülmektedir.

İncelenen birim kök testlerinin hepsi bütünüyle değerlendirildiğinde İhracat ve Havale serilerinin 1'inci devresel farkında durağan olduğu söylenebilir. Dolayısıyla uzun dönemli ilişkinin tespiti için eş-bütünleşme testlerinden yararlanılır. Sırasıyla Perdoni, Kao ve Westerlund testleri Tablo 4, 5 ve 6'da verilmiştir.

Tablo 4. İhracat ve Havale Serileri Pedroni Eş-bütünleşme Testi Sonuçları (Sıfır Hipotezi: Eş-bütünleşme yoktur.)

Denklem	Spesifikasyon	Alternatif Hipotez	İstatistik	Değer	Ağırlıklı Değer
İhracat Havale	No deterministic trend	Ortak AR	Panel v	-0.544	-0.663
			Panel rho	-2.900***	-2.898***
			Panel PP	-5.486***	-6.422***
			Panel ADF	-5.165***	-5.661***
		Bireysel AR	Grup rho	-1.769**	
			Grup PP	-9.927***	
			Grup ADF	-7.825***	
İhracat Havale	Deterministic intercept and trend	Ortak AR	Panel v	-2.508	-2.620
			Panel rho	-0.764	-0.705
			Panel PP	-6.579***	-8.102***
			Panel ADF	-5.653***	-6.168***
		Bireysel AR	Grup rho	0.187	
			Grup PP	-10.306***	
			Grup ADF	-7.303***	
İhracat Havale	No deterministic intercept or trend	Ortak AR	Panel v	0.839	0.550
			Panel rho	-4.609***	-4.526***
			Panel PP	-4.526***	-4.464***
			Panel ADF	-4.489***	-4.425***
		Bireysel AR	Grup rho	-2.421***	
			Grup PP	-5.045***	
			Grup ADF	-4.416***	

***: %1, **: %5, *: %10 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedilebildiğini gösterir.

Pedroni Eş-bütünleşme testine göre Havale serisi ile İhracat serisi eş-bütünleşiktir. Uzun dönemli ilişkinin yönü Havale serisinden İhracat serisine doğrudur.

Tablo 5. İhracat ve Havale Serileri Kao EŖ- bütünüŖme Testi Sonuçları (Sıfır Hipotezi: EŖ- bütünüŖme yoktur.)

Denklem	Spesifikasyon	T istatistiği	P-değeri
İhracat Havale	No deterministic trend	-4.383	0.000

Kao EŖ- bütünüŖme testine göre Havale serisi ile İhracat serisi, eŖ- bütünüŖektir. Uzun dönemli ilişkilerin yönü Havale serisinden İhracat serisine doğrudur. Yapılan analizler sonucunda birimler arası korelasyon tespit edildiğinden, Pedroni ve Kao eŖ- bütünüŖme testleri zayıf kalmaktadır. Bu yüzden birimler arası korelasyonu da dikkate alan Westerlund panel eŖ- bütünüŖme testi ile eŖ- bütünüŖme ilişkisinin varlığı teyit edilmiŖtir. Sonuçlar Tablo 6’da verilmiŖtir:

Tablo 6. Westerlund Panel EŖ- BütünüŖme Testi (İhracat Havale) (Sıfır Hipotezi: EŖ- bütünüŖme yoktur.)

Gecikme	Trend	İstatistik	Değer	Z- değer	P- değer	Robust P (Bootstrap = 100)
1	Yok	Gt	-2.978	-3.265	0.001	0.370
		Ga	-10.435	-1.462	0.072	0.350
		Pt	-3.672	-0.059	0.476	0.850
		Pa	-4.653	-0.159	0.437	0.810
1	Var	Gt	-3.725	-4.176	0.000	0.620
		Ga	-23.534	-4.285	0.000	0.140
		Pt	-7.852	-3.118	0.001	0.710
		Pa	-19.173	-4.191	0.000	0.360

Tablo 6'nın devamı...

2	Yok	Gt	-5.436	-10.036	0.000	0.040
		Ga	-13.120	-2.675	0.004	0.310
		Pt	-6.262	-2.616	0.005	0.370
		Pa	-5.094	-0.394	0.347	0.630
2	Var	Gt	-12.814	-31.898	0.000	0.020
		Ga	-27.869	-5.881	0.000	0.100
		Pt	-11.935	-7.873	0.000	0.440
		Pa	-14.806	-2.400	0.008	0.610

Westerlund panel eş-bütünleşme testine göre, birkaçı hariç tüm istatistikler İhracat ve Havale serilerinin eş-bütünleşik olduğunu söylemektedir. Bootstrap metoduyla uygulanan Westerlund eş-bütünleşme testi sonuçlarına göre ise, 2 gecikmeli grup istatistiklerinden birer tanesi eş-bütünleşme ilişkisi vermektedir.

Yapılan eş-bütünleşme testleri genel olarak ele alındığında, iki serinin eş-bütünleşik olduğu söylenebilir. Bu durumda uzun dönem katsayıları elde edilebilir. Bu çalışmada ikinci nesil tahmincilerden yatay kesit ortalamalarından fark alınarak dönüştürülmüş PDOLS yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle tahmin edilen uzun dönem denklemi bulguları aşağıda verilmiştir:

Tablo 7. PDOLS - Uzun Dönem Katsayıları (İhracat bağımlı değişken)

Uzun Dönem						
Veri	Katsayı	Standart Hata	Z	P > z	% 95 Güven Aralığı	
Havale	-0.022	0.007	-3.18	0.001	-0.036	-0.009

PDOLS yöntemine göre işçi döviz havaleleri serisine ait uzun dönem katsayısının negatif ve %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Zaten daha önce yapılan eş-bütünleşme testi sonuçlarını göre iki seri arasında uzun dönemli ilişki bulunmuştu. Katsayı tahmininin negatif

bulunması, işçi döviz havalelerinin uzun dönemde ihracata olumsuz etki yaptığını göstermektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak, işçi döviz havalelerinin GSYİH içerisindeki payı en yüksek ülkeler için, işçi döviz havalelerinin uzun dönemde dış ülkelerle rekabet kabiliyetini azalttığı düşünülebilir. Çünkü işçi döviz havaleleri artışı ihracatı azaltmaktadır. Dolayısıyla Hollanda Hastalığı durumu söz konusudur. Bu durum, işçi döviz havalelerinin sadece hane halkı refahını artırdığını, toplam yatırımların artmasını sağlayacak şekilde sermaye stokuna dönüşmediğini göstermektedir. Bulunan sonuç, Bourdet ve Falck (2006), Chowdhury ve Rabbi (2013), Taguchi ve Ni (2017), Uddin ve Murshed (2017), Daway-Ducanes (2019), Basnet vd. (2019), Ito (2019a) ve Urama vd., (2019)'nin sonuçlarıyla örtüşmekteyken, Ojapinwa ve Nwokoma (2018) ile Ito (2019b)'nin çalışmaları ile çelişmektedir. Politikacılar, işçi döviz havalelerinin yatırımlara daha fazla dönüşmesini sağlayarak daha fazla ihracat rakamlarına ulaşabilirler. Bundan sonraki çalışmalarda, farklı dönemler ele alınabileceği gibi ele alınan ülke sayısı da artırılabilir. Coğrafi olarak bakıldığında bu ülkeler birbirine komşu ülkeler ise mekânsal panel veri yöntemleri ile analizler yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Acosta, P. A., Lartey, E. K., ve Mandelman, F. S. (2009). Remittances and the Dutch Disease. *Journal of International Economics*, 79(1),102-116.
- Adams, R. ve Page, J. (2005). Do international migration and remittances reduce poverty in developing countries? *World Development*, 33(10), 1645-1669.
- Akaike, H. (1974). A new look at the statistical model identification. *IEEE Transactions on Automatic Control*, 19(6),716 - 723.
- Atabaev, N., Atabaeva, G., ve Baigonushova, D. (2014). Economic growth and remittances inflow: Empirical evidence from Kyrgyz Republic. *Eurasian Journal of Business and Economics*, 7(14), 61-70.
- Baltagi, B. H., Feng, Q., ve Kao, C. (2012). A lagrange multiplier test for cross-sectional dependence in a fixed effects panel data model. *Journal of Econometrics*, (170), 164-177.
- Banerjee, O., Cicowiez, M., ve Gachot, S. (2015). A quantitative framework for assessing public investment in tourism—An application to Haiti. *Tourism Management*, 51, 157-173.
- Basnet, H. C., Donou-Adonsou, F., ve Upadhyaya, K. (2019). Workers' Remittances and the Dutch Disease: Evidence From South Asian Countries. *International Economic Journal*, 33(4), 662-678.

- Bıçen, Ö. F. (2017). İşçi Dövizleri, Kurumsal Yapı Ve Büyüme. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 239-264.
- Bourdet, Y. ve Falck, H. (2006). Emigrants' remittances and dutch disease in Cape Verde. *International Economic Journal*, 20(3), 267-284.
- Breitung, J. (2001). The local power of some unit root tests for panel data. J. Breitung içinde, *Advances in Econometrics*, (s. 161-177).
- Breusch, T.ve Pagan, A. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Chowdhury, M. B. ve Rabbi, F. (2014). Workers' remittances and Dutch Disease in Bangladesh. *Journal of International Trade and Economic Development*, 23(4), 455-475.
- Corden, W. M. (1984). Booming sector and Dutch Disease economics: survey and consolidation. *Oxford Economic*, 36(3),359-380.
- Daway- Ducanes, S. L. (2019). Remittances, Dutch disease, and manufacturing growth in developing economies. *Scottish Journal of Political Economy*, 66(3), 360-383.
- Gerber, T. P.ve Torosyan, K. (2013). Remittances in the Republic of Georgia: correlates, economic impact, and social capital formation. *Demography*, 50(4), 1279-1301.
- Hadri, K. (2000). Testing for stationarity in heterogeneous panel data. *The Econometrics Journal*, 3 (2), 148-161.
- Harris, R. D.ve Tzavalis, E. (1999). Inference for unit roots in dynamic panels where the time dimension is fixed. *Journal of Econometrics*, 91(2), 201-226.
- Im, K. S., Pesaran, M. H., ve Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115 (1), 53-74.
- Ito, K. (2019,a). Remittances and the Dutch disease: evidence from Georgia. *Post-Communist Economies*, 31(4), 500-506.
- Ito, K. (2019b). Remittances and the Dutch disease: Evidence from panel data for 18 developing countries. *International Economic Journal*, 33(1), 1-8.
- Jeannotin, J. H. (2013). Monetary Models of Exchange Rate in a Remittance Receiving Economy: The Case of Haiti. *Research Papers*, Paper 389. 1-25.
- Kao, C. (1999). Spurious regression and residual-based tests for cointegration in panel data. *Journal of Econometrics*, 90(1), 1-44.
- Kao, C.ve Chiang, M.-H. (2001). On the estimation and inference of a cointegrated regression in panel data. *Advances in Econometrics*, 15, 179-222.
- Khan, R. (2019). Remittances; A Development Mantra or a Dutch Disease for a Developing Country. *International Journal of Research in Economics and Social Sciences (IJRESS)*, 9(10), 1-17.

- Klasen, S., Otter, T., ve Villalobos, C. (2012). The dynamics of inequality change in a highly dualistic economy: Honduras, 1991-2007 . *Discussion papers, Ibero America Institute for Economic Research.*, (No. 215), 1- 40.
- Lartey, E. K., Mandelman, F. S., ve Acosta, P. A. (2012). Remittances, exchange rate regimes and the Dutch Disease: a panel data analysis. *Review of International Economics*, 20(2), 377-395.
- Levin, A., Lin, C.-F.ve Chu, C.-S. J. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24.
- Maddala, G. S. ve Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(1), 631-652.
- Makhlouf, F. ve Mughal, M. Y. (2011). Remittances, Dutch Disease, and competitiveness - a Bayesian analysis. *Journal of Economic Development*. 38(2), 67-97.
- Ojapinwa, T. V. ve Nwokoma, N. I. (2018). Workers' Remittances and the Dutch-Disease Argument: Investigating the Relationship in Sub-Saharan Africa. *African Development Review*, 30(3), 316-324.
- Özyılmaz, A., Bayraktar, Y., ve Toprak, M. (2019). Göçmen havaleleri ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine ampirik bir çalışma: 1974-2018 Türkiye Deneyimi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi.*, 54(4), 2038-2052.
- Pedroni, P. (2004). Panel cointegration: asymptotic and finite sample properties of pooled time series tests with an application to the PPP hypothesis. *Econometric Theory*, 20 (3), 597-62.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran., M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, 435, 1-39.
- Schwarz, G. (1978). Estimating the dimension of a model. *The Annals of Statistics*, 6(2), 461-464.
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2020, 03 22). Erişim adresi <http://www.mfa.gov.tr/jamaika-ekonomisi.tr.mfa>
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020, 03 22). Erişim adresi <https://ticaret.gov.tr/yurtdisiteskilati/karayipler/jamaika/ulke-profil/genel-ekonomik-durum>
- Taguchi, H. ve Shammi, R. T. (2018). Emigrant's Remittances, Dutch Disease and Capital Accumulation in Bangladesh. *South Asian Journal of Macroeconomics and Public Finance*, 7(1), 60-82.
- Taguchi, N. ve Ni, L. A. (2017). Emigrant's remittances, Dutch Disease and capital accumulation: The case of Mekong countries. *Journal of Economics Bibliography*, 4(4), 295-306.

- Tatoğlu, F. Y. (2018). *Panel zaman serileri analizi*. İstanbul: Beta.
- Thapa, N. B. (2002). An econometric analysis of the impact of real effective exchange rate on economic activities in Nepal. *Economic Review: Occasional Paper*, 14, 17-36.
- The World Bank. (2019, 04 24). Erişim adresi <https://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&type=metadat a&series=SE.PRM.ENRR#>
- Torvik, R. (2001). Learning by doing and the Dutch Disease. *European Economic Review*, 45(2), 285-306.
- Uddin, M. B. ve Murshed, S. M. (2017). International transfers and Dutch Disease: evidence from South Asian countries. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 22(3), 486-509.
- Urama, N. E., Edeh, H. C., ve Urama, E. C. (2019). Do Migrant Remittances Cause Dutch Disease in Nigeria? *International Migration*, 57(4), 151-166.
- Vaai, K. (2007). Samoa economic update 2007. *Pacific Economic Bulletin*, 22(3), 1-14.
- Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709-748.

CAUSALITY BETWEEN STOCK MARKET AND MACROECONOMIC VARIABLES IN TURKEY: NEW EVIDENCE FROM WAVELET COHERENCE ANALYSIS¹

Remzi GÖK**

ABSTRACT

We examine the dependence and causal linkages among selected macroeconomic variables, namely BIST100, bond yields, CDS, currency basket, and gold prices, in Turkey. Using daily data covering the period 2011-01-14 to 2019-04-30, we find the following empirical results. First, all variables are found to be integrated into the first order, namely stationary in first log-difference. Second, our paper detects evidence of significant interdependence in thirteen out of twenty pairs of variables. Third, the findings of the VECM test reveal unidirectional and bidirectional causalities in the short- and long-run. Fourth, the results of wavelet coherence analysis highlight a negative relationship for the pairs of BIST100-currency basket and BIST100-gold prices while positive linkages are observed for the pairs of bond rates-currency basket, bond rates-gold prices, and CDS-gold prices. In addition, the BIST100 index unidirectionally leads currency basket between 16- and 128-day holding periods between 2013-2017 years. Lastly, there exist unidirectional causal linkages among changes in prices for all the pairs of variables, except for BIST100-CDS with noncausality and gold-currency basket with two-way causality. Our findings yield significant implications for portfolio and risk management and financial stability.

Keywords: Wavelets, Stock, Gold, CDS, Causality.

¹ Bu çalışma 10-12 Haziran 2019 tarihlerinde Siirt Üniversitesi'nde "ISPEC'19 Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi"nde sunulan bildiriden türetilmiştir.

** Dr. Arş. Gör., Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, remzi.gok@dicle.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9216-5210>

İki değerli hakeme katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

Makalenin gönderilme tarihi: 28 Aralık 2019

Kabul tarihi: 3 Temmuz 2020

TÜRKİYE'DE BORSA VE MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: DALGACIK BAĞDAŞIKLIĞI ANALİZİ İLE YENİDEN İNCELEME

ÖZ

Bu çalışmada makroekonomik değişkenlere ait (Bist100, 2 yıllık devlet tahvil faizi, 5 yıllık CDS, döviz sepeti, gram altın) eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. 2011-01-14 ve 2019-04-30 arası günlük kapanış fiyatları kullanılarak önemli ampirik bulgular elde edilmiştir. Öncelikle, tüm değişkenler birinci farkta durağandır. İkincisi, oluşturulan yirmi modelin on üçünde eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Üçüncüsü, VECM modeline göre kısa ve uzun dönemli tek ve çift yönlü nedensellik bulgularına rastlanmıştır. Dördüncüsü, dalgacık bağıdaşıklığı test sonuçlarına göre Bist100-döviz sepeti ve Bist100-altın fiyatları zıt yönde; tahvil faizleri-döviz sepeti, tahvil faizleri-altın fiyatları ve CDS-altın fiyatları aynı yönde hareket etmektedir. Ayrıca, 16-128 günlük periyotta ve 2013-2017 yılları arasında döviz sepeti, Bist100 endeksini tek yönlü olarak takip etmektedir. Durağan değişkenlerin ele alındığı testte, Bist100 ile CDS arasındaki anlamsız ve altın-döviz sepeti arasındaki iki yönlü hariç olmak üzere, diğer değişkenler arasında tek yönlü varyansta nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu sonuçlar portföy ve risk yönetimi ve finansal istikrarın sağlanmasına yönelik alınacak kararlar için büyük öneme sahiptir.

Anahtar Kavramlar: Dalgacıklar, Hisse, Altın, CDS, Nedensellik.

INTRODUCTION

The effects of macroeconomic variables on stock prices have been widely studied in economic or finance literature for many years. By using different techniques, studies in this theory show that macroeconomic variables directly or indirectly impact stock prices. Since the standard stock valuation model posits that a value of any financial asset, stock or bond, prices are broadly related to its future cash flows, knowing which factor has a great impact on its value, namely on the stock markets, could provide valuable information for portfolio management and policy-making decisions. Among these factors, we select interest and exchange rates, CDS, and gold prices as explanatory variables for movements in stock prices in Turkey. In addition, the interrelationship among our non-stock variables might also be of high importance for market participants in constructing investment and monetary policies. All these interrelationships taken together, we report test results of ten pairs of models in the following sections.

Among these interrelationships, the stock-bond linkage has been one of the most traditional topics in theory. The earliest papers based on this relationship show that rising interest rates are found to influence positively the discount rates in

the asset valuation models, thereby adversely affect stock and bond prices, leading to an inverse bond-stock relationship (see Flannery and James 1984 for details). For the pair stock-exchange rate variables, on the other hand, the literature gives mixed results about the direction of the relationship and offers two main classical theories in understanding the relationship between these markets. The first approach proposed by Dornbusch and Fisher (1980) is the traditional or flow-oriented theory and it posits positively correlation and unidirectional causality from the movements in exchange rates to the stock prices. The second theory proposed by Frankel (1984), on the other hand, is the stock-oriented theory (portfolio balance approach) and it theorizes a negative correlation and unilateral stock returns Granger-causing exchange rate movement. As noted by Andrieş, Ihnatov, and Tiwari (2014), the external balance of the country or the demand and supply of financial assets determines the level of exchange rates under the flow-oriented and the portfolio balance theory, respectively.

In retrospect of the literature, many papers provide evidence of a negative relationship for the pairs of stock-gold and stock-CDS variables. In a pioneering empirical study, Smith (2001) finds a statistically insignificant negative correlation and a long-run relationship between the changes in stock and gold prices in the US. However, the paper reveals that the direction of causation is unidirectional from the stock returns to the London morning fixing and closing gold returns; it is bidirectional for the price set in the afternoon fixing gold prices. In a notable paper, Baur and Lucey (2010) noticeably describe and make a clear distinction of the critical roles of gold prices against stock markets. If gold prices are constantly uncorrelated or negatively correlated with stock prices, then gold prices could be defined as a hedge during tranquil periods or as a safe haven during the turbulent crisis period. Conversely, gold prices could be seen as a diversifier if gold prices correlate positively but imperfectly with stock prices on average. Their findings confirm the function of safe haven in the short-run, namely around three weeks, for the US, UK, and German investors, however, the function is invalid for bond markets during the sample period 1995-11-30 and 2005-11-30. Arouri, Lahiani, and Nguyen (2015), Chkili (2016), and Sakti, Masih, Saiti, and Tareq (2018) reveal similar findings for China, BRIC countries, and Indonesia.

In terms of stock and CDS dynamics, the literature gives a negative relationship between these two markets. In a pioneering work, Merton (1974) proposes the first and most well-known structural credit risk model and report that changes in CDS spread had adverse impacts on stock prices. According to this model, firm defaults when its value, following a stochastic process, falls below a certain threshold. The deterioration in the financial conditions, in other words, raises the probability of default on the underlying debt obligations, with subsequent unfavorable movements in stock and bond prices and favorable changes in the CDS spreads. Among many others, Norden and Weber (2009) find that the CDS spread changes correlate negatively with stock prices as well as bond prices and report a unidirectional causality running from stock markets to the CDS spreads for the EU

and non-EU companies. Delis and Mylonidis (2011) remind that the bond-CDS relationship literature has three main theories: the maturity transformation, herding behavior, and leverage cycles, all of which influence the relationship through the market inefficiencies in the short-term. They also report one-way and two-way causalities during turbulent and crisis periods, respectively. On the other hand, the findings of Malhotra and Corelli (2018) reveal significantly positive and bidirectional causal linkages between the underlying variables for some industrials.

For the CDS-exchange rates relationship, there exist two models in economic theory: the structural approach (see Merton, 1974) and the reduced-form approach (see inter alia Jarrow and Yu, 2001 and Longstaff, Mithal, and Neis, 2003). Zhang, Yau, and Fung (2010), for example, argue that an increase in financial risk leads to a decrease in the value of the local currency against foreign currency, with a subsequent appreciation in CDS spreads. They also assert that there has been a growing recognition regarding the role of the CDS market on macroeconomic variables since the recent GFC crisis among researchers, academicians, and regulators. Their findings, however, conclude that the CDS index spreads correlate negatively with and unidirectionally lead exchange rates in terms of the USD over the period January 2004 to February 2008 and 2007 to 2008. Compared to other variables, the literature for the gold-CDS relationship, in particular, has been relatively scarce. Of this literature, Malhotra and Corelli (2018) provide evidence of a significant negative association between gold returns and CDS spreads and they conclude that three European sectors could hedge their CDS spread risk with investing in the gold market. Akkaya (2017), on the other hand, find that gold prices lead CDS spread in price discovery in Turkey over the sample period extending from January 2008 to March 2016.

There exist several theoretical approaches such as uncovered interest rate parity (Dornbusch, 1976) for the interest rates-exchange rates relationship in the literature. As mentioned above, rising stock prices had led to an increase in wealth and money demand, with the subsequent increase in interest rates and a decrease in exchange rates, pointing to a negative relationship for these two last variables. The uncovered interest rate parity proposed by Dornbusch (1976) also documents an adverse relationship driving by monetary shocks, where the author assumes that both foreign interest rates and forward exchange rates are constant. In other words, this parity states that the level of exchange rates is determined by the interest rate differential of a local and foreign country. A noteworthy result supporting this and the stock-oriented theories is obtained by Hacker, Karlsson, and Månsson (2014). In their paper, the authors reveal evidence of significantly negative linkage at the highest frequencies. At the highest wavelet scales, in addition, the exchange rates are found to be caused by the interest rate differential. In terms of interest rates-gold prices, the literature gives a negative correlation between these series. Baur and Lucey (2010), for example, show that gold prices have served as a hedge in German bond markets, namely gold is negatively correlated with interest rates on average, but not for the US and UK markets. This same result is drawn by

Toraman, Başarır, and Bayramoğlu (2011) for Turkey and Ciner, Gurdgiev, and Lucey (2013) for the US and UK. For the gold price-exchange rate relationship, however, the literature includes many papers that investigate the relationship in terms of a hedge or safe haven. Le and Change (2016) assert that there should be a negative linkage since gold is priced in the dollar. Further, they provide evidence of significantly negative linkage for these variables, namely gold prices correlate positively with stock, however, negatively with interest and exchange rate. Among the commodities, gold prices correlate the highest in absolute value with the exchange rate and the lowest with stock prices in Japan. On the contrary, Ingalhalli et al. (2016) find a moderate positive correlation between gold and exchange rates and unidirectional causality from exchange rates to gold prices. They suggest not investing in gold during the crisis period in India.

We examine the dependence and causal linkages among a few selected financial variables, namely Bist100, bond yields, CDS, currency basket, and gold prices, in Turkey. Using daily data covering the period 2011-01-14 to 2019-04-30, we find the following empirical results. First, all variables are integrated into the first order, namely, they become stationary in first log-difference. Second, our paper detects evidence of significant comovement in thirteen out of twenty pairs of variables, including bond yields to CDS rates and currency rates to the Bist100 index in the long-run. Third, the findings of the VECM test reveal, for example, two-way causal relations for the pairs of CDS-Bist100, CDS-currency basket, and Bist100-bond yields variables in the short-run. Fourth, the results of wavelet coherence analysis highlight a negative relationship for the pairs of BIST100-currency basket and BIST100-gold prices while positive linkages are observed for the pairs of bond yields-currency basket, bond yields-gold prices, and CDS-gold prices. In addition, it is observed that some variables, namely the pairs of bond yields-currency basket and gold-bond yields, are found to be in phase in the last two years, namely in 2018-2019, in the medium term corresponding to 32- and 256-day holding periods. Lastly, with two exceptions, the paper reports unilateral causal linkages in variance among all the pairs of first-differenced variables. Our findings, in general, yield significant implications for investors in building portfolio and risk management decisions and for policy-makers in constructing monetary policies.

The rest of the paper is structured as follows. We briefly provide relevant literature in section 2. The following section 3 lays down the empirical methodology and presents the relevant literature for the approaches we used. In section 4, we present and discuss our empirical findings. Lastly, section 5 offers concluding remarks for investors and policy-makers.

I. LITERATURE REVIEW

In retrospect of the literature, there is a bulk of empirical studies that investigate the relationship between stock markets and macroeconomic variables in terms of correlation, cointegration, and causality relationships. The most recent and

notable, among many others, papers in this literature include Aloui, Jammazi, and Hamida (2018), Andrieş et al. (2014), Baur and Lucey (2010), Ciner et al. (2013), Gün, Kutlu, and Karamustafa (2016), Kim (2003), Le and Change (2016), and Živkov, Njegić, and Pećanac (2019) for the stock-bond market relationship; Akkaya (2017), Başarır and Ketten (2016), Forte and Pena (2009), Malhotra and Corelli (2018), Norden and Weber (2009), Şahin and Özkan (2018), and Shahzad, Aloui, and Jammazi (2020) for stock-CDS linkage; Bhunia (2013), Dahir, Mahat, Ab Razak, and Bany-Arifin (2018), Granger, Huangb, and Yang (2000), Ingalhali et al. (2016), and Tiwari, Bhanja, Dar, and Islam (2015) for stock-exchange rate association; Arouri et al. (2015), Balı and Cinel (2011), Chkili (2016), Jain and Biswal (2016), Smith (2001), and Toraman et al. (2011) for stock-gold relationship.

The pioneering work of Granger et al. (2000) provides evidence of significant causalities between the stock and exchange rate markets for the 9 Asian countries over a sample period extending from 1986-01-03 to 1998-06-16 with a total of 3247 observations and yields several important results. First, it confirms the validity of the traditional approach (flow-oriented theory) for South Korea, namely the exchange rates unidirectionally cause the stock prices during the Asian flu period. The reverse causal linkage, on the other hand, is detected for the Philippines, confirming the portfolio rebalancing theory (stock-oriented theory), in other words, the correlation is negative and the current stock prices could be used to predict the future movements in the exchange rates. Secondly, it purports two-way linear causalities for Singapore, Hong Kong, Thailand, Malaysia, and Taiwan, but it fails to detect significant causal linkage for Japan and Indonesia. In a relevant paper, Kim (2003) uses monthly observations of stock prices and selected macroeconomic variables over the sample period from January 1974 to December 1998, and reports that the stock prices are adversely affected by the interest and exchange rates, whereas it co-moves with the industrial production in the US. The findings show that the stock prices considerably affect the movements in the inflation and exchange rates while the reverse effect is true for the interest rates and industrial production in the long-run. Further, the innovations in the interest rates are found to significantly drive the movements in the exchange rates.

Baur and Lucey (2010) examine the constant and rolling associations between gold with bond and stock markets in the US, UK, and Germany to find out that whether gold is a hedge or safe haven during the extreme market conditions through GARCH models. Their study demonstrates that, on average, gold is a safe haven for only stocks. Further, gold is generally not a safe haven for bonds in any market conditions, namely, its hedging effectiveness holds only for the short-run. The safe-haven role of gold against exchange rate fluctuations, on the other hand, is evidenced by Ciner et al. (2013) during the stock market turmoil periods, highlighting the role of gold as a monetary asset in both the US and UK. The noteworthy finding they reveal, however, is that the currency markets could be regarded as a safe haven against the fluctuations in stock, bond, and gold markets

during the extreme market conditions. Le and Chang (2016), on the other hand, suggest that the daily gold prices and bond rates adversely affect equity prices in the long run. The fluctuations in stock and gold prices seem to be inversely related to the short-term interest rates in the long-run in Japan between the sample period 1997 and 2016. They strongly recommend using the changes in gold and oil markets to predict the movement in equity and bond markets for policy and investment decisions. In a recent paper, Živkov et al. (2019) reveal, as expected in theory, a significantly negative correlation at scales from 2 days to 128 days between the bond rates and stock returns for Turkey, Russia, Hungary, and Romania. The correlation is negative up to the fifth scale and switches sign, however, from negative to positive beyond the sixth scale in Czech and Poland. In other words, these markets could be used as a hedging tool at lower scales and for diversification at higher scales. The findings of the phase difference of the wavelet cross-spectrum also show that both variables are out of phase and move in the reverse direction at medium and higher time scales in all countries, pointing to the validity of dividend discount model and the portfolio rebalancing activities, with exceptions for Czech and Polish markets with positive relations and tactical asset allocation activities. Further, they show that the bond market leads the stock market in Turkey between 2016 and 2018 over 16-64 days cycles due to the existence of relatively high inflation rates. A partially corroborating result is obtained by Aloui et al. (2018), who revealed that stock returns and Islamic bond yields move in the same and opposite directions in the short and longer time-scales, respectively.

Through the adjustment process and VAR models, Norden and Weber (2009) study the dynamic linkages between daily, weekly, and monthly observations of CDS, bond, and stock market prices during the period 2000-2002 for a set of 58 firms operating in different sectors including financial, automotive, and telecommunication. Their results report significantly negative correlation between the CDS spread changes with the changes in stock and bond rates. The CDS markets are found to have a stronger sensitivity to the changes in stock markets than bond markets where the credit quality of the underlying firms and the size of bond issues considerably influence the strength of this sensitivity. Furthermore, they report a one-way causality from the stock returns to the CDS and bond rates and from the CDS movements to the bond rates. Forte and Pena (2009), show that stock prices of 65 individual firms lead CDS spreads in price discovery (24/65) more frequently than the opposite (5/65). Şahin and Özkan (2018), on the other hand, present evidence of significant cointegration relation among stock, exchange rates, and CDS spread. The result of the study detects bidirectional causality, confirming a form of feedback mechanism between the stock returns and the CDS changes in Turkey. Shahzad et al. (2020), using continuous wavelet coherence method, report significantly negative relationships that intensifying over different time scales between the U.S. based sectoral indices CDS spreads.

The study of Arouri et al. (2015) documents new evidence for return as well as volatility spillover effects from the gold market to the stock market in

China and they suggest adding gold to a portfolio consisting of Chinese stocks to reduce portfolio's total risk and thus improve its risk-adjusted returns. In particular, they argue that gold was a safe haven for the Chinese stock market during the recent GFC crisis period. In line with these results, Chkili (2016) purports that the gold-stock market correlation switches sign from negative to positive and vice versa for the BRIC countries during the tested period between January 2000 and July 2014. Jain and Biswal (2016), on the other hand, investigate the relationship between global gold, crude oil, and stock prices and exchange rates in India. Using DCC-GARCH models and nonlinear causality tests, they highlight a two-way asymmetric causality between the negative components gold prices and SENSEX index and the role of gold as a hedging investment asset against the others during the recession and crisis periods. Dahir et al. (2018) report significantly positive correlation and strong evidence for exchange rates Granger-causing stocks, confirming the validity of the traditional approach for Brazil and Russia. Conversely, they discover evidence in favor of the portfolio rebalancing theory for India over different periods.

For the pairs of CDS-interest rates and CDS-exchange rates, the literature includes an abundant amount of papers on these relationships. Empirical studies reveal causal relation from the changes in CDS to the bond rates (Aktug, Vasconcellos, and Bae, 2014;), report causation from the movements in bond rates to the CDS spreads (Aktug et al., 2014; Delis and Mylonidis, 2014), detect causal linkages in both directions (García, Valle, and Marín, 2014; Delis and Mylonidis, 2014), and find causality in neither direction (Aktug et al., 2014; Aksoylu and Görmüş, 2018). Of the studies, Aksoylu and Görmüş (2018) fail to identify evidence of unidirectional causality from the US interest rates to the CDS changes in nine developing countries, such as Turkey, Brazil, and Indonesia. Delis and Mylonidis (2014), on the other hand, report that the direction of causation is bidirectional for Greece, Portugal, and Spain and is unidirectional from the interest rates to the CDS spreads for Italy. García et al. (2014) document significant long-run equilibrium relation for the markets in Spain, France, Italy, Argentina, Brazil, and China. They also identify evidence of the bidirectional Granger-causal linkages for all countries at different lag levels. In a related study, Gün et al. (2016) examine the effect of social events on the CDS rates and the relationship among some selected macroeconomic variables in Turkey. Their paper suggests that the social events unidirectionally Granger-cause the CDS rates and the stock market volatility, whereas it provides strong evidence of bidirectional causal linkages between the Gezi Park events and bond rates. Further, it detects one-way causalities between the CDS changes and with each of the movements in exchange rates, stock market volatility, and interest rates. In addition, the findings reveal that the CDS changes are a Granger cause of the movements in bond, stock, and foreign exchange markets with no reverse causality. The findings of the paper, however, support the presence of bidirectional causal linkage for the pairs of stock-bond markets and purport unidirectional causality from the fluctuations in bond rates to

the exchange rate changes. Using daily observations of four currencies including JPY, EUR, GBP, and AUD in terms of both EUR and USD, Zhang et al. (2010) reveal strong evidence for CDS Granger-causing exchange change rates (in terms of USD) for the whole period and during the recent GFC and conclude that the movements in CDS may proclaim significant carry-trade information for USD market investors. Başarır and Ketten (2016), on the other hand, highlight a long-run relationship among stock prices, exchange, and CDS in Turkey. The findings show no causation in the long-run, however, reveal short-run bidirectional and unilateral causality for the CDS-stock prices and the CDS-exchange rates at different significance levels, respectively. There is a vast literature (see among many others, Andrieş et al., 2014; Baur and Lucey, 2010; Elmas and Polat, 2014; Le and Change, 2016, Özpinar, Ö., Özman, H. and Doru, 2018; and Yıldız, 2014) that investigates the relationship among interest rates, exchange rates, and gold prices in both developed and emerging countries. Of this literature, Özpinar et al. (2018), employing cointegration and causality tests on stock, exchange rate, and CDS spreads, reveal evidence of significant comovement and one-way and two-way causal linkages in Turkey. In other words, there exist bidirectional causality between changes in the exchange rate and interest rates and unilateral causality from the changes in exchange rates to the CDS movements. The test, however, fails to discover any causation relationship between the interest rate fluctuations and the CDS movements. Using the same methodology, Yıldız (2014) reports an insignificant long-run relationship among the stock, gold, interest rates, and exchange rates in Turkey. The findings, on the other hand, show a two-way causality for the pairs of stock and exchange rates, and unidirectional causalities for the pairs of gold and exchange and for the pairs of interest rates and stock prices over the sample period between March 2001 and June 2016. Further, they suggest using all variables for short-run portfolio diversification. By applying the cross-wavelet coherency and the phase difference approaches, Andrieş et al. (2014) provide evidence of comovement between interest rates and exchange rates for the sample period July 1997 and December 2010 in India. In addition, changes in the stock market are led by both the movements in interest and exchange rates. In a related paper, Elmas and Polat (2014) detect that gold prices correlate positively with the DJIA index (significantly) and interest rates (insignificantly). Balı and Cinel (2011), on the other hand, find that stock prices correlate negatively with exchange and interest rates whereas it co-moves with gold prices in Turkey.

Among many others, notable studies under the exchange rates-gold price relationship literature contain Altarturi, Alshammari, Saiti, and Erol (2018), Bhunia (2013), Elmas and Polat (2014), Ingalthalli et al. (2016), Tokat (2013), Toraman et al. (2011), Yıldız (2014), etc. Of this strand of literature, the results of the conditional correlation test by Toraman et al. (2011) purport that the highest, and the only significantly negative, correlation is between the movements in gold prices and the exchange rates among the studied assets in Turkey. Namely, the gold returns move negatively with the DJIA and interest rates however, their estimated

correlation coefficients are statistically insignificant. Further, the DJIA returns correlate negatively but insignificantly with the exchange rates and the interest rates. Altarturi et al. (2018) ascertain that movements in the USD exchange rates affect the gold prices in the reverse direction in the short- and medium-term. Using an asymmetric multivariate MGARCH model, Tokat (2013) finds heteroskedasticity of volatility in stock, gold, and exchange rates and argues that the stock index could be used as a safe haven against other assets in Turkey. Evidence published in the paper of Bhunia (2013), on the other hand, reveals unidirectional causalities running from the exchange rates to the gold prices and from the gold prices towards the stock prices in India. However, the findings also show that the stock market co-move with, but doesn't lead by the exchange rates during the sample period from 1991-01-02 to 2012-12-31. Ingalhalli et al. (2016) study the relationship among exchange rates and stock and gold prices in India using daily observations from January 2005 to July 2015. Albeit to varying magnitudes and significance levels, the variables are found to correlate positively with each other. Their empirical results also show that the gold returns Granger-cause the exchange rate returns and they are caused by the stock returns. Similarly, the stock returns unidirectionally Granger-cause the fluctuations in exchange markets.

The literature for the gold-CDS relationship, in particular, has been relatively scarce. Of the papers, Malhotra and Corelli (2018) investigate stock and macroeconomic variables, including CDS, interest rates, and gold prices, for a sample of 9 different sectors in Europe and the USA over the period 2007/12/14–2017/09/01. Their findings reveal that the CDS spreads are found to co-move and show bidirectional causal linkages with the changes in interest rates during the GFC crisis period. The results provide evidence of a significantly negative association between gold returns and CDS spreads and they conclude that three European sectors could hedge their CDS spread risk with investing in the gold market. Further, their paper detects strong evidence of one-way causality running from the gold returns to the CDS spreads for the banking and transportation sectors whereas the reverse is true for the financial industry during the recent financial crisis period in the US. In a recent paper, Akkaya (2017) investigates the impacts of CDS spreads on the selected macroeconomic variables in Turkey over a sample period extending from January 2008 to March 2016, for a total of 99 monthly observations. Their study reveals potent unidirectional causalities, namely the changes in CDS lead the reel effective exchange rate in price discovery and caused by the gold and stock returns.

This study stems from the necessity to offer a deeper understanding of stock markets - macroeconomic factors as the current literature has produced ambiguous and mixed results using only time-based methods. By employing wavelets as well as standard approaches, the paper tries to uncover the true dynamics of relationships among financial markets that may be hidden over different time horizons since the current literature is scarce for Turkey's case.

II. METHODOLOGY

In this study we employ two widely-used preliminary tests with structural breaks for causality relations, namely the Lee and Strazicich (2003) approach is used for the unit root testing while Hatemi-J (2008) method is preferred for cointegration relationship for the pairs of the nonstationary variables. If our variables are found to be integrated into the first order and cointegrated, we proceed to examine the causality association using the VECM form. For the pairs of the non-cointegrated variables, wavelet coherence is used to detect possible lead-lag and correlation linkages in the time-frequency plane. Finally, we investigate the causal relationship in variance employing the test of Hafner and Herwartz (2006) method for the pairs of stationary variables. In the following, the technical details of some tests, namely Lee and Strazicich (2003) unit root and Hatemi-J (2008) cointegration test, are left to the reader for the reason of brevity.

A. HAFNER AND HERWARTZ (2006) CAUSALITY-IN-VARIANCE TEST

In their empirical study, Hafner and Herwartz (2006) begin by supposing stationarity of $\{\varepsilon_t\}$ and $E[\varepsilon_t|\mathfrak{N}_{t-1}] = 0$ with the condition of $\{\varepsilon_t \in \mathbb{R}^N, t \in \mathbb{N}\}$. In order to test of causality in variance, they suggest using the subsequent null hypothesis as given

$$H_0: VAR(\varepsilon_{it}|\mathfrak{N}_{t-1}) = VAR(\varepsilon_{it}|\mathfrak{N}_{t-1}^{(j)}), \quad (1)$$

where $i = 1, \dots, N$, $j \neq i$, and $\mathfrak{N}_t^{(j)} = \mathfrak{N}_t \setminus \sigma(\varepsilon_{jt}, \tau \leq t)$. In addition, they offer the following model for testing the null hypothesis

$$\varepsilon_{it} = \mathfrak{H}_{it} \sqrt{\sigma_{it}^2} s_t, \quad s_t = 1 + \kappa'_{jt} \omega, \quad \kappa_{jt} = (\varepsilon_{jt-1}^2, \sigma_{jt-1}^2)' \quad (2)$$

where σ_{it}^2 is equal to $\varphi_i + a_i \varepsilon_{i,t-1}^2 + b_i \sigma_{i,t-1}^2$ and \mathfrak{H}_{it} denotes the standardized residuals of the GARCH process. Likewise, the parameter ε_{it} , i.e. the score of the Gaussian log-likelihood function, is determined as $x_{it}(\mathfrak{H}_{it-1}^2) * 0.5$ with the conditions of $x_{it} = \sigma_{it}^{-2}(\partial \sigma_{it}^2 / \partial \Phi_i)$ and $\Phi_i = (\kappa_i, a_i, b_i)'$. A necessary condition for the model given in equation (2) is $\omega = 0$, thereby, one can formulate, respectively, the null and alternative hypotheses as $H_0: \omega = 0$ and $H_0: \omega \neq 0$. Finally, they recommend the following the LM test statistic constructed from univariate GARCH processes as given

$$\lambda_{LM} = 0.25T \left(\sum_{t=1}^T (\mathfrak{H}_{it-1}^2) \kappa'_{jt} \right) \frac{1}{\Omega(\Phi_i)} \left(\sum_{t=1}^T (\mathfrak{H}_{it-1}^2) \kappa_{jt} \right) \xrightarrow{d} \chi^2(2) \quad (3)$$

where the number of misspecification indicators in κ_{jt} establishes the asymptotic distribution of the LM test statistic, thus, it will include two degrees of freedom for asymptotic chi-square distribution.

B. WAVELET COHERENCE AND PHASE DIFFERENCE

Given that the use of wavelet analysis is a well-established approach in the literature, we will briefly, namely without delving into its details, discuss the essential methods, including wavelet coherence and wavelet phase difference, for our purposes (see Torrence and Webster, 1999 for details).

Given two time series X and Y , the cross-wavelet spectrum (wavelet periodogram or scalogram) can be written by the following expression (Torrence and Webster, 1999)

$$W_n^{XY}(d) = W_n^X(d)W_n^Y * (d) \quad (4)$$

where $W_n^X(d)$ and $W_n^Y(d)$ denote the wavelet transforms of X and Y . Besides, n , d , and $*$ represent time index, scale, and complex conjugate, respectively. Since the cross-wavelet spectrum is complex, it can be also defined as $|W_n^{XY}(d)|$.

Following the authors, one could write the squared wavelet coherence as

$$R_n^2(d) = \frac{\left| S \left(\frac{1}{d} W_n^{XY}(d) \right) \right|^2}{S \left(\frac{1}{d} |W_n^X(d)|^2 \right) \cdot S \left(\frac{1}{d} |W_n^Y(d)|^2 \right)} \quad (5)$$

where S indicates smoothing in both scale and time. The authors defined this definition as the absolute value squared of the smoothed cross-wavelet spectrum which is normalized by the smoothed individual wavelet power spectra. Note that, d^{-1} factor is used to convert an energy density and the value of wavelet coherence, $R_n^2(d)$, ranges from 0 to 1, namely it is $0 \leq R_n^2(d) \leq 1$. Grinsted, Moore, and Jevrejeva (2004) state that wavelet coherence could be seen as a localized correlation coefficient in the frequency-time plane where its statistical significance level is estimated using Monte Carlo simulation methods.

Using equation (4) in conjunction with equation (5) gives the following definition for the wavelet-coherence phase difference (Torrence and Webster, 1999)

$$\phi_{x,y}(d) = \frac{1}{\tan} \left(\frac{\mathcal{J} \left(\left(\frac{1}{d} W_n^{XY}(d) \right) \right)}{\mathfrak{R} \left(\left(\frac{1}{d} W_n^{XY}(d) \right) \right)} \right) \quad (6)$$

where \mathcal{J} and \mathcal{R} parameters, respectively, signify the imaginary and smoothed real components of the smooth power spectrum. Note that, the wavelet coherence phase is used to characterize phase, namely the lead-lag, relationships between two time series and will be detailed in the following section.

The phase difference and correlation relationship between the underlying series are depicted by arrows. In other words, the phase difference between the underlying series can be represented by the orientation of the arrows in the high coherence regions. For example, the arrows pointing rightward (\rightarrow) denotes a positive correlation and that the two series are in phase while the arrows pointing leftward (\leftarrow) implies that they are out of phase (anti-phase) and move in the reverse direction. Furthermore, the arrows pointing to the left and up (\nwarrow) and to the right and down (\searrow) indicate that the first variable leads the second while the arrows pointing to the right and up (\nearrow) and to the left and down (\swarrow) suggest that the second leads the first variable.

III. EMPIRICAL RESULTS AND DISCUSSION

To conduct our analysis, we use daily closing prices of Bist100 index, 2-year government bond rates, 5-year CDS, currency basket ($0.50*USDTRY + 0.50*EURTRY$), and gold prices per gram in TRY from January 14th, 2011 to April 30th, 2019, with a length of 2048 trading days after excluding national holidays and non-working days in Turkey. Our dataset is obtained from the EVDS database of the CBRT and two websites (<https://www.investing.com> & <https://www.gold.org/goldhub/data/gold-prices>). Summary statistics for the growth rate of variables, defined as logarithmic first difference and multiplied by 100, are provided in Table 1.

Table 1. Descriptive Statistics

Variables	DL_BOND	DL_CDS	DL_BIST100	DL_CURRENCY	DL_GOLD
Mean	0.0569	0.0544	0.0166	0.061	0.0624
Median	0	-0.0196	0.0744	0	0.0305
Max	13.5262	23.3509	6.2378	9.4882	8.3589
Min	-8.358	-18.4415	-11.0637	-6.8585	-9.3165
Std Dev	1.3332	2.9793	1.4071	0.8116	1.3111
Skewness	1.1511	0.5653	-0.603	1.5337	0.029
Kurtosis	13.8844	10.5402	6.7645	29.0341	8.0612
JB	10556.73***	4958.3***	1332.78***	58611.39***	2185.11***
T	2047	2047	2047	2047	2047

Note: *, **, or *** signify, respectively, rejection of the null hypothesis at the 10%, 5%, and 1% significance levels.

During our period, all variables provided positive return rates and stock returns have remained below the remaining alternative investment instruments in

terms of average and maximum values. Gold prices per gram and currency basket, however, yield the highest return rates of 6.24% and 6.10% with a standard deviation of 1.311 and 0.812, respectively. CDS (23.35%) and bond rates (13.53%) display by far the highest daily changes among the investment instruments during the currency crisis in August 2018 and after the announcement of the press release on the summary of the monetary policy committee meeting, respectively. As evident from Table 1, except Bist100, the other four variables exhibit positive skewness and all five growth rates display excess kurtosis. All these and JB findings taken together show that our data have an asymmetrical distribution with a longer right, except for Bist100 with longer but left, heavy tails and thus indicate a rejection of normality assumption.

Table 2. Lee and Strazicich (2003) unit root test

Variable	Model A			Model C		
	LM test	BP1	BP2	LM test	BP1	BP2
LN_BOND	-2.453	2013-06-13	2015-01-02	-4.279	2012-08-15	2017-12-01
LN_CDS	-2.192	2013-06-24	2014-12-16	-3.251	2012-09-13	2018-01-11
LN_BIST	-2.716	2013-06-13	2017-01-11	-3.806	2012-12-07	2017-04-07
LN_FX	-2.418	2014-01-28	2018-05-23	-4.412	2012-05-23	2018-04-19
LN_GOLD	-1.724	2013-04-12	2018-05-23	-4.387	2011-12-08	2014-08-06
DL_BOND	-2.55	2011-12-30	2016-05-23	-9.267***	2011-12-27	2013-06-18
DL_CDS	-9.517***	2011-12-16	2012-11-29	-15.177***	2012-09-12	2014-06-05
DL_BIST	-4.379**	2014-09-29	2016-05-17	-14.686***	2013-06-04	2015-11-23
DL_FX	-9.436***	2013-04-08	2016-07-20	-17.271***	2015-10-30	2018-05-24
DL_GOLD	-5.744***	2014-02-10	2016-03-30	-16.567***	2012-01-24	2013-06-28

Note: *, **, or *** indicate rejection of the null hypothesis of unit root at 10%, 5%, or 1% significant levels, respectively. The abbreviation BP1 (BP2) stands for the first (second) breakpoint. Model A is a model with a break in intercept while Model C is a model with a break in intercept & trend.

Results of the preliminary analysis for the raw and the first-differenced data reported in Table 2. Before cointegration and causality testing, we perform the minimum LM unit root test of Lee and Strazicich (2003) with two structural breaks to identify unit roots in all underlying variables. The findings suggest the presence of unit roots in all price series; namely, it indicates that the shocks are permanent since there is not any evidence against the null hypothesis in favor of level (Model A) and trend (Model C) stationarity with double structural breaks. Conversely, the test reveals stationarity in the first log-difference of price series, implying that the persistence of shocks is limited. In other words, the test findings show that 4 out of 5 variables are stationary around a broken trend and all series are shown to be trend-stationary when Model A and Model C are used, respectively. It can be concluded that, therefore, our variables are integrated into the first order, $I(1)$, regardless of the model chosen. Given the outcome of the Lee and Strazicich (2003) unit root test, we proceed to investigate whether or not prices are collinear

in the long run by employing the Hatemi-J (2008) cointegration approach with two unknown breaks and report its results in Table 3.

Table 3 presents the empirical findings of the Hatemi-J (2008) cointegration test with two endogenous breaks among the pairs of nonstationary variables. Obviously, we strongly reject the null hypothesis of no cointegration for the 13 out of the 20 pairs of variables, namely we fail to reject the null for "LN_BOND~LN_GOLD", "LN_CDS~LN_GOLD", "LN_BIST~LN_FX", "LN_BIST~LN_GOLD", "LN_FX~LN_BOND", "LN_GOLD~LN_BOND", and "LN_GOLD~LN_CDS" pairs, indicating that the tactical asset allocation strategy is warranted since these variables move apart over time. "LN_BOND" is, however, found to co-move with the prices of CDS, Bist100, and currency basket.

Table 3. Hatemi-J (2008) cointegration test

	Dependent	ADF	BP1	BP2	Phillips Za	BP1	BP2
LN_BOND	LN_CDS	-5.801*	2015-07-09	2016-03-30	-64.031*	2015-07-10	2016-03-29
	LN_BIST	-5.854*	2013-08-02	2016-01-08	-57.829*	2013-07-15	2015-12-18
	LN_FX	-5.327	2013-08-12	2015-02-05	-63.372*	2013-09-02	2015-01-13
	LN_GOLD	-5.168	2015-05-08	2015-09-08	-44.309	2015-04-07	2015-08-28
LN_CDS	LN_BOND	-5.848*	2012-06-01	2016-02-15	-65.072*	2012-05-31	2016-02-16
	LN_BIST	-5.6	2012-11-08	2015-12-22	-56.495*	2012-11-16	2015-12-18
	LN_FX	-5.854*	2012-08-14	2016-01-04	-79.511**	2013-09-02	2015-11-19
	LN_GOLD	-5.14	2013-05-22	2016-01-04	-51.147	2013-05-20	2015-11-18
LN_BIST	LN_BOND	-5.708*	2013-04-24	2016-06-13	-58.839*	2013-05-24	2016-09-06
	LN_CDS	-5.143	2015-01-20	2016-07-11	-60.142*	2013-05-24	2016-09-06
	LN_FX	-4.603	2015-06-10	2016-05-27	-37.555	2015-05-14	2016-09-06
	LN_GOLD	-4.911	2015-07-02	2016-09-28	-41.401	2015-05-15	2016-09-08
LN_FX	LN_BOND	-5.486	2012-08-28	2015-02-23	-47.47	2012-08-09	2015-02-09
	LN_CDS	-6.216**	2012-09-18	2015-12-28	-83.022**	2012-08-31	2015-11-19
	LN_BIST	-5.702*	2012-09-20	2016-02-10	-57.961*	2012-09-18	2016-02-15
	LN_GOLD	-7.066***	2013-04-26	2014-12-24	-96.213***	2013-04-18	2014-11-25
LN_GOLD	LN_BOND	-3.899	2014-11-24	2014-12-16	-23.615	2013-04-04	2015-01-13
	LN_CDS	-4.149	2012-06-27	2016-04-05	-45.639	2012-07-20	2016-02-15
	LN_BIST	-5.668*	2012-09-28	2016-02-12	-58.54*	2012-09-17	2016-02-22
	LN_FX	-6.557***	2013-05-30	2014-11-26	-89.841**	2013-04-09	2014-11-25

Note: *, **, or *** indicate significant cointegration relationship at the 10%, 5%, or 1% significant levels, respectively. The abbreviation BP1 (BP2) stands for the first (second) breakpoint. The gray shaded areas represent nonsignificance.

Similarly, "LN_CDS" in Turkey moves in tandem with bond rates, Bist100, and currency basket, implying that CDS is collinear with those prices in the long-run. "LN_BIST", on the other hand, form a cointegration relationship with

bond and CDS rates, indicating that the Bist100 index shares a nonstationary component with those variables. The average of USDTRY and EURTRY, currency basket, "LN_FX", has significant cointegration relationships at any conventional significance level with CDS rates, Bist100, and gold prices in the long-run. The test also analyzes whether or not gold prices are collinear with the other four variables, and discover that "LN_GOLDS" co-moves only with the prices of the Bist100 index and currency basket in the long-run. The presence of cointegration relationships founded among our variables has ruled out non-causality among variables. Therefore, the direction of the short- and long-run causal linkages for the pairs of cointegrated variables must be tested by employing the method of Granger causality based on VECM.

Table 4. VECM Granger causality test results

Independent	Dependent	Lag	χ^2 Statistics	ect_{t-1}
LN_BOND	⇒ LN_CDS	3	4.51711	-0.01127***
LN_BOND	⇒ LN_BIST	12	24.76608**	-0.00288
LN_BOND	⇒ LN_FX	10	311.1529***	-0.00016
LN_CDS	⇒ LN_BIST	2	23.55562***	-0.00157*
LN_CDS	⇒ LN_FX	2	436.498***	0.0001
LN_BIST	⇒ LN_FX			
LN_FX	⇒ L_GOLD	2	16.83489***	-0.00644**
LN_BIST	⇒ L_GOLD			
Independent	Dependent	Lag	χ^2 Statistics	ect_{t-1}
LN_CDS	⇒ LN_BOND	3	16.62729***	0.00096
LN_BIST	⇒ LN_BOND	12	32.60252***	-0.00154**
LN_FX	⇒ LN_BOND			
LN_BIST	⇒ LN_CDS	1	1.12857	-0.0053***
LN_FX	⇒ LN_CDS	5	27.3042***	-0.00782***
LN_FX	⇒ LN_BIST	2	4.60886*	-0.00681***
L_GOLD	⇒ LN_FX	2	3.60914	0.00181
L_GOLD	⇒ LN_BIST	2	2.21459	-0.00612***

Note: *, **, or *** indicate significant causality at 10%, 5%, or 1% significant levels, respectively. Chi-Square statistics denote short-run and error correction term indicates long-run causality.

As reported in Table 4, the VECM test presents evidence of short-run causality with the chi-square statistics, χ^2 , and of long-run causality with the error correction term, ect_{t-1} , which also indicates the speed and significance of the long-run error adjustment. The findings show that "LN_BOND" co-moves with and Granger-causes "LN_CDS" in only the long-run, however, it led by "LN_CDS" in only short-run. In addition, there seems to be a bidirectional short-run causality but a one-way long-run causality with "LN_BIST". Similarly, "LN_BOND" has significant short-term causes, 311.15***, on currency basket during our period. On

the other hand, the results of the VECM test also show that "LN_BIST" and "LN_FX" variables have short-run and long-run reciprocal and short- and long-run one-way causal linkages with "LN_CDS" in Turkey. Also, there is strong evidence of a unilateral short- and two long-run causalities running from "LN_FX" and "LN_GOLD" to "LN_BIST", respectively, indicating that the currency basket and gold prices could be used to predict the future movements of the stock markets in the short- and long-run but not vice versa. Finally, the currency basket rates are found to have a unilaterally significant lagged impact on the gold prices in the short- and long-run, namely, the changes in currency basket might be used as a reasonable indicator of current development in gold prices, and not the other way around. The significantly negative adjusted coefficient, -0.00644^{**} , on the other hand, suggests that the potential disequilibrium of the long-run relationship between "LN_FX" and "LN_GOLD" will be restored in the following 155.3 days if they deviate from the long-run equilibrium.

The wavelet coherence between the pairs of nonstationary and non-cointegrated variables is depicted through contour plots in the following figures. Each figure comprises of three dimensions, namely frequency which is converted into time units (days) and time components are represented on the vertical (Y -) and horizontal (X -) axes, respectively, while wavelet coherence power spectrum is depicted by a color code in the right-hand ranging from dark-blue (low) to dark red (high) values. It should be noted that the thick and curved black contour shows the 5% level of significance against red noise and the cone of influence indicating the region affected by edge effects, therefore, requiring more caution in interpreting results. It is necessary to note that, for wavelet coherence computations with Morlet wavelet, we execute a publicly available MATLAB code, *wtc(x,y,[settings])*, provided by Grinsted et al. (2004).

Figure 1 depicts the squared wavelet coherence, WTC, for the pairs of "LN_BOND~LN_BASKET" and "LN_BOND~LN_BASKET" variables. A perusal of figure reveals that, as shown in the upper panel, the bond prices and currency basket rates, as expected and in common in existing theory, move together over frequency bands and across time scales, namely, they are in phase. For example, as the arrow \rightarrow visibly indicates, that there is a significantly positive relationship between "LN_BOND" and "LN_BASKET" in the 32~512 days frequency band between 2013 and 2019, implying that both variables have a cyclical effect on each other. This result reinforces the findings of Hacker et al. (2014) who detect a positive relationship at the highest wavelet scales, driving by increasing inflationist pressure in Turkey. It also reveals that during late 2017 and late 2018, arrows are right down (\searrow), hence, "LN_BOND" is leading "LN_BASKET" over 16~64 days cycles. During mid-2018 and late 2019, in the time scale of 96~180 days, we find that the arrows pointing to the right and up, \nearrow , show that the currency basket rates are leading. In line with our results, Andrieş et al. (2014) reveal time and frequency varying lead/lag relationship among stock prices, exchange, and interest rates by employing the same approach for India case.

Conversely, the stock prices and currency basket rates, as depicted in the bottom panel, are negatively correlated and they are out of phase between 2013 and 2015 over 128-256 days cycles, suggesting that they have an anti-cyclical impact on each other. In addition, the significant lead-lag relationship is more intensified in the intermediate frequency bands, mainly between 8 and 180-day holding periods. For instance, the arrows are pointed to the left and up, ↖, suggesting that the currency basket rates lead the stock prices between late 2013 and 2015 over 32-64 days cycles and between mid-2015 and mid-2016. The reverse causality, ↙, can also be observed over 32-64 days cycles during early 2014. This agrees with the results from Granger et al. (2000), Kim (2003), and Balı and Cinel (2011), who report negative correlation and significant evidence for stock prices Granger-causing exchange rates through the wealth effect, confirming the validity of the stock-oriented approach in Turkey.

For the pair of "LN_GOLD~LN_BOND", "LN_GOLD~LN_CDS", and "LN_GOLD~LN_BIST100", the squared wavelet coherence is depicted in Figure 2. As shown in the upper panel, for the pair of gold–interest rates and in the significant zone, namely in the red-colored islands, the arrows are pointed rightward, →, indicating that variables are in phase and co-move between 2013 and 2014 over 32-64 and 96-256 day holding periods. The arrows, ↗, located in the time scale of 96–180 and between the mid-2015 and 2016 and in the time scale of 20–80 days and between 2018 and late 2019 indicate that the underlying series are out of phase and the bond rates are leading gold prices. In the time scale of 64–96 days and between early 2013 and end of 2014, however, the gold prices are leading the interest rates in Turkey.

For the pair of Gold–CDS and in the significant are, the arrows are pointing to the left and down, ↘, suggest that they are out of phase and the CDS are lagging the gold prices in the time scales of 64-96 days between 2013 and 2014. Equally, the arrows, ↗, reveal that the gold prices are lagging and receiving cyclical effects stemming from the CDS prices over 24–64, 64–256, and 64–128-day cycles during late 2011 and end of 2012, between mid-2015 and mid-2016, and between 2018-2019, respectively. As depicted in the bottom panel, the gold and stock prices are out-of-phase and the direction of the correlation is negative between early 2014 and mid-2014 over 32-64 days cycle. Further, the arrows are pointed to the left and down, ↙, and suggest that the variables are in phase and the gold prices are leading the stock prices during mid-2015 and early 2017 in the time scales of 16-64 days. However, the stock prices and gold prices are out of phase and the former is leading with cyclical impacts on the latter variable between mid-2015 and mid-2016 and late 2019 in the time scales of 16-32 days. Our results are consistent with the empirical evidence reported in Dahir et al. (2018) for the BRICS countries and in Tiwari et al. (2015) for India.

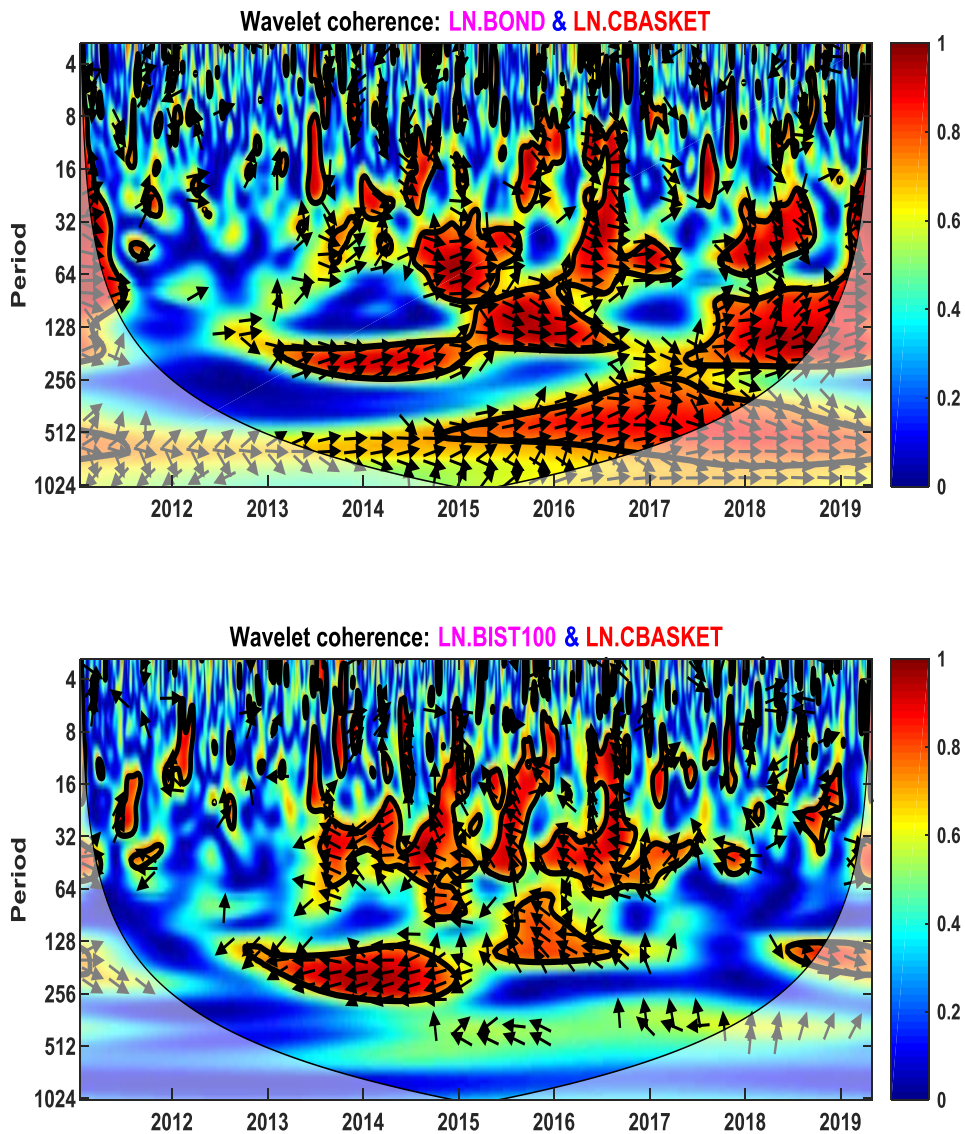


Figure 1. Wavelet coherence between "bond yields – currency basket" and "stock prices – currency basket"

Note: Each red island represents the significance at the 5% level. The direction of the relationship is represented by the orientation of arrows. For details, see the "Methodology" section.

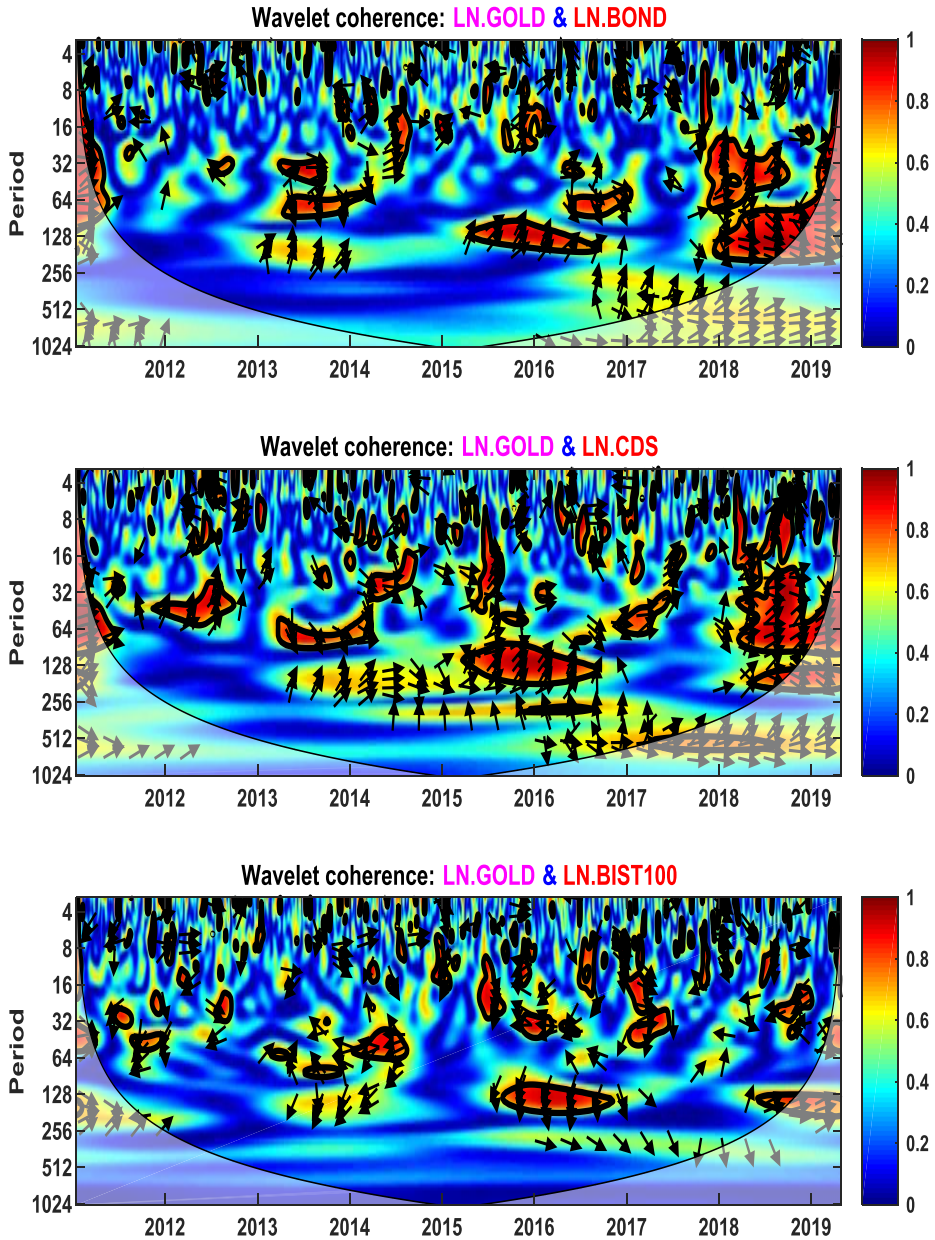


Figure 2. Wavelet coherence between "gold prices – bond yields", "gold prices – CDS", and "gold prices – Bist100"

Note: Each red island represents the significance at the 5% level. The direction of the relationship is represented by the orientation of arrows. For details, see the "Methodology" section.

Table 5. Hafner and Herwartz (2006) causality-in-variance test

Dependent/Independent	DL_BOND	DL_CDS	DL_BIST100	DL_CBASKET	DL_GOLD
DL_BOND		0.381	0.433	1.178	1.822
DL_CDS	11.075***		4.582	1.16	1.764
DL_BIST100	5.586*	2.141		3.339	2.507
DL_CBASKET	169.501***	66.348***	47.519***		7.632**
DL_GOLD	53.72***	45.047***	15.182***	15.776***	

Note: *, **, or *** indicate significant causality-in-variance at the 10%, 5%, or 1% level of significance, respectively. The upper triangular shows, for example, the causality relationship running from "DL_CDS" to "DL_BOND" [0.381] whereas the bottom panel shows the reverse causality.

Table 5 provides the empirical findings of the causality-in-variance test proposed by Hafner and Herwartz (2006) among the first-difference data. Our findings reveal unidirectional causalities among our variables, with exceptions for the pairs of "DL_BIST100~DL_CDS" with no causality relations and "DL_GOLD~DL_FX" with bidirectional causal linkages. In other words, the changes in bond rates unidirectionally Granger-causes the movements in the CDS, stock prices, currency basket rates, and gold prices. Further, the volatility of currency basket and gold prices are caused by the volatility of CDS and stock prices during the sample period. Our findings are in agreement with the results from Delis and Mylonidis (2014) with "Bond⇒CDS" in Italy; from Kim (2003) and Yıldız (2014) with "Bond⇒Stock" in the US and Turkey; from Gün et al. (2016) and Zhang et al. (2010) with "CDS⇒Exchange Rate" in Turkey and the US; from Smith (2001) with "Stock⇒Gold" in the US. However, they contradict Özpınar et al. (2018) with "Bond⇔Exchange Rate" for Turkey; Yıldız (2014) with "Bond⇔Gold" for Turkey; Şahin and Özkan (2018) with "CDS⇔Stock" for Turkey; Akkaya (2017) with "Gold⇒CDS" for Turkey and Yıldız (2014) with "Gold⇒Exchange Rate" for Turkey.

CONCLUSION

In this paper, we investigate the co-movement and causal associations among BIST100, CDS, gold prices, exchange (currency basket), and interest rates in Turkey. Using daily observations, the paper reveals the following empirical results. First, all variables are found to stationary in first log-difference. Second, our paper provides evidence of significant long-run relationships in thirteen out of twenty pairs of variables. Third, the findings of the VECM test reveal two bidirectional and five unidirectional causalities in the short-run; one two-way and six one-way causalities in the long-run among variables, i.e. there exists short-run unilateral and two-way causality relationship between CDS spreads and stock prices. Fourth, the results of wavelet coherence analysis show that all variables correlate negatively with stock prices, as expected, and correlate positively with each other at varying magnitudes and significance levels. Besides, the BIST100

index unidirectionally leads currency basket in the time scale of 16-128 days between 2013-2017 years. Lastly, there exist unidirectional causal linkages among changes in prices for all the pairs of variables, except for BIST100-CDS with noncausality and gold-currency basket with two-way causality. These results, in overall, confirm the validity of the stock-oriented theory, dividend discount model, and the structural model.

Our findings have significant implications for portfolio and risk management and financial stability. Knowing the nature of the relationship among macroeconomic and financial variables could offer significant insights for investors in building portfolio and risk management strategies and for regulatory authorities in constructing monetary policies.

From the portfolio and risk management point of view, the WTC-based results suggest portfolio managers and investors with medium and long-term investment horizons using the stock market as a hedge against other markets and vice versa due to the evidence of negative association intensifying around medium and higher wavelet scales. Further, all variables except stock prices could be seen as a diversifier because of the evidence of positive relationships among these variables. The findings of the causality-in-variance test show that current movements in interest rate could be used to predict future fluctuations in CDS, stock, exchange rate, and gold markets. Besides, the movements in the exchange rate and the gold market might be predicted using the information of the CDS market. On the other hand, the stock market in Turkey is a good indicator of predicting future exchange rates and gold market movements. Lastly, our paper reveals evidence of the usefulness of the exchange rate in predicting gold prices and vice versa. From the policy-making standpoint, on the other hand, policy-makers should take into account time-frequency domain linkages and avoid interrupting foreign exchange rate and bond markets to stabilize the volatilities in these markets since they have significant consequences on the efficiency, resiliency, and soundness of the financial system in Turkey.

In this paper, we did not study the asymmetric or nonlinear relationship and ignore the effect of the crisis on the strength and direction of the relationship. We can conclude that this deficiency warrants future work.

REFERENCES

- Akkaya, M. (2017). Türk tahvillerinin CDS primlerini etkileyen içsel faktörlerin analizi [Analysis of internal factors affecting CDS premiums of Turkish treasuries]. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(107), 130-145.
- Aksoylu, E. and Görmüş, Ş. (2018). Gelişmekte olan ülkelerde ülke riski göstergesi olarak kredi temerrüt swapları: asimetrik nedensellik yöntemi [Credit default swaps as an indicator of sovereign risk in developing countries:

- asymmetric causality method]. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 15-33.
- Aktug, R. E., Vasconcellos, G. and Bae, Y. (2012). The dynamics of sovereign credit default swap and bond markets: empirical evidence from the 2001 to 2007 period. *Applied Economics Letters*, 19(3), 251-259.
- Aloui, C., Jammazi, R., & Hamida, H. B. (2018). Multivariate co-movement between Islamic stock and bond markets among the GCC: a wavelet-based view. *Computational Economics*, 52(2), 603-626.
- Altarturi, B. H., Alshammari, A. A., Saiti, B., & Erol, T. (2018). A three-way analysis of the relationship between the USD value and the prices of oil and gold: A wavelet analysis. *AIMS Energy*, 6(3), 487.
- Andrieş, A. M., Ilnatov, I. and Tiwari, A. K. (2014). Analyzing time–frequency relationship between interest rate, stock price and exchange rate through continuous wavelet. *Economic Modelling*, 41, 227-238.
- Arouri, M. E. H., Lahiani, A. and Nguyen, D. K. (2015). World gold prices and stock returns in China: insights for hedging and diversification strategies. *Economic Modelling*, 44, 273-282.
- Balı, S. and Cinel, M. (2011). Altın fiyatlarının İMKB 100 Endeksi'ne etkisi ve bu etkinin ölçülmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 45-63.
- Başarır, Ç. and Ketem, M. (2016). Gelişmekte olan ülkelerin CDS primleri ile hisse senetleri ve döviz kurları arasındaki kointegrasyon ilişkisi [A cointegration analysis between CDS premiums, stock indexes and exchange rates in emerging countries]. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 369-380.
- Baur, D. G. and Lucey, B. M. (2010). Is gold a hedge or a safe haven? An analysis of stocks, bonds and gold. *Financial Review*, 45(2), 217-229.
- Bhunia, A. (2013). Cointegration and causal relationship among crude price, domestic gold price and financial variables: an evidence of BSE and NSE. *Journal of Contemporary Issues in Business Research*, 2(1), 1-10.
- Chkili, W. (2016). Dynamic correlations and hedging effectiveness between gold and stock markets: evidence for BRICS countries. *Research in International Business and Finance*, 38, 22-34.
- Ciner, C., Gurdgiev, C. and Lucey, B. M. (2013). Hedges and safe havens: An examination of stocks, bonds, gold, oil and exchange rates. *International Review of Financial Analysis*, 29, 202-211.
- Dahir, A. M., Mahat, F., Ab Razak, N. H. and Bany-Arifin, A. N. (2018). Revisiting the dynamic relationship between exchange rates and stock prices in BRICS countries: A wavelet analysis. *Borsa Istanbul Review*, 18(2), 101-113.

- Delis, M. D. and Mylonidis, N. (2011). The chicken or the egg? A note on the dynamic interrelation between government bond spreads and credit default swaps. *Finance Research Letters*, 8(3), 163-170.
- Dornbusch, R. (1976). Expectations and exchange rate dynamics. *Journal of Political Economy*, 84(6), 1161-1176.
- Dornbusch, R. and Fisher, S. (1980). Exchange rates and the current account. *American Economic Review*, 70(5), 960-971.
- Elmas, B. and Polat, M. (2014). Altın fiyatlarını etkileyen talep yönlü faktörlerin tespiti: 1988-2013 dönemi [Determination Demand Factors of Affecting Gold Price: Period 1988-2013]. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 171-187.
- Flannery, M. J. and James, C. M. (1984). The effect of interest rate changes on the common stock returns of financial institutions. *The Journal of Finance*, 39(4), 1141-1153.
- Forte, S. and Pena, J. I. (2009). Credit spreads: An empirical analysis on the informational content of stocks, bonds, and CDS. *Journal of Banking & Finance*, 33(11), 2013-2025.
- Frankel, J. A. (1984). Tests of Monetary and Portfolio Balance Models of Exchange Rate Determination. John Bilson and Richard Marston (Eds.) eds., In *Exchange Rate Theory and Practice*, Chicago: University of Chicago Press for NBER, (pp.239-260).
- García, M. M., Valle, C. T. and Marín, J. L. M. (2014). Sovereign bond spreads and credit default swap premia: cointegration and causality. *Investment Management and Financial Innovations*, 11(2), 47-59.
- Granger, C. W., Huangb, B. N. and Yang, C. W. (2000). A bivariate causality between stock prices and exchange rates: evidence from recent Asian flu. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 40(3), 337-354.
- Grinsted, A., Moore, J. C. and Jevrejeva, S. (2004). Application of the cross wavelet transform and wavelet coherence to geophysical time series. *Nonlinear Processes in Geophysics*, 11(5/6), 561-566.
- Gün, M., Kutlu, M. and Karamustafa, O. (2016). Gezi parkı olaylarının Türkiye kredi temerrüt swapları (CDS) üzerine etkisi [The Effects of Gezi Park Protests on Turkey's Credit Default Swaps (CDS)]. *Journal of Business Research Turk*, 557-575.
- Hacker, R. S., Karlsson, H. K. and Månsson, K. (2014). An investigation of the causal relations between exchange rates and interest rate differentials using wavelets. *International Review of Economics & Finance*, 29, 321-329.
- Hafner, C. M. and Herwartz, H. (2006). A Lagrange multiplier test for causality in variance. *Economics letters*, 93(1), 137-141.

- Hatemi-J, A. (2008). Tests for cointegration with two unknown regime shifts with an application to financial market integration. *Empirical Economics*, 35(3), 497-505.
- Ingalhalli, V. and Reddy, Y. V. (2016). A study on dynamic relationship between oil, gold, forex and stock markets in Indian context. *Paradigm*, 20(1), 83-91.
- Jain, A. and Biswal, P.C. (2016). Dynamic linkages among oil price, gold price, exchange rate, and stock market in India. *Resources Policy*, 49, 179-185.
- Jarrow, R. A. and Yu, F. (2001). Counterparty risk and the pricing of defaultable securities. *The Journal of Finance*, 56(5), 1765-1799.
- Kim, K. H. (2003). Dollar exchange rate and stock price: evidence from multivariate cointegration and error correction model. *Review of Financial Economics*, 12(3), 301-313.
- Le, T. and Chang, Y. (2016). Dynamics between strategic commodities and financial variables: evidence from Japan. *Resources Policy*, 50, 1-9.
- Lee, J. and Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Longstaff, P. F., Mithal, S. and Neis, E. (2003). The credit-default swap market: is credit protection priced correctly? Working Paper, Anderson School, UCLA, August, 1-31.
- Malhotra, J. and Corelli, A. (2018). The determinants of CDS spreads in multiple industry sectors: a comparison between the US and Europe. *Risks*, 6(3), 89.
- Merton, R. C. (1974). On the pricing of corporate debt: The risk structure of interest rates. *The Journal of finance*, 29(2), 449-470.
- Norden, L. and Weber, M. (2009). The co-movement of credit default swap, bond and stock markets: An empirical analysis. *European financial management*, 15(3), 529-562.
- Özpinar, Ö., Özman, H. and Doru, O. (2018). Kredi temerrüt takası (CDS) ve kur-faiz ilişkisi: Türkiye örneği [Credit Default Swap (CDS) & The Link Between Currency And Interest Rate: Turkey]. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 31-45.
- Şahin, E. E. and Özkan, O. (2018). Kredi temerrüt takası, döviz kuru ve Bist100 Endeksi ilişkisi [Credit Default Swap, Exchange Rates and BİST100 Index Relationship: Cointegration and Causality Analysis]. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1939-1945.
- Sakti, M. R. P., Masih, M., Saiti, B., & Tareq, M. A. (2018). Unveiling the diversification benefits of Islamic equities and commodities. *Managerial Finance*, 44(6), 830-850.

- Shahzad, S. J. H., Aloui, C., & Jammazi, R. (2020). On the interplay between US sectoral CDS, stock and VIX indices: Fresh insights from wavelet approaches. *Finance Research Letters*, 33, 101208.
- Smith, G. (2001). The price of gold and stock price indices for the United States. *The World Gold Council*, 8(1), 1-16.
- Tiwari, A. K., Bhanja, N., Dar, A. B. and Islam, F. (2015). Time–frequency relationship between share prices and exchange rates in India: Evidence from continuous wavelets. *Empirical Economics*, 48(2), 699-714.
- Tokat, H. A. (2013). Altın, döviz ve hisse senedi piyasalarında oynaklık etkileşimi mekanizmasının analizi [Volatility interaction mechanism among the gold, foreign exchange and equity markets]. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 48, 151-162.
- Toraman, C., Başarır, Ç. and Bayramoğlu, M. F. (2011). Altın fiyatlarını etkileyen faktörlerin tespiti üzerine: MGARCH modeli ile bir inceleme [Determination of factors affecting the price of gold: a study of MGARCH model]. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3(1), 1-20.
- Torrence, C. and Webster, P. J. (1999). Interdecadal changes in the ENSO–monsoon system. *Journal of Climate*, 12(8), 2679-2690.
- Yıldız, A. (2014). BIST100 endeksi ile alternatif yatırım araçlarının ilişkisi [The relationship between Bist100 index and alternative investment instruments]. *SDÜ İİBF Dergisi*, 19(2), 39-56.
- Zhang, G., Yau, J. and Fung, H. G. (2010). Do credit default swaps predict currency values?. *Applied Financial Economics*, 20(6), 439-458.
- Živkov, D., Njegić, J. and Pečanac, M. (2019). Wavelet analysis of the interdependence between stocks and bonds in the selected East European and Eurasian emerging markets. *Ekonomický Časopis (Journal of Economics)*, 67(2), 175-194.

ORGANIZATIONAL LEGITIMACY: AN IN-DEPTH OVERVIEW THROUGH THE LENS OF INSTITUTIONAL THEORY

Volkan YÜNCÜ*

ABSTRACT

This paper investigates the institutional view on organizational legitimacy and legitimation processes by addressing the principal theses of the institutional school of thought and fundamental arguments raised by institutionalists. Beyond a shadow of doubt, the notion of organizational legitimacy is not a simple phenomenon that can be confined to a sole paradigm or a phenomenon that be explained through a sole theoretical lens. However, based on the idea that theories pinpoint the most relevant factors affecting the phenomena under investigation, I aim to pave the way for further theoretical research by crystallizing how the institutional school of thought embraces organizational legitimacy. In this regard, this paper analyzes the institutional approach to organizational legitimacy by suggesting an in-depth overview of the factors that shape organizational legitimacy and identifies three essential institutional orientations. The paper concludes by indicating to the prominence of cultural frameworks in gaining legitimacy and by suggesting directions for future research.

Keywords: Organization Theory, Organizational Legitimacy, Legitimacy, Institutional Theory

* Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, vyuncu@aku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5401-0683>

Makalenin gönderilme tarihi: 21 Şubat 2020

Kabul tarihi: 13 Temmuz 2020

ÖRGÜTSEL MEŞRUIYET: KURUMSAL KURAM GÖZÜYLE DERİNLEMESİNE BİR BAKIŞ

ÖZ

Bu çalışma, kurumsal kuram düşünce okulunun temel tezlerini ve ortaya koyduğu temel argümanları inceleyerek örgütsel meşruiyet ve meşruiyet süreçlerine ilişkin kurumsal görüşü araştırmaktadır. Hiç şüphesiz, örgütsel meşruiyet kavramı tek bir paradigma ya da tek bir teorik mercekla açıklanabilecek veya sınırlandırılabilir basit bir olgu değildir. Ancak, teorilerin araştırılan olguları etkileyen en ilgili faktörleri saptadığı düşüncesinden hareketle, kurumsal düşünce okulunun örgütsel meşruiyeti nasıl benimsediğini kristalleştirerek daha ileri teorik araştırmaların yolunu açmak hedeflenmektedir. Bu bağlamda, bu çalışma örgütsel meşruiyeti şekillendiren faktörlere derinlemesine bir bakış sunarak kurumsal yaklaşımın örgütsel meşruiyet yaklaşımını analiz etmekte ve üç temel kurumsal yönelimi ortaya koymaktadır. Makale, meşruiyet kazanmada kültürel çerçevelerin önemine işaret ederek ve gelecekteki araştırmalara yönelik öneriler sunarak sonuçlandırılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Örgüt Kuramı, Örgütsel Meşruiyet, Meşruiyet, Kurumsal Kuram

INTRODUCTION

Apparently, organizational legitimacy has attracted significant attention as a point of concern within management research as well as many other disciplines of social science. Having raised great concern especially in management research, organizational legitimacy has been regarded as an abstract, a multidimensional and, essential phenomenon in organization studies (Ruef and Scott, 1998 ; Suchman, 1995). Similar to the way organizational reputation is embraced (Yüncü and Fidan, 2019) organizational legitimacy is often referred to as vital for the survival of organizations (Diez-Martín, Prado-Roman and Blanco-González, 2013; Meyer and Rowan, 1977; Zimmerman and Zeitz, 2002). Therefore, researchers have gone for conceptualizing this multilevel phenomenon to achieve a better understanding of how organizations gain and manage it. As a result of these conceptualization efforts, scholars have developed typologies with some basic and idiosyncratic dimensions of legitimacy. In this sense, Pandora's Box where any researcher can find the definition that best fits his/her purposes (Mazza, 1999, p. 18) was first opened by Singh, Tucker and House (1986) by suggesting a dual structure of organizational legitimacy: internal legitimacy and external legitimacy. Later, Aldrich and Fiol (1994), Scott (1995), and Suchman (1995) suggested their typologies that could be called basic typologies in which normative, cognitive, regulative, moral, pragmatic and sociopolitical aspects of legitimacy are

emphasized. Aldrich and Fiol (1994), for instance, set forth the concepts of cognitive and sociopolitical legitimacy as two essential types of organizational legitimacy. These two essential dimensions formed the basis of the studies of organizational ecologists to measure organizational legitimacy (Suddaby, Bitektine and Haack, 2017, p. 454). Right after, Scott (1995) subdivided Aldrich and Fiol's (1994) classification of sociopolitical legitimacy and he proposed three dimensions: cognitive legitimacy, regulative legitimacy and normative legitimacy. In addition to these typologies, Suchman (1995) proposed another typology that is composed of twelve distinct legitimacy types each of which rests on a different behavioral dynamic (Deephouse and Suchman, 2008, p. 52).

In a parallel fashion, researchers from various disciplines continued to suggest some other idiosyncratic dimension of legitimacy such as media legitimacy (Bitektine, 2011), technical legitimacy managerial legitimacy (Ruef and Scott, 1998), industry legitimacy (Zimmerman and Zeitz, 2002), output legitimacy (Ossewaarde, Nijhof and Heyse, 2008) and relational legitimacy (Tost, 2011). However, the dimensions of these typologies have also caused conceptual turmoil as they lacked an overarching consensus. Whereas these typologies and dimensions of legitimacy overlap in some respects, they differ significantly from one another in some other aspects. According to Díez-Martín et al., 2013, p. 7 such differences among typologies and dimensions can directly be observed within the evaluations of some researchers including Ruef and Scott (1998, p. 877) and Zimmerman and Zeitz (2002, p. 419). This indicates that understanding the general processes underlying organizational legitimacy and legitimation process has remained a tough and persisting problem (Johnson, Dowd, and Ridgeway, 2006, p. 53), and these problems “root in the scientific theories not only on which framework the researchers who create them move but also in the object and method of analysis”(Díez-de-Castro, Peris-Ortiz and Díez-Martín, 2018, p. 1).

As for these scientific theories, “the literature on organizational legitimacy falls fairly neatly into two camps—one strategic, the other institutional” (Suchman, 1995, p. 575). With reference to the fact that the institutional theory underlines the prominence of “social knowledge” and “cultural rule systems” (Scott, 1995) and centers upon “the incorporation of the institutions of the environment into the internal structures of an organization” (Johnson, 2004, p. 13), this paper aims to reflect how the institutional camp (new institutionalism) has embraced organizational legitimacy through a systematic literature review in direct proportion to the increase in the number of major studies. Because, the concept of legitimacy is one of the most important theoretical contribution that new institutionalization theory provides to organizational theory (Keskin, Akgün and Koçoğlu, 2016, p. 319). Hence, by crystallizing how the institutional school of thought embraces organizational legitimacy, I primarily aim to pave the way for further theoretical research regarding organizational legitimacy within the scope of other macro organization theories such as Resource Dependency and Population Ecology.

I. ORGANIZATIONAL LEGITIMACY IN THE CONTEXT OF ORGANIZATION THEORY

Practicing upon sciences, humanities and arts, organization theory establishes a ground for the intellectual challenge of interdisciplinary thinking stretched across the full array of human knowledge (Hatch and Cunliffe, 2013, p. 3). Thus, organization theory as a field that enables integration and interdisciplinary interaction provides the necessary ground for the construction or reconstruction of the concept of legitimacy and legitimation processes by making use of the conceptual and theoretical diversity. However, a cross-fertilization among disciplines is only slightly seen in organizational legitimacy researches as each theoretical approach has utilized its theoretical lenses that often differ from each other in the sense that legitimacy is conceptualized or analyzed (Mazza, 1999). Indeed, most of the attempts to define and conceptualize organizational legitimacy are based on the Weber (1968) who formulates legitimacy as conformity with a set of rules that actors accept as either a set of obligations or as a desirable model of action (Walker, 2004). Weber introduced the notion of legitimacy into sociological theory and it took place in organization theory later (Ruef and Scott, 1998). Then, the contribution of different disciplines to the concept of legitimacy and legitimation processes by their own contextual elements has led to a theoretical nuance that often established a ground of conceptual and typological diversity. Contrary to Weber's formulation of legitimacy in which the importance of social practice and faith in the presence of a legitimate order is emphasized (Weber, 1968), for instance, organization theorists, generally prefer to embrace the concept based on institutional and cultural perspectives, not on the context of power and authority systems.

From my standpoint, the conceptualization process shows a tendency to continue with considerable flexibility that unveiled both efficient conceptual evolution and inefficient conceptual stretching. Due to this conceptual stretching and lacking a consensus on a mutual framework, the current literature presents a series of definitions, measures and theoretical propositions that are not entirely compatible with each other. (Deephouse and Suchman, 2008; Osigweh, 1989). Drawing attention to this drawback, Suchman (1995, p. 572) argues that "research on organizational legitimacy threatens to degenerate into a chorus of dissonant voices" as most of the approaches to organizational legitimacy can only refer to a limited facet of the notion which eventually hinders the flow of knowledge from the theorist to the practitioners by partitioning scientific discourses, theoretical frameworks. Among many other theoretical approaches, the institutional theory, resource dependency theory and population ecology theory intensely emphasize the phenomenon of legitimacy (Kalemci and Tüzün, 2008). However, most of the organizational legitimacy researches come from two theoretical perspectives: strategic approach and institutional approach (Suchman, 1995). More precisely, the concept of legitimacy in organization theory can be grouped into two basic views: functional (strategic) and symbolic institutional (Mazza, 1999). Having a

pragmatic perspective, the functionalist view considers legitimacy as a necessary resource to be effective and productive under social constraints, and it focuses on how organizations strategically manipulate symbols (Massey, 2001) to gain a certain organizational legitimacy. Accordingly, legitimate status is a conferred status and an indispensable element for better access to required resources and survival of an organization in the long-run (Brown, 1998), and therefore steps to legitimize an organization are of great importance (Dowling and Pfeffer, 1975). As well as accessing resources that will bring about competitive advantage, relations with critical power centers that control the resources that are vital for the organization are essential in terms of gaining and preserving organizational legitimacy (Pfeffer and Salancik, 1978). The position of Pfeffer and his friends to take organizations as coalitions in their works and give examples of symbolic persons in the boards of directors could be seen as an indicator that they have an instrumentalist view of legitimacy (Kalemci and Tüzün, 2008).

On the other side, with its focus on more normative and cognitive aspects, the symbolic view takes organizational legitimacy as an output of social processes that determine the codes of admissible operations. It draws attention to the cultural environment in which organizations exist and the pressure this cultural environment exerts on organizations about the normative behaviors that the organization is expected to comply with (Massey, 2001). The concept of legitimacy emphasized by this approach refers to a clear need for cultural support (Yüncü and Koparal, 2017). Indeed, this point indicates the main difference between symbolic (institutional) and functional (strategic) views. According to symbolic (institutional) view, legitimacy is not a resource that organizations use strategically to gain or improve organizational reputation (Yüncü and Koparal, 2017, p. 62). On the contrary, it is the result of a spontaneous harmony between organizations and their cultural environments (Suchman, 1995).

II. INSTITUTIONAL ORIENTATIONS ON ORGANIZATIONAL LEGITIMACY

Institutional approach the foundations of which were laid by Selznick (1949) is known today as new institutional theory especially upon the contributions of Meyer and Rowan (1977), Meyer and Rowan (1983), Meyer and Scott (1983), DiMaggio and Powell (1983), DiMaggio and Powell (1991), and Tolbert and Zucker (1983). Founders of institutional Theory like Selznick (1949) and Parsons (1960) primarily emphasized the normative and regulative facet of institutional systems. Those who contributed to the theory later as mentioned above, referred to these aspects as prominent factors, too. However, they put more emphasis on the role of symbolic elements in forming organizational structures and organizational behavior (Scott, 2004). In other words, “the new institutionalism of organizational analysis is a theory of organizational legitimacy rather than the legitimacy of the organization’s authority structure” (Johnson, 2004, p. 6). From my point of view, the first point to be considered here is how “old” and “new” institutionalists

conceptualized the notions of *institution* and *institutionalization*. In order to understand institutional perspective on organizational legitimacy, I believe these notions should be investigated first to see the whole picture. Because, these two camps approached the question of institutions and institutional change from different perspectives (Rutherford, 1995, p. 450). The old institutional approach, which still has much to offer (Abrutyn and Turner, 2011) postulates a distinction between "organization" and "institution." (Selznick, 1996). Accordingly, an organization is only a rational instrument to achieve specific goals but an institution is an organization that has gained a symbolic value beyond instrumental value. An institution, defined as "the process by which an organization develops a distinctive character structure" (Scott, 2003, p. 66) has a social meaning beyond strict functional requirements (Selznick, 1949). In this sense, institutionalization means "the emergence of orderly, stable, socially integrating patterns out of unstable, loosely organized, or narrowly technical activities" (Broom and Selznick, 1955, p. 238).

On the other hand, new institutionalists define the concept of the institution as "a social order or pattern that has attained a certain state or property" and institutionalization as "the process of such attainment". Accordingly, institutions are socially constructed patterns that reveal a particular reproduction process through which these patterns are supported (Jepperson, 1991). Indeed, new institutionalists assert that "beliefs, rules, cultural values and ethical expectations influence institutions to direct behaviours towards the attainment of external legitimacy" (Pillay, Reddy and Morgan 2016, p. 3; Scott 1987; Zucker 1987). Zucker (1987), who considers legitimacy as a key element for understanding survival and growth of organizations, draws attention to two distinct theoretical approaches to institutionalization within new institutional tenet: environment as institution and organization as institution. Accordingly, the environment as institution approach proposes that institutions exist in an organization's environment as social facts (Galliers and Currie, 2011, p. 140). "The basic process is reproduction or copying of system-wide social facts on the organizational level". The organization as institution approach, however, institutions emerge within the organization and the central process is generation (meaning creation of new cultural elements) at the organization level. Here, reproduction is not a cause but a consequence of institutionalization (Zucker, 1987, p. 444). Also, addressing the question, *What is the meaning of institutional?* Zucker (1987) points at two defining elements shared by the theoretical approaches to institutionalization in organizations. These two are: (a) a rule-like, social fact quality of an organized pattern of action (b) an embedding in formal structures, such as formal aspects of organizations that are not tied to particular actors or situations (Galliers and Currie, 2011, p.140).

Institutionalization, however, "involves the processes by which social processes, obligations, or actualities come to take on a rule like status in social thought and action" (Meyer and Rowan, 1977, p. 341). Such an understanding of

institutionalization implies the emergence, acceptance, and permanence of new organizational forms, modern management practices and organizational fields (Çakar and Danişman, 2012). Tolbert and Zucker's model (1996) exhibit a set of sequential processes that suggests a variability in levels of institutionalization, which means that certain forms of social behavior are exposed more to critical consideration, modification, and emanation than some others (Tolbert and Zucker, 1996). This model is important in terms of revealing the factors that affect different levels of institutionalization and different points of the institutionalization process.

Another concept to focus on to evaluate the sense of organizational legitimacy within the institutionalist paradigm is the notion of *institutional context*. According to Meyer and Rowan (1977, p. 346), who later referred to the institutional context as “the rules, norms, and ideologies of the wider society” (Meyer and Rowan, 1983, p. 84), the *institutional context* is one of the two factors that are effective in the rationalization and spread of the official bureaucracy in modern society. Meyer and Rowan (1983) particularly emphasized institutional context in most of their works and defined it as the rules, norms and ideologies of the society. Besides, Meyer and Rowan (1983) assert that *rationalized myths* are acknowledged as prescriptions of proper conduct as organizations are expected to behave rationally. By conforming to *rationalized myths*, organizations become *isomorphic* with their institutional context so that they can gain legitimacy in the sight of critical constituencies in the environment (Greenwood, Oliver, Suddaby, and Sahlin, 2008, p. 4-6). Indeed, Meyer and Rowan's suggestions also have parallels with the main theses of early institutionalists. These early institutionalists claimed that institutionalized organizations are sensitive to institutional contexts and organizations that want to survive become isomorphic with their institutional context to secure their legitimacy (Greenwood et al., 2008, p. 6).

An influential research that underlines the importance of organizational legitimacy in institutional view was conducted by Tolbert and Zucker (1983). Working on the diffusion and institutionalization of change in formal organization structure, and focusing more on cognitive forms of legitimacy, Tolbert and Zucker (1983) indicates two stages of diffusion. Accordingly, while those who adopt an innovation earlier are mainly inclined to improve internal processes such as streamlining procedures or reducing conflict, later adopters aim at assuring their societal legitimacy regardless of the value for that innovation or idea. In other words, such adoption “fulfills symbolic rather than task-related requirements”. Adoption at this second stage is “related to institutional definitions of the legitimate structural form” (Tolbert and Zucker, 1983, p. 22-26).

As is seen, institutionalists typically refer to organizational legitimacy as the approval of an entity by environmental constituencies. They indicate that it is a *sine qua non*¹ for the survival of organizations, which means that organizational

¹ an essential condition without which something is not possible.

survival and success hinge on organizational legitimacy, and if the organizational structure, activities, actions etc. fail to comply with the changing rules that constitutes the organizational space, organizational legitimacy decreases. Because institutional views assert that legitimacy is attained via structural alignment under isomorphic regimes (Johnson, 2004, p. 13). Correspondingly, as for the factors influencing organizational legitimacy and the characteristics of the legitimacy processes, institutional school points at three factors that are claimed to shape organizational legitimacy: (1) the characteristics of the institutional environment, (2) the organization's characteristics activities and actions, and (3) the legitimation process by which the environment builds its perceptions of the organization (Kostova and Zaheer, 1999, p. 66; Hybels, 1995; Maurer, 1971). Therefore, I will next focus on each of these factors separately.

A. THE EFFECTS OF THE CHARACTERISTICS OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT

It is essential to emphasize at the very beginning that organization theory literature provides us with sufficient evidence on the impact of the institutional environment on organizational legitimacy. Research asserting that the structure of the institutional environment has an effect on the organizational structure draws particular attention. According to very propositions of the new institutionalism, organizational structures and processes do not gain meaning and permanence by providing organizational outputs such as efficiency, productivity or performance. Instead, they gain meaning and permanence in the institutional environment they exist in (Keskin et al., 2016, p. 317). Meyer and Rowan (1977) put forward the first systematic claim about the importance of institutional environments in shaping institutional structures. Accordingly, as stated earlier, organizations that seek to survive become *isomorphic* with their institutional context to gain legitimacy in the sight of critical constituencies in the environment. With this design, they adopt organizational structures and management forms and styles that will increase their organizational legitimacy (Keskin et al., 2016, p. 317). Thus, the formal structures of organizations, especially in the postindustrial society, reflect the myths of their institutional settings (Meyer and Rowan 1977).

Essentially, the process through which organizations adopt similar structures, routines, practices is called institutional isomorphism and it helps organizations gain legitimacy and become institutionalized in their broad institutional environment (Díez-Martín et al., 2013, p. 23). As mentioned above, the rationalized myths that organizations conform to arise as solutions to common problems of organizing and they become rationalized when they are broadly believed to be proper solutions to specific problems (Boxenbaum and Jonsson, 2008, p. 78; Meyer and Rowan, 1977). DiMaggio and Powell (1983, p. 150–153) suggests that there are three major sources of institutional isomorphism. They

include, external pressure exerted by powerful organizations, conditions of uncertainty and increasing professionalization within a sector or field. “These three sources are analytically associated with three specific forms of institutional isomorphism (Table 1) – coercive, mimetic, and normative” (Croucher and Woelert, 2018 ,p. 2). Respectively, coercive isomorphism results from relationships and politics and dependency relationships (Croucher and Woelert, 2018, p. 2) among organizations within environments in which some organizations are reliant on other more powerful actors (Boxenbaum and Jonsson, 2008, p. 80; DiMaggio and Powell, 1983). It is roots in the problem of legitimacy and it is “illustrated by the influence of state agencies on other organisations through the enactment of legislation in the legal environment”(Elbardan and Kholeif, 2017, p. 77). Mimetic isomorphism essentially results from uncertainty and it originates in horizontally positioned peer-organizations (Boxenbaum and Jonsson, 2008). Innovations and practices that appear to increase legitimacy are copied by organizations (McAuley, Johnson and Duberley, 2007, p. 451). Normative isomorphism results from the influence of professionalization as a driving force for institutional isomorphism (Croucher and Woelert, 2018, p. 2; DiMaggio and Powell, 1983).

Table 1. Contrasting types of isomorphism

	Mimetic	Coercive	Normative
Reason to adopt	Uncertainty	Dependence	Duty, obligation
Carrirer	Innovation, visibility	Political law, rules, sanctions	Professionalism, including certification, accreditation
Social basis	Culturally supported	Legal	Moral
Examlle	Reengineering, benchmarking	Pollution controls, school regulations	Accounting standards, consultant training

Source: McAuley et al., 2007, p. 452

Like several researchers within this approach, Scott and Meyer (1983) also suggest that environmental complexity obliges organizations to develop more sophisticated and elaborated internal structures. Such a relation between organizational structure and institutional settings is also mentioned by Powell (1998). In parallel with Scott and Meyer (1983), Powell (1988) professes that organizations settled in environments where they face conflicting demands are more likely to produce complex structures with several managerial entities and boundary-spanning units (Scott, 1995). As another indicator of the relationship between the institutional environment and organizational structure, Berger and Luckmann (1967) stated that the structures of organizations also reflect the socially constructed reality. This claim is also noticeable within the statements of Parsons

(1956) and Udy (1970), who suggests that organizations are largely programmed by their institutional environment (Meyer and Rowan 1977, p. 346). Moreover, the institutional environment, which involves various institutions such as cultural norms and education systems (Aldrich and Fiol, 1994), has a complex structure and originate in a combination of different parts. According to Kostova and Zaheer (1999), however, the complexity of the institutional environment is also suggested in two main facets. First of all, institutional environments are complex and fragmented and consist of particular domains (Scott, 1995) which are termed institutional pillars-*regulatory, cognitive, normative*- (Table 2). For Scott (1995, p. 33-35), institutions are meaningful systems that contain various structures and they have cognitive, normative and regulatory structures and actions. These structures and actions provide stability to social behavior and give meaning to it (Saylam and Leblebici, 2017, p. 101). Secondly, multinational organizations operate in different institutional environments and therefore they deal with several sources of authority (Kostova and Zaheer, 1999; Sundaram and Black, 1992).

Table 2. Pillars of Institutions

	Regulative	Normative	Cultural-Cognitive
<i>Basis of compliance</i>	Expedience	Social obligation	Taken-for-grantedness Shared understanding
<i>Basis of order</i>	Regulative rules	Binding expectations	Constitutive schema
<i>Mechanisms</i>	Coercive	Normative	Mimetic
<i>Logic</i>	Instrumentality	Appropriateness	Orthodoxy
<i>Indicators</i>	Rules Sanctions	Laws Certification Accreditation	Common beliefs Shared logics of action Isomorphism
<i>Affect</i>	Fear Innocence	Guilt/ Shame/Honor	Certainty/Confusion
<i>Basis of legitimacy</i>	Legally sanctioned	Morally governed	Comprehensible Recognizable Culturally supported

Source: Scott, 2014, p. 60

As such, the *regulatory pillar* consists of regulatory institutions that exist in order to procure stability and order in societies and these institutions have the power to establish rules, to check whether others comply with the rules created, and to impose sanctions, punishments in or give rewards to influence future behavior (Scott, 1995). Therefore, an organization needs to assort with the legally notified demands of the regulatory system to gain legitimacy (Kostova and Zaheer, 1999; Murtha and Lenway, 1994). The cognitive pillar takes its roots from social psychology (Berger and Luckman, 1967) and the cognitive school of institutional theory (Meyer and Rowan, 1977; Zucker, 1983). For this school,

organizations need to comply with or be consistent with the cognitive structures established in society to be legitimate and being legitimate requires a "taken-for-granted" status (Aldrich and Fiol, 1994; Suchman, 1995). The cognitive pillar emphasizing the importance of social identities is more about our understanding of who we are and what actions are right or meaningful to us in a given situation (Scott, 1995). As for the normative pillar, it was adopted and examined by early sociologists such as Durkheim, Parsons, and Selznick, due to their tendency to attract attention to institutions such as kinship or religious systems, in which the common beliefs and values are more likely to be observed (Scott, 1995). "Emphasis here is placed on normative rules that introduce a prescriptive, evaluative, and obligatory dimension into social life" (Scott, 1995, p. 37). Normative systems include both values and norms. Norms guide how to do things and define legitimate ways to achieve value attributed outputs. Values, on the other hand, represent basic insights into what is desired or preferred in parallel with the construction of standards to which existing structures or behaviors can be compared and assessed (Scott, 1995). Values are crucial because organizational legitimacy arises from the harmony (conformity) between the values adopted by the organization and broader social values (Parsons, 1960).

Upon this brief, yet a clear explanation of these pillars is provided here, we can also question the relation among these particular domains (pillars) as well: every single pillar for itself or every single pillar for all pillars? Just as factors that are effective in the construction of organizational legitimacy cannot be considered independently of each other, Scott's (1995) institutional pillars are not as mutually exclusive. Kostova and Zaheer (1999, p. 70) explicitly states that it is not correct to consider Scott's (1995) three pillars of the institutional environment as mutually exclusive. Because values can drive cognitive categorization and, in turn, affect and be affected by regulation. Also, the cognitive and normative domains (pillars) rise through education and socialization processes, and primarily the regulatory domain is affected by the interest intermediation process (Kostova and Zaheer, 1999; Murtha and Lenway, 1994). In fact, Scott (2004) admits this in his later work and by acknowledging that these three pillars usually coexist. However, the cultural-cognitive dimension brings a deeper perspective on the foundations of institutional forms (Greenwood et al., 2008, p. 15) most of which act in accordance with certain logic which is called institutional logics (Friedland and Alford, 1991). Here, institutional logics indicate that taken-for-granted rules shape the behavior of the person and it helps determining appropriate behavior and ensuring success (Saylam and Leblebici, 2017, p. 101-102). Moreover, Goodrick and Reay (2011) set forth the concept of a constellation of institutional logics to describe the combination of institutional logics guiding behavior at any one point of time. Contrasting with the previous explanations that have conceptualized variation in logics, they identified three types of constellations. Accordingly, this concept provides a better explanation for not only the situation of a dominant logic, but also situations where multiple societal level logics coexist Goodrick and Reay, 2011, p.

399). Institutional logics approach, however, does not center upon isomorphism. Rather, it center upon the effects of institutional logics on individuals and organisations and provides a bridge between the macro-structural perspectives of DiMaggio and Powell (1991) and Zucker's micro-process approaches (Elbardan and Kholeif, 2017, p. 77).

B. THE EFFECTS OF THE ORGANIZATION'S CHARACTERISTICS AND ACTIONS

In order to exhibit their role in organizational legitimacy, I will discuss the characteristics and the actions and activities of organizations separately under this title. Institutionalists often explain the relationship between an organization's characteristics and organizational legitimacy through the notion of organizational complexity. Organizational complexity can simply be defined as the degree of differentiation existing in the different elements that make up the organization. In an organizational context, complexity provides an explanatory framework of how organizations behave, how individuals and organizations interact in a broader social ecosystem (Kaufmann, Keskinen, Aaltonen, Kaufmann and Mitleton-Kelly, 2003, p. 8). In this sense, the concept of organizational complexity has been described variously by different researchers, and they often focus on different functional aspects of the concept. Notably, the concept is very often referred to as the number of different professional specializations working in an organization. For instance, a university can be thought to have a more complex structure than a high school as universities consist of several faculties where numerous scholars of divergent professional specialties exist. However, it is also related to "the differentiation in structure, authority and locus of control, and attributes of personnel, products, and technologies" (Dooley, 2002, p. 2). The processes reflecting the core capabilities of the organization, technological level, customers and markets, products and product groups, distribution networks, suppliers or geographical location also have an impact on organizational complexity. Moreover, organizations are active systems (Lawrence and Lorsch, 1967) and over time they can create unique internal institutional environment in line with their legitimacy requirements (Selznick, 1957).

As the structure and characteristics of organizations are affected by technical and economic rationality, constraints in resource allocation, managerial heritage, or cognitive orientation of managers (Ghoshal and Bartlett, 1990), organizations can develop their unique (indigenous) structures and abilities over time. In other words, the original organizational structures can be shaped by the efforts of the inner actors of the other as well as the requirements imposed by the strong actors in the corporate environment (Scott, 1995). Wang (2009) points to a common consensus that as organizations grow, they undergo a structural differentiation process (Aytemiz Seymen, 2014, p. 147). As a matter of fact, organizational evolution theory claims that as an organization turns to different markets, their efforts to balance internal and external environmental caused by

alterations in conjuncture also lead to an organizational complexity (Mintzberg and Waters, 1982). As it puts organizational legitimacy at risk, this type of complexity makes control difficult especially in modern organizations (Powell and DiMaggio, 1991, p. 79). More importantly, as an organization may consist of a large number of sub-units with different levels of interdependence and independence relations, the organization itself can be complicated and fragmented just like its institutional context or environment. In this case, an organization would face institutional complexity as it confronts incompatible prescriptions from multiple institutional logics (Greenwood, Raynard, Kodeih, Micelotta and Lounsbury, 2011, p. 318). Hybrid organizations, for instance, which incorporate elements from different institutional logics (Battilana and Dorado, 2010), are obliged to find ways to overcome such demands of these different institutional logics (Pache and Santos, 2011, p. 972). Such complexity is usually more apparent in multinational organizations, where the organization is divided not only by functions or tasks but also by geographic regions. Because interactional conflict is an inevitable part of organizational life in complex structured organizations that coexist in different subsystems with different goals, norms and orientations (Lawrence and Lorsch, 1967). Organizational units that operate in different regions or countries are faced with their own hosting institutional environments differing in terms of legitimacy unique requirements (Ghoshal and Bartlett, 1990; Kostova and Zaheer, 1999). As no single macro structure has proven to fit all the institutional environments yet, (Bartlett, 1983; Ghoshal and Bartlett, 1990), organizations have to revise their operations and the organizational structure gradually becomes more complicated. At the basis of the organizational complexity mentioned here is the desire of organizations that try to adapt to new environments, to make organizational changes in order to maintain their current efficiency by bearing their costs (Kyung Ho Kang and Seoki Lee, 2014).

Secondly, the relationship between an organization's actions and organizational legitimacy is very often emphasized within the works of institutional school. Since most of the efforts to explain the notion of organizational legitimacy are based on the Weber, it is clear that institutional perspective is also quite familiar with Weber's analysis of the legitimacy like so many other perspectives in organization theory (Deephouse and Suchman, 2008).

In this analysis of legitimacy, the importance of social practice is emphasized by suggesting types of social action guided by a belief in the existence of a social legitimate order: a set of determinable maxims, a model regarded by the actor as in some way obligatory or exemplary for him (Ruef and Scott, 1998, p. 877; Weber, 1968, p. 31). In a way that captures the collective nature of legitimation processes (Zelditch, 2001), Weber suggests that a social order is legitimate "only if action is approximately or on the average oriented to certain determinate 'maxims' or rules" (Johnson et al., 2006, p. 55; Weber 1978). From the same tradition, Dornbusch and Scott (1975) extended Weber's formulation of legitimacy in their theory of evaluation of authority (Johnson, 2004, p. 2) by

separating the dual aspects of legitimacy suggested by Weber into validity and propriety. Drawing attention to appropriate patterns of action again, Dornbusch and Scott (1975) refer to propriety as an actor's belief that a social order's norms and procedures of conduct are desirable and appropriate patterns of action.

The role of an organization's actions on organizational legitimacy is also highlighted in classical legitimacy typologies. The typology of Scott (1995) brought a systematic order and an impressive holistic perspective to institutional analysis by separating the regulatory, normative and cultural-cognitive dimensions of legitimacy. As suggested by Scott (1995), for example, normative legitimacy dimension is about the compliance of the actions of organizations with the informal norms, values, beliefs and cultural values of the society. In this sense, cognitive legitimacy is related to actions that are taken-for-granted as it stems from the predominance of organizational actors that are often compared to others, thus procuring patterns for organizational structures and actions (Johnson et al., 2006, p. 59). Another typology that stresses the importance of an organization's actions on legitimacy was suggested by Suchman (1995). Herein, Suchman (1995) suggests twelve distinct legitimacy types each of which rests on a different behavioral dynamic (Deephouse and Suchman, 2008). In this model, dynamics of legitimation are arrayed along two cross-cutting dimensions together with pragmatic, moral and cognitive dimensions of legitimacy: actions and essences. The first of these cross-cutting dimensions reflects the focus of legitimation while the second one captures the temporal texture of legitimation (Suchman, 1995, p. 583). This helps Suchman (1995) provide a more detailed or two-dimensional picture of taken-for-granted status. He terms the taken-for-grantedness of actions as inevitability and taken-for-grantedness of essences as permanence (Suchman, 1995).

C. THE LEGITIMATION PROCESS

The origin of the discourse on legitimation has a complex and controversial back story, yet it paves the way for a tempting intellectual challenge. Within organizational legitimacy literature, there are two camps that challenge each other in this sense: the strategic camp and the institutional camp as the principal subject of this paper (Suchman, 1995, p. 575). To illustrate the difference clearly from the very beginning and to avoid any confusion, however, it is necessary to underline the basic arguments of these two groups regarding their understanding of legitimation and legitimation process. According to the strategic tradition legitimation is essentially purposive, calculated, and frequently oppositional (Suchman, 1995, p. 576) and it is the process through which an organization validates its right to exist to relevant others in a system (Maurer, 1971, p.361). This approach, therefore, postulates a high level of managerial control over the legitimation process, focusing on tangible, real outcomes, such as sales, profits, and budgets (Pfeffer, 1981, p. 5; Suchman, 1995, p. 576;). But from institutional perspective, legitimation is closely associated with the notions of diffusion and

institutionalization (Deephouse and Suchman, 2008, p. 58). For Suchman (1995), it is virtually synonymous with the notion of institutionalization.

Essentially, as a social phenomenon and a hot topic within social sciences, the term legitimation is often associated with the institutional environment, institutional actors along with their actions that lead the way to gain legitimacy (Mazza, 1999, p. 2). Thompson (1967), for example, suggested that legitimacy takes place at the institutional level of formal organizations and that the legitimation of the organization within the social system as one more element of it is among the essential functions of society at the institutional level. From sociological perspective, as another example, Weber refers to institutionalization (or routinization as he terms) as the main mechanism of legitimation that functions at two different levels. These levels are the charismatic level and the rational/legal level (Mazza, 1999, p. 33). Later on, Della Fave (1986) pointed at two basic approaches regarding the legitimacy processes. According to the first group, which included Della Fave (1986) and researchers such as Lenski (1966), Habermas (1973) and Collins (1975), legitimation is the normative approval of stratification. The second group with a non-normative perspective, however, embraces the legitimation process as behavioral acceptance and “legitimacy as a feature of the behaviors expected or desired by the institutions in the society” (Della Fave, 1986, p. 477). In this regard, social entities, structures, actions, ideas, etc. and the acceptability of which are being assessed can all be considered as the subjects of legitimation (Deephouse and Suchman, 2008, p. 54). The interaction between the organization and the environment is a complex social process that is subject to limited rationality, and therefore the process of legitimation is also likely to be a boundedly rational process (Kostova and Zaheer, 1999, p. 67). In due course of such ongoing interaction with the environment, an act of legitimation, however, does not only operate on a single dimension (or pillar as Scott terms). Instead, it could operate on several dimensions. For example, when a new pharmaceutical product is officially approved, such a legitimation cannot be confined to regulatory dimension as it also enhances the ‘cognitive’ comprehensibility and taken-for-grantedness of that new product or confirms the new product’s demonstrable ‘pragmatic’ benefits (Deephouse and Suchman, 2008, p. 68).

In addition, the legitimation process seems to reflect an inherent duality between sociopolitical dynamics that take place at the institutional level and cognitive aspects that can provide explanations for the emergence of taken-for-grantedness (Aldrich and Fiol, 1994; Mazza, 1999). The coexistence of a legitimation process at the sociopolitical and at a cognitive level is one of the significant areas of research within institutional school. Investigation of legitimacy through these two critical levels, which are usually mediated by the legal system and the social construction of taken-for-granted institutions (Berger and Luckmann, 1967), has contributed to the identification of many elements that will contribute to the organizational legitimacy literature (Mazza, 1999). When the assumptions suggested by different disciplines in social sciences about the legitimation process

are examined, the stress on the phenomenon of culture can be observed in many studies in parallel with institutional efforts to conceptualize organizational legitimacy as the degree of cultural backing (Meyer and Scott, 1983). Here, such research stressing the phenomenon of culture points at a common cultural framework through which we know how things should be done or how they are typically done. However, because such frameworks underpin organizational legitimacy, we should also discuss the process of how those existing things became a part of the cultural framework. So that we can understand how social objects are construed as legitimate and how new social objects as legitimate. From this point of view, I believe the work of Johnson et al. (2006) who suggest a process of four stages model through which new social objects and organizational forms gain legitimacy- innovation, local validation, diffusion, and general validation- is crucial. Accordingly, though sometimes identical innovations can co-occur in many regional contexts, a social innovation is fundamentally carried out by actors at the local level. They aim to satisfy a need or fulfill a purpose and new social objects such as strategic resource accessibility issues. If an innovation can gain admission at its local context where the innovation itself is initiated, the innovation acquires local validation creating a new cultural schema that local actors consider useful and even necessary. Upon gaining local validation, this new schema can diffuse into other new, local situations and finally becomes not only a part of society's shared culture but also a part of the status quo by gaining acceptance on a broader environment (Johnson et al., 2006, p. 54).

CONCLUSION

This paper examined the institutional views on organizational legitimacy and legitimation processes. It addressed the principal theses of the institutional school of thought and fundamental arguments set forth by institutionalists. Without a shadow of a doubt, the notion of organizational legitimacy is not a simple phenomenon that could be confined to a single paradigm or a phenomenon that be explained through a single theoretical lens. On the contrary, it is a multilevel and multidimensional construct that still lacks a conceptual consensus as the conceptualization process has shown a tendency to continue with considerable flexibility that unveiled both efficient conceptual evolution and inefficient conceptual stretching. However, in order to gain a better and in-depth understanding of this conceptual turmoil, we have no choice but to resort to such macro theoretical frameworks in which such conceptual or typological problems root. As stated by Johansson and Sell (2004, p.114) theories pinpoint the most relevant factors affecting the phenomena under investigation. In this regard, organization theory as a field that enables integration and interdisciplinary interaction provides a proper ground for the construction or reconstruction of the concept of legitimacy and legitimation processes. Organization literature indicates that the notion of legitimacy has long been a critical subject matter in Institutional

Theory as well as other macro organization theories such as Organizational Ecology and Resource Dependency. With this paper, it is affirmed that Institutional theory is an influential approach to organizations and organizational legitimacy. Institutional view embraces organizational legitimacy as the acceptance of an organization by environmental constituencies and as a prerequisite for organizational survival and success. Highlighting the prominence of the social and cultural environment, they explicitly argue that legitimacy can be attained via structural alignment under isomorphic regimes and that organizational structures represent rationalized myths that conform with cultural values along with beliefs within the environment of an organization. We must underline the fact that some of the terminological elements that are articulated in legitimacy studies within the scope of institutional perspective requires separate attention. Because the ways earlier theorists conceptualize such term as an organization, institution, institutionalization and institutional context differs from those in new institutional statements. However, I believe the emergence of such a distinction between the old and the new supports well-set idea that concepts should evolve as they are used and juxtaposed with other concepts in the course of research (Wright 1985; Kaplan, 1964). Finally, most significant contribution of this paper is about the three main factors (Kostova and Zaheer, 1999) shaping organizational legitimacy. This study contributes to the institutional theory literature by suggesting an in-depth analysis of each of these factors. The findings of these analyses lead to the following conclusions. Firstly, institutional efforts to study organizational legitimacy tends to associate the characteristics of the institutional environment with organizational structure with an emphasis on structural alignment under isomorphic regimes, and pillars of the institutional environment. Another tendency standing out within the institutional school is that Institutionalists often explain the relationship between an organization's characteristics and organizational legitimacy through the notion of organizational complexity. Because it offers an explanatory framework of how organizations and individuals behave or interact in a wider social ecosystem in an organizational context. Another central finding is about the relationship between organizational actions and organizational legitimacy. Literature indicates that the role of an organization's actions on organizational legitimacy is also highlighted in classical legitimacy typologies outlined in institutional perspective. For future studies, I would like to point at two inviting doors through which we can achieve a better understanding of the phenomenon. The first one is related to the process of legitimation itself. With a wide range of subject matter including social entities, structures and actions in a specific cultural framework, legitimacy is a complex social process with limited rationality. However, unveiling the process of how these social entities, structures and actions became a part of a cultural framework or how new social objects are construed as legitimate requires further research. The second one is about applying institutional theory to real life settings. I firmly suggest that future research examine this multilevel phenomenon through empirical study to see if/how the institutional approach operates at a real-life setting.

REFERENCES

- Abrutyn, S. and Turner, J. H.(2011). The old institutionalism meets the new institutionalism. *Sociological Perspectives*, 54(3), 283–306. doi:10.1525/sop.2011.54.3.283
- Aldrich, H. and Fiol, C. M. (1994). Fools rush in? The institutional context of industry creation. *Academy of Management Review* 19(4), 645–670.
- Aytemiz Seymen, O. (2014). Koşul bağımlılık kuramı kapsamında örgüt büyüklüğü-örgüt yapısı ilişkisinin yazımsal açıdan eleştirel bir değerlendirmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 15 (2) , 135-165 . DOI: 10.24889/ifede.268173
- Battilana, J. and Dorado, S. (2010). Building sustainable hybrid organizations: the case of commercial microfinance organizations. *Academy of Management Journal*, 53, pp. 1419–1440.
- Berger, P. and Luckman, T. (1967). *The social construction of reality: a treatise in the sociology of knowledge*. New York:Doubleday. https://doi.org/10.2307/3710424
- Bitektine, A. (2011). Toward a theory of social judgments of organizations: the case of legitimacy, reputation, and status. *Academy of Management Review*. 36. 151-179, https://doi.org/10.5465/amr.2009.0382
- Boxenbaum, E. and Jonsson, S. (2008). Isomorphism, diffusion and decoupling, in *The SAGE Handbook of Organizational Institutionalism* (ed. R. Greenwood,C. Oliver, K. Sahlin, and R. Suddaby), SAGE, London, pp. 78–98.
- Broom, L. and Selznick, P. (1955). *Sociology: a text with adapted readings*. Evanston, IL: Row, Peterson
- Brown, A. D. (1998). Narrative, politics and legitimacy in an IT implementation. *Journal of Management Studies*, 35: 35-58. https://doi.org/10.1111/1467-6486.00083
- Chimezie A. B. and Osigweh, Y. (1989). Concept fallibility in organizational science. *The Academy of Management Review*,14(4), 579-594. Retrieved May 29, 2020, from www.jstor.org/stable/258560, http://doi.org/10.2307/258560
- Collins, R. (1975). *Conflict sociology: toward an explanatory science*. Academic Press.
- Croucher, G and Woelert, P. (2018). *Institutional isomorphism*. In Wiley Blackwell Encyclopedia of Sociology (2nd Ed). Wiley Black Publishing. doi:10.1002/9781405165518.wbeos1127
- Çakar, M. and Danişman A. (2012). *Örgüt kuramları: kurumsal kuram* (Ed: C. Sözen, N. Basım). İstanbul: Beta. s.241-271.

- Deephouse, D. and Suchman, M. (2008). Legitimacy in organizational institutionalism. In R. Greenwood, C. Oliver and R. Suddaby *The SAGE handbook of organizational institutionalism* (pp. 49-77). London: SAGE Publications Ltd., <http://dx.doi.org/10.4135/9781849200387.n2>
- Della Fave, L. R. (1986). Toward an explanation of the legitimation process. *Soc. Forc.* 65:476-500. <https://doi.org/10.1093/sf/65.2.476>
- Diez-Martín, F., Prado-Roman, C., and Blanco-González, A. (2013). Beyond legitimacy: legitimacy types and organizational success. *Management Decision*, 51(10), 1954–1969.
- DiMaggio, P. J. and Powell, W. W. (1991). Introduction. In W. W. Powell and P. J. DiMaggio (Eds.), *The new institutionalism in organizational analysis*, Chicago: University of Chicago Press. pp. 1-40.
- DiMaggio, P. and Powell, W. (1983). The iron cage revisited: institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, 48(2), 147-160., <https://doi.org/10.2307/2095101>
- Dooley, K. (2002). Organizational complexity, *International Encyclopedia of Business and Management*, M. Warner (ed.), London: Thompson Learning, p. 5013- 5022.
- Dornbusch, S. D. and Scott, W. R. (1975). *Evaluation and the exercise of authority*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Dowling, J. and Pfeffer, J. (1975). Organizational legitimacy: social values and organizational behavior. *Pacific Sociological Review*. 18: 122-136, <https://doi.org/10.2307/1388226>
- Elbardan H., Kholeif A.O. (2017). *The legitimacy of internal auditing practice*. In: Enterprise Resource Planning, Corporate Governance and Internal Auditing. Palgrave Macmillan, Cham
- Friedland, R. and Alford, R. R. (1991). Bringing society back in: symbols, practices, and institutional contradictions. W. W. Powell ve P. J. DiMaggio (Ed.). *The new Institutionalism in Organizational Analysis* (232–266). Chicago: University of Chicago Press.
- Galliers, R.D. and Currie, W. (2011). *The Oxford handbook of management information systems: critical perspectives and new directions*. Oxford University Press, Oxford. Gall.
- Ghoshal, S. and Bartlett, C. (1990). The multinational corporation as an interorganizational network. *The Academy of Management Review*, 15(4),603-625. <https://doi.org/10.5465/amr.1990.4310825>
- Greenwood, R., Oliver, C., Suddaby, R. and Sahlin, K. (2008). *The SAGE handbook of organizational institutionalism*. London: SAGE Publications Ltd doi: 10.4135/9781849200387
- Greenwood, R.; Raynard, M.;Kodeih, F.;Micelotta, E., and Lounsbury, M. (2011). Institutional complexity and organizational responses. In J. P. Walsh and A.

- P. Brief (Eds.), *Academy of Management annals*, vol. 5. Essex, UK: Routledge.
- Habermas, J. (1973). *Legitimation Crisis*. Beacon Press.
- Hatch, M. J., and Cunliffe, A. L. (2013). *Organization theory* (3. ed. ed.). Oxford [u.a.]: Oxford Univ. Press.
- Hybels, R. C. (1995). On legitimacy, legitimation and organizations: a critical review and integrative theoretical model. *Academy of Management Journal* (Special Volume), 241–256, <https://doi.org/10.5465/ambpp.1995.17536509>
- Jepperson, R. L. (1991). Institutions, institutional effects, and institutionalism. In W. W. Powell and P. J. DiMaggio (eds.), *The New Institutionalism in Organizational Analysis*: 143–163. Chicago: University of Chicago Press.
- Johansson, A.C. and Sell, J. (2004). Sources of legitimation and their effects on group routines: a theoretical analysis. Pp. 89–116 in *Research in the Sociology of Organizations: Legitimacy Processes in Organizations*, edited by C. Johnson. Oxford, England: Elsevier.
- Johnson, C. (2004). Introduction:legitimacy processes in organizations, Johnson, C. (Ed.) *Legitimacy Processes in Organizations (Research in the Sociology of Organizations, Vol. 22)*, Emerald Group Publishing Limited, Bingley, pp. 1-24. [https://doi.org/10.1016/S0733-558X\(04\)22010-9](https://doi.org/10.1016/S0733-558X(04)22010-9)
- Johnson, C.; Dowd, T. J., and Ridgeway, C. L. (2006). Legitimacy as a social process. *Annual Review of Sociology*, 32: 53–78, <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.32.061604.123101>
- Kalemci A. and Kalemci Tüzün İ. (2008). Örgütsel alanda meşruiyet kavramının açılımı: kurumsal ve stratejik meşruiyet. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2):403-413.
- Kang, K. H. and Lee, S. (2014). The moderating role of brand diversification on the relationship between geographic diversification and firm performance in the us lodging industry. *International Journal of Hospitality Management*, 38, 1-50. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2013.01.001>
- Kauffman, S., Keskinen, A., Aaltonen, M., Kaufmann, S., and Mitleton-Kelly, E. (2003). Organisational complexity foreword.
- Keskin, H. Akgün, A. E. and Koçoğlu, İ. (2016). *Örgüt Teorisi*, Nobel.
- Kostova, T. and Zaheer, S. (1999). Organizational legitimacy under conditions of complexity: the case of the multinational enterprise. *Academy of Management Review*, 24(1): 64–81., <https://doi.org/10.5465/AMR.1999.1580441>
- Lawrence, P. and Lorsch, I. (1967). Differentiation and integration in complex organizations. *Administrative Science Quarterly*, 12: 1-47.
- Lenski, G. (1966). *Power and Privilege*. McGraw-Hill.

- Massey, J.E. (2001). Managing organizational legitimacy: communication strategies for organizations in crisis. *The Journal of Business Communication*, Vol. 38 No. 2, pp. 153-183.
- Maurer, J.G. (1971). *Readings in organization theory: open-system approaches*. New York Random House.
- Mazza, C. (1999). *Claim, intent, and persuasion: organizational legitimacy and the rhetoric of corporate mission statements*. Boston: Kluwer. <https://doi.org/10.1007/978-1-4615-5061-7>
- McAuley, J., Johnson, P. and Duberley, J. (2007). *Organization theory: challenges and perspectives*. Harlow, UK: Pearson Education
- Meyer, J. W. and Scott, W. R. (1983). *Organizational environments. ritual and Rationality*. BeverlyHills: Sage., <https://doi.org/10.1002/pam.4050030417>
- Meyer, J., and Rowan, B. (1977). Institutionalized organizations: formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, 83(2), 340-363. Retrieved February 13, 2020, from www.jstor.org/stable/2778293
- Mintzberg, H., Waters, J.A., (1982). Tracking strategy in an entrepreneurial firm. *Academy of Management Journal* 25 (3), 465-499. <https://doi.org/10.5465/256075>
- Murtha, T., and Lenway, S. (1994). Country capabilities and the strategic state: how national political institutions affect multinational corporations' strategies. *Strategic Management Journal*, 15, 113-129. Retrieved May 31, 2020, from www.jstor.org/stable/2486879
- Ossewaarde, R., Nijhof, A., and Heyse, L. (2008). Dynamics of NGO legitimacy: how organising betrays core missions of INGOs. *Public Administration and Development*, 28, 42-53. <https://doi.org/10.1002/pad.472>
- Pache, A.C. and Santos, F. (2012). Inside the hybrid organization: selective coupling as a response to competing institutional logics. *Academy of Management Journal*, 56, pp. 972-1001.
- Parsons, T. (1956). Suggestions for a sociological approach to the theory of organizations-i. *Administrative Science Quarterly*, 1(1), 63-85. <https://doi.org/10.2307/2390840>
- Parsons, T. (1960). *Structure and process in modern societies*. Glencoe, IL. Free Press.
- Pfeffer, J. and Salancik, G. R. (1978). *The external control of organizations: a resource dependence perspective*. New York: Harper and Row.
- Pillay, S., Reddy, P. S. and Morgan, D. (2016). Institutional isomorphism and whistle-blowing intentions in public sector institutions. *Public Management Review*, DOI: 10.1080/14719037.2016.1178322
- Powell, W. W. and DiMaggio, P. (Eds.) (1991). *The new institutionalism in organizational analysis*. Chicago: University of Chicago Press.

- Powell, W.W. (1988). Institutional effects on organizational structure and performance. In L.G. Zucker (ed.), *Institutional Patterns and Organizations: Culture and Environment*, pp.115–36. Cambridge, MA: Ballinger
- Ruef, M., and Scott, W.R.(1998). A multidimensional model of organizational legitimacy: hospital survival in changing institutional environments. *Administrative Science Quarterly*, 43 (4): 877–904., <https://doi.org/10.2307/2393619>
- Rutherford, M. (1995). The old and the new institutionalism: can bridges be built? *Journal of Economic Issues*, 29(2), 443-451. Retrieved May 30, 2020, from www.jstor.org/stable/4226959
- Scott, R.W. (1995/2001/2014). *Institutions and organizations: ideas, interests, and identities*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Scott, R.W. (2003). *Organizations rational, natural, and open systems* (5th ed). Upper Saddle River, N.J Prentice Hall
- Scott, W. (2004). Reflections on a half-century of organizational sociology. *Annual Review of Sociology*, 30. 1-21. [10.1146/annurev.soc.30.012703.110644](https://doi.org/10.1146/annurev.soc.30.012703.110644).
- Selznick, P. (1957). *Leadership in administration*. Berkeley: University of California Press.
- Selznick, P. (1996). Institutionalism ‘old’ and ‘new.’ *Administrative Science Quarterly*, 41: 270–277.
- Selznick, P. (1949). *TVA and the grass roots*. Berkeley: University of California Press.
- Singh, J.;Tucker, D. and House, R. (1986). Organizational legitimacy and the liability of newness. *Administrative Science Quarterly*, 31(2), 171-193. [doi:10.2307/2392787](https://doi.org/10.2307/2392787)
- Suchman, M. C. (1995). Managing legitimacy: strategic and institutional approaches. *Academy of Management Journal*, 20(3), 571- 610., <https://doi.org/10.2307/258788>
- Suddaby, Roy, Alex Bitektine and Patrick Haack. (2017). Legitimacy. *Academy of Management Annals* 11: 451–78, <https://doi.org/10.5465/annals.2015.0101>
- Sundaram, A. K., and Black, J. S. (1992). The environment and internal organization of multinational enterprises. *Academy of Management Review*, 17: 729-757. <https://doi.org/10.5465/amr.1992.4279065>
- Thompson, J. (1967). *Organizations in action*. New York: McGraw-Hil
- Tolbert, P. S. and Zucker, L. G. (1996). The institutionalization of institutional theory [Electronic version]. In S. Clegg, C. Hardy and W. Nord (Eds.), *Handbook of organization studies* (pp. 175-190). London: SAGE.

- Tolbert, P. S. and Zucker, L.G. (1983). Institutional sources of change in the formal structure of organizations: The diffusion of civil service reform, 1880–1935. *Administrative Science Quarterly* 28:22–39.
- Tost, L. (2011). An integrative model of legitimacy judgments. *Academy of Management Review*, 36(4), 686–710. <https://doi.org/10.5465/amr.2010.0227>
- Walker, H. (2004). Beyond power and domination: legitimacy and formal organizations. *Research in the Sociology of Organizations*. 22. 239-271. [https://doi.org/10.1016/S0733-558X\(04\)22008-0](https://doi.org/10.1016/S0733-558X(04)22008-0)
- Weber, M. (1968). *Economy and society*. G. Roth and C. Wittich (Eds). Berkeley, CA: University of California Press.
- Wright, E. O. (1985). *Practical strategies for transforming concepts*. In E. O. Wright (Ed.), *Classes*: 292-302. London, UK: Verso.
- Yüncü, V. and Fidan, Ü. (2019). Integrating organizational reputation mechanism to decision-making processes: the facebook case. *Journal of Administrative Sciences* Cilt/Volume 17, Sayı/N: 34 ss.pp.: 301-322. <https://doi.org/10.35408/comuybd.425271>
- Yüncü, V. and Koparal, C. (2017). Fundamental paradigms for corporate reputation. "Economics and Applied Informatics, "Dunarea de Jos" University of Galati, Faculty of Economics and Business Administration, issue 2, pages 60-65.
- Zelditch, M. (2001). Theories of legitimacy. In: J. Jost and B. Major (Eds), *The Psychology of Legitimacy: Emerging Perspectives on Ideology, Justice, and Intergroup Relations* (pp. 33–53). Cambridge: Cambridge University Press.
- Zimmerman, M. A., and Zeitz, G. J. (2002). Beyond survival: achieving new venture growth by building legitimacy. *Academy of Management Review*, 27(3), 414.
- Zucker, L. (1987). Institutional theories of organization. *Annual Review of Sociology*, 13, 443-464. Retrieved May 30, 2020, from www.jstor.org/stable/2083256

KESİN HESAP KANUNU VE BÜTÇE HAKKI: TBMM GÖRÜŞMELERİ ÜZERİNDEN BİR ANALİZ

Ferhat AKBEY*

Musa GÖK**

ÖZ

Parlamentonun bütçe hakkının birbirini tamamlayıcı iki unsuru söz konusudur: Birincisi, yürütme erkinin harcama yapmasına ve gelir tahsil etmesine “önceden izin verme ve sınırlandırma”; ikincisi ise bütçe uygulandıktan sonra uygulama sonuçlarını “denetleme”. Parlamento ilkinin Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu görüşmelerinde, ikinci unsuru ise Sayıştay üzerinden yapılan denetimler ve Kesinhesap Kanunu müzakerelerinde devreye alır. Buna karşılık, literatürde genellikle birinci unsur ön plana çıkarılırken, ikinci unsurun özellikle Kesinhesap Kanunu kısmı pek vurgulanmaz. Bu çalışmada, Kesinhesap Kanun teklifinin TBMM’deki görüşmeleri mercek altına alınmış ve Kesinhesap üzerinden Meclis’in etkili bir denetim yapıp yapmadığı incelenmiştir. 2004-2017 yılları arası Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu ve Kesinhesap Kanunu Meclis görüşme tutanakları ayrıntılı biçimde taranmış ve sonuçlar sayısal olarak ortaya konmuştur. Bu bağlamda, görüşme gün sayıları, kanunlarla ilgili toplamda ve madde başına alınan söz ve sorulan soru sayıları, ayrıca verilen önerge sayıları karşılaştırılmıştır. Sonuçta TBMM’de Kesinhesap Kanunu’nun pek önemsenmediği ve bu açıdan “denetim” mekanizmasının etkin işlemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Bütçe Hakkı, Kesin Hesap Kanunu, Hesap Verebilirlik.

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ferhatakbey@erciyes.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0886-3172>

** Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, musa.gok@idu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1253-3288>

Makalenin gönderilme tarihi: 13 Mart 2020

Kabul tarihi: 3 Nisan 2020

FINAL ACCOUNTS LAW AND POWER OF PURSE: AN ANALYSIS BASED ON TGNA NEGOTIATIONS

ABSTRACT

Parliaments have the power of purse that has two complementary components: First one is to give permission to and put limitations on the Executive body to collect revenues and spend; and the second one is to “audit” after the implementation of the budget. The parliament runs the first component during the budget negotiations, and the second one via audits by the Audit Court as well as via negotiations on the Final Accounts Law. Despite this, in the literature, generally the first component is emphasized, and especially the Final Accounts Law part of the second component is neglected. In this study, Final Accounts Law negotiations are scrutinized to search whether TGNA makes an effective audit by that Law or not. TGNA minutes covering 2004-2017 Budget and Final Accounts Law negotiations are comprehensively inspected and numeric results are put forward. Within this framework; number of negotiation days, taking the floor and interrogation numbers on these laws in total and per article, as well as the number of proposals are compared. The result is the fact that, the TGNA does not pay sufficient attention to the Final Accounts Law, and the parliamentary audit mechanism does not work well in this sense.

Keywords: Power of Purse, Final Accounts Law, Accountability.

GİRİŞ

“Bütçe hakkı” denildiğinde, genellikle, devlet bütçesinin hazırlanması ve yürürlüğe girmesi süreçlerinde iktidar (yürütme) gücünün parlamento tarafından sınırlanması ve denetlenmesi; ayrıca bütçe kompozisyonu konusunda temel belirleyici aktörün halk adına parlamento olması anlaşılmaktadır. Oysa bütçe hakkının en temel unsurlarından biri de; harcama yapma, gelir tahsili ve borçlanma gerçekleştirmelerinin, iktidarca, bütçe hukukuna/kanununa ve bu bağlamda yer alan esas ve usullere uygun olarak sonuçlandırılıp sonuçlandırılmadığı konusunda, parlamentonun yıllık bazda iktidardan “hesap sorması”; diğer bir deyişle, kesinhesap kanunu (KHES) aracılığıyla, bütçe uygulama sonuçlarının denetlenmesidir. Bu bağlamda, KHES, bütçe kanunu aracılığıyla verilen harcama yapma, borçlanma ve gelir tahsil etme yetkilerinin uygun biçimde kullanılıp kullanılmadığı konusunda, iktidar ile iktidara yetki veren milletin “ıbralaşmasıdır”. KHES, yukarıda belirtilen özelliği açısından parlamentoya ait bütçe hakkının adeta “mütemmim cüzüdür”.

Bu çerçeveden bakıldığında, KHES’in de en az bütçe kanunu nispetinde önemsenmesi, üzerinde görüşülmesi, değerlendirilmesi, medyada ve kamuoyunda yer bulması ve sonuçlarının halka güçlü bir şekilde duyurulması gerekmektedir.

Parlamento özelinde ise gerek Komisyon gerekse Genel Kurul aşamalarında, her harcamacı kurumun bütçe gerçekleştirmeleri, sadece bütçe kanunu ile usul ve esaslara uygunluk açısından değil, aynı zamanda, verimlilik-etkinlik- tutumluluk (VET) ölçütleri bağlamında da müzakere edilmelidir. Diğer bir deyişle, parlamento, her harcamacı kurumun, kamusal kaynakları etkin ve verimli şekilde sarf edip etmediğini de denetlemelidir. Oysa gerek T.C. Anayasası'nın bütçe ve kesinhesabı düzenleyen 161 inci maddesinde, gerekse 5018 sayılı Kanun'un "Kesin Hesap Kanunu" başlıklı 42 nci maddesinde VET denetimine yönelik bir hüküm bulunmamaktadır. Peki Bütçe Komisyonu ve/veya Genel Kurul'da, Merkezi Yönetim Bütçesinin (MYB) yanı sıra KHES de ciddi tartışmalara konu olmaktadır mıdır, yani yürütme organından gerçekten de kesin bir hesap sorulmakta mıdır? İşte bu çalışmanın amacı, bu soruya yanıt aramak, TBMM'de KHES'in hangi düzeyde tartışıldığını, hangi bağlamlarda ele alındığını ve KHES görüşmelerinden hangi neticelerin çıktığını ortaya koymaktır.

Çalışmada, Türkiye'de KHES'in tarihsel ve hukuki konumu ortaya konduktan sonra; Komisyon ve Genel Kurul görüşmeleri ayrı ayrı ele alınacak şekilde, TBMM'deki MYB ve KHES görüşmeleri değerlendirilmiş, bu görüşmelerin "Bütçe hakkı" çerçevesinde yeterli ve etkili olup olmadığı analiz edilmiştir. Çalışmanın literatüre en önemli katkısı da bu şekilde doğrudan Meclis görüşmeleri üzerinden sürecin test edilmesi olmuştur.

I. BÜTÇE HAKKI ve KESİN HESAP KANUNU

Bütçe hakkı, "yürütme erkinin harcama yapma, gelir tahsil etme ve borçlanma yetkisinin; usul, esas, zaman ve miktar bakımından yasama erki tarafından sınırlandırılması; bütçe uygulandıktan sonra ise, bu sınırlara riayet edilip edilmediğinin yasama erkince denetlenmesi hakkı" şeklinde tanımlanabilir. "Yıllık olma", "önceden izin", genellik ilkesi altında "adem-i tahsis" gibi klasik bütçe ilkelerinde cisimleşen bütçe hakkının kullanımı, genelde "sınırlandırma", yani devlet bütçesi uygulanmadan/kanunlaşmadan, parlamento tarafından konan kısıtlar bağlamında ele alınmaktadır. Oysa yasama erkine ait bütçe hakkının bir yönü "izin verme ve sınırlandırma" iken diğer yönü "denetimdir". Dolayısıyla, bütçe uygulandıktan sonra, parlamento adına yapılan denetimler de, en az bütçenin kanunlaşmasından ve uygulanmasından önce verilen izin ve icbar edilen sınırlar kadar önemlidir. Türkiye'de bu denetimler bir yandan TBMM adına Sayıştay tarafından gerçekleştirilirken, diğer yandan TBMM bütçe hakkından kaynaklanan denetim yetkisini doğrudan KHES aracılığıyla ve bizzat gerçekleştirmektedir.

Bu açıdan, bütçe uygulama sonuçlarının yasama organı tarafından denetlenmesi, bütçe hakkının bir diğer unsurunu oluşturmaktadır. Kesin hesap yasa tasarısı ile gerçekleştirilen bütçe uygulama sonuçları üzerindeki yasama organı denetimi ile millet adına egemenlik kullanan organ, bütçe kesin rakamları üzerindeki denetimi yaparak bütçe hakkının kullanılmasını tamamlamaktadır. Bütçe hakkının bir gereği olarak bütçeyi onaylayan parlamento, aynı hakkın bir gereği olarak bütçe uygulama sonuçlarını gösteren Kesinhesap Yasa Teklifini de

görüşerek kanunlaştırmakta ve böylece mali yılbaşında hükümete bütçe kanunu ile verdiği yetkinin sonuçları hakkında hem bilgilenecek hem de bu sonuçları onaylayarak yürütme organını ibra etmektedir. Bu anlamda bütçe, asil olan vatandaşlar adına parlamentoya bütçe ve kesinhesap denetimi yoluyla yürütmeden hesap sorma imkânını sağlamaktadır. Bütçe hakkı gereği yürütme organına kamu gelirlerini tahsil etme ve kamu gideri gerçekleştirme görev ve yetkisini tevdi eden yasama organının, yürütme organından hesap sorması bütçe uygulama sonuçlarının denetimi yani kesinhesap denetimi ile mümkün olmaktadır. Dolayısıyla kesinhesap denetimi aslında yürütmenin yasamaya karşı hesap verme sorumluluğunun bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan, yasama organının bütçe uygulama sonuçları üzerinde gerçekleştirdiği denetim, salt hukuki ya da siyasi bir denetim olarak değerlendirilemez. Her şeyden önce, kesinhesap kanunu, hükümete verilen harcama yetkisinin kanunlara uygun olarak etkin, ekonomik ve verimli bir şekilde kullanılıp kullanılmadığının bir bakıma parlamento tarafından onaylanması veya aklanması anlamına da gelmektedir. Kesinhesap Yasa Teklifinin görüşmeleri, hükümetin mali, iktisadi, diplomatik, idari ve siyasi performansının denetlenmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, kesinhesabın yasallaşması, parlamentonun bütçeyi onaylama, izleme ve denetleme sürecinin son halkasını oluşturmaktadır (Bağlı, 2012, ss. 67, 69, 71, 72). Özetle, MYB çerçevesinde “izin verme/sınırlandırma” ile başlayan bütçe hakkının kullanımı süreci, bütçe uygulandıktan sonra, kesinhesap kanununun onayı ile tamamlanmaktadır. Dolayısıyla, KHES sürecini önemsemeyen bir “bütçe hakkı kullanımı” milletçe verilen bir hakkın ve yetkinin eksik kullanılması anlamına da gelecek ve demokrasinin hayata geçirilmesi anlamında bir zafiyete yol açacaktır.

Türkiye’de parlamentoda MYB ve KHES görüşmelerine bakıldığında, neredeyse tüm enerjinin MYB üzerine yoğunlaştığı, KHES görüşmelerinin ise adeta usulen gerçekleştirildiği görülmektedir. KHES üzerine müzakerelerin ekseriyetle tamamlayıcı ödenek, Sayıştay raporlarının dikkate alınmaması, bir KHES Komisyonunun ihdas edilmesi gerektiği gibi konular üzerine yoğunlaştığı; ayrıca tarım ürünü fiyatlarından, kadına karşı şiddete, Kıbrıs meselesinden milletvekili dokunulmazlıklarına kadar, KHES ile ilgisiz birçok konunun, bazen görüşülen Kanun Teklifini gölgeleyecek düzeyde uzun bir şekilde tartışıldığı görülmektedir. KHES üzerine yoğunlaşması gereken milletvekillerinin, tüm siyasi hesaplaşmalarını müzakere zeminine taşıyarak KHES’in toplum nezdindeki önem ve kıymetini adeta tağşiş ettiği, mali konular haricinde neredeyse her konuda hesap sorulduğu, asıl odak konusundan sıklıkla uzaklaşıldığı dikkat çekmektedir. Çalışmanın ileriki bölümlerinde bu durum, TBMM tutanaklarından hareketle ve sayısal ve yazınsal örnekleriyle ortaya konmaktadır.

II. TÜRKİYE’DE KESİNHEŞAP KANUNUNUN TARİHİ VE MEVCUT ANAYASAL/YASAL KONUMU

Türkiye’de Kesinhesap olgusunun tarihi en fazla 19’uncu yüzyıla kadar götürülebilmektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bir defa ihdas edildikten

sonra, Kesinhesap Osmanlı döneminden bu yana tüm Anayasalarımıza girmiştir. Bu başlık altında, Kesinhesabın bu tarihçesi ele alındıktan sonra günümüzdeki hukuki durumu ele alınacak, bir sonraki ana başlıkta ise TBMM tutanaklarının detaylı analizinin sayısal sonuçları ortaya konacaktır.

A. TARİHÇE

Tanzimat'a kadar hazinenin gelir ve giderlerini gösteren muhtasar tablolar gerçek bir bütçe olmayıp, o yıl fiilen hazineye giren ve çıkan tutarlarla tahsil edilip harcanan tutarların muhasebe defterlerinden çıkarılan hulasalarından (özet, fezleke) ibaret olmasından dolayı son envanter ya da kesin hesap niteliğindedir. "Devlet-i Âliye'nin Bütçe Nizamnamesi" adı altında çıkarılan 1874 Nizamnamesi ile başta kesin hesap olmak üzere bazı yeni esaslar getirilmiştir. Yeni getirilen esaslara göre; Kesin hesabın hazırlanma esasları düzenlenmiştir. Buna göre her daire yıllık harcamalarını gösteren kesin hesabını ayrıntılı olarak düzenleyip, süresinde Maliye Hazine-i Celile'sine gönderecektir. Kesin hesabın şekli ve içeriği yılbaşında yapılan tahmin bütçesinin şekil ve içeriğine uygun olacak, farklılık varsa açıklama yapılacaktır. Ayrıca; Divan-ı Muhasebat tarafından düzenlenen mazbata ile Muhasebe-i Kat'î-i Umumi Defteri (Genel Kesin Hesap Defteri), Bütçe Komisyonu'nda ve Meclis-i Vükelada incelenip onaylandıktan sonra padişahın iradesi gereğince, yılbaşında yapılan Muvazene-i Umumiye'de (bütçede) olduğu gibi, ilan olunacak; Hazinece mahsup bilgileri ve kayıtları yapılmak üzere Maliye Nezaretine gönderilecektir (Çiçek ve Dikmen, 2015, ss. 86, 90, 91). Bu dönemde, artan savaş harcamalarının da etkisiyle, devlet bütçesinin uygulanmasına bir disiplin getirme arzusunun devreye girdiği; ancak sürecin daha çok "padişaha hesap verme" şeklinde kurgulandığı ve Meclis denetimini zayıf kaldığı görülmektedir.

1876 Anayasası ile kesinhesap kanunu tasarısının en geç dört yıl sonra Meclise sunulması ve devlet gelirlerinin toplanması ve sarfına memur olanların işlemlerini incelemek ve denetlemek için bir Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) kurulması öngörülmüştür. Ancak toplanan parlamentonun ömrü çok kısa olmuş ve 1295 (1877) bütçesini kabul etmiş ve denetim yapamadan dağılmıştır (Yılmaz ve Biçer, 2010, s. 204). 1876 Kanun-i Esasi'ye göre "*Kesin Hesap Yasası, ilgili olduğu yılın gelirlerinden oluşan tutar ile yine o yılın harcamalarından ortaya çıkan giderlerin gerçek miktarını içerir; bunun biçimi ve kısımları dahi, Bütçe Yasası'na tamamen uygun olacaktır*" (md. 103). Ayrıca "*Kesin Hesap Yasa tasarısı, ilgili olduğu yılın bitiminden itibaren en çok dört yıl sonra Meclis-i Umumiye sunulur.*" (md. 104) (Çiçek ve Dikmen, 2015, s. 93). KHES'in bütçe nizamına uygun olarak hazırlanıp sunulacağı konusu burada da görülmektedir. 1874 Nizamnamesi'nden itibaren bütçe ile KHES uyumuna önem verilmesi, Meclis'in teknik olarak meseleye vakıf olmasına ve güçlü bir parlamenter denetime imkân sağlayan bir husus olarak dikkat çekmektedir. Ancak uygulamada, KHES'in Meclis'e sunulma sürelerinin uzun olması etkin bir denetimin önüne geçmiştir.

Bütçe hakkının uygulanmasında esas adım ise II. Meşrutiyet döneminde atılmıştır. II. Meşrutiyet ile birlikte bazı bütçe prensiplerine dayanan ilk çağdaş

bütçe olan 1909 yılı bütçesinden sonra, önce 1910 daha sonra 1912 yılında Muhasebe-i Umumiye Kanunu (MUK) kabul edilmiştir. 1924 Anayasası ile “vergilerin ancak kanunla salınacağı ve alınacağı” hükmüyle vergilerin kanuniliği ile “bütçe kanununun geçerliği bir yıldır” ve “Her yılın kesinhesap kanunu tasarısı, o yılın sonunda başlayarak en geç iki yıl içinde TBMM’ye sunulur” şeklindeki düzenlemelerle bütçe harcamaları ve kesinhesap denetimine ilişkin modern esaslar benimsemiştir (Yılmaz ve Biçer, 2010, s. 204). Görüldüğü gibi, her ne kadar ilk Anayasadan itibaren KHES ihdas edilmiş olsa ve süresi dört yıldan iki yıla düşürülmüş olsa da, Meclis’e sunulma süreleri yine de oldukça uzun olduğundan, tam manasıyla bir parlamenter denetim mümkün olmamıştır. Güncelliğini yitiren bütçe uygulama sonuçları, KHES bağlamında usulen görüşülen bir konu olmanın ötesine geçememiştir.

1961 Anayasası; Bütçe ve kesinhesap kanunu tasarılarının TBMM’ye sunulma ve görüşülme sürecini 1924 Anayasası’ndan daha etkili bir şekilde düzenlemiştir. Buna göre, Kesinhesap Kanunu Tasarısının, ilgili olduğu yılın sonundan başlayarak en geç bir yıl içinde Parlamento’ya sunulması kuralı getirilmiştir (Yılmaz ve Biçer, 2010, s. 205). Buna karşılık, 1980 öncesinde bazı yıllar kesinhesap kanunu tasarıları süresinde TBMM’de görüşülemediği ve on beş yıl, yirmi yıl gibi uzun yıllar geçtikten sonra kanunlaşabilmiştir (Narter, 2012, s. 42). Esasen, 1874 Nizamnamesi ile başlayan KHES süreci, 1982 Anayasası’na kadar etkin bir şekilde yürütülemediği, Kanunlaşma sürecinde yaşanan uzun gecikmeler, yasama erkinin yürütme erkini arzu edilen düzeyde denetlemesini adeta imkânsız kılmıştır. 1982 Anayasası’nın bu ihtiyaca cevap verip vermediği ise, aşağıda da görüleceği üzere, tartışmaya açık bir konu olarak kalmıştır.

1982 Anayasası, 1961 Anayasası’ndaki düzenlemeler yanında kesinhesap kanunu tasarılarının yeni yıl Bütçe Kanun Tasarılarıyla birlikte Plan ve Bütçe Komisyonunun gündemine alınması, Genel Kurul’da görüşülmesi ve birlikte karara bağlanmasını öngörmüştür. (Yılmaz ve Biçer, 2010, s. 205). Yürürlükte kalmaya devam eden 1050 sayılı MUK’nin 101 inci maddesine göre; “(Değişik madde: 26/10/1988 - 3483/1 md.) Bakanlardan her biri kendi bütçesine ait gider kesinhesap cetvelini mali yılın bitiminden itibaren en geç beş ay içinde Maliye ve Gümrük Bakanlığına gönderir. Maliye ve Gümrük Bakanı kendi Bakanlığına ait gider kesinhesap cetvelini aynı süre içinde hazırlamakla beraber Devletin genel gelir ve giderlerini kapsayan Hazine genel hesabını ve kesinhesap kanun tasarılarını düzenleyerek mali yılın bitiminden itibaren en geç yedi ay sonunda Türkiye Büyük Millet Meclisine sevk edilmek üzere Bakanlar Kuruluna sunar. Hazine genel hesabı ve kesinhesap kanun tasarılarının bir örneği de bu süre içinde Sayıştay Başkanlığına gönderilir” [1050 sayılı Kanunun ilk halinde 17 ay olan bu süre, önce 7 aya, ardından 6 aya düşürülmüştür]. MUK 107 nci maddeye göre ise “Sayıştay, Kesinhesap Kanun Tasarılarının kendilerine verilmesinden itibaren en geç yetmişbeş gün içinde, Hazine genel hesabı üzerindeki Genel Uygunluk Bildirimini Türkiye Büyük Millet Meclisine sunar (Değişik madde: 26/10/1988 - 3483/1 md.)”.

1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu çerçevesinde [bütçe denetimi] genellikle mevzuata uygunluğun denetimi şeklinde yapılmış ve kaynakların etkin, ekonomik ve verimli kullanımı hususu ihmal edilmiştir. Dolayısıyla, yapılan denetimlerin, risk, sistem ve performans denetimi yerine sadece mevzuata uygunluk denetimine odaklanması, denetim sürecini etkinlikten uzaklaştırmıştır. 24 Aralık 2003 tarihli ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile 1050 sayılı Kanun döneminde yapılamayan kaynakların etkin, ekonomik ve verimli kullanımı hususlarının denetimine yönelik düzenlemeler yapılmış ve bu kapsamda TBMM’ye sunulacak belge ve raporlar çoğalmıştır (Yılmaz ve Biçer, 2010, s. 220). Bununla birlikte, Meclis çatısı altında gerçekleştirilen KHES görüşmelerinde, bu belge ve raporların pek dikkate alınmadığı, alınsa bile neredeyse yalnızca tamamlayıcı ödenek ve ödenek üstü harcamalara odaklanıldığı görülmektedir. Yani kaynakların etkin, ekonomik ve verimli kullanımına yönelik olarak, belge ve raporlara dayalı verilerden hareketle gerçekleştirilen yasama denetimi oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır.

B. MEVCUT DURUM

Türkiye 10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimiyle fiilen, 16 Nisan 2017 referandumuyla hukuken ve kısmen, 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimi ile de resmen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine (CHS) geçmiştir. Yeni sistemde MYB ve KHES ancak Cumhurbaşkanınca Parlamente’ye “teklif” edilebilmektedir. Bu sistemle Başbakanlık ve bildiğimiz anlamda Bakanlar Kurulu kalkmış, yerine Cumhurbaşkanlığı Kabinesi ihdas edilmiştir. Yine Kalkınma Bakanlığı, Ekonomiden Sorumlu Bakanlık, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü ilga edilmiş; Hazine Müsteşarlığı Maliye Bakanlığı ile birleştirilerek Hazine Maliye Bakanlığı (HMB) halini almış, Gelir Politikaları Genel Müdürlüğü’nün adındaki “Politikaları” ifadesi “Düzenlemeleri” sözcüğü ile değiştirilmiş, Cumhurbaşkanlığına bağlı birçok Kurul ve birimin yanı sıra Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB) kurulmuştur. Bundan böyle MYB ve KHES süreçleri, Cumhurbaşkanlığı bünyesinde ve HMB ile SBB koordinasyonu ile sürdürülecektir.

Yapılan anayasal değişikliklerle, Anayasada 161-164 üncü maddeler arasında yer alan bütçe ve kesinhesap ile ilgili hükümlerden bazıları kaldırılmış, kalan ve değişikliğe uğrayanlar ise tek maddede, 161 inci maddede, birleştirilmiştir. Buna göre, Milli Bütçe Tahmin Raporu, MYB Kanunu’na eklenmesi gereken belgeler arasından çıkartılmıştır. Ayrıca bütçede değişiklik yapmayı (bölümler arası aktarma yetkisini) düzenleyen anayasal hüküm, yani bölümler arası aktarmanın ancak ayrı bir kanunla yapılabileceği hükmü de kaldırılmıştır. Yapılan önemli değişikliklerden, daha doğrusu eklemelerden bir tanesi de “Geçici Bütçe” uygulamasına ilk kez Anayasada yer verilmesi olmuştur.

Bu sistem değişikliğiyle birlikte Anayasa’nın 161 inci maddesine göre; *“Merkezî Yönetim Kesinhesap Kanunu Teklifi, ilgili olduğu malî yılın sonundan başlayarak en geç altı ay sonra Cumhurbaşkanlığı tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulur. Sayıştay genel uygunluk bildirimini, ilişkin olduğu kesinhesap*

kanun teklifinin verilmesinden başlayarak en geç yetmişbeş gün içinde Meclise sunar.... Kesinhesap kanunu teklifi, yeni yıl bütçe kanunu teklifiyle birlikte görüşülür ve karara bağlanır”.

Yeni hükümet sistemi ile birlikte 5018 sayılı Kanun’un 42 nci maddesi de şu şekilde değişmiştir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi, Merkezî Yönetim Bütçe Kanunu’nun uygulama sonuçlarını onama yetkisini Kesinhesap Kanunuyla kullanır. (Değişik fıkra: 2/7/2018-KHK-703/213 md.) Kesin hesap kanunu teklifi, muhasebe kayıtları dikkate alınarak, Merkezî Yönetim Bütçe Kanunu’nun şekline uygun olarak Hazine ve Maliye Bakanlığınca hazırlanır. Bu teklif, bir yıllık uygulama sonuçlarını karşılaştırmalı olarak gösteren değerlendirmeleri içeren gerekçesiyle birlikte izleyen malî yılın Haziran ayı sonuna kadar Cumhurbaşkanı tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulur ve bir örneği Sayıştaya gönderilir. ... İdarelerin faaliyet raporları, genel faaliyet raporu, dış denetim genel değerlendirme raporu ve kesin hesap kanunu teklifi ile Merkezî Yönetim Bütçe Kanunu teklifi birlikte görüşülür. Ancak, bu raporlar ile genel uygunluk bildirimini Türkiye Büyük Millet Meclisi komisyonlarında öncelikle görüşülür. ...”.

5018 sayılı Kanun’un KHES üzerine Sayıştayca verilecek Genel Uygunluk Bildirimlerine (GUB) ilişkin 43 üncü maddesinin ilgili hükümleri şu şekildedir: “Sayıştay, merkezî yönetim kapsamındaki kamu idareleri için düzenleyeceği genel uygunluk bildirimini, kesin hesap kanun teklifinin verilmesinden başlayarak en geç yetmiş beş gün içinde Türkiye Büyük Millet Meclisine sunar. Genel uygunluk bildirimini; dış denetim raporları, idare faaliyet raporları ve genel faaliyet raporu dikkate alınarak hazırlanır. Kesin hesap kanunu teklifi ve genel uygunluk bildiriminin Türkiye Büyük Millet Meclisine verilmiş olması, ilgili yıla ait Sayıştay’ca sonuçlandırılmamış denetimleri önlemez ve hesapların kesin hükme bağlandığı anlamına gelmez”.

6085 sayılı Sayıştay Kanunu’nun “Genel uygunluk bildirimini” başlıklı 41 inci maddesinin ilgili hükümleri şu şekildedir: “Sayıştay, merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri için düzenleyeceği genel uygunluk bildirimini, kesin hesap kanun teklifinin verilmesinden başlayarak en geç yetmişbeş gün içinde Türkiye Büyük Millet Meclisine sunar. Genel uygunluk bildirimini taslağı; denetim grup başkanlıklarınca denetim sonuçları ve faaliyet raporları dikkate alınarak hazırlanır. Uygunluk değerlendirmesinde kesin hesap kanunu teklifinde yer alan Merkezî Yönetim Bütçe Kanunu uygulama sonuçları, kamu idare hesapları esas alınarak saptanan sonuçlarla karşılaştırılır. Bu karşılaştırmada bunların uygunluk derecesiyle birlikte kamu idare hesaplarını oluşturan mali rapor ve tablolar ile kesin hesap kanunu teklifi ekinde yer alan cetvel ve belgelerin güvenilirliği ve doğruluğu da değerlendirilir. Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulması gereken diğer hususlar da belirtilerek düzenlenen genel uygunluk bildirimini taslakları grup başkanlıklarınca Sayıştay Başkanlığına sunulur...”.

Görüldüğü gibi KHES yalnızca Anayasa’da değil, 5018 ve 6085 sayılı Kanunlarda da ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Ancak önemli olmakla birlikte

mevzuattan ziyade, uygulamada Meclis'in KHES için mevzuatla çizilen “mali denetim” rolünü ne derece etkin yerine getirdiği daha hayatidir. Aşağıda da görüleceği üzere, 2004-2017 yılları Meclis tutanakları incelendiğinde, KHES aracılığıyla etkin bir mali yasama denetiminin varlığından söz etmek maalesef pek mümkün görünmemektedir. TBMM üyelerinin KHES üzerinde MYB kadar durmadıkları, hatta bazı yıllar KHES maddeleri üzerine hiç söz alınmadığı, maddeler hiç görüşülmeden KHES'in oylanarak kanunlaştırıldığı görülmektedir.

III. TBMM GÖRÜŞMELERİNDE KESİN HESAP KANUNU

Çalışmanın Meclis tutanaklarından hareketle ortaya koyduğu sonuçların değerlendirildiği asıl önemli kısmı bundan sonra başlamaktadır. Elbette önce, KHES'in TBMM görüşmelerindeki usul, esas ve içerikten bahsetmek, sonrasında KHES görüşmelerinde söz alma, soru sorma ve oylama konusunda Meclis üyelerinin performansını değerlendirmek yerinde olacaktır. Böylelikle hem sürecin hukuki dayanakları ve içeriği ortaya konacak hem de bu dayanaktan hareketle, Meclis üyelerinin KHES konusundaki hassasiyetlerini değerlendirmek mümkün olacaktır.

A. USUL VE İÇERİK

1982 Anayasası'nda, Bütçe Kanun Tasarısı ile Kesinhesap Kanun Tasarılarının komisyonlarda görüşülmesi zorunluluğu dışında, yasa tasarısı ve tekliflerinin komisyonlarda inceleneneğine ilişkin genel bir kural bulunmamaktadır. 1961 Anayasası'nda da böyle bir hüküm yoktu (Özalp, 2006, s. 278). Ancak TBMM İçtüzüğü'nün 74 üncü maddesinin son fıkrasında “Kanun teklifleri, Başkanlıkça komisyonlara doğrudan doğruya havale edilir” hükmüne istinaden, kanun teklifleri ilgili komisyonlara havale edilmektedir.

TBMM İçtüzüğü'nün 62 nci maddesine göre, bütçe sunuş konuşmasını yürütme adına Cumhurbaşkanı yardımcısı veya bir bakan yapar. Bütçe ve kesinhesap kanun tekliflerinin görüşüldüğü Genel Kurul oturumlarına yürütme adına Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar katılabilir ve görüş bildirebilir. Cumhurbaşkanı yardımcıları, bakanlar veya zorunlu durumlarda bakan yardımcılarını ve üst kademe kamu yöneticilerini Anayasanın 119 uncu maddesindeki hallerde Meclis Başkanının daveti üzerine bilgilendirme yapmak üzere Genel Kurul oturumlarına katılabilir. Sayıştay Başkanı veya yetkilendireceği daire başkanı ya da üye, gerektiğinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde açıklama yapabilir.

TBMM İçtüzüğü'nün 142 nci maddesine göre ise, MYB kanun teklifleri, Merkezî Yönetim Bütçe Kanunu'nda değişiklik yapılmasına, merkezî yönetim kapsamındaki kamu idarelerine ek ödenek verilmesine veya bu idarelerin bütçeleri arasında ödenek aktarması yapılmasına dair kanun teklifleri ile geçici bütçe kanun tekliflerinin tümü; vergi, resim ve harçlar konulmasına, kaldırılmasına, eksiltilmesine veya artırılmasına dair kanun tekliflerinin tümü; merkezî yönetim kesinhesap kanunu teklifleri; ... ve İçtüzüğün emredici hükümleriyle belirtilen diğer hususların oylanması açık oylama ile yapılır. “Kesinhesap” başlıklı 180 inci

maddeye göre ise, Hesapları İnceleme Komisyonu, her malî yılın sonunda, Türkiye Büyük Millet Meclisine ait geçen yıl bütçesinin kesinhesabını bir raporla birlikte Genel Kurula sunar. Genel Kurul bu raporu bilgi edinmekle yetinir.

Görüldüğü gibi MYB Kanununun Genel Kurul'da görüşülme usulleri TBMM İçtüzüğü'nde ayrıntılı sayılabilecek şekilde açıklanmışken, merkezi yönetime ait KHES'in görüşülmesine dair bir ayrıntıya rastlanmamaktadır. Uygulamada ise, KHES'in görüşülmesi aşağıdaki Tablo 1'de gösterildiği gibi gerçekleşmektedir:

Tablo 1. KHES'in Bütçe Komisyonu ve TBMM Genel Kurulu'nda Görüşülme Usulü

KHES Komisyon'da Görüşülme Usulü	KHES Genel Kurul'da Görüşülme Usulü
<ul style="list-style-type: none"> • Bakan (HvMB) Sunumu • Söz talebi olan vekillerin söz/soruları • Bakan'ın cevabı • MYB ve KHES'in birinci maddelerinin okunması • Bütçesi görüşülecek kurumların sunumları • Söz talebi olan vekillerin söz/soruları • İlgili Kurum temsilcilerinin cevapları • Kurumların bütçe ve kesin hesaplarının oylanması • MYB 1. Maddeden başlanarak oylanması (varsa önergeler) • KHES 1. Maddeden başlanarak oylanması (varsa önergeler) • Bakan ve Komisyon Başkanının teşekkür konuşması 	<ul style="list-style-type: none"> • CB Yardımcısı veya Bakan Sunumu • Parti grupları adına konuşmalar • Hükümet adına cevaplar (CB yardımcı veya HvMB) • Şahısları adına MV'lerinin lehte/aleyhte konuşmaları • MYB ve KHES 1. Maddelerinin okunması • Parti grupları adına konuşmalar • Şahısları adına MV'lerinin lehte/aleyhte konuşmaları • Hükümet adına cevap konuşmaları • Soru-cevap bölümü • (Varsa) önergeler • Kurum bütçelerinin (A ve B cetvellerinin) ve kesin hesaplarının sırasıyla okunması ve oylanması • MYB 1. Maddenin yeniden okunması ve oylanması • MYB 2. Maddenin okunması ve oylanması • MYB 3. Maddeden itibaren görüşülme usulü: <ul style="list-style-type: none"> ○ Maddenin okunması ○ Parti grupları adına konuşmalar ○ Şahısları adına MV'lerin konuşmaları ○ Soru-cevap bölümü ○ (Varsa) önergeler (görüşülmeden, gerekçesinin okutulup oylanması) ○ Maddenin oylanması • KHES 1. Maddenin okunması ve oylanması • KHES 2. Maddeden itibaren: <ul style="list-style-type: none"> ○ Maddenin okunması ○ Parti grupları adına konuşmalar ○ Şahısları adına MV'lerin konuşmaları ○ Soru-cevap bölümü ○ (Varsa) önergeler (görüşülmeden, gerekçesinin okutulup oylanması) ○ Maddenin oylanması • Böylece MYB ve KHES maddelerinin oylanması ve kabulü • (Bir sonraki oturumda) MYB ve KHES'in tamamı üzerine parti grupları ve şahıslar adına konuşmalar • Hükümet adına konuşmalar/cevaplar • Şahısları adına lehte/aleyhte konuşmaları • Sırasıyla MYB ve KHES'in bütünüünün oylanması • Oturum Başkanı ve Hükümet temsilcisinin teşekkür konuşmaları

Kaynak: Tarafımızca oluşturulmuştur.

Görüldüğü gibi, MYB Kanunu ve KHES tekliflerine ilişkin görüşmeler aynı anda yapılmaktadır. Temelde ikisi geçmiş biri gelecek olan üç yılın bütçesi ele alınır. Örneğin, 2016 bütçe yılı görüşmelerinde aynı anda 2015 yılı bütçe gerçekleştirmeleri [bütçe dönemi henüz kapanmadığından, tahmini gerçekleştirmeler görüşülmektedir] ile 2014 yılı merkezi yönetim kesin hesabı da (hükümetin-idarenin- yaptığı harcamaların uygunluğu da) görüşülür (Çiçek ve Çiçek, 2019, s. 10). Bu uygulamada, bir önceki yıla ait kesin hesap kanun tasarısının gelecek yıl kanun tasarısı ile birlikte, aynı komisyonda görüşülmesi kesin hesap kanun tasarılarının, gelecek yıl merkezi yönetim bütçe kanun tasarısının gölgesinde kalmasına neden olmaktadır. Komisyondaki görüşmelerde milletvekillerinin ilgisi, seçmen ve bürokrasiden gelen yoğun talepler nedeniyle gelecek yıl bütçesinden daha fazla ödenek sağlamaya yoğunlaşmaktadır. Burada Bütçe Komisyonu'nun aynı zamanda kesin hesap komisyonu görevini üstleniyor olması sebebiyle TBMM'nin bütçe hakkını kullanabilme etkinliğinin zaafa uğradığı ifade edilebilir (İpek, 2017, ss. 97, 102-103). Uygulamada bütçe ve kesinhesap kanununu görüşmekle görevli Bütçe Komisyonu aynı gün içinde harcamacı kuruluşların hem yılı bütçesini hem de geçmiş yıl hesabını görüşmektedir. Bütçenin daha önce görüşülmesi ve kesinhesabın görüşülmesinin daha sonraya kalması nedeniyle de kesinhesabın hemen hemen hiç görüşülmeden kabul edilmesi sonucu ortaya çıkmaktadır (Çam, 2017, s. 2859). Burada bir "sıralama hatası" olduğu kesindir. Çünkü KHES'in MYB ile birlikte görüşülmesinin mantığı, yürütme erkinin bir önceki bütçe performansından hareketle, bir sonraki yıl bütçesi konusunda gerekli "önceden izin ve sınırlandırma" işlemlerinin içeriğinin yapılandırılmasıdır. Yani hükümet veya herhangi bir harcamacı kurum, bir önceki dönem etkin bir bütçe performansı ortaya koymadığında, bir sonraki dönem yasama erkinin bu durumu dikkate alarak ödenek ve gelir tahsisatını buna göre yeniden tanzim etmesi gerekir. Oysa önce bütçe sonra kesinhesap görüşüldüğünde, böyle bir imkân kalmamaktadır.

Bu çerçevede, TBMM Bütçe Komisyon yapısının yeniden tasarlanarak tek bir Komisyon yapısı altında Bütçe Komisyonu ile Kesinhesap Komisyonunun ayrı ayrı, daimi alt-komisyonlar şeklinde organize edilmesi önerileri gelmiştir. KHES Komisyonu başkanının muhalefet partileri üyeleri arasından seçilmesinin komisyon çalışmalarını, hesapverebilirliğin güçlendirilmesi açısından geliştiren bir durum olarak ortaya çıkmaktadır (İpek, 2017, s. 103). Çalışmanın ilerleyen kısımlarında da görüleceği üzere bu öneri; gerek Komisyon, gerekse Genel Kurul görüşmelerinde, milletvekillerince de defâten dile getirilmiştir. Hatta bu konuda TBMM bünyesinde bazı girişimlerde de bulunulmuş ancak aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, bu çabalar neticeye ulaştırılamamıştır.

21 Ocak 2008 tarihinde TBMM Başkanlığına sunulan 2/122 Esas sayılı TBMM İçtüzüğü'nün Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında İçtüzük Teklifi hükümsüz kalmıştır. Teklif, Bütçe Alt Komisyonu ve Kesinhesap Alt Komisyonu kurulmasına ve Sayıştay tarafından sunulan raporların görüşülmesine dair hükümler içermekteydi. Teklif, kurulacak Kesinhesap Alt Komisyonunu

halihazırdaki Bütçe Komisyonu'na bağlı bir alt komisyon olarak düzenlendiği ve üye tanziminin de Bütçe Komisyonu'ndaki oranlara göre yapılacağını öngördüğü için eleştirilecek yönere sahip olsa da, gerek kesinhesap kanun tasarısının gerek Sayıştay raporlarının görüşülmesi için ayrı bir komisyon kurulması ihtiyacına işaret etmesi nedeniyle, üzerinde durulması gereken bir önem taşımaktaydı. Benzer bir girişim, 10 Şubat 2015 tarihinde TBMM Başkanlığına sunulan 2/2689 sayılı Kesinhesap Komisyonu Kurulması Hakkında Kanun Teklifi'dir. Teklif, TBMM bünyesinde yeni bir ihtisas komisyonu olarak Kesinhesap Komisyonunun kurulmasını, başkanın muhalefet partisinden seçileceğini, üye sayısının da partilerin milletvekili sayılarıyla orantılı olarak belirleneceğini düzenlemiştir. Ancak teklif kanunlaşmamıştır (Çam, 2017, ss. 2863-2864). Esasen, Başkan hangi partiden olursa olsun, böyle bir komisyonun kurulması yerinde olacaktır. Ancak bu komisyon kurulursa, MYB görüşmelerinden önce bu komisyonun çalışması ve sonuçları raporlaması, Bütçe Komisyonu'nun da MYB üzerinde görüşmelerini bu raporlara göre gerçekleştirmesi daha yerinde olacaktır. Böylelikle yukarıda bahsedilen sıralama hatası da (bütçenin kesinhesaptan önce görüşülmesi) giderilmiş olacaktır.

Sayıştay'ın KHES üzerine hazırladığı Genel Uygunluk Bildirimleri incelendiğinde ise şu başlıkların öne çıktığı görülmektedir:

- Tamamlayıcı ödenek vasıtasıyla, Ek Bütçe Kanunu çıkarılmadan, ödenek üstü harcama yapılması (Konukman, 2015, s. 55; Kırал ve Akdemir, 2019, s. 109).
- Yedek ödenek mekanizması kullanılarak Meclis'in kabul ettiği ödenek bileşiminin yıl içinde önemli ölçüde değiştirilmesi
- Bütçe giderlerinin iller ve idareler itibarıyla dağılımını gösteren cetvellerin Kesin Hesap Kanun Tasarılarına eklenmemesi.
- Vergi muafiyeti, istisnası ve indirimleri ile benzeri uygulamalar nedeniyle vazgeçilen kamu gelirleri (vergi harcamaları) cetvelinin Kesin Hesap Kanun Tasarılarına eklenmemesi (Konukman, 2015, s. 57).

Gerek Komisyon gerekse Genel Kurul görüşmelerinde özellikle "tamamlayıcı ödenek" meselesi vurgulanmaktadır. Kırал ve Akdemir tamamlayıcı ödenek uygulamasının TBMM'nin bütçe hakkını olumsuz etkilediğini şu şekilde ifade etmişlerdir (2019, s. 127): "*Ülkemiz mali mevzuatında yer almayan tamamlayıcı ödeneğin TBMM tarafından uygun bulunması ... personel giderleri tertiplerinden diğer tertiplere aktarma yapılamayacağı sınırlamasının esnetilmesi anlamına geldiği gibi, bu uygulamanın yasamanın bütçe hakkı çerçevesinde yeniden değerlendirilmesini de gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla, yürütmenin TBMM tarafından bütçe uygulamasına ilişkin kendisine verilen yetkileri kullanırken bütçe hakkı ilkesi çerçevesinde bu yetkileri genişletecek şekilde uygulamalardan kaçınması gerektiği değerlendirilmektedir*". Bu tespit oldukça

yerindedir. TBMM bütçe hakkının izin verme ve sınırlandırma kısmını kullanırken, “önceden izin” ve “bölümler halinde onama” ilkelerinden hareket eder. Bütçe kullanımına her mali yıl başlamadan önce TBMM’ce izin verilmesi bunun en bariz göstergesidir. Meclis böylelikle, yürütme erkinin gelir tahsil etme ve harcama yapma yetkisini bir yıl ile “sınırlanmış” olur. Diğer yandan, bir harcamacı kurumun bütçesinin bir bütün olarak değil de “bölümler halinde” onanması da doğrudan bütçe hakkı ile ilgilidir. Bölümler halinde onama neticesinde kurumun bütçesinin her bir bölümü (fonksiyonel sınıflandırmanın birinci düzeyindeki her bir tertip) birer Meclis kararı (yasama faaliyeti çerçevesinde) haline gelmektedir. Kural olarak bir Meclis kararının, yürütme organının kararı ile saf dışı bırakılması mümkün olmamalıdır. Ancak yedek ödenek ve (mevzuatta yeri olmamasına rağmen) tamamlayıcı ödenek gibi uygulamalar, bunu mümkün hale getirmekte ve TBMM’nin bir kararı ve bütçe hakkı devre dışı bırakılabilmektedir. Bunun yerine, ihtiyaç hâsıl olduğunda, Meclis’e Ek Bütçe Kanun Teklifi sunulması mevzuata daha uygun olacaktır.

KHES’in madde sayısı ve içeriğinde de süreç içerisinde değişikliğe gidilmiştir. Tablo 2’den de görülebileceği gibi, 2011 yılına kadar on maddeden oluşan KHES Tasarıları (CHS ile bundan böyle “Teklifleri”), 2011 ve sonraki yıllarda yedi maddeye düşürülmüştür. “Nazım Gelir ve Gider” maddesi metinden çıkarılmış; Tamamlayıcı, Devredilen ve İptal Edilen ödenek maddeleri ise “Devredilen, İptal Edilen Ve Tamamlayıcı Ödenek” başlığı altında tek maddede birleştirilmiştir.

Tablo 2. 2011 Yılı Öncesi ve Sonrası KHES’in Madde Sayısı ve İçeriği

2011 Yılı Öncesi	2011 Yılı ve Sonrası
Md. 1: Gider Bütçesi	Md. 1: Gider Bütçesi
Md. 2: Gelir Bütçesi	Md. 2: Gelir Bütçesi
Md. 3: Nazım Gelir ve Gider	Md. 3: Denge
Md. 4: Denge	Md. 4: Devredilen, iptal edilen ve tamamlayıcı ödenek
Md. 5: Tamamlayıcı Ödenek	Md. 5: Devlet Borçları
Md. 6: Devredilen Ödenek	Md. 6: Yürürlük
Md. 7: İptal edilen Ödenek	Md. 7: Yürütme
Md. 8: Devlet Borçları	
Md. 9: Yürürlük	
Md. 10: Yürütme	

Kaynak: Tarafımızca oluşturulmuştur.

Görüldüğü gibi içerik olarak KHES’te bir değişiklik söz konusu değildir. Bir önceki uygulamada yer alan üç madde birleştirilmiştir. İlk bakışta önemsiz görünen bu değişiklik esasen oldukça hayati bir sonuç ortaya çıkarmıştır: Madde sayısı azaldığı için toplamda KHES üzerine alınan söz sayısı da azalmaktadır. Elbette bu durum Meclis’in söz hakkının kısıtlanması/daraltılması anlamına

gelmektedir. Aşağıda da görüleceği üzere, zaten KHES üzerine pek de hassas olmayan Meclis üyelerinin Kanun üzerindeki motivasyonu, bu durumdan daha da olumsuz etkilenmektedir. Komisyon'da ve Genel Kurul'da vekiller maddeler üzerine söz aldıklarından, 2011 ve sonrası dönemde madde sayısı düştüğü için, Kanun Tasarıları üzerine alınan söz sayısı da azalmış ve toplam müzakere süreci doğal olarak kısalmıştır. Bu durum da Meclis'in bütçe hakkının kullanımında kısıntıya gidilmesi anlamı taşımaktadır.

B. TUTANAK İNCELEMESİ SONUÇLARI

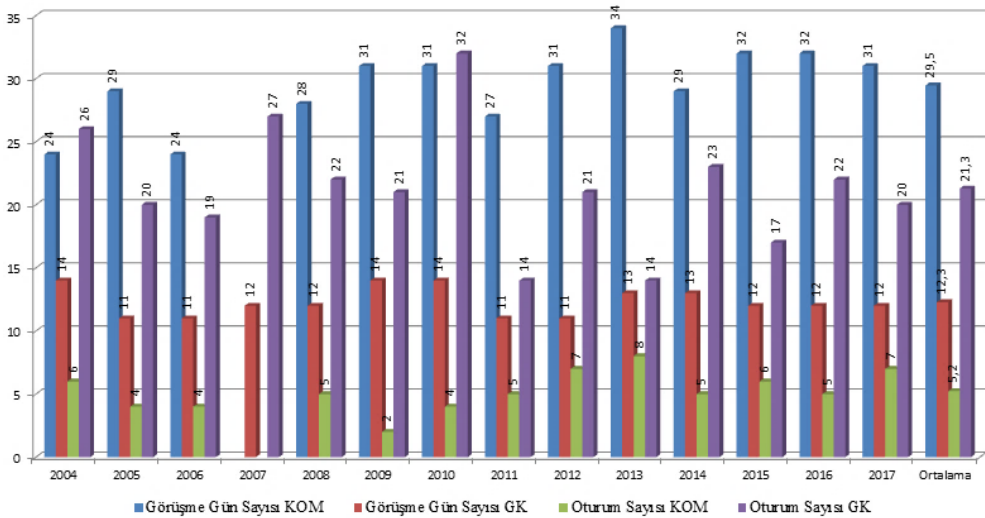
Çalışmanın bundan sonraki kısmında, TBMM tutanaklarının ayrıntılı taranması ile 2004-2017 arası MYB ve KHES'in geneli ve maddeleri ile ilgili Meclis görüşmeleri analiz edilmiştir. Çalışmanın sınırları açısından tek tek harcamacı kurum bütçe ve kesin hesap görüşmeleri analize dâhil edilmemiştir. MYB ve KHES maddeleri ile genelinin Komisyondaki oylama sonuçları rakamsal olarak tutanıklara geçemediğinden, burada verilememektedir. Sonuçlar tutanağa Komisyon Başkanının “kabul edenler, etmeyenler, kabul edilmiştir” ifadesiyle geçmiştir. Bu arada aşağıda sıralanan bazı özel durumlar ve zorluklarla da karşılaşmıştır:

- 2009 mali yılı MYB ve 2007 yılı KHES Komisyon görüşme tutanakları TBMM tarafından yayınlanmadığı için, 2007 KHES verilerine ulaşılamamıştır.
- 2011 mali yılı MYB ve 2009 yılı KHES Komisyon görüşmelerinin KHES maddeleri ile ilgili tutanağı TBMM sayfasında yayımlanmadığı için 2009 yılına ait KHES bilgilerine kısmen ulaşılmıştır.
- 2013 MYB - 2011 KHES kanun tasarılarında gerek MYB, gerekse KHES'te madde sayıları dikkate değer oranda azalmıştır.
- 2010, 2014, 2015 ve 2016 yılları KHES Komisyon görüşmelerinde KHES maddeleri ile ilgili hiç söz alınmamış, KHES'in maddeleri görüşülmeden oylanıp kanunlaşmıştır.
- 2015 KHES Genel Kurul görüşmelerinin soru-cevap kısmı yapılmamıştır.
- 2017 KHES görüşmelerinde hesap verecek makam (Başbakanlık) kaldırıldığından, muhatap bulunamaması eleştirilmiştir.

Öncelikle MYB ve KHES'in görüşüldüğü gün ve yapılan oturum sayılarına bakıldığında, inişli çıkışlı bir seyir izlemesine rağmen, TBMM'nin MYB ve KHES görüşmeleri için kendisine tanınan 75 günlük süreyi tam olarak kullanmadığı/kullanamadığı görülmektedir. Aşağıdaki Şekil 1'den de görüleceği üzere; incelenen on dört yılın ortalamasına bakıldığında, Komisyon, Anayasa tarafından kendisine tanınan MYB ve KHES üzerine 55 günlük görüşme süresinin ortalama 29,5 gününü kullanmaktadır. Genel Kurul ise anayasal olarak kalan 20

günün sadece 12,3 gününü kullanmaktadır. Yani Meclis, Anayasa tarafından kendisine tanınan 75 günlük sürenin ortalama olarak ancak 41,8 gününü (yaklaşık %56'sını) kullanmaktadır. Hatta en kısa görüşme süresinin olduğu 2006 yılı görüşmeleri toplamda yalnızca 35 gün sürmüştür. En uzun görüşmelerin yapıldığı 2013 yılında bile Komisyon ve Genel Kurul'un kullandığı toplam süre 47 gündür (toplam 75 günlük sürenin yaklaşık %63'ü). Bu açıdan bakıldığında Meclis'in MYB ve KHES üzerine yapılan görüşmelerde pek de derinliğe inmediğini ifade edebiliriz. Oturum sayısı açısından ise, Genel Kurul'un açık ara önde olduğunu, vekil sayısına bağlı olarak Genel Kurul'da daha fazla sayıda oturum yapıldığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Şekil 1. MYB ve KHES Görüşme Gün ve Oturum Sayısı



MYB: Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu
KOM: Komisyon

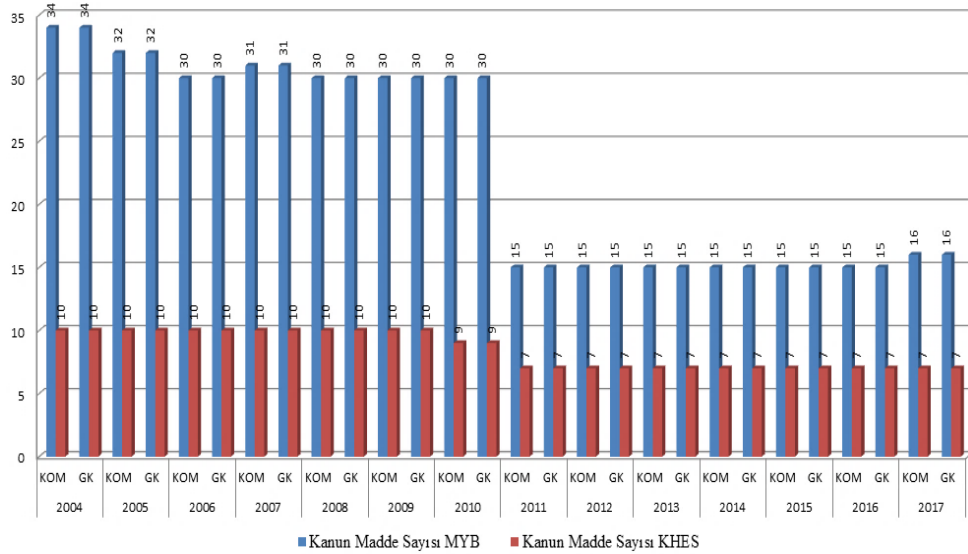
KHES: Kesinhesap Kanunu
GK: Genel Kurul

Kaynak: Tarafımızca Oluşturulmuştur.

5018 Sayılı yasa ile düzenlenen yeni kamu mali yönetim ve kontrol sisteminde TBMM'nin bütçe uygulama sonuçlarını denetleme aracı olarak kesinhesap kanunuyla ilgili yeni düzenlemeler getirilmiştir. Her şeyden önce bütçe kapsamının geliştirilmesine bağlı olarak kesin hesap kanunun kapsamı da genişletilmiştir. Merkezî Yönetim Bütçe Kanunu olarak tanımlanan ve Kanunun 3 üncü maddesinde Kanuna ekli (I), (II) ve (III) sayılı cetvellerde gösterilen kamu idarelerinin bütçeleri kesin hesap kanununa dâhil edilmiştir (Bağlı, 2010, s. 116). Buna karşılık, Şekil 2'de de görüleceği gibi, 2011 mali yılı ve sonrasında gerek MYB gerekse KHES madde sayıları gözle görülür biçimde azalmıştır. Ancak yine de, yukarıda Şekil 1'de görüldüğü gibi, görüşme gün sayısında, bu azalışla orantılı

bir düşüş söz konusu olmamıştır. Bu bağlamda, görüşülen gün sayısı açısından, TBMM'nin Anayasa tarafından kendisine tanınan 75 günlük sürenin tamamını kullanmamasını, görüşülen madde sayısı ile açıklamak mümkün görünmemektedir.

Şekil 2. Kanun Madde Sayısı



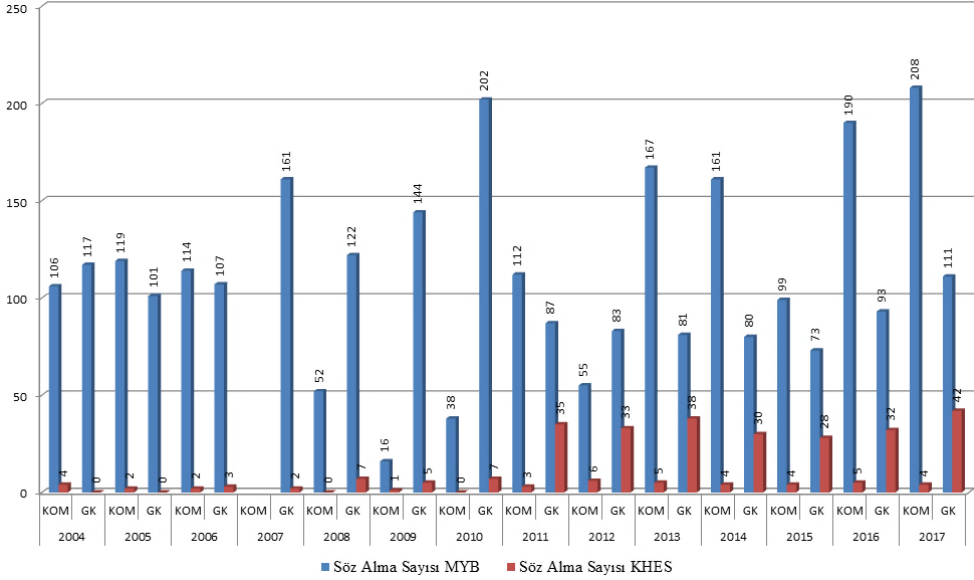
MYB: Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu
KOM: Komisyon

KHES: Kesinhesap Kanunu
GK: Genel Kurul

Kaynak: Tarafımızca Oluşturulmuştur.

Anglo-Sakson ülkelerinde parlamentolarca bütçe hakkının kullanılması, bütçe tasarısının görüşülmesinden çok, kesin hesapların ibrasıyla ilgili görüşmelerde ortaya çıkmaktadır (Bağlı, 2012, s. 69). Çünkü, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, parlamentonun bütçe hakkı kullanımını tamamlayan en önemli unsur KHES'in görüşülmesi ve kanunlaşmasıdır. Çünkü KHES ile parlamento, yürütme erkine verdiği izinlere ve çizdiği sınırlara riayet edilip edilmediğini denetlemekte, bir manada millet adına yürütme erki ile ibralaşmaktadır. Bu açıdan Türkiye bağlamında MYB'yi bir "akit" olarak değerlendirirsek, KHES bu akte uyumun denetlendiği en önemli kontrol zemini olmaktadır. Oysa uygulamada asıl dikkatler MYB üzerine odaklanmakta, KHES üzerindeki görüşmeler gerek söz alma sayısı, gerekse içerik olarak oldukça zayıf kalmaktadır. Aşağıdaki Şekil 3'te Komisyon ve Genel Kurul aşamalarında MYB ve KHES ile ilgili milletvekillerinin "söz alma" sayısı verilmiştir.

Şekil 3. Söz Alma Sayısı



MYB: Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu
KOM: Komisyon

KHES: Kesinhesap Kanunu
GK: Genel Kurul

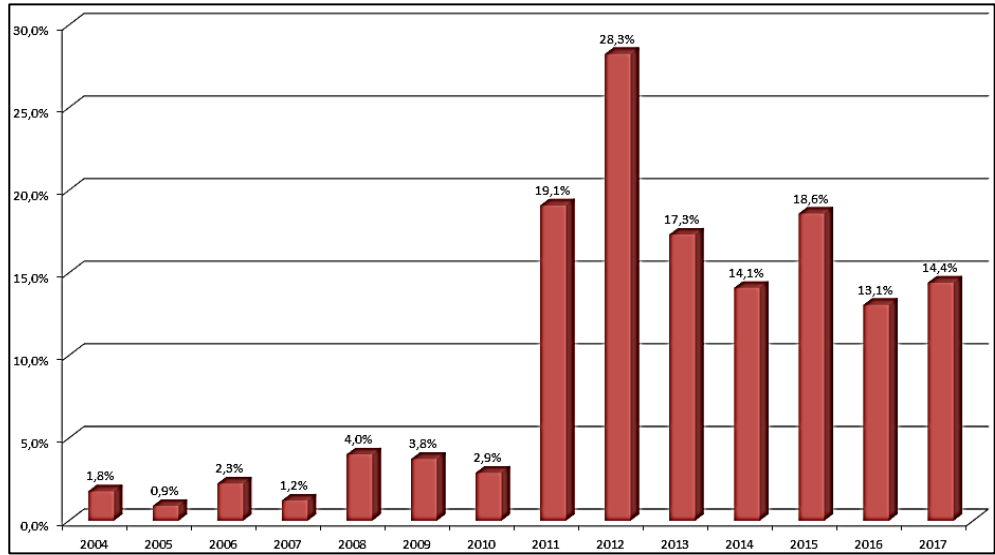
Kaynak: Tarafımızca Oluşturulmuştur.

Burada sadece konu ile ilgili söz alma sayılarına yer verilmiştir. Örneğin MYB görüşmelerinde MYB dışında, veya KHES görüşmelerinde KHES dışındaki konularda alınan sözler ve yapılan müzakereler “söz alma” sayılarına dahil edilmemiştir. Böylelikle MYB ve KHES ile ilgili milletvekillerinin dikkatinin hangi yönde olduğunu karşılaştırma imkânı ortaya çıkmaktadır. Görüldüğü gibi (Şekil 2 ile birlikte değerlendirdiğimizde) MYB madde sayısı KHES madde sayısının iki katı olduğu halde, her iki kanun tasarısının (teklifinin)) içeriği ile ilgili söz alma sayıları arasında bunu aşan bir fark söz konusudur. 2004 ve 2005 yıllarında Genel Kurul’da, 2008 yılında ise Komisyon’da KHES ile ilgili hiç söz alınmamıştır. İlginç bir biçimde, 2011 yılına kadar Komisyon ve Genel Kurul’da MYB ile ilgili söz alma sayıları bir birine oldukça yakın iken; 2011 sonrasında Komisyon’daki söz alma sayıları açık ara önde olmuştur. Hatta 2013, 2014 ve 2016 yıllarında MYB üzerine Komisyon’da alınan söz sayısı, Genel Kurul’da alınanın iki katından fazla; 2017 yılında ise iki katından çok az aşağıdadır (Genel Kurul: 111, Komisyon: 208).

KHES konusunda ise söz alma sayıları yine 2011 yılından sonra gözle görülür bir artış göstermiştir. 2004 yılından 2011 yılına kadar Komisyon ve Genel Kurul’da KHES üzerine alınan söz sayısı toplamda 33 iken, tek başına 2011 yılında bu toplam 38 (Genel Kurul: 35, Komisyon: 3) olarak gerçekleşmiştir. Buna

rağmen, KHES üzerine alınan söz sayıları MYB üzerine alınan sözlerin yarısına dahi ulaşmamaktadır. Aşağıdaki Şekil 4'te Komisyon ve Genel Kurul'da KHES üzerine alınan söz sayılarının MYB üzerine alınan söz sayılarına oranları yüzde olarak verilmiştir.

Şekil 4. KHES Üzerine Söz Alma Sayılarının MYB Üzerine Söz Alma Sayılarına Oranı (KOM+GK)



MYB: Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu

KHES: Kesinhesap Kanunu

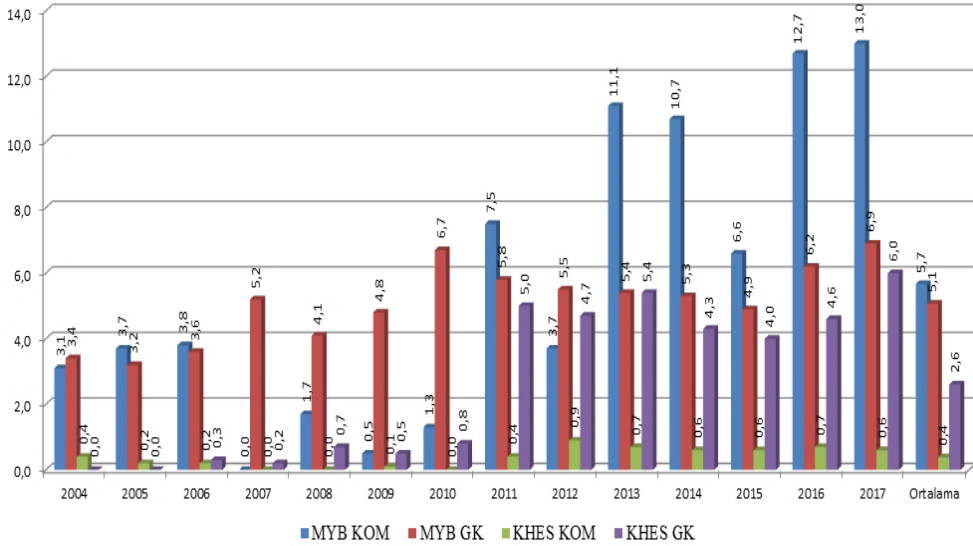
KOM: Komisyon

GK: Genel Kurul

Kaynak: Tarafımızca Oluşturulmuştur.

Görüldüğü gibi, Komisyon ve Genel Kurul'da 2011 yılına kadar KHES üzerine alınan sözlerin MYB üzerine alınan sözlere oranı %4'ü geçememiştir. Bu yedi yıllık dönemin ortalaması yalnızca %2,4 olarak gerçekleşmiştir. 2011 ve sonraki yıllarda ise bu oran çok önemli bir artış eğilimi göstermekle birlikte, bu artış istikrarlı değil, dalgalı bir seyir izlemiştir. Bu ikinci dönemin ortalaması ise %17,8 olmuştur. 2011 sonrasında bile bu oran ortalama olarak %20'yi aşamamıştır. Bu konudaki en yüksek oran olan 2012 yılına ait %28,3 oranı da, Komisyon ve Genel Kurul'da KHES üzerine alınan sözlerin MYB üzerine alınan sözlerin üçte birine dahi ulaşmadığını göstermektedir. Halbuki, hesap verebilir bir demokraside, KHES üzerine alınan sözlerin MYB üzerine alınanlardan daha fazla olması gerekmektedir. Oysa TBMM bağlamında böyle bir tablonun oluşmadığını ifade edebiliriz. Benzer eğilim madde başına söz alma sayılarında da kendisini göstermektedir. Aşağıdaki Şekil 5'te madde başına alınan söz sayıları ortalama olarak ifade edilmiştir.

Şekil 5. Madde Başına Alınan Söz (Ortalama)



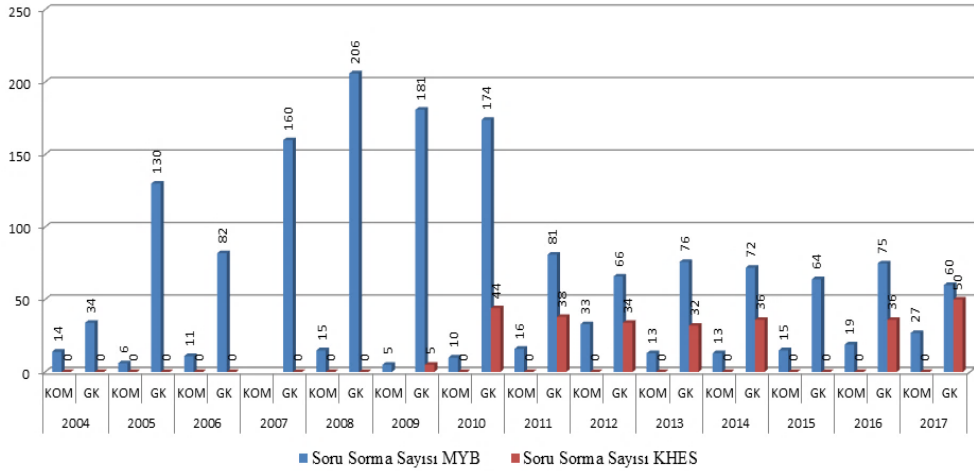
MYB: Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu
KOM: Komisyon

KHES: Kesinhesap Kanunu
GK: Genel Kurul

Kaynak: Tarafımızca Oluşturulmuştur.

Burada da 2011 yılının bir dönüm noktası olduğu ifade edilebilir. Gerek Komisyon'da gerekse Genel Kurul'da her iki Kanun için de madde başına söz alma sayılarında gözle görülür bir artış olduğu, ancak Şekil 4'te görülen dalgalı seyrin burada da devam ettiği görülmektedir. Bir diğer dikkat çeken nokta da 2011 öncesi KHES ile ilgili madde başına söz alma sayılarının 1'in altında olmasıdır. TBMM'nin İngiliz Parlamentosu gibi bütçeyi aynen kabul veya reddetmesi ancak kesinhesabı derin bir şekilde incelemesi TBMM için de istenen uygulamadır (Cilavdaroğlu ve Ekici, 2013, s. 85). Ancak Türkiye'de yürütme erkinden hesap sorması gereken muhalefet milletvekillerinin KHES görüşülürken madde başına bir söz almaya bile değer görmedikleri anlaşılmaktadır. Bu durum 2011 sonrası Komisyon görüşmelerinde de devam etmiştir. Genel Kurul'da ise KHES'teki her madde başına ortalama 2,6 söz alındığı görülmektedir. Oldukça yetersiz olmakla birlikte, bu gelişmenin dahi olumlu bir eğilime işaret ettiği değerlendirilmektedir. Bununla birlikte her kanun görüşülürken muhalefet milletvekillerince iktidar temsilcisine sorulan soru sayılarına bakıldığında, bu olumlu gelişmenin etkin bir yasama denetimini ortaya koymadığı ortaya çıkmaktadır. Aşağıda Şekil 6'da ve Şekil 7'de MYB ve KHES ile ilgili muhalefet milletvekillerince sorulan toplam ve madde başına (ortalama) soru sayıları gösterilmiştir.

Şekil 6. Soru Sorma Sayısı

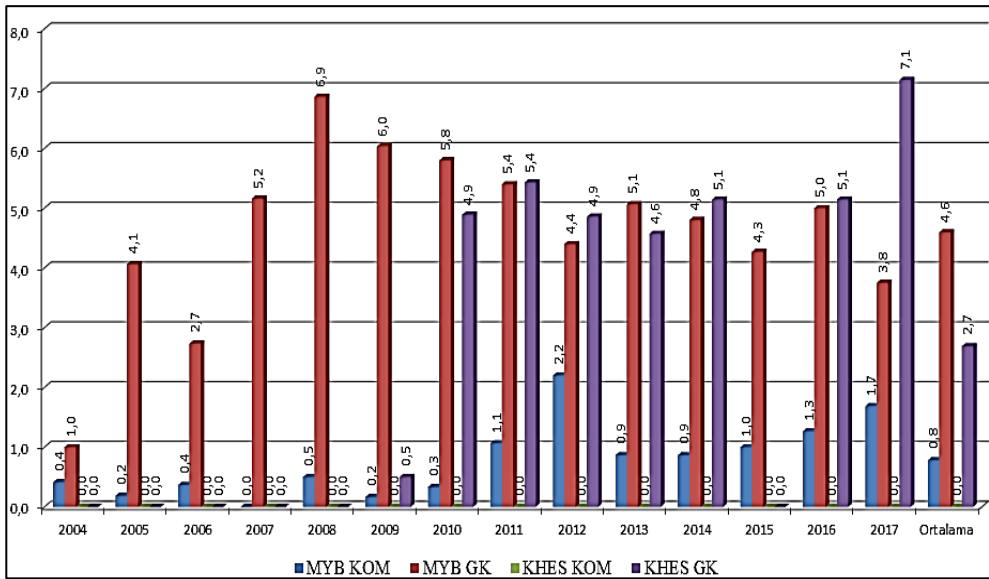


MYB: Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu
KOM: Komisyon

KHES: Kesinhesap Kanunu
GK: Genel Kurul

Kaynak: Tarafımızca Oluşturulmuştur.

Şekil 7. Madde Başına Soru Sayısı



MYB: Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu
KOM: Komisyon

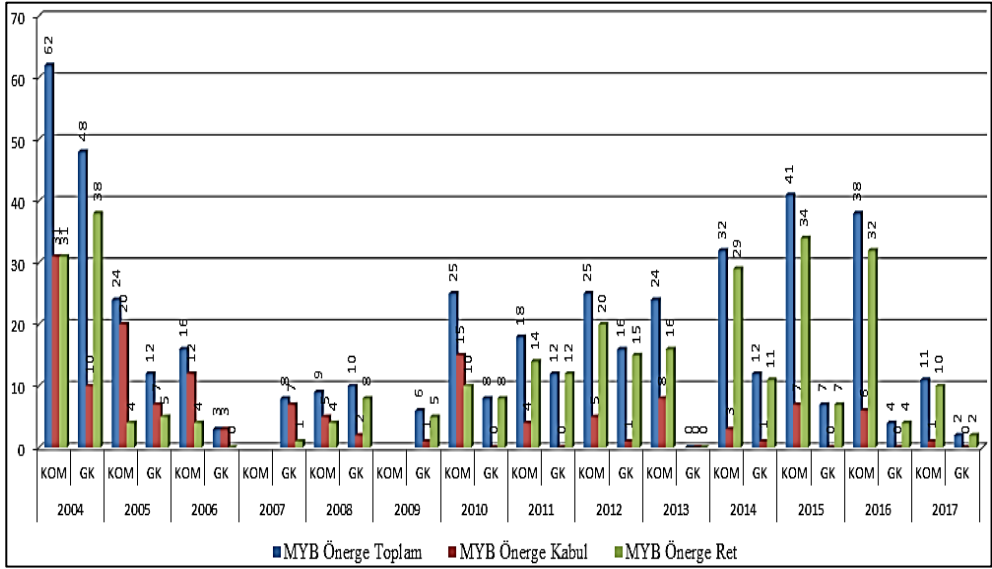
KHES: Kesinhesap Kanunu
GK: Genel Kurul

Kaynak: Tarafımızca Oluşturulmuştur.

Yukarıdaki Şekil 6 ve Şekil 7’de görüldüğü üzere, incelenen on dört yıl boyunca, Komisyon aşamasında KHES’in içeriği ile ilgili hiç soru sorulmamıştır. Genel Kurul aşamasında ise, KHES üzerine soruların sayısı MYB hakkında sorularla kıyaslanamayacak düzeyde düşüktür. Bununla birlikte KHES’te madde sayısı az olduğu için, madde başına ortalama soru sayısına bakmakta fayda vardır. Burada ilginç bir durum ortaya çıkmaktadır: 2011 yılına kadar (2010 yılı hariç) MYB için madde başına sorulan soru ortalamasının KHES ortalamasından kıyas kabul görmeyecek düzeyde yüksek olduğu görülmektedir. 2011 yılından sonraki döneme bakıldığında ise (2015 yılında KHES’in Genel Kurul ve Komisyon görüşmelerinde soru-cevap kısmı yapılmadığı için bu yıl değerlendirme dışı bırakıldığında), 2011 yılında MYB ve KHES madde başına soru ortalamalarının eşit, 2013 hariç diğer yıllarda ise KHES ortalamasının MYB’nin üzerinde olduğu görülmektedir. Tabii bu durum Genel Kurul için geçerlidir. Komisyonda KHES ile ilgili hiç soru gelmediği için, on dört yıllık dönemde Komisyon’da KHES üzerine sorulan soruların ortalaması “sıfır” çıkmaktadır. Komisyon üyelerinin KHES konusunda neredeyse hiçbir motivasyona sahip olmadıkları, MYB konusunda ise Genel Kurula nispetle daha düşük bir ilgi düzeyine sahip oldukları görülmektedir. Oysa yasa koyucunun mali yılbaşından 75 gün önceki sürecin 55 gününü Komisyon’a tahsis etmesinin bir sebebi olmalıdır. Şekil 4, Şekil 5, Şekil 6 ve Şekil 7 birlikte değerlendirildiğinde; milletvekillerinin Komisyon’da çoğunlukla söz alıp eleştiri getirdikleri, en etkin eleştiri biçimi olan soru sorma konusunda ise çekingen davrandıkları ortaya çıkmaktadır. Çünkü şekil 4 ve 5’te de görüldüğü gibi Komisyon üyelerinin MYB üzerine aldıkları söz sayısında gözle görülür bir iyileşme olduğu halde (KHES üzerine alınan söz sayısındaki artış daha mütevazıdır), Şekil 6 ve 7’de görüldüğü gibi bu Kanun üzerine madde başına sordukları soru sayısı dalgalı bir seyir izlemektedir. Oysa etkili ve veriye dayalı sorularla daha kuvvetli bir muhalefet yapmak mümkündür.

Yukarıdakine benzer bir durum da Komisyon ve Genel Kurul aşamalarında MYB ve KHES ile ilgili verilen değişiklik önermelerinde görülmektedir. Buna ilişkin veriler aşağıda Şekil 8’de ve Şekil 9’da verilmiştir.

Şekil 8. MYB Önerge Sayısı



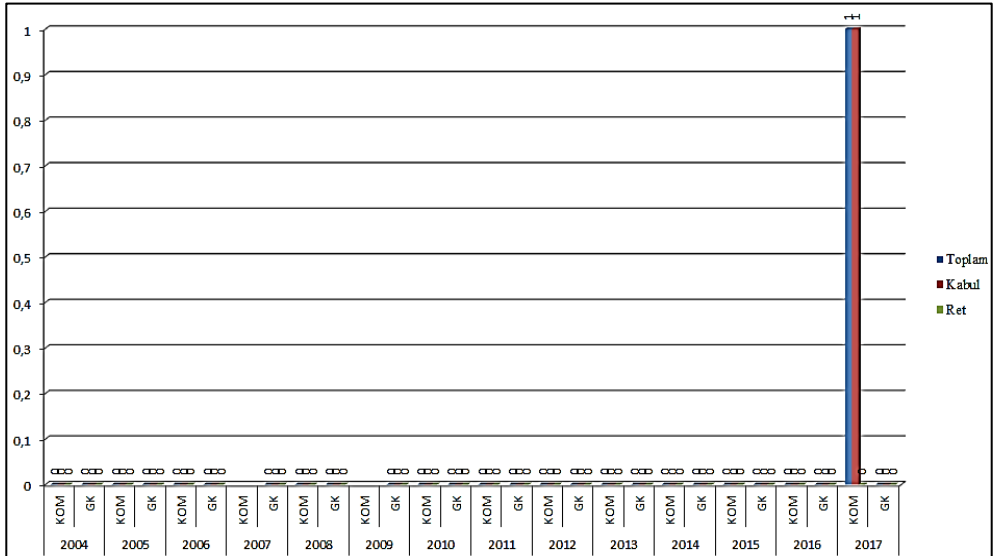
MYB: Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu

KOM: Komisyon

GK: Genel Kurul

Kaynak: Tarafımızca Oluşturulmuştur.

Şekil 9. KHES Önerge Sayısı



KHES: Kesinhesap Kanunu

KOM: Komisyon

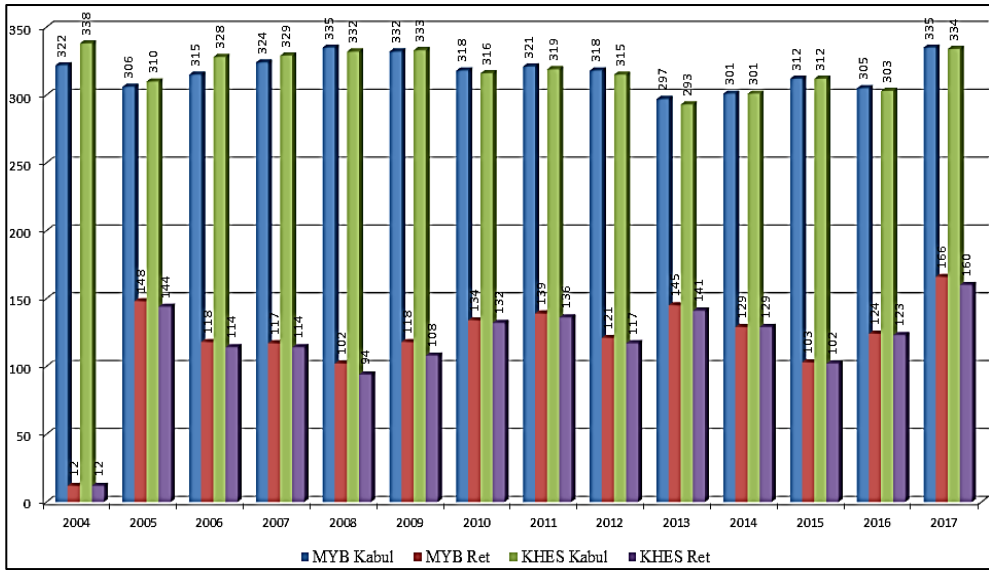
GK: Genel Kurul

Kaynak: Tarafımızca Oluşturulmuştur.

Görüldüğü gibi, 2004-2017 yılları arası KHES üzerine olan görüşmelerde yalnızca bir adet değişiklik önergesi verilmiştir. 2017 yılı Kesinhesap Kanunu görüşmelerinde Komisyon aşamasında verilen mevzubahis önerge ile, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçildiği halde, Kanun'un yürürlük maddesinde yanlışlıkla (alışkanlıkla) yer alan "Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür" cümlesindeki "Bakanlar Kurulu" ifadesi "Cumhurbaşkanı" ifadesi ile değiştirilmiştir. Yani Kanun'un esasına yönelik bir değişiklik önergesi söz konusu değildir. İlgili döneme bakıldığında en fazla değişiklik önergesinin MYB ile ilgili olarak Komisyon aşamasında 2004 yılında verildiği, verilen toplam 62 önergenin tam olarak yarısının kabul, yarısının ise reddedildiği görülmektedir. 2007 ve 2009 yılları KHES görüşme tutanaklarında sorun olduğu için bu yıllar ile ilgili yorum yapmak pek sağlıklı olmayacaktır. 2013 yılı Genel Kurul aşamasında MYB üzerine hiçbir değişiklik önergesi verilmediği dikkat çekmektedir. 2011 yılı sonrası en fazla değişiklik önergesi ise 2015 yılı MYB Komisyon görüşmelerinde verilmiş, verilen toplam 41 önergenin 7'si kabul edilmiş 34 adedi ise reddedilmiştir.

Milletvekillerinin MYB ve KHES'e olan ilgilerinin düzeyini ifade eden bir diğer gösterge de kanunlar oylanırken görülen oy kayıplarıdır. MYB ve KHES kabul-ret sayılarını gösteren detaylar aşağıda Şekil 10 ile verilmiştir:

Şekil 10. Genel Kurul Oylama Sonuçları¹



MYB: Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu

KHES: Kesinhesap Kanunu

Kaynak: Tarafımızca Oluşturulmuştur.

¹MYB ve KHES maddeleri ile genelinin Komisyonadaki oylama sonuçları rakamsal olarak tutanaklara geçmediğinden, burada verilememektedir. Sonuçlar tutanaklara Komisyon Başkanının "kabul edenler, etmeyenler, kabul edilmiştir" ifadesiyle geçmiştir.

Yukarıdaki Şekil 10’da görüldüğü gibi (2008 yılı haricinde) 2010 yılına kadar MYB oylandıktan sonra yapılan KHES oylamalarında “Kabul” oyu sayısı MYB kabul oyu sayısına göre artış gösterirken; “Ret” oylarının sayısı 2004 yılında aynı kalmış, ancak bundan sonraki dönemde (2014 yılı haricinde) sürekli azalmıştır. Yani MYB için “Ret” oyu verenlerin bir kısmı, KHES’e sıra geldiğinde oylamaya katılmamıştır (veya düşük bir ihtimal de olsa “Kabul” oyu kullanmıştır). 2011 sonrası dönemde “Kabul” oylarında da KHES’e geldiğinde az sayıda düşüş olduğu gözlenmekle beraber, en fazla düşüşün 4 oy (2013 yılında) olduğu görülmektedir. Oysa 2017 yılı KHES oylamasında verilen “Ret” oyları, MYB için verilenlerden 6 oy azdır. Bu durum, fazla olmamakla birlikte, iktidar mensuplarının MYB ve KHES oylamalarında oylarına daha çok sahip çıktıklarını, muhalefet cephesinde ise MYB oylandıktan sonra bir miktar motivasyon düşüklüğü yaşandığına işaret etmektedir.

Esasen milletvekillerindeki bu motivasyon eksikliğini bütçe ve kesinhesap görüşmelerinin tümünde görmek mümkündür. Arada tansiyonu yüksek tartışmalar görüle de, bunlar genelde bütçe veya kesinhesap ile ilgili olmamakta ve başka siyasi konulardaki hesaplaşmaları yansıtmaktadır. Bu durum son yıllarda ortaya çıkmış da değildir. Nitekim Gürsoy 1981 tarihli Bütçe kitabında, genel kurul görüşmeleri ile ilgili olarak, mevzuyu şu ifadelerle veciz şekilde özetlemiştir (s. 360):

“Seçim bölgesinin özel bir konusunu millet kürsüsünden dile getirmek isteyen bir senatör istediği fırsatı, bu vesile ile bulur. Bütçe tasarısı ile ilişkisi olsun olmasın önemli saydığı, kürsüden açıklamak istediği her şeyden bahseder. Hele kendi seçim bölgelerinde yaptırılmasını istedikleri şeyler için senatörler bütün belağatlarını kullanırlar. Amaç, seçmene selamdır. Muhalefet grubu mensupları da özellikle tenkit etmek istedikleri işleri bu vesile ile kürsüye getirirler. Tabi her şeyden bahsedilebildiği için ara sıra bütçeden ve maliyeden de söz edildiği olur”.

Günümüzde de durum pek farklı değildir. MYB ve KHES görüşmelerinde tansiyonu en yüksek tartışmalar bütçe ve maliye ile ilgili konularda değil, diğer siyasi konularda gerçekleşmektedir. Komisyon veya Genel Kurul aşaması fark etmez, milletvekilleri genelde, madde üzerine veya kanunun geneli üzerine grupları yahut şahısları adına söz aldıklarını beyan ettikten sonra, kendi gündemlerine geçmektedirler. Arada bir de bütçe ve maliye ile ilgili konulara girmektedirler. Aşağıdaki Tablo 3’te MYB ve KHES görüşmelerinde vekillerce en çok dile getirilen bütçe ve maliye ile “İlgili” ve “İlgisiz” konu başlıkları sıralanmıştır.

Tablo 3. MYB ve KHES Görüşmelerinde Bütçe ile “İlgili” ve “İlgisiz” En Çok Değinilen Konu Başlıkları

İlgili	İlgisiz
<ul style="list-style-type: none"> • Ayrı bir KHES Komisyonu kurulması. • KHES’in hakkıyla görüşülemediği. • Bütçe tahminlerinin bir türlü tutturulamaması. • Tamamlayıcı ödenek. • Ödenek üstü harcamalar. • Ödenek aktarmalarında kurallara riayet edilmemesi. • Yedek Ödeneğin verimli kullanılmaması. • TBMM’nin «bütçe hakkı». • 5018 sayılı Kanun’da yer alan Hesap Verebilirlik ve Şeffaflık ilkeleri. • Sayıştay raporlarının dikkate alınmaması. • Dolaylı vergilerin payı. • Borç stokunun sürekli artması. • Ülkenin genel ekonomik durumu. • Bazı illere yatırım yapılmaması / teşvik verilmemesi. • Çiftçinin, köylünün durumu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Kendi seçim bölgesine yapıl(may)an yatırımlar. • Suriye meselesi. • Milletvekili dokunulmazlıkları. • Askeri darbeler. • Kıbrıs meselesi. • Krizin “teğet” geçmesi. • Doğu-Güneydoğu’daki olaylar. • Hükümet sistemi. • Özelleştirmeler. • Sıkça şiir okunması. • Anayasaya sahip çıkmak. • Suç oranlarında artış. • Maliye Bakanının sık sık salon dışında olması • İntihar oranlarında artış • Ortadoğudaki siyasi/askeri gelişmeler. • Torba yasalar. • GDO’lu yiyecekler. • Kaçak içkiden ölen vatandaşlar • Toplumsal olaylar ve gençliğin durumu.

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır.

Belirtmek gerekir ki yukarıdaki Tablo 3’te “İlgisiz” sütununda yer alan tartışmalar, Komisyon ve Genel Kurul’daki müzakerelerin ekseriyetini oluşturmaktadır; bütçe, kesinhesap ve diğer mali konulara pek vakit ayrılmamaktadır. Oysa 1215 Magna Carta’dan bu yana, parlamentoların bütçe hakkını elde etmesi, oldukça çetin mücadeleler neticesinde gerçekleşmiştir. Bu yüzden, milletvekillerinin, bütçe hakkının ilk aşaması olan “izin verme/sınırlandırma” sürecinden “denetleme” sürecine kadar tüm aşamalarda Meclis’in bütçe hakkını her ne pahasına olursa olsun savunmaları gerekmektedir. Özellikle KHES konusunda daha dikkatli ve titiz analizler yaparak, gerektiğinde teknik sorularla yürütme erkini denetlemeleri ve Meclis’in bütçe hakkına ve milletin varidatına sahip çıkmaları beklenmektedir. Oysa çoğu kısır güncel tartışmalarla görüşme mesaisi tamamlanmakta ve KHES aracılığıyla iktidarın denetlenmesi pek mümkün olamamaktadır. Her ne kadar 2011 yılı sonrasında TBMM üyelerinde KHES ile ilgili hassasiyetin arttığı söylenebilecekse de, Komisyon ve Genel Kurul aşamasında vekillerin KHES maddeleri üzerine aldıkları sözler ile sordukları sorularda, çoğunlukla konunun dışına çıkıldığı görülmektedir. Bu görüntü değişmeden bir mali demokrasiden söz etmek imkânsız olacaktır.

SONUÇ

Bu çalışmada, bütçe hakkının tamamlayıcı unsuru olarak kesinhesap kanununun (KHES) TBMM’de etkin bir şekilde görüşülüp görüşülmediği incelenmiştir. Bütçe hakkı çerçevesinden bakıldığında, görünürde yasama erkinin bu hakkını önce merkezi yönetim bütçe kanunu (MYB) görüşmelerinde yürütme erkinin gelir tahsil etme ve harcama yapma yetkisine önceden izin vererek ve bunlara sınırlar getirerek gerçekleştiği; bütçe uygulandıktan sonra ise Sayıştay denetimleri ve KHES ile bu hakkın kullanımını nihayete ulaştırdığı görülmektedir. Buna karşılık, gerek literatürde gerekse kamuoyunda KHES’e MYB kadar dikkat çekilmediği, yasama denetiminin cisimleştiği asıl süreç olan KHES sürecinin pek gündeme gelmediği de açıktır. Oysa örneğin Anglo-Sakson geleneğine sahip ülkelerde KHES de en az kamu bütçenin kendisi kadar (hatta bazı durumlarda daha fazla) kıymetlendirilmekte, yasama erkinin mali denetim aracı olarak bütçe hakkının kullanımı bağlamında önem atfedilmektedir.

Bütçe hakkının bu kullanımına en çok dikkat etmesi gerekenler ise parlamenterlerin kendileridir. Oysa Türkiye’de MYB ve KHES görüşme tutanakları incelendiğinde ortaya oldukça farklı bir tablo çıkmaktadır. Tutanakların TBMM internet sitesinde yayınlanmasından başlayarak sorunlarla karşılaşıldığı görülmektedir. Örneğin 2009 mali yılı MYB ve 2007 yılı KHES Komisyon görüşme tutanakları ile 2011 mali yılı MYB ve 2009 yılı KHES Komisyon görüşmelerinin KHES maddeleri ile ilgili tutanaklar TBMM sayfasında yayınlanmamıştır. Ayrıca; 2010, 2014, 2015 ve 2016 yılları KHES Komisyon görüşmelerinde KHES maddeleri ile ilgili hiç söz alınmamış, KHES’in maddeleri görüşülmeden oylanıp kanunlaşmıştır. Yine 2007 yılına ait KHES Genel Kurul’da hiç görüşülmeden oylanmış ve kanunlaşmış, 2015 yılına ait KHES’in Genel Kurul görüşmelerinde ise soru-cevap kısmı yapılmamıştır.

Komisyon ve Genel Kurul’un diğer görüşmelerinin de sorunsuz olduğu sanılmamalıdır. Öncelikle Meclis, MYB ve KHES’i görüşmesi için kendisine tanınan 75 günlük süreyi etkin bir denetim mantığı ile kullanmamaktadır. Elli beş günlük Komisyon’da görüşme süresinin ortalama 29,5 günü, kalan 20 günlük Genel Kurul görüşme süresinin ise ortalama 12,3 günü kullanılmaktadır. Yani Meclis kendisine Anayasa’nın tanıdığı sürenin tamamını kullanmaya gerek görmemiştir. Peki, bu Meclis üyelerinin MYB ve KHES üzerine kısa sürede verimli görüşmeler gerçekleştirdiği anlamına mı gelmektedir?

2011 yılı ve sonrasında MYB ve KHES kanun maddeleri yarı yarıya düşmesine rağmen etkin bir görüşme sürecinden bahsetmek maalesef mümkün değildir. Her ne kadar madde sayısındaki azalış dolayısıyla söz alma sayılarında bir artış olsa da, KHES üzerine alınan sözlerin, MYB üzerine alınan sözlere oranı en fazla %28,3 düzeyine (2012 KHES görüşmelerinde) ulaşabilmiştir. İncelenen on dört yıllık sürede Komisyon’da KHES’in içeriği ile ilgili alınan sözlerin ortalaması madde başına sadece 0,4 olarak gerçekleşmiştir. Genel Kurul’da ise bu sayı 2,6 düzeyinde olmuştur.

İncelenen dönemde, soru-cevap faslının neticeleri ise daha dikkat çekicidir. Bu on dört yıllık sürede, Genel Kurul'da MYB maddeleriyle ilgili sorulan soru sayısının ortalaması madde başına 4,6 iken, KHES'te bu sayı madde başına yalnızca 2,7 olarak gerçekleşmiştir. Komisyon görüşmelerinde ise MYB ile ilgili madde başına ortalama 0,8 soru gelirken, KHES ile ilgili gelen soru sayısı "sıfır" olmuştur. Yani on dört yıllık süreçteki Komisyon görüşmelerinde, milletvekillerce KHES'in maddelerine ilişkin hiç soru sorulmamıştır.

Aynı dönemde, MYB üzerine görüşmelerde gerek Komisyon gerekse Genel Kurul görüşmelerinde çok sayıda değişiklik önergesi sunulurken, KHES ile ilgili değişiklik önergesi, on dört yıllık süreçte yalnızca bir adettir. Mevzubahis önerge de, Kanun'un yürürlük maddesinde yanlışlıkla yer alan "Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür" cümlesindeki "Bakanlar Kurulu" ifadesinin, hükümet sistemi değişikliğinden dolayı, "Cumhurbaşkanı" ifadesi ile değiştirilmesine yöneliktir.

MYB ve KHES oylama sonuçları da ilginç durumları gözler önüne sermektedir. Komisyondaki oylama sonuçları tutanaklara Komisyon Başkanının "kabul edenler, etmeyenler, kabul edilmiştir" ifadesiyle geçtiği ve bu yüzden rakamsal olarak tutanaklara geçmediği için, bir değerlendirme yapılamamaktadır. Genel Kurul oylama sonuçlarına bakıldığında, MYB Kanunu'na "Kabul" oyu verenlerin çok fazla eksilmeden KHES'e de "Kabul" oyu verdikleri, buna mukabil MYB'ye "Ret" oyu verenler ile KHES'e "Ret" oyu verenler arasında KHES aleyhine daha fazla kayıplar yaşandığı görülmektedir. Yani MYB oylamasından sonra, KHES oylanmadan, "Ret" oyu verenlerin bir kısmı salonu terk etmekte veya oy kullanmamaktadır. Bu da vekillerce KHES'in daha az önemsendiğinin bir diğer göstergesidir.

Sonuç olarak, MYB Kanununa nispetle, KHES'in TBMM üyelerince daha az dikkate alındığı; bu kanunlar Komisyon ve Genel Kurul'da görüşülürken, söz alma, soru sorma ve oylama süreçlerinde, vekillerin KHES konusunda yeteri kadar hassasiyet göstermedikleri değerlendirilmektedir. Elbette bu durum bütçe hakkının "denetim" şeklindeki tamamlayıcı unsurunun tam olarak yerine getirilmediği, yasama erkinin mali denetim yetkisini KHES'in hak ettiği düzeyde kullanmadığı anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Bağlı, M. S. (2010). TBMM'nin bütçe sonuçlarını denetleme süreci. *Yasama Dergisi*, 16, 103-143.
- Bağlı, M. S. (2012). Teorik ve tarihsel açıdan bütçe hakkı. *Yasama Dergisi*, 20, 39-77.
- Cilavdaroğlu, A. A. ve Ekici, B. (2013). Türkiye Büyük Millet Meclisinin bütçe hakkını kullanabilme kapasitesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 46(3), 59 - 88.

- Çam, M. U. (2017). Kamu harcamalarında etkinlik ve parlamenter denetim. *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi: Prof. Dr. Şeref ERTAŞ'a Armağan*, 19, 2841-2870.
- Çiçek, H. G. ve Çiçek, Ş. E. (2019). Maliye bakanlarının parlamentodagerçekleştirdiği bütçe sunuş konuşmalarının tahlili: Türkiye örneği. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1-19.
- Çiçek, H. G. ve Dikmen, S. (2015). Osmanlı Devleti'nde bütçenin ve bütçe hakkının tarihsel gelişimi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 83-98.
- Gürsoy, B. (1981). *Kamusal Maliye İkinci Cilt: Bütçe (3. Baskı)*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No: 481, Ankara: Sevinç Matbaası.
- İpek, E. A. Ş. (2017). Bütçe hakkının kullanılması bakımından TBMM'nin bütçesürecindeki rolünün değerlendirilmesi. *Maliye Finans Yazıları*, 107, 69-108.
- Kıral, H. ve Akdemir, T. (2019). Bütçe hakkı kapsamında Türkiye'de ödenekaktarmalarının değerlendirilmesi. *Sayıştay Dergisi*, 112, 107-135.
- Konukman, A. (2015). Türkiye'de bütçe hakkının kullanımı: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 23-65.
- Narter, R. (2012). Anayasal açıdan bütçe hakkı. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), 35-52.
- Özalp, N. Y. (2006). Türkiye'de yasa yapımı: Nicelik sorunu mu, nitelik sorunu mu?. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(1), 268-295.
- TBMM (2019, Temmuz 01-30). Erişim adresi https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.sorgu_baslangic
- Yılmaz, H. H. ve Biçer, Y. (2010). Parlamentonun bütçe hakkını etkin kullanımınıyeni bütçe sistemi çerçevesinde değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, 158, 201 225.

Mevzuat:

1982 Anayasası

1050 sayılı (mülga) Muhasebe-i Umumiye Kanunu

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu

6085 sayılı Sayıştay Kanunu

TBMM İçtüzüğü